

Vijay Prashad

Ulusun Ölümü ve Arap Devriminin Geleceği

İngilizceden Çeviren: Senem Erdoğan

Yordam Kitap

VIJAY PRASHAD • ULUSUN ÖLÜMÜ VE ARAP DEVRİMİNİN GELECEĞİ

Vijay Prashad

Hindistan kökenli yazar, gazeteci ve akademisyen. Trinity College'de (ABD) profesördür. Aynı zamanda Hindistan'da faaliyet gösteren Marksist yayınevi LeftWord'ün yayın yönetmenidir. *Arap Baharı, Libya Kışı* (çev. Şükrü Alpagut, 2012) eseri Yordam Kitap tarafından yayınlanan yazarın kitaplarından bazıları şunlardır:
Uncle Swami: South Asians in America Today (2012); *Darker Nations: A People's History of the Third World* (2007); *Poorer Nations: A Possible History of the Global South* (2013).

Eserin Orijinal Adı

The Death of the Nation and the Future of the Arab Revolution
(University of California Press, Oakland, 2016)

ULUSUN ÖLÜMÜ VE ARAP DEVRİMİNİN GELECEĞİ

Vijay Prashad

İngilizceden Çeviren:
Senem Erdoğan

Yordam Kitap: 294 • **Ulusun Ölümü ve Arap Devriminin Geleceği** • Vijay Prashad
ISBN 978-605-172-206-1 • *Çeviri:* Senem Erdoğan • *Redaksiyon:* Çağdaş Sümer
Düzeltme: Duygu Ergün • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım:* Nisan 2017
© Vijay Prashad, 2016 © Yordam Kitap, 2016

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu -İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti.** (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No: 38-40-42-44
Başakşehir-İstanbul
Tel: 0212 565 01 22

ULUSUN ÖLÜMÜ VE ARAP DEVRİMİNİN GELECEĞİ

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ 11

Suriye 11
Libya 14
İran ve Suudi Arabistan 16
Devrimler? 17

GİRİŞ 19

1. BÖLÜM
ARAP BAHARININ ÖLÜM İLANI 25

Arabistan'ın Sultanları 32
Amerika'nın Savaşı, İran'ın Zaferi 38
Yenilgiler 41

2. BÖLÜM
ARAP DEVRİMLERİNİN DURUMU 43

Güçler 44
Tıkanmalar 55
Meydana Dönüş 61

3. BÖLÜM
İSLAM DEVLETİ'NİN ANATOMİSİ 70

Suriye Gibi Olacak 70
Aşırılıkçılığın Ortaya Çıkışı 76
İslam İçinde Çelişkiler 83
Irak'ın Uzun Gecesi 91
Suriye'nin Yok Edilmesi 107
İslam Devleti Tehdidi 129
IŞİD Petrolü 137
Rusya ve Rejim Değişikliğinin Sonu 141

4. BÖLÜM
ÜLKELERİN YOK EDİLİŞİ 151

Rejim Değişikliği 152
Suikastler 161
Petrol Arterleri 170
IŞİD 174

5. BÖLÜM
TÜRKİYE VE KARŞI-DEVRİM KAMPI 180

AKP'nin Kökenleri 182
AKP İktidarda 184
Türkiye'nin Sonbaharı 189
Türkiye Solu 195
2015'in İki Seçimi 197
Kürtlere Karşı Savaş 201

Epilog
FİLİSTİN VE YEMEN 203

TEŞEKKÜR 211

NOTLAR 215

DİZİN 232

Soni Prashad için;
bu felaketlerin
ve umudun kitabı
– yaşamın kitabı.

Türkçe Basıma Önsöz

Ortadoğu'daki savaş, sadece Suriye ve Irak'ı değil Yemen ve Libya'yı da sarsmaya devam ediyor. Bu çatışmaların bazıları için henüz bir son görünmüyor, diğerleriyse –örneğin Mısır'daki– alttan alta devam ediyor. Suudi Arabistan hızla ekonomik bir darboğazın içine düşerken, Türkiye bölgede Suriye hükümetine karşı ve Müslüman Kardeşler'in yanında saf tuttuğu uç pozisyondan kurtulmaya çabalıyor. İran, ABD'deki şahinler tarafından tehdit edildiğini hissetse de Irak, Suriye ve Lübnan'daki çıkarları büyük ölçüde güvende. ABD, İsrail ve Mısır'a dolar akıtıyor, Suriye ve Irak'ta IŞİD hedeflerini bombalıyor; ancak buna rağmen her zamankinden daha marjinal bir konumda. Bir ara, bölgedeki etkisini kaybetmiş gibi görünen Rusya, şimdi kimin iktidarda kalacağını belirler bir pozisyona yerleşmiş gibi.

Diğer bir deyişle, Batı Asya ve Kuzey Afrika, dış aktörlerin milyonların yaşamına damga vurma ihtirasına tutulduğu bir bölge olarak büyük bir karışıklık içinde olmayı sürdürüyor. Yarattıkları tahribata aldırış edilmeden bombalar yağdırılırken, mülteciler bu bombaları bölgeye bizzat gönderen ülkelerden (Birleşik Devletler ve Avrupa'dan) geri çevriliyorlar.

SURİYE

Bölgedeki tüm gözler Suriye'nin üzerinde. Uluslararası ve bölgesel vekâlet savaşlarının muharebe alanı olan Suriye, Batı Asya'nın kalbinde açık bir yara. Dera ve diğer yerlerde protes-

tolar başladığında, uzun süredir Suriye hükümetini devirmek isteyen uluslararası ve bölgesel güçler hızla vekillerini harekete geçirdi. Birleşik Devletler ve Suudi Arabistan, aynı derecede hevesli olan Türkiye ve diğer Körfez Araplarıyla beraber başı çekti. İran'ın müttefiki olarak gördükleri rejimi bu çok önemli konumdan defetmek ve yerine kendilerine sadakat gösterenleri –Suriye Müslüman Kardeşleri'ni veya Dünya Bankası'nın, IMF'nin ve Washington'un emirlerini dinleyecek olan tecrit edilmiş Suriyeli liberalleri– getirmek istiyorlardı. Suriye Arap Ordusu'nun sadakatine rağmen Şam hükümeti, Suriye toplumundaki aşırılıkçı unsurlara sağlanan silah ve lojistik destek nedeniyle ciddi bir biçimde zayıflamıştı. 2011 yılının başlarında sivil isyan adına ne varsa, hükümet ve aşırılıkçılar arasında yok ediliyordu. Bu, 2011'in Arap isyanlarına konulan korkunç bir noktaydı.

Rejim düşecek gibi olduğu zaman, İran, Lübnan Hizbullah'ı ve bunlara ek olarak Iraklı milis gruplar yardıma koştu. Daha sonra bocaladığındaysa, Rusya destek sağlamaya başladı. Arap isyanlarından doğan umutlar, (ordu iktidara döndüğü zaman) Mısır'da, (korkunç bir toplumsal kaos içine sürüklenen) Libya'da, (Suudi Arabistan kanlı bir savaş başlattığında) Yemen'de ve diğer yerlerde sönüp giderken Suriye'de ise ölü sayısı yükseliyordu. Rejim ciddi ciddi devrilme noktasına geldiği zaman, İranlılar Ruslardan doğrudan müdahale etmelerini istedi. İran, böylesi bir doğrudan müdahaleyi gerçekleştiremezdi. Taburlarını Suriye'ye göndermesi, savaşı kesin olarak mezhepsel (Şii-Sünni) bir mücadele hâlini getirir ve İsrail'i tüm askerî gücüyle çatışmaya girmeye zorlamış olurdu. Bu, bölge için bir felaket anlamına gelirdi. Rus müdahalesi, hem savaşı artan mezhepsel görüntüsünden kurtardı hem de Rus askerî gücünü tüm kuvvetiyle bölgeye getirerek muhtemel bir rejim değişikliğini ve geniş çaplı bir savaşı engelledi. Hiç kimse Rusya ile doğrudan bir çatışma riskine girmek istemiyordu.

Türkiye'nin Suriye üzerine yaptığı hesapların yanlışlığı, Suriye'deki pozisyonundan dolayı kendi içindeki Kürtlere karşı savaşı yeniden başlatmasıyla görünür hâle geldi. 2015 yılı itibariyle, IŞİD'in Türkiye içindeki bombalı saldırıları ve ülke içindeki kardeş kavgası Türkiye'yi çok tehlikeli bir duruma düşürdü. Suriyeli Kürtlerin PKK'nin desteğiyle kazanımlar sağlaması ve Türkiye'nin Suriye'deki vekillerinin Rusya ve İran destekli Suriye Ordusu'na karşı pek bir ilerleme gösterememesi Ankara'yı endişelendiriyordu. Rusya'yla olan çatışmanın hâlihazırda turizme ve enerji sektörüne verdiği zarar nedeniyle kaygılı olan Anadolulu iş adamları, çıkarların gerektirdiği bir barış için sabırsızlanıyorlardı. Ankara'yı Moskova'yla yeniden yakınlaşmaya iten, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ve siyasi açmaz kadar ABD'den garip bir biçimde uzaklaşmasıydı. Bu yeni gelişme kitabımın basımından sonra yaşanan belki de en önemli gelişmedir. Hiç şüphesiz, Batı Asya'nın geleceğini ve tüm bölgedeki güç dengelerini değiştirmiştir.

Türkiye'nin Şam'daki rejimin değişmesi yönündeki politikasını fiilî olarak terk etmesi, vekillerinin maddi ve moral desteği yitirdikleri anlamına geliyordu. Rusya ve İran, Suriye silahlı muhalefetinin Suriye hükümetiyle ilk kez görüştüğü Astana'daki (Kazakistan) barış toplantısında Türkiye'yi kendi taraflarına çekti. Bu silahlı muhalefete Suudi Arabistan vekilinin liderlik etmesi, Suudi Arabistan'ın Suriye'de havlu attığını açık bir biçimde gösteriyor. Körfez Arapları da bu ülkeye dair tüm beklentileri konusunda aynı derecede umutsuz durumdalar. Ancak bu henüz Suriye içinde bir barış anlamına gelmiyor. Aksine, uzlaşmaya yanaşmayan silahlı muhalefet, El Kaide vekiliyle birleşerek yeni bir savaşçı grup –Tahrir El Şam (Suriye'nin Kurtuluşu)– oluşturdu. Tahrir El Şam bir zamanlar "ılımlı" olarak görülen ve ABD tarafından parasal olarak desteklenen pek çok küçük grubu da içeriyor. Ancak kendi içinde bölünmüş olan ve dışarıdan bir güç tarafından düzenli bir biçimde desteklenmeyen bu oluşum için

zafer söz konusu değil. Bana öyle geliyor ki, bu savaştaki satranç taşları son pozisyonlarını almış olabilir. Silahlı aşırılıkçı muhalefetin üstün gelemeyeceğini tahmin etmek mümkün. Ancak bu daha korkunç bir dinamiği harekete geçirecektir. Yenilgi silahlı muhalefet tarafından kolayca kabul edilecek bir durum değil. Savaşın bittiği, bu savaşçılar tarafından açıkça anlaşılana dek daha çok kan dökülecek.

LİBYA

Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi büyük bir risk taşıyordu, ancak bu müdahale Rusya'ya yeni bir ün kazandırdı. Libya'daki uğursuz kaosun sürmesi, Halife Hafter tarafından komuta edilen kendinden menkul Libya Ulusal Ordusu'nu sadece El Kaide ve IŞİD gruplarına değil aynı zamanda bölgesel güçlerin ve yerel derebeylerin vekil gruplarına karşı da harekete geçirdi. Bir zamanlar ABD'ye oldukça yakın olan ve kendisini dev aynasında görmekten muzdarip Hafter, Rusya'nın desteğini kazanmak için Moskova'ya gitti. Hafter, bölgedeki diğerleri gibi, Rusların aşırılıkçılara karşı silah ve cephane sağlayacağını ve –en azından şimdilik– politik şartlar dayatmayacağını biliyordu. Rusya, Körfez Arapları ve İsrail'le karmaşık ilişkiler içine pek girmemiş olması nedeniyle onların küçük oyunlarına dahil olmak zorunda kalmıyor. ABD'ye kıyasla daha az çekincesi var. Doğuda, Bingazi'de hâkimiyetini kurmak üzere olan Hafter'in birlikleri Libya'nın güneyindeki geniş Sahra bölgesinde kasaba üstüne kasaba alarak ilerliyor. Bu tehlikeli bir savaş, öyle ki Hafter yalnızca çeşitli (Misrata gibi) şehirlerin milis güçleriyle değil, ayrıca çöl boyunca silah ve insan taşıyan devasa kaçakçılık ağlarıyla da baş etmek zorunda.

Bu çatışmalar Libya'ya daha fazla sefalet getirirken, eski siyasi hareketler kendilerini yeniden hissettirmeye başlıyor. Muammer Kaddafi'nin Yeşil Hareketi, ülke çapında gösteriler düzen-

leyerek geri döndü. Eski dönemin –Kaddafi'nin tüm hatalarına rağmen– bugünkü kaostan daha iyi olduğunu ileri sürüyorlar. Kabul gören bir sav bu. Cezayir'in Kara Dönemi sonrasında oluşan genel kanaati hatırlatan bu iddia, yalnızca Trablusgarp'taki kahvehanelerde değil, aynı zamanda Mısır ve Suriye'de de savunuluyor. Korkunç bir şiddet Suriye ve Libya'yı yıktı; ülkeleri parçalara ayırdı ve derinden bölünmüş bir ekonomi ve toplum yarattı. Daha medeni isyancıların "ne kazandık?" diye sorduklarını duymak alışılmadık bir şey değil.

Cezayirlilere 2011 yılında ülkelerinde bir Arap Baharı yaşanmamasının nedenini sorduğum zaman, çoğu kişi o karanlık on yılda bunun en kötü biçimini yaşadıklarını söyledi. O zaman da demokrasi için verilen bir mücadele, aman vermez bir askerî yönetime karşı savaşa girişen –özü itibariyle– aşırılıkçı (ve dinden esinlenen) bir grubun yükselişine yol açmıştı. Bu dönemin getirdiği tükenmişlik ve ufukta bir alternatifin görünmemesi protestoları dindirmişti. "Bir şeye karşı çıkmak kolaydır," diyordu genç bir adam, "ancak inandığın bir şey için sokağa çıkmıyorsan yaşamını riske atmak zordur." Bu yaygın bir düşünce. Bağımsız sol bir alternatifin olmaması ve liberallerin zayıflığı nedeniyle bir başkaldırıya önderlik edebilecek kimse yok. Öte yandan, böyle radikal bir şey için pek bir istek de görülmüyor. "Sistemin nasıl çalıştığını bilmiyoruz," diyor hükümeti yakından tanıyan bir kadın. "Nasıl çalıştığını bilmiyorsanız, devirmeyi nasıl önerebilirsiniz?" diye de ekliyor. İnsanlar özgürlük fikirlerini destekliyor, ancak bir yandan da dış müdahale ve dinî baskıdan korkuyorlar. Dindar Cezayirliler bile istikrarsızlıktan çekiniyor. Toplumdaki uzlaşma kırılgan.

Karanlık savaştan çıkış, Suriye ve Libya'ya nazaran Cezayir için daha kolaydı. Bölgesel ve büyük güçlerin Cezayir'de oynadığı rol bir hayli küçüktü. Oysaki Suriye iç savaşını bu güçler yürütüyor. IŞİD ve İsrail, Cezayir aritmetiğinde belirleyici birer faktör değildir. Şiddet yoluyla çökertilen ve müttefiklerinden

tecrit edilen Cezayirli aşırılıkçılar, Cumhurbaşkanı Abdülaziz Bouteflika'nın af çağrısını kabul ettiler. Ceza aldılar, ancak bu esasen anlaşma hükümlerini ihlal ettikleri zaman oldu. Cihatçılar gündelik hayatlarını sürdürmek üzere evlerine döndü. Muhtar Belmuhtar gibi kemikleşmiş cihatçılarsa, Mağrip El Kaidesi'ni kurmak için Mali'nin yolunu tuttu. Bunlar, teslimiyetle alay eden kemikleşmiş adamlardı. Onlarınki sonuna kadar sürecek bir savaş. "Ben cennete gitmek istemiyorum," diye şakalaşıyor bir dostum. "Tek istediğim aşırılıkçılardan uzak durmak!" Sahra'ya kaçmaları ve IMF Mali'yi enkaza çevirdiği ve NATO Libya'yı yok ettiği zaman ortaya çıkmaları, bu adamların kolayca alt edilemeyeceğini gösteriyor. Fakat azınlıktalar. Kutsal bir şiddet düşüncesiyle dünyevi kaçakçılık işleri arasında salınıp duruyorlar.

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN

Suudi Arabistan ve İran arasındaki düşmanlık yüksek bir seviyede. Suudiler yaşadıkları her aksiliğin arkasında İran'ın parmağını görüyorlar. İranlılar ise Suudi entrikaları nedeniyle korku içinde. Aralarındaki tüm bölgeyi kapsayan çatışma, Afganistan'dan Fas'a kadar halkların barış içinde yaşamasına büyük zarar veriyor. Son zamanlarda, bir bakıma daha üst bir seviyede –Birleşik Devletler ve Rusya arasında– cereyan eden bir çatışmada taraf olmuş durumdalar. Makro düzeydeki bu çatışmaların devam etmesi hiçbir tarafın yararına değil. Rusya ve İran şu anda bölgede daha güçlü durumdalar. Birleşik Devletler ve Suudi Arabistan'la büyük bir pazarlık yapmaya çalışmak için bir nedenleri yok. Öte yandan Donald Trump'ın Beyaz Saray'a gelişiyle Riyad ve Washington arasındaki ilişkide yeni zorluklar ortaya çıkabilir. Trump'ın Müslümanlara yönelik büyük nefreti ve irrasyonel savaş çığırtkanlığının yanı sıra sonuçları öngörülemeyen izolasyonizm siyaseti Suudileri endişelendiriyor olmalı. Bu duruma ek olarak, Suudi servetindeki azalma, Suudileri

İranlılarla yeni bir geçici anlaşma müzakere etmek durumunda bırakacak gibi görünüyor. Akla uygun tek seçenek bu.

Trump'ın İsrail –ve dolayısıyla da Suudiler– yararına İran'a saldıracağı yanılsamasına Suudiler gerçekten inanıyorlar mı? Trump'ın takımı Beyaz Saray'a yerleşir yerleşmez, İran'la yapılan nükleer anlaşmanın yırtılacağına dair vaatlerini inkâr etmeye başladı. Libya'daki yıkım (2011'den beri) ve Batı'nın Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar nedeniyle (2014'ten itibaren) zarar gören Avrupa, İran'dan gelen çok önemli enerji kaynaklarının kesilmesini göze alamaz. Bu sayede, Çin ve Rusya, BM'nin İran'a bir daha yaptırım uygulayamamasını sağlayacak. ABD, İran anlaşmasını, Avrupa'nın baskısı sonucunda ve İran olmaksızın Irak ve Suriye'de herhangi bir istikrarın yakalanamayacağı bilinciyle yapmıştı. Eğer Trump'ın ekibi anlaşmayı yırtarsa, bu durum, Birleşik Devletler'in daha da tecrit olmasına neden olur. İsrailliler ve Suudiler, İran'a karşı bir savaşın kolay olmayacağını bilmelidir. Dünya tarihinin –2003'te yasadışı Irak Savaşı'na olanak tanıyan– istikameti artık değişmiş durumda. Suudi Arabistan, İran'la geniş kapsamlı büyük bir pazarlık için ilk adımları atmazsa, büyük bir tecrit ve yalnızlıkla karşı karşıya kalacaktır. Böyle bir manevradan fayda görecek olan yalnızca bu güçler değildir. Bu ülkelerin masaya oturup kendi ortak geleceklerini tartışmaya başlamaları bile, bütün bölgenin derin bir nefes almasını sağlayacaktır. İleriye götürecek olan tek yol budur.

DEVRİMLER?

Devrimler çaresizliğe savruldu. Bu, bölge hakları için ufukta hiçbir devrim ihtimali olmadığı anlamına gelmiyor. Aslında devrimlere çok büyük bir ihtiyaç var, ancak din kisvesi altında gizlenmiş olanlara değil.

El Kaide ve IŞİD gibi gruplar, kendilerine ne güvenlik veya geçim imkânı sunan, ne de daha iyi bir gelecek hayal etmelerine

izin veren bu dünya düzeni tarafından umutları kırılmış insanları çekmeye devam ediyor. IŞİD ve El Kaide bombalanabilir ya da otoriter rejimler protesto edilebilir; ancak dayandıkları maddi temeller değiştirilmedikçe bunları yok etmek mümkün değildir. Batı'daki üretim sürecinin parçalanması ve küresel bir emtia zincirinin oluşturulmasının belirlediği yeni ekonomi politikaları, 1970'lerden itibaren dünyanın geniş kesimlerini yoksullaştıran ekonomik sonuçlar doğurmaya başladı. Toplumsal refah politikalarına ve tarımsal korumacılığa yönelik şiddetli bir saldırıyla birleşen bu yeni eşitsizlik, milyonlarca insanı kurtların önüne attı. Hoşnutsuzluğu dışa vurmanın yeni biçimleri ortaya çıktı, ancak bu kez komünizm ateşini değil, etnisite ve dinin yenilenmiş ve yeniden hayat verilmiş maskelerini taşıyorlardı. Soğuk Savaş sonrası dönemin huzursuzluğuna, gelecek yönelimli bir hümanizm yerine geriye, ilkel kimliklere doğru bir bakış eşlik ediyordu. "Terörizm"in moda sözcük hâline gelmesi bu yeni durumun bir sonucuydu. Bu yeni teröristler, ilerici bir davanın giysilerini çıkartmak zorunda bırakılmış ve imkânsız bir gelecek için acımasız bir şekilde savaşmak üzere şimdi dinî kıyafetler kuşanmış bu insanlar, bu boğucu dünya düzeninin dökküntüleridir.

Biz başka bir geleceğe, ilerici ve zengin bir geleceğe, ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldıracak, farklılıkları içeren ve kucaklayıcı bir kültürel bakış açısına sahip bir geleceğe inanıyoruz. Neoliberalizm ve dinsellik gibi dünyadaki mevcut siyasi projelerle bugünün sorunlarının çözülmesi mümkün değil. Başka bir projeye ihtiyaç var. Başka bir dünya hayal etmeliyiz. Bizi geleceğe başka bir rüya taşıyacak.

Vijay Prashad
Şubat 2017

GİRİŞ

Ebu Bekir El Bağdadi, 2014 ramazanını, Hilafet'in kurulduğunu ve kendisinin de Halife, yani Muhammed Peygamber'in halefi olduğunu ilan ederek karşıladı. Kemal Atatürk'ün kurduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1924 yılında hilafeti kaldırmasının ardından ilk kez bir halifelik ortaya çıkıyordu. El Bağdadi –Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) liderinin kod adı– *Dâr'ül İslam*'da, yani İslam dünyasında sınırların artık geçerli olmadığını duyuruyordu. Bunun nedeni, savaşçılarının Kuzey Suriye ve Kuzey-Orta Irak'ta geniş toprak parçalarını ele geçirerek Abbasi Halifeliği'nin (750-1258) başkenti olan Bağdat'a dayanmış olmasıydı.

El Bağdadi'nin ilanı, IŞİD'in varlığını, şu anda kontrol ettiği bölgenin dışında hissettireceği yönündeki tehdidinden sonra geldi. Lübnan'ın başkenti Beyrut'taki bombalı saldırılar, IŞİD şiddetinin ulaştığı boyut hakkında ipucu veriyordu. Ürdünlü yetkililer, sosyal medyadaki yazışmaların Zarka ve Maan'a doğru bir ilerleme olacağını işaret etmesi üzerine "uyuyan hücrelere" karşı daha sert önlemler almak üzere hızla harekete geçti. Kuveytli özel fonlar ilk zamanlarında IŞİD'e yardım etmişti, ancak şimdi Kuveyt'in de IŞİD hücrelerinin petrol zengini emirliğini vurmasından kaygılandığı görülüyordu. IŞİD, Ürdün-Suriye arasındaki sınır kapılarını ele geçirdiği zaman, Suudi Arabistan da teyakkuz durumuna geçti.

Suriye'deki isyanla ilişkili çoğu kişi, IŞİD'in Beşar Esad hükümeti tarafından, Suriye'deki savaşa dair kendi tercih ettiği –savaşının sivil bir isyana karşı değil, terörizme karşı bir savaş

olduğu yönündeki– bakış açısının kabul görmesini sağlamak amacıyla teşvik edildiğini ileri sürdü. Her ne kadar Esad hükümeti 2011'de birtakım cihatçıları salıverdiyse de, elimizde IŞİD'i onun yarattığını düşündürecek hiçbir kanıt yok. İlk olarak Ürdünlü militan Ebu Musab El Zerkavi tarafından Irak El Kaidesi olarak kurulan IŞİD, Amerika'nın Irak'a açtığı savaşın bir ürünüdür. El Kaide'yi bu bölgede öne çıkaran, son derece mezhepçi politikaları, bilhassa Şii karşıtı tutumuydu. Özel Körfez sermayesi tarafından finanse edilen IŞİD, Suriye savaşına 2012 yılında El Nusra Cephesi (Destek Cephesi) olarak girdi. Sivil bir isyanı bir terör savaşına çevirdiği su götürmez. Batı'dan aldığı politik destek ile Türkiye ve Körfez ülkelerinden aldığı lojistik destek, Suriye'de gelişmesini sağladı. Afganistan ve Çeçenistan'dan eski cihatçıların El Bağdadi'nin çetesine akın etmesiyle, uluslararası aşırılıkçılığın bir merkezi hâline geldi. 2014'e gelindiğinde IŞİD, Irak'ın iki büyük şehrini (Ramadi ve Felluce) ve Suriye'deki iki şehri (Rakka ve Deyrizor) ele geçirmişti. Aynı yıl içinde IŞİD, Irak'ın en büyük ikinci şehri Musul'u ve Suriye çölü sınırında bulunan antik kent Palmira'yı da alacaktı.

Batı, Batı Asya'daki olaylara ilişkin kamuoyuna yönelik değerlendirmelerinde şaşmaz bir biçimde naif olagelmiştir. Arap Baharı'nın basitçe özgürlük ve despotluk –Soğuk Savaş döneminden devralınan kavramlar– arasındaki bir savaş olarak anlaşabileceği inanışı, Birleşik Devletler'in Suriye konusunda kafasını bulandırdı. 2011 yılındaki halk isyanının, 2012 yılına gelindiğinde radikal grupların üstünlük sağladığı çok daha tehlikeli bir çatışmaya kesin bir biçimde dönüştüğü inkâr ediliyordu. Suriye'de doğrudan gözlemlediğim üzere, aşırılıkçı gruplardaki cihatçıların o veya bu ideolojiye özel bir bağlılıkları olmayan düzensiz bir yığın oldukları muhakkak ki doğrudur. Esad'a karşılar ve El Nusra Cephesi'ne veya Ahrar el Şam'a katılma nedenleri, silaha ve lojistik araçlara sahip mevcut grupların bunlar olması. El Nusra Cephesi, El Kaide'nin yörüngesinde, Katar ve Türkiye

tarafından finanse edilen Ahrar el Şam (Şam'ın Özgür İnsanları) ise aşırıcılığın bütün izlerini taşıyor. Buna rağmen, cihatçılar bu gruplar için savaştılar ve Batı'nın tercih ettiği ancak pek bir etkisi olmayan Özgür Suriye Ordusu'na karşı bu grupların üstünlük kazanmasını sağladılar. IŞİD'in Irak'taki çıkışı, bu kişilerden bazılarını IŞİD'in Suriye'deki oluşumlarına katılmaya yöneltti. Heyecanın bir parçası olmak istiyorlardı.

Batı'nın isyanı desteklemesi, Türkiye'nin bu isyana hevesle yaklaşmasına olanak tanıdı. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun savunuculuğunu yaptığı "yeni-Osmanlıcılığın" hayat bulması ihtimaliyle coşan Türk hükümeti, Esad'ın gitmesini ve Şam'da Türkiye yanlısı bir hükümetin kurulmasını istiyordu. Türkiye, sınırlarını uluslararası aşırılıkçılığın gizli hattına açtı. Çeçenistan, Libya ve Tunus'tan uçaklar dolusu cihatçı, Suriye'ye geçmek ve IŞİD saflarında veya onun çeşitli kollarında savaşmak için Türkiye'ye uçtu. IŞİD, Türkiye'nin oyununu bozdu. 2013 yılında bombalı araçlar ve adam kaçırmalarla Türkiye'ye saldırarak, Ankara'ya yürüttüğü politikanın kendi yurttaşlarına zarar verdiğini gösterdi. Mart 2014'te, Hatay Valisi Celalettin Lekesiz hükümete, "militanların Suriye'ye yasadışı geçişini engellemek" için yeni tedbirler almaları yönünde çağrı yaptı. Bu çağrı sessizlikle karşılandı.

Musul'da IŞİD'e ait bir ilan tahtası, bölgedeki devletlerin bayraklarını gösteriyor. Bu bayrakların hepsi birer çarpıyla hain rejimler olarak işaretlenmiş. Bir tek IŞİD'in siyah bayrağı adaletin koruyucusu olarak yerinde duruyor. Yıkılması gereken rejimler arasında Suudi Arabistan Krallığı da var. Suudi Arabistan bölgeyi etkisi altında tutmak ve kendi sorunlarını aşırılıkçılık yoluyla başka topraklara taşımak için muazzam zenginliğini kullandı. 1962 yılında krallık seküler Arap milliyetçiliğine ve komünizme karşı Dünya Müslüman Birliği'ni [Rabıta] kurmuştu. Yirmi yıl sonra Afganistan'daki savaş krallığa, (Usame Bin Ladin dâhil olmak üzere) kendi hoşnutsuz gençliğini, kraliyet ailesi yerine

Afgan komünistleriyle savaşmaları için dışarı gönderme fırsatını verdi. 1979 yılında Kâbe'nin aşırılıkçılar tarafından işgali, bu gençliğin oluşturduğu tehdidin bir göstergesiydi. Fakat Suudi politikası krallığı koruyamadı. Bu politikanın sonucu olan El Kaide, tehdit ederek krallığa saldırdı. Ancak bundan pek bir ders çıkarılmadı.

Suriye'ye ve Irak'a yönelik Suudi politikası Afganistan'da yaşanan hikâyenin bir tekrarıdır. Bölgedeki aşırılıkçılara para ve politik destek sağlayan Krallık ve onun Körfez'deki müttefikleriydi. Suudi Arabistan, gençlerinin bu savaşlara gitmesini engellemek istedi; Afganistan'da yapmış olduğu çok tehlikeli bir hataydı bu. Ancak çok geçti. Gerek Irak'ta, gerek Suriye'de gerekse Tahrir ayaklanmasının yarattığı umudun sert bir şekilde bastırılmasıyla yozlaşan Mısır'da çoktan kaosu desteklemişlerdi. 2011'de coşkuyla dolu olan Arap dünyası, şimdi petro-dolarlarla finanse edilmiş bir karşı-devrimde boğuluyor. Suudi Arabistan'ın IŞİD'in yükselişine tepkisi samimiyetten uzaktır. Krallık öfkelenmiş gibi yapıyor, Iraklılara bu işe karışmak istemediğini ve Suriye'de savaşmak üzere bir ordu kurmak istediğini söylüyor. Birleşik Krallık büyükelçisi Prens Muhammed Bin Nawaf, "Bize ne yapılabileceğini sordular. Şimdilik bekliyor, izliyor ve dua ediyoruz," diye yazıyordu. Doğrusu şu ki, Batı da Körfez Arapları da daha fazlasını *yapıyorlar*. Suriye'de aşırılıkçıları destekliyor, Esad yönetimini bölgedeki barışa bir engel olarak görüyorlar. Hem Batı hem de Körfez Arapları, kendilerine yöneldiğinde nefret ettikleri terörizmin, başkalarına yöneldiğinde kabul edilebilir olduğunu ima ediyorlar. Güttükleri politikaların tarihi, Batı'nın ve Körfez Araplarının müdahalesinin kaçınılmaz bir biçimde (Mısır'da olduğu gibi) polis devletlerinin ve terörist emirliklerin oluşmasına yol açtığını gösteriyor. Sendikalara ve yurttaş örgütlerine dayanan halk hareketlerine dair temel bir inancın olmaması, daima bu tür berbat sonuçlar doğuracaktır.

Bu esnada, bölgede mezhepsel ayrımlar gittikçe kuvvetleniyor. Şimdiki savaş Kerbela'daki eski kavgaya –Emeviler'in tarafı (Sünniler) ve Hüseyin'in tarafı (Şiiler) arasındaki yarılmaya neden olan M.S. 680'de yaşanan savaşa– bir geri dönüş değil. Yüzyıllardır süren eski bir çatışma olarak da görülemez. Şu an yaşanmakta olan, cumhuriyetçilik fikriyle monarşi fikri, İran etkisiyle Suudi etkisi arasındaki modern bir çatışma. Mezhepçiliğin gölgesi, kendileri için hiçbir imkânın, çocukları içinse herhangi bir geleceğin olmaması nedeniyle öfke içinde olan sıradan insanların savaşının üstünü örtmüş durumda. Politik söylemin rasyonel dünyasını bozan toplumdaki çatlaklar değil. Aslında hareketin yönü bunun tam tersi. Toplumun derisi üzerindeki farklılık ve düşmanlık kabuğunu kaldıran politik bölünmenin ta kendisi. Bu politik kavgaları kışkırtan, mezheplerin küçük önyargılarından çok, bölgeyi yönetmeye dair büyük ihtiraslardır. El Bağdadi, vizyonunun Suudi kralından veya Tahran yönetiminden çok daha büyük olduğunu ilan etti. O sadece bir bölgeye değil, bir dine liderlik etmek istiyor. Koskoca toplumlar, tam da böyle hezeyanlar nedeniyle yok olur.

Ulusun Ölümü ve Arap Devriminin Geleceği akademik bir inceleme değil, bir muhabirin yazdığı rehber bir kitaptır. Rejim değişikliği felsefesini, Irak'ın mahvedilmesinden Libya'nın harap edilmesine, sahada kendini gösterdiği şekliyle izlemektedir. Bu kitapta gösterildiği üzere "rejim değişikliği" yalnızca silahlı eylemlerle yapılmaz, aynı zamanda IMF ve Dünya Bankası'nın dayattığı ekonomik kemer sıkma politikalarıyla ve mezhepçiliği kışkırtan ve insani gelişimi boğan sosyo-politik gündemler vasıtasıyla da hayata geçirilir. Rejim değişikliği kavramına sahadan geniş bir açıdan bakmak, bu yaklaşımın yalnızca Irak (2003) ve Libya'da (2011) değil, aynı zamanda Mısır'da (2013) ve hâlen Suriye'de yürürlükte olduğunu gösterir. Bir devleti kurmak yüz yıl alır, yıkmaksa bir öğleden sonrayı.

Geçtiğimiz on beş yıl boyunca dört Arap ülkesi yok edildi: Irak, Libya, Suriye ve Yemen. Bir Arap ülkesi –Mısır– susturuldu ve halkının hayalleri rafa kaldırıldı. Diğer bir Arap ülkesinin –Filistin'in– dünya tarih sahnesinde yerini alması engellendi. Rejim değişikliği teorisi bu dört devletin –Irak, Libya, Suriye ve Yemen– yıkımından sorumludur. Bu teorinin yaratıcılarının yüksek emelleri her ne olursa olsun, rejim değişikliği politikalarının korkunç sonuçları olmuştur. Ağır bombardıman –rejim değişikliğinin tercih edilen çağdaş yöntemi– altyapıyı ve kurumları yok eder. İntikam amaçlı işgaller devrik rejimin çıkar sağladığı düşünülen nüfus kesimlerini tecrit eder. Kızışan mezhepçilik toplumu parçalar. Oyunun sonundaysa demokrasi değil, kaos vardır.

Ulusun Ölümü ve Arap Devriminin Geleceği, Arap milliyetçiliği fikrinin Irak'tan Libya'ya, Yemen'den Filistin'e kadar uzanan mezhep savaşları ve kaosun ateşleri içinde siyasi olarak yavaşça öldüğünü ortaya koymaktadır. Ancak kitap, aynı zamanda –beyhudelik duygusu veren tüm bu olup bitene rağmen– Arap kitlelerinin kalbinde sağ salim bir biçimde varlığını sürdüren Arap devrimiyle de ilgilidir. Onlar daha iyi, sonu gelmeyen savaş ve işgalden –sinirsel bir belirsizlik yaratan bu durumdan– başka şeyler istiyorlar. Başka başka yerlerde, başka hayaller kuruluyor. Filistinli şair Mahmut Derviş "Bekliyorlar," diye yazmıştı, "ve beklemek sebattır ve de bir duruş."[1]

1. BÖLÜM

Arap Baharının Ölüm İlanı

"Arap çocukları
Bahar yağmurları
Geleceğin mısır başakları
Sizin neslinizdir
Yenilgiyi alt edecek olan."

Nizar Kabbani, "Hawamish 'ala daftar al-naksah"
(Gerileme kitabına dipnotlar), 1967

Halk isyanları bir halkın arzularını yansıtır, ancak halklar her zaman kendi başlarına zafer kazanmaya muktedir değildir. Eğer toplumsal düzenin yapısı savaş ya da ekonomik altüst oluşlar nedeniyle zayıflamışsa, halk isyanları, tarihi ileri doğru hareket ettirmeyi başarabilir. Tarih, böylesi bir durumda bile, eğer anı değerlendirecek örgütlü bir güç yoksa tarihsel hareketin duraklayabileceğini göstermektedir. Şiddet tekelini ellerinde bulunduran eski egemen sınıflar hızla kendi çıkarları için kavgaya katılırlar. İnsanlık tarihi, başarısızlığa uğramış ayaklanmalarla doludur. Kural budur. Başarı ise istisnadır. Ancak ne yenilgi ne de başarı başkaldırıların sık sık yaşanmasını engelleyebilir. Başkaldırı, yani özgürlüğe doğru yürümek, insani arzuların doğasında bulunur.

2011'in havasını belirleyen sloganlardı: *Khubz wa-ma' wa-Ben Ali la* ("Ekmek ve suyla yaşayabiliriz, ancak Bin Ali'yle asla") ve *Yasqut, yasqut hukm al-'askar* ("Kahrolsun, kahrolsun askerî

yönetim"). Coşku, Kuzey Afrika'da olağan bir hâl almıştı. Çeşitli sosyal sınıflardan erkekler ve kadınlar, gençler ve yaşlılar "yeter" demek için kentlerin meydanlarına akın ettiler. On yıllar süren beyhudeliğin yükü tarihlerinin üstüne binmişti. Tunuslu entelektüeller Ebu el-Kasım el-Şabbi'nin (1909-1934) şiir kitaplarını raflarından indirmiş, "Dünyanın Tiranlarına" şiirini yeni bir ezgiyle söylüyorlardı:

> İnsanların başlarını ve umut çiçeklerini kopardınız ve sarhoş edinceye kadar suladınız kumun şifasını kan ve gözyaşıyla.
>
> Kanın akarsuyu sizi uzaklara süpürecek ve coşkun fırtına yakacak sizi.

Mısır'da genç halk şarkıcısı Ramy Essam, Kahire'deki Tahrir Meydanı'nda gitarına sıkıcı sarılmış, "Biz birlikteyiz ve tek şey bir şey istiyoruz: Git, git, git!" diye söylüyordu şarkısını. Bu sözcük –*git* (yani *irhal*)– bir slogandan bir şarkıya dönüşmüştü. Bu sözcük, halkın özlemini ifade ediyordu: Tiranların gitmesini istiyorlardı.

Sonra tiranların düşüşleri başladı. Önce Tunus'un Bin Ali'si düştü, onun peşinden de Mısır'ın Hüsnü Mübarek'i. Bin Ali ve ailesi Suudi Arabistan'a gitti. Mübarek Şarm el Şeyh'teki sayfiye evine yollandı. İkisi de Kızıl Deniz kıyısındaki kentlere gitmişlerdi. Mahkemeler ikisini de suçlu buldu, ne var ki Mısır'da işler yolundan çıkınca Mübarek affedilecekti. Hâlen Cidde'de Suudilerin koruması altında yaşayan Bin Ali içinse öyle olmayacaktı.

İşler karmaşık bir hâle gelmeye başlamıştı. Suudi Arabistan lejyonları kendi hoşnutsuz insanlarını hapis cezaları ve sadakalarla bastırdı, sonra da göstericilerin İnci Anıtı'ndaki kamp yerini dağıtmak üzere Bahreyn'e girdi. NATO jetleri Libya'yı vurmak ve ayaklanmalara emperyal silahların gücünü sokmak için havalandı. Eski düzenin vekil orduları ve parası, hem Libya'ya hem de Suriye'ye girerek Arap Baharı'nın ruh hâlini coşkudan korkuya dönüştürdü.[1] İsyana dair acımasız (ve Oryantalist) yo-

rumları şöhretini lekeleyen Suriyeli şair Adonis, işin içine Libya ve Suriye girdiğinde bölge üzerine inen karanlık örtüyü isabetli bir şekilde tarif etti. Adonis, Arap dünyasının önde gelen gazetelerinden biri olan *el-Hayat*'ta (31 Mart 2011) "Din adına, iki atlı –cennet ve cehennem– bir araba tarafından güdülen bir politika, kaçınılmaz bir biçimde vahşi ve dışlayıcı bir politikadır," diye yazmaktaydı. "Kimi patlamalarıyla şu an, geçmişin olaylarını modern araçlarla tekrar etmekte," diye kederle devam ediyordu.[2] O zaman Adonis kötümserliği nedeniyle topa tutulmuştu.

Beş yıl geçtikten sonra, artık Arap Baharı'nın ölüm ilanları ortaya çıkmaya başladı. Genel olarak hissedilen şey bir beyhudelik duygusu: Eğer sonuç eski durumdan kötü olacak idiyse ayaklanmanın anlamı neydi? Kitlesel toplumsal değişimler nadiren öngörülebilirdir. Hiçbir halk kaybedeceğini düşünerek ayaklanmaz. Öyle ki, her kitlesel mücadelenin başlangıcında derin bir ilham vardır. Her bir kitlesel mücadelenin, başlangıçta sahip olduğu kıvılcımı taşımayan yeni bir düzenle sonuçlandığı da bir gerçektir. L. Troçki, 1930 yılında Türkiye'de sürgündeyken yetkin eseri *Rus Devriminin Tarihi*'ni yazdı. O tarihlerde 1917 Ekim Devrimi'nin üstünden on üç yıl geçmişti. Devrim çoktan bir istihza konusu hâline gelmişti bile. "Kapitalizm," diye yazıyordu Troçki sonuç bölümünde, "bilimi ve tekniği yükseklere çıkarmak ve insanlığı savaş ve kriz cehennemine sokmak için yüz yıla ihtiyaç duydu. Sosyalizme ise düşmanları bir dünya cenneti yaratması ve sunması için on beş yıl tanıyorlar. Bizim böylesi bir zorunluluğumuz yok. Biz asla böyle süreler koymadık. Böylesine devasa bir dönüşüm süreci uygun bir ölçekle değerlendirilmelidir."[3]

2011 yılında başlayan Arap Baharı'nı nasıl değerlendirmeliyiz? Tunus ve Mısır'da kitlesel politik eylemler sevilmeyen liderleri devirdi, ama rejimleri değiştirmeyi başaramadı. Kukla yöneticiler gitti, ancak seçkinlerin iktidarının uzantılarına dokunulmadı. Bu başkaldırılara dair en büyük beklenti, onların bu

iki ülkede demokratik yönetim devrini başlatmasıydı. Bir diğer ifadeyle, Tunus ve Mısır bir burjuva devrimi yaşayacaklardı.

Mısır'dan çok şey beklendi, ancak bu beklentiler abartılıydı. Mübarek, 11 Şubat 2011'de düştü. İki yıl sonra, 3 Temmuz 2013'te, ordu, Müslüman Kardeşler'den Muhammed Mursi'nin seçilmiş hükümetine karşı darbe yaptı. Müslüman Kardeşler dışında çok az sayıda partinin halk kesimleriyle bir bağlantısı vardı. Liberaller bu işlerden anlamıyordu. Onlar kitlelerle politik teması çok az olan profesyonellerdi. Müslüman Kardeşler'in boğucu gündemine duydukları nefret, liberalleri 2013'te orduyla çapraşık bir ittifaka yöneltti. Yakın Mısır tarihinin en rahatsız edici gerçeklerinden biri, 30 Temmuz 2013'te Müslüman Kardeşler yönetimine karşı çıkmak için sokağa dökülen insan sayısının, 2011'de Tahrir Meydanı'na çıkanlardan çok olmasıdır. O gün her tür insan sokağa çıktı; Liberallerle birlikte Selefiler, devrimcilerle birlikte gericiler. Liberal kesimin önde gelenlerinden Muhammed El Baradey, ordu "sadece istikrar getirmek için geri dönecek. Ondan sonra biz tekrar en baştan başlayacağız," diyordu. Bu saflıktı. Ordu politik sürece son verip, muhalefeti hapse atma kampanyası başlattı ve kendisini Cemal Abdül Nasır'ın ve istikrarın mirasçısı olarak takdim etti. Sina Yarımadası'nda İslamcı radikalizmin yükselmesinin yarattığı gerilimler ve Libya'da kaosun baş göstermesi, ordunun yeni lideri Abdül Fettah el-Sisi'ye bir *raison d'etre* [varoluş nedeni] sağlamıştı. Oysa Sina'daki gerginlik, 2010 yılında, hem Tahrir ayaklanmasından hem de Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesinden önce başlamıştı. Terör hücrelerinin ortaya çıkması eğer bir şey ifade ediyorsa, bu ordunun gerekliliğinden çok başarısız olduğudur. İnsan hakları grupları, sahte suçlamalarla hapiste olan veya çatışmalarda ve toplu infazlarda öldürülen insanların sayısına dair kesin bir bilgi veremiyor. Mevcut yönetimin hapis ve cinayet hakkındaki kendi tanımları, bu sayıları hesaplamayı zorlaştırıyor. Öyle görünüyor ki,

yönetimin sevmediği herkes şimdi terörist. Bu artık *muhalifler* için kullanılan özel bir terime dönüşmüş durumda.

25 Ocak'taki Tahrir kutlamaları bile yasaklandı. Tahrir'in 2015 yılındaki dördüncü yıldönümünde güvenlik kuvvetleri, aralarında ellerinde çiçeklerle vurulan şair ve sosyalist Şeyma el-Sabağ'ın da olduğu yirmi üç kişiyi öldürdü. Sabağ'ın cenazesine binlerce insan katıldı. Tahrir'in 2016'daki beşinci yıldönümüyse sakin geçti. Ordu sokaklara çıkıp çiçek dağıttı. Şimdi bu günü sahipleniyorlar.

Tunus'taki burjuva dönüşüme yönelik tehditlerse farklı farklı yönlerden, Bin Ali olmaksızın yeniden ortaya çıkma hevesindeki eski düzenden, bütçede kesinti isteyen IMF'den, Tunus kentinin varoşlarında hazırlık yapan aşırılıkçılardan geldi. Bu koşullarda Tunus'u kurtaran, nüfusun yüzde yirmisinin üyeleri olduğunu iddia eden Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT) oldu. UGTT, on yıllar süren bir hareketsizlik sürecinden geçmiş olsa da ülkede en yüksek temsil yeteneğine sahip sivil toplum kuruluşuydu. Tunus'ta Bin Ali sonrası yeni dönem çöküşün eşiğine gelmişken, UGTT ülkede bir yol haritası oluşturmak için ezeli düşmanı işverenler birliğini ve insan hakları alanındaki müttefiklerini masaya sürükledi. Bu toplumsal güçler tarafından oluşturulan yol haritası, siyasi partileri yeni anayasayla sonuçlanan bir diyaloğa mecbur bıraktı. Bu nedenledir ki, Yeni Tunus'ta istikrar için zemini hazırlayan Tunus işçi sınıfıydı. 2015 yılında Nobel Barış Ödülü'nü alan da bu işçi sınıfı oldu. Nobel komitesinin klasik davranışı, iki siyasi şöhreti, Ennahda Partisi'nden Raşid Gannuşi ve Tunus'un Sesi Partisi'nden Bacı Kaid Essebsi'yi onurlandırmak olurdu. Sonuçta, Bin Ali ülkeden kaçtığı zaman, siyasi fırsatı yakalayan –büyük ölçüde sürgünde bulunan ve Müslüman Kardeşler akımının bir parçası olan– Ennahda'ydı. Ancak eski düzen kolayca yıkılmadı. Bacı Kaid Essebsi geçici başbakan olarak atanmıştı. Aralıksız bir biçimde siyasette kalmayı başarmış olan Essebsi, sömürgecilik karşıtı mücadelede Tunus'un büyük

önderi ve sonrasında ilk başkanı olan Habib Burgiba'nın yakın bir dava arkadaşıydı. 1987 yılında Bin Ali, Burgiba'yı devirdiğinde, Essebsi genç neslin safına katıldı. Essebsi Arap Baharı sırasında Bin Ali'ye bağlılıkları nedeniyle Tunus elitinin kimi kesimlerini bir kez daha kontrolü altında topladı ve geçici başbakan olmak için geleceğe yatırım yaptı. Aralarındaki kine rağmen, Ennahda liderliği ve Essebsi arasında bir *modus vivendi* [geçici anlaşma] kuruldu. Ekim 2011'deki seçimlerden sonra Essebsi iktidarı Ennahda'nın adayı Munsif Marzuki'ye devretti. Üç yıl sonra, laik bir cephe olan Essebsi'nin *Nidaa Tounes* (Tunus'un Sesi) Partisi, Marzuki'yi yenerek Essebsi'ye cumhurbaşkanlığını kazandırdı. Eğer Nobel âdetlere uygun bir biçimde verilseydi, ödül Bin Ali yönetiminden 2014 Anayasası'na dayanan yeni düzene barışçıl bir şekilde geçilmesi nedeniyle Ennahda liderliğine ve Essebsi'ye gidecekti. Ancak bu, Tunus'ta yaşananların gerçek mahiyetini yansıtmazdı.

2013 yılında durum umutsuz görünürken, gidişatı değiştiren ve ülkeyi barışçıl bir yola sokanlar, siyasi partiler değildi. Bu tarihsel görevi üstlenen işverenler birliğini ve iki insan hakları grubunu yanına alarak Dörtlü'yü kuran UGTT olmuştu. Ancak tehlike yaklaşıyordu. 2013 yılında iki önemli sol lider suikastçıların kurşunlarına hedef oldu. 6 Şubat'ta Demokratik Yurtseverler Hareketi'nden Şükrü Belayid vurularak öldürüldü, 25 Temmuz'da Halk Cephesi'nden Muhammed Brahimi bir suikaste kurban gitti. Özgürlük ve Onur Devrimi tehlikeli sulara doğru yol alıyor gibiydi. Her şey mümkündü. Grev ve protestolara şiddetle karşılık veriliyordu. Tunus bıçak sırtındaydı. İşte bu noktada Dörtlü'nün manevrası çok önemliydi. Dörtlü, toplumun temsilcileri olarak, siyasi partileri masaya oturmaya zorladı. Gannuşi'nin partisi Ennahda suikastlerin arkasında olmakla suçlanmıştı. Bütün bunlar Mısır'da Müslüman Kardeşler'in Batı destekli bir askerî darbeyle iktidardan uzaklaştırıldığı yaz

aylarında yaşanıyordu. Mısırlı Müslüman Kardeşler'le ittifak hâlindeki Ennahda çok zor durumdaydı. Onun da bir çıkış yoluna ihtiyacı vardı. Bir kısmı eski rejime mensup olan Essebsi'nin liderlik ettiği güçler, sokaktaki işçileri ve Ennahda'yı ezemeyeceklerini biliyorlardı. Ordu Mursi'ye karşı yaptığı gibi, bu güçler adına hareket etmedi. Tunus'un bir uzlaşmaya ihtiyacı vardı. Dörtlü işte bunu sağladı. Bu olmasaydı, Tunus Mısır'ın yolundan gidebilirdi. Böylece kötü bir taklit olmaktan kurtuldu.

Tunus'un yaşadığı bu rahatlama pekâlâ geçici olabilirdi. Nobel cilasının ardında vahim bir gerçeklik yatıyor. Tepesinde sallanan yüksek bir borç ve küçük kasabaların ve kentlerin sokaklarındaki hayal kırıklığı, Essebsi'nin 2016'nın başlarında IŞİD'in pusuda yattığını söylemesine neden oldu. Libya sınırının Tunus tarafında güvenlik güçleriyle (diğer farklı grupların yanı sıra) IŞİD arasında çatışmalar sıradan hâle gelmiş durumda. 2016 Mart'ında Ben Guerdane kasabası böyle bir çatışmaya sahne olmuştu. Ancak Tunus ekonomisi için –güvenlik tehditlerini kısa bir süre için durduracak– yakın zamanlı bir rahatlama ufukta görünmüyordu. Dünya Bankası, IMF ve ticari borç verenlerin çok az yaratıcılık göstermeleri nedeniyle, politika alanı Tunus için bir hayli dar. Söz konusu kurumlar, bu genç ve deneyimsiz demokrasinin ayakta durmasını sağlayacak büyük bir yatırımı teşvik etmek konusunda isteksizler.[4] Tunus, kamu sektörü istihdamını artırıp, burada çalışanlara daha yüksek ücretler aktarırken, uluslararası kuruluşlar şimdilik havaya bakıp ıslık çalıyorlar. Gölgelerin arasından düzgün bir çıkış yolu yok. İstikrarsızlık girdabı devam ediyor.

Tunus anayasal bir demokrasi kurdu, ancak –aralarına birkaç yeni yüz eklenmiş olan– siyasi zümresi, nüfusun belirli acil sorunlarını, bilhassa hızla artmakta olan genç nüfusun iş sorununu çözmek için gerekli politik gereçlere sahip değil. Mısır ise ordunun kollarına geri sürüklendi.

ARABİSTAN'IN SULTANLARI

Özgürlük ulaşılması zor bir idealdir. Tarihin yıkımları, kendilerini dönüştürerek ayakta kalan seçkinlerin yararına olacak kurumlar üretmiştir. Feodalite karşıtı hareketler esnasında küçük aristokrasi, krallığa ait giysilerini çıkarıp burjuvazinin kıyafetlerini kuşanarak yeni düzenin ön saflarında yerini almıştı. Mısır'dan Libya'ya, 20. yüzyılın büyük milliyetçi Arap devrimleri bölgeyi krallardan kurtardı, ancak halkçı bir demokrasinin köklerini derinleştirmeyi başaramadı. İnsanları ayağa kaldırdılar, ancak onlardan ordunun arkasında kalmalarını talep ettiler. Yeşil üniformalar devrimin koruyucuları olarak yerlerini aldılar. Gerçek devrimciler ise –işçi ve köylü hareketlerini örgütleyenler, komünistler– hapse gitti. Albaylar ve yüzbaşılar onların söylemine el koydu.

Arap coğrafyasının korunaklı bir yerinde –Arap Yarımadası'nda (*al-jazira al-arabiyya*)– monarşi kendisini Batı'nın gambotlarının müttefiki olarak sundu. Monarşinin çölde hiçbir kökü yoktu. Tamamıyla modern bir icattı; Bahreyn'deki el-Halife hanedanının geçmişi 1820 yılına, Suudi Arabistan'daki el-Suud hanedanınınki 1932 tarihine dayanıyordu. Batı –erkenden– Arap monarşilerini korumanın kendisini korumakla eşanlamlı olduğunu fark etmişti. Bu büyük ölçüde petrolle ilgiliydi. 1980 tarihli –Suudi monarşisini koruma amacı taşıyan– Carter Doktrini o zamana kadar mutat politika olan şeyi yazıya dökmüştü. Bu Arap ülkelerinin özgürlüğü için tabuta çakılan son çiviydi. Üstün savaş gücüyle Batı, Fas'tan Irak'a petro-dolarlar içinde yüzen Arap monarşilerini Arap halklarının iradesine karşı destekledi. 1962 yılında Rabıta'nın –ABD'nin tam desteğiyle– kurulması, Arap ülkelerine en büyük lanetin seküler milliyetçilik ve sosyalizm olduğu –ayrıca Arap tarihinde dümenin başında Suudilerin olacağı– fikrini telkin ediyordu. Suudi Arabistan ve Batı –umulmadık ortaklar– Suudi Arabistan'ın İslam yorumunu

(Vahabilik) ve Batı'nın komünist saldırı paranoyasını bölgeye ihraç ettiler. Hapishaneler solcular için ardına kadar açılırken, Suudilerce finanse edilen camiler de müminlere kapılarını açtı. Bu durum, Arap ülkelerindeki toplumsal formasyonu değişmesi zor bir biçimde tesis etmektedir.

Arap milliyetçiliği –Arap halklarının Batı kontrolünün kısıtlamalarından bağımsız bir biçimde kendi kaderlerini yaratmaları gerektiği yönündeki ideoloji– Arap Baharı'ndan çok daha önce ortaya çıkmıştı. Arap milliyetçiliğinin sınırları genişti –büyük ölçüde sekülerdi, çoğunlukla sosyalistti ve tipik olarak da güçlü bir "Arap halkı" vurgusu taşıyordu. Kökleri 19. yüzyıldaki *Nahda*'da (Uyanış) yatan ve 1913'teki Arap Kongresi'nde ortaya konan erken Arap milliyetçiliği başlangıçta seçkinci ve şovenistti. Bu eski şovenist Arap milliyetçiliğinin bir yankısı, bugün (bilhassa İran'a karşı) "Arap dayanışmasından" söz ettiği zaman Suudi Arabistan'dan duyulabilir. Yetenekleri, Türklere tanınan öncelikler nedeniyle körelen Osmanlı idaresinin yüksek mevki sahipleri –kendilerinin başlıca lehtarlar, köylülerinse (*fellahin*) önemsiz yığınlar olacağı– kendi ulusal projelerini gütmüşlerdi. Rida Paşa el Rikabi, İzzet Derveze, Şükrü el-Kuvvetli, Saad Zaglul Paşa gibi kişiler bu hareketin başını çekiyorlardı. Milliyetçilikleri, en geniş Arap birliğiyle başlayıp kendi yerellikleriyle –Saad Zaghlul Paşa için Mısır veya Rida Paşa el Rikabi için Suriye– son buldu. İkisinin de paşa olması toplumsal konumları ve hırsları hakkında çok şey söylemektedir.[5]

Cemal Abdülnasır ve silah arkadaşları, 1952 yılında Kral Faruk'un başında bulunduğu monarşinin devrilmesinden sonra Arap milliyetçiliğinin liderliğini üstlenmişti. Arap milliyetçiliği daha sonra, 1958 yılında Kral II. Faysal'ın monarşisine son verecek olan Irak'a ve 1969 yılında Kral İdris'i tahtından indirecek olan Libya'ya yayıldı. Nasır, Iraklı General Abdülkerim Kasım, Libyalı Albay Muammer Kaddafi, üniforma giyiyorlardı; ancak onları öncelikli olarak tanımlayan şey üniformaları değildi.

Arap milliyetçiliği, ikonları hâline gelen adamlardan çok daha büyüktü. Kendi kendini yönetmeye ve (Filistin'in İsrail tarafından sömürgeleştirilmesi de dâhil olmak üzere) Batı müdahalesini sonlandırmaya dair kutsal bir hissiyattı. Arap yükselişinin görkemli imgeleri kentten kıra yayılıyordu. Cesaret bölgeye ulaşmıştı. Arasına Abdul Vahap ve Ümmü Gülsüm'ün yazdığı devrim şiirlerinin, Cezayirli, Yemenli ve Filistinli devrimcilere yönelik uzun methiyelerin serpiştirildiği Nasır'ın konuşmaları Sawt al-Arab (Arapların Sesi) radyosu aracılığıyla bölgeye yayılıyordu.[6] Pan-Arabizm sıradan insanların (*al sha'ab al 'arab*) başkaldırısıydı. 1955'teki Bandung Konferansı'nda, 1958 yılında kurulan Afro-Asyalı Halkların Dayanışma Örgütü'nde ve 1961'de kurulan Bağlantısızlar Hareketi'nde Üçüncü Dünya Projesi'yle ilişki kurması, Arap milliyetçiliğinin anti-emperyalizmini keskinleştirdi. Monarşilere ve emperyalizme duyulan nefret Arap milliyetçiliğinin karakteri hâline geldi. Bölgedeki Arap milliyetçilerini desteklemek bir ilkeye dönüştü. Nasır, Yemen iç savaşına kaynak aktarmış, Mısır ve Suriye'nin birleşmesini teşvik etmişti. Ancak bu Arap milliyetçiliğinin sınırları vardı. Komünistlerden şüphe ediyor, onları hapishanelere dolduruyordu. Arap olmayan azınlıkları –bilhassa da, milli özlemleri 1950 ve 1960'larda Irak ve Suriye'de hüküm süren Arap milliyetçiliğiyle ters düşen Kürtleri– kucaklamıyordu. (Celal Talabani'nin Suriye'deki Kürt Demokratik Partisi'nin adını –bir halkın değil bir ülkenin adını beyan eden– daha provokatif bir ad olan Kürdistan Demokratik Partisi olarak değiştirmesi durumu düzeltmedi.)[7] Arap milliyetçiliği milliyetçiliğin tüm enerjisini kapsayamıyordu; örneğin Irak ve Mısır arasındaki eski düşmanlıklar gerçek bir birliğin önünde engeldi. Bazı anlaşmazlıklar aralarını açarken, Siyonizme ve emperyalizme duydukları nefret onları birleştiriyordu.

1956 yılında Mısır Süveyş Kanalı'nı kontrol altına alınca, İsrail, İngiliz ve Fransız kuvvetleri ülkeyi işgal etti. Her ne kadar ABD bu müdahalenin geri çekilmesi için aracılık etse de, ABD

Başkanı Eisenhower, Nasır'ın "bölge halkının bağımsızlık ve 'Beyaz Adam'ı yere serme' isteklerini cisimleştirdiğini" düşünüyordu. Bu tasvip ederek söylenmemişti. Eisenhower daha sonra –bağımsızlık arzulayan– "temel Arap düşüncesinin" "şiddet, duygu ve cehalete" dayandığını belirtecekti.[8] Arap milliyetçiliğine karşı konulmalıydı. ABD bölgedeki başlıca müttefiklerini işte bu amaç doğrultusunda buldu; bunlar seküler milliyetçi güçler değil, Suudi Arabistan ve İran'ın köhnemiş monarşileriydi. 1951 yılında Üçüncü Dünya milliyetçiliği ruhunun, alışılmadık bir asilzade olan Muhammed Musaddık yoluyla İran'a geldiğinde yok edilmesi gerekiyordu. Musaddık'ın İran halkının petrollerine karşılık adil bir pay almaları için yaptığı girişim, Washington ve onun petrol baronları için kabul edilemezdi. CIA ve İngiliz istihbaratının darbesiyle Musaddık devrildi ve –vasat bir adam olan– Şah tekrar Tavuslu Tahta döndü. "Hiç bitmemesi gereken bir gündü," diye yazıyor bir CIA iç raporu. "Çünkü o denli bir heyecan, tatmin ve sevinç duygusuyla doluydu ki, herhangi başka bir günün ona yaklaşabilmesi pek mümkün değil."[9] Basra Körfezi'nin karşısından Suudi kraliyet ailesine verilen mesaj açıktı: ABD Şah'ı tahtına geri oturtmak için bu kadar ileri gittiyse, Suudilerin halkın tepkisinden korkmasına gerek yoktu. Musaddık döneminde İran'dan petrol akışı daha az güvenilir bir hâl alınca, ABD gözünü Arap Yarımadası'na çevirdi. 1953'e gelindiğinde, ABD Suudi Arabistan'ın başlıca petrol alıcısı hâline gelmişti. CIA darbesi Suudi saraylarındaki endişeyi yatıştırırken, Yarımada'dan yapılan petrol alımları da Amerika'ya bağımlılığı beraberinde getirdi.[10] Bu durum, 1954 yılında ABD'nin Suudi Arabistan büyükelçisinin Washington'daki sorumlularına, ABD ve ARAMCO (Suudi petrol şirketi) arasındaki özel dostluğun "Amerika'nın ABD dışında dünya üzerindeki en önemli tek menfaati" olduğunu yazmasıyla vurgulanmıştı.[11] Eisenhower Doktrini, bölgede komünizm tarafından tehdit edilen her devlete maddi destek sağlıyordu. Bu, monarşilerin varlıklarına yöne-

lik her tür tehdide karşı korunacakları anlamına geliyordu. Sonuç olarak, ABD Batı Asya'daki monarşilerin koruyucusu hâline geldi. Bugün de nükleer şemsiyesini onların üzerlerine tutmaya devam ediyor.

Arap milliyetçiliğine darbe doğrudan Batı'dan ya da Suudilerden gelmedi. Bu darbeyi indiren, Arap ordularının 1967 yılında İsrail'e karşı yaptıkları "kader savaşında" (*al-Ma'raka al-Masiriya*) yenilmesi oldu. Arapların yapabileceklerine dair umutlarını söndüren buydu. Nasır istifasını imzaladı. Bir milyon kadar insan Kahire'de Tahrir Meydanı'na çıkıp istifasını geri almasını istedi. İstifasını geri aldı, ancak yenilmiş bir adamdı (arkadaşı Nehru'nun 1962 Hindistan-Çin savaşından sonra olduğu gibi). Nasır 1970'te öldü. (Nehru 1964'te ölmüştü.)[12] Ekonomilerinin hızla kötüye gittiği bir zamanda gerçekleşen bu yenilgiler, liderlere duyulan güveni zedelemişti. Savunmaya yapılan muazzam harcamalar, kamu servetinin kötü bir şekilde kullanımasına neden olmuştu. Bu, yabancı ticaret bankalarına borç anlamına geliyordu. 1973'te Nasır'ın halefi Enver Sedat, Mısır'a (yabancı sermaye dâhil olmak üzere) özel sermayeyi davet eden *infitah* (açıklık) politikasını başlattı. Nasır'ın yakın dostu Muhammed Heykel, Mısır'daki değişikleri iğneleyici bir dil oyunuyla tarif etmiştir: *Thawra* (devrim) çağının yerini *tharwa* (servet) çağı almıştı. Şüphesiz bu eski sosyalist gazeteci –artan bir biçimde sınıf piramidinin üst kısmında yoğunlaşan– "servet" anlamına gelen bu sözcüğü kullanırken alaycıydı.[13] İzleyen on yıl, Arap milliyetçiliğiyle yönetilen daha nice devletin kendisini ekonomik kriz ve dış borca batmış hâlde bulmasına sahne oldu. Ve sonrasında, 1979'un ardından, Üçüncü Dünya borç krizine girdi.[14] Filistinli fedailerin yarattığı coşku, çok kasvetli bir zamanda Arap milliyetçiliğine moral verdi. Hatta Filistinlilerin (1970'te Ürdün'de ve 1982'de Lübnan'daki) yaşadıkları yenilgiler bile, onlar olmasaydı eriyip gidecek Arap milliyetçiliği için oynadıkları rolü azaltmadı. 2010-11 Arap Baharı'nın temelini, 1987 ve 2000 yıllarındaki

birinci ve ikinci Filistin intifadalarını desteklemek için örgütlenmiş ağların oluşturmuş olması şaşırtıcı değildir.

1980'lere kadar Batı ve bölgesel müttefikleri için bölgedeki olaylara dair anlatılarını belirleyen anti-komünizm ve Arap milliyetçiliği karşıtlığıydı. Arap milliyetçiliğiyle yönetilen devletler, nüfuslarının temel ihtiyaçlarını karşılamayı vaat etmelerine rağmen, genellikle tek bir parti veya küçük bir zümre tarafından idare edildiler. Siyasi iktidara boyun eğin ve size makul saygınlıkta hayatlar sağlayalım, der gibi görünüyorlardı. 1980'lerde ve 1990'larda başlayan ekonomik krizle beraber kamu hizmetlerinin dayandığı temeller yok olmaya başladı ve özel sektörden sağlanan temel mallar gittikçe daha pahalı hâle geldi. Bir zamanlar asgari bir yaşam seviyesi sağlayan bu devletler, şimdi sadece baskı ve yandaşçılık mekanizmaları hâline gelmişti. Bu nedenle, Batı'nın anti-komünizm söyleminden "demokrasiyi teşvik" söylemine geçmesi kolay oldu. 1990'lara gelindiğinde Saddam Hüseyin otokratlığın simgesi hâline gelmişti. On yıl önce ABD ve Körfez Araplarının yakın bir müttefiki olması bir şey ifade etmiyordu. Körfez Araplarıyla arasının bozulması sahip olduğu ayrıcalıkları hükümsüz kılmıştı. 1990'larda komünizm artık bir tehdit değilken, Batı, Irak'ı tipik "haydut devlet" olarak tanımlamaya başladı. Suriye ve Libya'nın da sırası gelecekti. Demokratik olmayan Körfez monarşileri ve Mısır'daki güvenlik devleti, ABD müttefikleri olmaları nedeniyle bu politikadan muaf tutulmuşlardı. İdeoloji iyi hoştu; ama bundan daha önemli olan şey, bölgedeki eski istikrar direklerinin –İsrail'le barış yapması vaadine karşılık yıllık 1 milyar dolara satın alınan Mısır'ın yanı sıra, Suudi Arabistan ve İsrail'in– korunmasıydı.

Nasırcılıktan sonra Suudi-Batı düzenine tehdit 1979 İran Devrimi'nden geldi. Dünya Müslüman Birliği ve ona bağlı gruplar seküler milliyetçiliğin ve sosyalizmin İslamiyet karşıtı olduğunu iddia ediyordu. Şimdiyse İran Devrimi bölgeye gelmiş ve İslami bir cumhuriyet kurulmuştu. İran doğrudan doğruya

Körfez monarşileri tarafından savunulan ideolojik iddiaları tehdit ediyordu. Bu meydan okuma –ilk olarak Irak'ın başarısız işgal girişimi ve sonrasındaki uzun sürecek savaşla (1980-88)– yok edilmeliydi. İran gerek Suudi destekli kalkışmalara gerek ABD'den gelen istikrarsızlaştırma girişimlerine direndi.

AMERİKA'NIN SAVAŞI, İRAN'IN ZAFERİ

ABD Başkanı George W. Bush, 2001 ve 2003 yıllarında Afganistan ve Irak'a karşı savaşa giriştiğinde, İran'a büyük bir jeopolitik zafer kazandırmış oldu. İran'ın müttefikleri Iraklı Dava Partisi ve Heratlı İsmail Han'ın güçleri önem kazanırken, İran'ın iki tarihi düşmanı, Saddam Hüseyin'in Baas Partisi ve Taliban devre dışı kamıştı. Savaşı Amerika yaptı, kazanan İran oldu. İran etki alanını Akdeniz'e ve Hindukuş'a kadar genişletti. Bu durum, Suudi saraylarının ve Beyaz Saray'ın kapılarını titretecekti.

Derhal İran'ı kuşatma hamleleri geldi. 2003 yılında ABD Kongresi, İran'ın Şam'la ve dolayısıyla Beyrut ve Filistin'le olan bağlarını kesmeyi öngören Suriye Sorumluluk Yasası'nı geçirdi. Şam Havaalanı İran'a, (Lübnanlı siyasi ve askerî güç) Hizbullah ve (Filistinli siyasi ve askerî güç) Hamas'ın ikmal edildiği ana güzergâhı sağlıyordu. İsrail'in 2006'da Lübnan'a açtığı savaş sonraki hamleydi; bu sefer İran'la yakın ilişkileri olan Hizbullah hedefleniyordu. 2006 yılında başlayan nükleer yaptırımlar rejimi, İran'ın ve jeopolitik müttefiklerinin ekonomisine ağır darbe vurdu. İran'ın bilgisayar sistemine yönelik Batı saldırısına (Stuxnext virüsü) ek olarak, İsrail'in İran'a yönelttiği tehditler ve İranlı bilim insanlarına yönelik suikastler sonraki darbelerdi. Bunların hiçbiri işe yaramadı. İran Küresel Güney'de ticari ortaklar bulmaya devam etti –tabii ki Çin, ayrıca Hindistan.[15] 2010 yılına gelindiğinde İran'ın Batı baskısına kolayca teslim olmayacağı ve izolasyonuna geri dönmeyeceği belli olmuştu. İran artık bölgesel bir güç hâline gelmişti ve bu konuda yapılacak bir şey yoktu.

Arap Baharı sayesinde İran daha önce sahip olamayacağı denli büyük bir rol kazandı. İranlı diplomatlar bölgede gezerek, bunun bir *Arap* baharı olmaktan çok bir *İslami* bahar olduğunu öne sürüyorlardı. Onlara göre bu, 1979 "İran Baharı" olarak adlandırmaya başladıkları şeyin bir devamıydı. İran liderliği yeni hükümetlerle yeni ittifaklar yapacaklarından bahsediyordu. Öyle ki, bu durum –ilk başta– ileride Batı'yla daha az uyumlu bir ilişki içinde olacaklarını düşündürdü. Mısır'daki Mübarek sonrası rejim, İran savaş gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geçmesine izin verdi ve Mısır Başbakanı Muhammed Mursi, Tahran'ı ziyaret etti; her ikisi de 1979'dan beri birer ilkti. Küresel güçlerin (Türkiye, İran ve Körfez monarşileri) belirleyici olmak için kendi aralarında savaştıkları Arap Baharı sürecinin geleceği belirsiz görünüyordu. Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, ayaklanmayı kendi yeni-Osmanlıcı dış politikasına mal etmek üzere Eylül 2011'de Kahire'ye gitti. Ancak gerçekte Erdoğan'ın partisinin (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) ve Katar hükümetinin Müslüman Kardeşler'le yakın bağları vardı. Kuzey Afrika'daki kardeş partilerine çok daha önceden para ve yardım aktarmaya başlamışlardı. Bu durum –ne İranlıların ne Müslüman Kardeşler'in etkin olmasını isteyen– Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin canını sıkıyordu. Mursi'nin Tahran'la dansı, Müslüman Kardeşler'in İran'a karşı bir ciddi bir engel teşkil etmeyeceğini göstermişti. Suudiler ve Birleşik Arap Emirlikleri yollarına yalnız devam ettiler.

2011 yılında Libya'daki krizin ilk günlerinde, Arap Baharı'nın en umutlu noktasında, kıdemli bir Suudi diplomat küçümser bir edayla, olan bitenin hiçbir yere varmayacağını söylemişti bana. Suudiler her şeyden çok, coşku dalgalarının krallıklarına ulaşmasından ve düzenlerini tehdit etmesinden korkuyorlardı. Tehlike altındaki Körfez monarşileri düzenlerini korumak için saldırıya geçti. Suudi parası Mısır'da General Sisi'nin darbesini

finanse eder ve Yemen'e karşı yeni bir savaş başlatırken; Suudi Arabistan'ın, Birleşik Arap Emirlikleri'nin ve Türkiye'nin vekil orduları azgın bir biçimde Suriye ve Libya'yı yakıp yıktı. Türkiye Kürtlere açtığı savaşta kontrolden çıkmış; Katar ise –kuyruğunu bacakları arasına kıstırıp– muhalif duruşundan geri adım atmıştı. Batı, her ne kadar Suriye'deki Suudi inisiyatifine karşı temkinli olsa da, Suudileri tamamen destekledi. Suriye hakkındaki fikir ayrılığı, Suudileri orada kendi planlarını (büyük ölçüde Ceyş el İslam ve diğer vekilleri aracılığıyla) yürütmekten alıkoymadı. Suriye'yi jeopolitik bir savaşın mahalline dönüştüren sadece İran'ı engelleme çabası değildi. Suudi ve Körfez Araplarının mizacı, mezhepçiliği devreye sokmadan edemezdi. 2009'da BAE Veliaht Prensi Muhammed Bin Zayed El Nahyan, ABD'li bir yetkiliye İran'ın "Güney Lübnan ve Gazze'de emirlikler, Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan'ın Doğu Eyaleti'nde uyuyan emirlikler, ayrıca Güney Irak'ta da tüm emirliklerin anasını" kurmuş olduğunu söylüyordu.[16] BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah Bin Zayed aynı yıl, Suudi Arabistan'ın Pakistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Asıf Ali Zerdari'nin "Şii olmasından, dolayısıyla İran, Irak'taki Maliki hükümeti ve Zerdari yönetimindeki Pakistan arasında bölgede bir Şii üçgeni oluşmasından kaygı duyduğunu," belirtecekti.[17] İşte Körfez devletlerinin sanrılı ruh hâli böyleydi. İran karşıtlığı hızla Şii karşıtı bir söyleme ve eyleme dönüştü. Suudi vekil ordularının Suriye ve Irak'ta niçin faaliyet gösterdiğinin ve Suudi Arabistan'ın Yemen'de bitmek bilmeyen savaşını neden başlattığının açıklaması budur. Suudi rejimi bu nedenle, 2 Ocak 2016'da Şii din adamı Şeyh Nimr Bakır El Nimr'i infaz etmiştir. Bunlar mezhep ayrılıkları üzerinden yapılan provokasyonlardır. Bunlar Suudilerin iyi bildiği işlerdir.

YENİLGİLER

Arap Baharı ne Tahrir Meydanı'nın ara sokaklarında ne de Şam'ın pazar yerinde yenildi. Arap Baharı Washington'da, Paris'te, Tahran ve Moskova'da olduğu kadar Riyad'ın, Doha'nın ve Ankara'nın saraylarında bozguna uğratıldı. Halkların tutkularını yok eden petro-dolarlar ve silahlar oralardan geldi. Tunus kurtuldu, çünkü güçlü bir işçi sendikasına sahipti. Aksi takdirde Suudiler ve Erdoğan rejimi –çeşitli hevesleri olan Batı'nın desteğiyle– Arap dünyasını baştan sona mahvedecekti. Büyük bir umut olarak başlayan şey, şimdi büyük bir hayal kırıklığına dönüştü. Geleceğe dair umut işaretleri yer yer parlıyor; ama henüz çok sınırlı bir şekilde.

2013 yılının bir Eylül günü, romancı ve gazeteci Sahar Mandour ve ben Beyrut'taki T-Marbouta'nın (Beyrut'un entelektüellerinin ve sanatçılarını bir araya getiren restoran ve kafe) açık kısmında oturuyoruz. Mandour, Arap dünyasının iyi gazetelerinden biri olan *as-Safir*'in Filistin ekinin editörü. Suriye'deki savaş ve Mısır'daki siyasi felaket hakkında konuşuyoruz. Ancak burada Lübnan'da otururken geleceğe dair başka kötü sezgiler bizi endişelendiriyor. Şimdiden yaklaşık bir milyon Suriyeli mülteci Lübnan'a gelmiş durumda. Bu sayı takip eden yıllarda sadece artacak. Hamra'nın kaldırımlarında, kafenin dışında –Beyrut'ta mülteci olan– Suriyeli küçük çocuklar çiçek satarak (kızlar) ya da ayakkabı boyayarak (erkek çocuklar) ufak paralar kazanıyor. Lübnan devleti uzun süren iç savaş (1975-1990), İsrail işgali (1982-2000) ve bunların geri döneceğine dair sürekli bir tehditle zayıflamış durumda. "Bu gölge hep var," diyor Mandour.[18] İç savaşta Beyrut'ta emniyet müdürlüğü yapmış bir yetkili bana iç savaşın hiç bitmediğini, şimdi sadece "yarı zamanlı" sürdüğünü söylemişti. Pek çok Lübnanlı yazar gibi Mandour da iç savaştan kaçamıyor. Çağımızın ahlaki ve cinsel ekonomisi içinde yerlerini bulmak için çabalayan sıradan Beyrutluların gündelik

varoluşları hakkında yazıyor. Örneğin, *32* romanı yetişkinliğe geçişleri –kökleri iç savaşın geride bıraktığı mirasa dayanan, ancak etkileri bugün de devam eden– çeşitli kaygılar tarafından engellenen beş genç kadın hakkında.[19]

Sadece Lübnan hakkında konuşmuyoruz. Bölgeden ve Tahrir dinamiğinin sönmesiyle bastıran kasvet duygusundan söz ediyoruz. Mandour'un babası Mısırlı, annesiyse Lübnanlı. Bir gözü Kahire'de, diğeri Levant'ta. Kafede oturduğumuz sıralarda Sahar, Mısır devrimi ve onun durgunluğu hakkında gerçeküstü bir makale yazıyordu. Ümmü Gülsüm'ün söylediği bir şarkıdan bir alıntı yapıyor ve "Dün aşktı. Dün aynı zamanda ayrılıktı. Ve bugün, zamanın başka bir noktasından doğan ve gelişen, ve zamanın başka noktalarında devam edecek bir dizi hikâyenin içinde sadece bir andır," diye devam ediyor.[20] Anlaşılması güç bir cümle, ancak devamı şöyle: "Çünkü umut, tıpkı umutsuzluk gibi, sadece insan yaşamının akışında geçip giden bir duygudur." Kahvesini içerken, zamanımızın karmaşıklığından yakınıyor. "2003'te ABD'nin Irak'ı işgaline doğru gidilirken," diyor "savaşa ve diktatörlüğe karşı net bir tutum aldık: *la li-al-harb la-al-dictatoriyat* [savaşa hayır, diktatörlüğe hayır, çn] Bugün, böyle basit bir slogan mümkün değil. Bu slogan eski. Yeni tutumlara, yeni sloganlara ihtiyacımız var. Bugünün karmaşasından kendi yolumuzu bulmalıyız." Bush'un Irak'a açtığı savaşla politik bilince ulaşan Mandour'un kuşağından entelektüeller arasındaki genel ruh hâli karamsar ve içe dönük. "Bugünün karmaşası" durumun en iyi tanımı. Arap Baharı'nın onları getirdiği yer orası. Ancak başka bir yere gitmeye istekliler. Ölüm ilanının ötesinde bir yere, bundan sonra gelecek olana...

2. BÖLÜM

Arap Devrimlerinin Durumu

"Bir kentin yarısını ele geçirip, buna devrim diyemezsiniz."
Elias Khoury, 2013.

2011 ayaklanmalarının Arap dünyası üzerinde belirleyici bir etkisi olduğuna şüphe yoktur. Tunus ve Mısır'da liderler devrildi, Libya'da bir rejim yok edildi, Körfez'deki monarşiler kaygı içinde ve ölümcül savaşlar Suriye ve Yemen'i kana bulamaya devam ediyor. On yıl önce, Mısır'daki Mübarek rejiminin örneğini oluşturduğu neoliberal güvenlik devletinin kabuğu sapasağlam yerinde dururken, bu değişimlerin boyutu tahmin edilemezdi. Tüm dikkatler Irak'ın yıkımının yarattığı tahribatın üzerindeydi. Emperyalist saldırının küstahlığı sadece Arap devletlerinin liderlerinin ödünü koparıp ABD'yle işbirliği yapmaya koşmalarına neden olmamış, aynı zamanda halkların üzerine bir karamsarlık örtüsü de çekmişti. Gittikçe tek-kutuplu bir hâle gelen ve emperyalizm karşısında savunmasız kalan bir dünyada, kendilerini yöneten baskıcı rejimler ABD'nin taşeronu hâline geldiyse ne yapılabilirdi ki? 2011 yılında yaşananlar bu durumu değiştirecekti. 2011'de başlayan Arap Baharı –Avrupa Konseyi Başkanı Herman Van Rompuy'un belirttiği üzere– "11 Eylül'de işlenen suçların aptalca nefretine ve kör fanatizmine verilen en güçlü cevaptı."[1] Meydanlara ve sokaklara çıkan insanlar şunu söylüyor gibiydiler: "*Biz terörist değiliz, biz onurlu bir biçimde yaşamak*

isteyen insanlarız." Arap Baharı'nın yaşadığı yenilgi bile bölgeyi eski statükosuna geri döndürmedi. Anılar tutuklanamaz. Hayal gücü de öyle.

GÜÇLER

Mübarek'lerin ve Bin Ali'lerin hâkim olduğu toprakların altında, Muhaberat (gizli servis) bürolarının yanı başında inceden inceye bir direniş gelişiyordu. Bu direniş, bazıları birbiriyle örtüşen, çoğunlukla da birbirine zıt olan çok çeşitli biçimlerde kendisini gösterdi:

En belirgin muhalif güç siyasal İslam'dı (*al-harakât al-islamiyya al-siyassiyya*).[2] Siyasal İslam 1920'lerde, İslami kaynakları sömürge karşıtı mücadele için seferber etme yönündeki küresel hareketin bir parçası olarak ortaya çıkmıştı. 1928 yılında kurulan Müslüman Kardeşler, yalnızca Batılılaşma olarak gördüğü şeye bir tepki değildi, daha da önemlisi, ülkelerinin modernleşmesinin dışında bırakılan Mısırlı kitlelere modern kamusal hizmetler (sağlık hizmeti, eğitim) sağlamaya yönelik bir girişimdi.[3] Siyasal İslam'ı, Suudi Vahabiliği gibi İslamcılığın gerici (geriye dönük) biçimlerinden ayırt eden onun bu ikili doğasıydı. Güncel siyasal İslam'ın beslendiği çok sayıda kaynak vardır. Seyyid Mevdudi'den (1903-1979) Seyyid Kutub'a (1906-1966) kadar çağdaşları olan çok çeşitli yazarlardan beslenmektedir. Kutub'un, siyasal İslam'ın "uzak düşmanla", yani emperyalist blokla mücadele etmeden önce, kâfir (*kufr*) olmaları nedeniyle "yakın düşmanla" –yani Arap dünyasının yeni devletleriyle– mücadele etmesi gerektiği yönündeki teorisi, Kutub'a bağlı güçleri iç baskının hedefi hâline getirdi. Batı da bu "yakın düşmandan" hoşlanmıyordu. Bu durum, Müslüman Kardeşler'in Batı istihbaratının bir müttefiki olmasını mümkün kıldı. Bir İngiliz istihbaratçısının 1971'de işaret ettiği üzere, İhvan "kullanışlı bir silahtı."[4] Kutub'un Mısır'da idam edilmesi de dâhil olmak üzere "yakın düşmanın"

Müslüman Kardeşler üyelerini öldürmesi, örgütün liderliğinin ya sürgüne gitmesine ya da yeraltına inmesine neden oldu ve silahlı yola yönelişleri hızlandırdı. Mısır İhvanı'dan kopan bir grup, El Kaide'ye kaynaklık edecek örgütlerden biri olan İslami Cihat'ı kurdu.

1979 İran Devrimi'nden ilham alan, "yakın düşmanın" emirliklerinden uzak olmasını isteyen Körfez monarşileri tarafından finanse edilen ve Batılı istihbarat servislerince solun ve hatta liberalizmin gelişmesine karşı desteklenen siyasal İslam, 1980'lerde hızlı bir biçimde büyüdü. Siyasal İslamcıların, Cezayir'de ve biraz farklı bir seyir izleyerek Türkiye'de siyasi iktidara gelmelerini mümkün kılan ve sonrasında askerî müdahaleyle devrilmelerine neden olan budur. Cezayir'de bu durum vahşi bir iç savaşa (1991-2000) yol açtı. Türkiye'deyse "post-modern darbe" (1997) Refah Partisi'nin, şimdi iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) kurulmasıyla (2001) sonuçlanacak kurnaz bir koalisyon siyaseti yürütmesine neden oldu. Siyasal İslam'ın kamusal yüzü, Türkiye hariç olmak üzere, iç savaş veya terörizm hâlini alırken, camilerde beslenip büyütülen kitlesel karakteri geri planda kalmak zorundaydı. Siyasal İslam'ın sert bir biçimde bastırıldığı Suriye'de ise, hareketin liderliği yurtdışında yaşıyor ve hareket ülkedeki vilayetlerin ancak yarısında çok az bir varlık gösterebiliyordu.[5] Suriye İhvanı'nın 1970'lerde siyasi iktidarı ele geçirmek için yaptığı talihsiz –silahlı– kalkışma Hama'nın küllerinde son bulmuştu. Suriye İhvanı, Batı Asya'da gücü ve etkinliği olan tek Müslüman Kardeşler grubuydu. 1982'de ezildi ve bir daha da kendini toparlayamadı. İhvan, Kuzey Afrika'da varlığını geri planda sürdürürken, Levant'ta ise tüm hırslarından vazgeçmişti: Ürdün'deki İslami Hareket Cephesi 2011 yılındaki protestolar nedeniyle Kral'la anlaşmazlığa düşene dek parlamentoda kalmış, Lübnan'daki İslami Grup ise sağcı Gelecek Hareketi'yle bir seçim ittifakı yapmıştı. 2000'lerde Mısır İhvanı, Mübarek'in yeniden seçimlere katılmak istemesine ve Irak ve Filistin'deki

emperyalist savaşlara karşı protestolar yapılırken diğer akımlardan ayrı durdu. 2005 yılında İhvan Tahrir Meydanı'nın yakınındaki Ramses Meydanı'na binlerce kişiyle akın etti. İhvan sert bir şekilde bastırılmış, ancak yok olmamıştı. Siyasal İslam'ın avantajı, adanmış kadrolarının olması, halkın büyük bir kısmının gündelik yaşamlarına camiler yoluyla girmesi ve bu sayede siyasi eyleme geçebilme kabiliyetiydi. Sendika ve siyasi bürolar kolayca kapatılabilirdi ancak kim tutup da camilerdeki toplantıları soruşturacaktı?

Arap dünyasındaki ikinci en etkili güç, çeşitli nedenlerle baskıcı rejimlere öfke duyan gençlerin yükselen tepkisiydi. Bu gençler, istihdam seçeneklerinin olmamasına kızgındılar, siyasi hiçbir imkânın bulunmaması nedeniyle hayal kırıklığına uğramışlardı ve ulusal güvenlik devletlerinin toplumda yarattığı hareketsizlik yüzünden tüm hevesleri kırılmıştı. Ancak sokaklarda çok sayıda gencin olmasının, yaşadıkları demografik baskılardan çok, Kuzey Afrika nüfusunun büyük kısmının genç olduğu yönündeki basit gerçekle ilgili olması daha muhtemeldir.[6] Bu genç insanları birbirinden ayıran sınıfsal ayrımlar mutlaka vardır ve bunların daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi gerekir.[7] Sokağa çıkan gençleri birleştiren, kentte yaşayan insanlar olmalarıydı. Kırsal bölgelerdeki gençliğin (belki Suriye'nin bazı kesimleri hariç) az bir kısmı onlarla aynı hassasiyetleri paylaşıyordu. "Genç" ve "gençlik" kavramları tamamen kente dair olgulardır. Kentli gençliğin sahip olduğu –öğrenciler, eğitimli işsiz gençler, farklı derecelerde eğitim ve iş sahibi varoş gençleri gibi– çeşitli toplumsal kimlikler onlara siyaset yapmaları için bir platform sağlıyordu. Mısır'ın ve Tunus'un kırsal kesiminde böylesi bir durum görülmez. Öte yandan, kentli gençlik arasındaki "temiz devlet" anlayışı da hesaba katılmalıdır. Halkın bu kesiminde, Bin Ali ve Mübarek'in ve az da olsa Kaddafi'nin devrilmesinde rol almış olmalarına bağlı olarak, siyasi düzenin gerçek bir dönüşümünden azıyla yetinmeyeceklerine dair bir bilinç oluşmuştu.

Bu genç insanlar, bilhassa Mısır'da açık bir biçimde görüldüğü üzere, siyasi bakımdan deneyimsiz değillerdi.[8] Emperyalist saldırganlığın hüküm sürdüğü on yıl boyunca, Mısır'daki başlıca protesto hareketlerinin temelini oluşturanlar bunlardı.[9] Siyasi eğitimlerini, ilginç bir biçimde, 2002 yılında Filistin İntifadası'yla Dayanışma İçin Mısır Halk Komitesi'ni kurmuş olan solcu ve Nasırcı entelektüellerin sağladığı olanaklar sayesinde kazanmışlardı. Öğrenciler Mısır'ın dört bir yanında İsrail'in Filistin'i işgaline karşı dayanışma gösterileri düzenlemişlerdi. Bu yerlerden bir tanesi de polisin 20 yaşındaki öğrenci Muhammed El Sakka'yı vurup öldürdüğü İskenderiye Üniversitesi'ydi. (Bu Mısır İntifadası'nda yaklaşık üç yüz öğrenci yaralanmıştı.) ABD'nin Irak saldırısını planladığı süreçte, bu İntifada yanlısı tavırdan savaş karşıtı bir blok doğacaktı. ABD'nin Irak operasyonuna başlatması üzerine, 20 ve 21 Mart 2003 günlerinde yaklaşık yirmi bin Mısırlı protesto için Tahrir Meydanı'na dolmuştu. Mübarek rejimi gösterileri yasaklamış ve içlerinde iki milletvekili –Nasırcı lider Hamdeen Sabahi ve Vafd Partisi'nin eski üyesi Muhammed Farid Hasaneyn– de bulunan sekiz yüz kişiyi tutuklamıştı. Ekim ayında Mısır hükümetinden Yılın Romancısı ödülünü almaya giden solcu yazar Sonallah İbrahim cesur bir biçimde "hükümetin bu ödülü verecek güvenilirliğe sahip olmadığını düşünüyorum," demiş ve ödülü masanın üzerinde bırakıp gitmişti. Sokaktaki bağırışlar da aynı duyguyu ifade etmekteydi. "Bağdat Kahire'dir, Kudüs Kahire'dir" ve "Mısır'ın özgür olmasını istiyoruz, yaşam çekilmez hâle geldi" sloganları, İntifada yanlısı ve savaş karşıtı duygularla Mısır içinde yürütülen mücadeleler arasında bağ kuruyordu. Bu mücadelelerden, 2004 yılında Mübarek ve oğlunun başkanlık için adaylıklarını koymalarına engel olmak amacıyla kurulan ve 2011 Tahrir Devrimi'nin yapı taşlarından biri olan Kefaya (Yeter) hareketi doğdu. 2011'de sokağa çıkan "gençliğin", son birkaç on yıldır Arap ülkelerinde at koşturan emperyalizme karşı yürütülen mücadelelerden elde ettiği on yıllık bir deneyimi vardı.

Mısır'da gençlik işçi sınıfından kopuk değildi. Gençler, tekstil işçilerinin 6 Nisan 2008'de başlattıkları grevle dayanışmak için 6 Nisan Hareketi'ni kurmuşlardı. Yeni toplumsal fikirler bu gençler arasında gelişiyordu. Geleneksel siyasi yapılar çoğunlukla ya mezhebî ayrımlardan besleniyor ya da klasik aile temelli iktidar biçimlerine dayanıyordu. Söz konusu yeni toplumsal gruplar ise toplumsal yaşama dair yeni bakış açılarına daha açıklardı. Bu, daha ılımlı dinî politikaların yarattığı baskıyla keskin bir karşıtlık içinde olan, çok önemli bir gelişmedir. Bu genç insanlar hayatı yaşamanın yeni yolları hakkında açık bir biçimde konuşuyorlardı. Tahrir eylemleri, bu hareketlerin militanları Devrimci Gençlik Koalisyonu'nu (DGK) oluşturdular ve meydanda kamp kurdular. DGK'nın ilk manifestosunda "25 Ocak Devrimi, halk ve rejim arasındaki eski toplumsal sözleşmeyi iptal etmiştir," diye yazıyordu.[10] Bunlar cesur sözlerdir. İşçilerle gençlerin birlikte Mübarek posterlerini yırtmalarının üzerinden sadece üç yıl geçmişti. Korku duvarı yıkılmıştı. Bu durum, siyasette ortaya çıkan cesur tutumda, slogan ve şarkılarda açık bir biçimde görülüyordu.

Kuzey Afrika'nın diğer bir yanında, Tunus'ta ise gençlerin hoşnutsuzluğu temel olarak ekonomik gerekçelere dayanıyordu. 2010 yılı itibariyle Tunuslu gençlerin üçte biri işsizdi. Cezayir ve Tunus'taki işsizler kendilerine bir isim vermişlerdi: *hittistes*, yani duvara yaslananlar. Bu *hittistes*'in bir bölümü –Tunus Üniversitesi mezunları– 2006 yılında İşsiz Mezunlar Sendikası'nı kurmuştu. 1991 yılında da Fas Ulusal İşsiz Üniversite Mezunları Birliği'nin kurulmuş olduğuna dikkat çekmek gerekir. Bu durum, eğitimli genç işsizliğine dair bölgesel bir sorunu göstermektedir. Küresel Güney'in tamamında, eğitim düzeyi daha yüksek olanlar –özellikle üniversite mezunları– daha az eğitim görmüş olanlara göre daha yüksek bir işsizlik oranıyla karşı karşıya kalıyor.[11] Kuzey Afrikalı üniversiteli gençlerin, sorunlarını ortaklaştırmak için çeşitli platformlar kurmuş olmaları takdire şayandır. 2008 yazında,

Fas, Cezayir ve Tunus'ta eşzamanlı gençlik protestoları yaşandı; hepsinin de nedeni işsizlikti. Sert bir şekilde bastırıldılar ve hiçbir karşılık alamadılar. Tunus'un soruna cevabı, iş piyasasındaki sorunları gözetmek değil –Dünya Bankası'nın desteğiyle– kamunun iş garantilerini kesmek olacaktı.[12] 2009 yılında, İlerici Demokratik Parti'nin lideri Maya Jribi "Tunus'ta gençlik umudunu ve tüm beklentilerini yitirdi. Gafsa hareketi tüm toplumun meselesidir," diyecekti.[13] Jribi, Gafsa Fosfat Şirketi'nde (Compagnie des Phosphates de Gafsa) çalışan maden işçilerinin mücadelesinden söz ediyordu. Fosfat madencileri (çoğunluğunu genç erkekler oluşturuyordu) 2008 yılında isyan etmişti. Kentlerde yaşayan az sayıda genç de bu mücadeleye katıldı. Devlet işçileri tutukladı, adaletsiz yasal işlemlere tabi tuttu ve halkın farklı kesimlerinde işçilere yönelik bir sempatinin gelişmesini izlemekle yetindi. Bin Ali ve çevresindekilerinin yolsuzlukları, sistemi yozlaştırmıştı. Sistem insanların devletten yüz çevirdiğini görüyor ve büyük bir kısmını hapse atıyordu. Yapabilecek başka bir şeyi yoktu.

Bölgedeki üçüncü –ve Gafsa'daki mücadelelerle de ilgili olan– muhalif güç, örgütlü işçi sınıfının kalıntılarından ve yoksul gecekondu bölgelerinden zaman zaman yükselen siyasi protestolardır.[14] Çok daha yaygın olan ve anaakım medya tarafından daha az dikkate alınan, ancak uzun vadede en önemli dinamik olması muhtemel olan bu güçtür. İşçi sınıfı politikasının canlanması, Arap dünyasının yaşam standartlarının dramatik bir biçimde düşmesiyle, bilhassa da 2011 öncesindeki yıllarda dünya buğday piyasasında yaşanan istikrarsızlık nedeniyle ekmeğin fiyatının yükselmesiyle aynı zamana denk gelir. Mübarek'in 2004 yılında başlattığı neoliberal reformlar, Ahmed Nazif'in kuracağı iş adamları hükümetinin işaretini vermişti.[15] Aynı yıl başlayan grev dalgasına yaklaşık iki milyon işçi katıldı ve bu dalga 2006 yılındaki (özellikle Mahalla'daki Misr İplik ve Dokuma Fabrikası'nda yaşanan) büyük tekstil grevleri ve 2007'deki belediye vergi memurlarının grevleriyle (10.000 işçi Kahire sokaklarında oturma eylemi

yaptı ve Bağımsız Genel Emlak Vergisi Memurları Sendikası'nı kurdu) sonuçlandı. Ghazl al-Mahalla'nın devasa tesisleri arasında dolaşmak, insana bu işçilerin mücadeleci tarihleri kadar, Mısır politikasındaki rolleri hakkında da fikir vermektedir. Bu fabrikalar yıllardır ekonomik olarak kendi kendilerini idame ettiremiyorlardı, buna rağmen işçiler fabrikaların açık kalmasını başarmış. Bu tesisleri kapatmak için yapılan hiçbir bir çaba sonuç vermemiş. Mahalla işçilerinde hâlâ Mısır milliyetçiliğine dair bir şeyler var. 6 Nisan 2008'de başlattıkları büyük grev ülkenin geri kalanına güven aşılamıştı. Mahalla işçileri pek çok bakımdan Tahrir dinamiğinin yaratıcılarıydı. Söyleşi yapılan iki fabrika işçisi, 6 Nisan'ın, işçilerin önderlik ettiği bir mücadele olması nedeniyle Tahrir ayaklanmasından daha devrimci bir özü olduğuna inandıklarını söylüyordu. "6 Nisan 2008 elbette ki bir devrimdi," diyor fabrika işçisi olan Kamal el-Fayoumi. "Mahalla'nın tüm sakinleri Mübarek'e karşı sokaklara çıktı. Eğer Süveyş ve İskenderiye gibi birkaç büyük şehir daha ayağa kalksaydı Mübarek rejimi çabucak devrilirdi." Çalışma ve mücadele arkadaşı Karim el-Beheiry de onunla aynı düşüncede. "6 Nisan 2008 bir ayaklanma değildi," diyor. "O gerçek devrimdi."[16]

Aynı yıl Tunus'ta, Gafsalı fosfat işçileri cesur ve uzun bir eylem yaptılar.[17] İşçilerin yaşamı, fosfat madenlerindeki acımasız çalışma koşullarından ve sosyal hizmetlerde kesintilerin yapıldığı bir dönemde düşürülen ücretlerden ibaretti. Şirket "yeniden yapılanırken", bölgedeki işsizlik yüzde otuz sekize yükseldi. Ancak eylemleri kışkırtan bu değildi. Şirket yaptığı işe alma yarışmasının sonuçlarını açıklamıştı, ancak şirketin en kalifiyeli adayları işe almak yerine işleri para karşılığında sattığı söyleniyordu. Cezayir sınırının yakınındaki bu bölgeden çıkarılan fosfatı limanlara ulaştıran demiryolu hatlarının kesilmesine, açlık grevleri ve oturma eylemleri eşlik etti. Yakın kasabalardaki gençler yanan lastiklerle ana yolları kapatarak ve polise tuğlalar fırlatarak işçileri desteklediler. Büyük işçi sendikaları grevi des-

teklememiş, önde gelen entelektüeller de bu yerel olayın ulusal sonuçlarını öngörememişlerdi. Ancak grevin etkileri, onu bir ilham ışığı olarak gören işçiler ve öğrenciler arasında sürmeye devam etti.

Örgütlü işçi sınıfının önemi ne azımsanmalı ne de abartılmalıdır; çünkü bu işçilerin hemen yanında, geçim imkânları eşit derecede kısıtlı olan gecekonduların örgütsüz sakinleri bulunmaktadır. Küresel Güney'in kentleri, yoğun bir köyden kente göçle ve bunun sonucunda gecekondu benzeri toplu konutların ortaya çıkışıyla hızlı bir şekilde değişmektedir. Bu göçmenler nadiren düzenli çalışma koşullarının olduğu sektörlere katılırlar; daha çok taşeron işletmelerde çalışır, küçük işletmeci olur, hizmetçilik ve benzeri işler yaparlar. Amirlere itiraz edenlerin kapı dışarı edilmekle tehdit edildikleri türden disiplin sistemlerinin geçerli olduğu ve küçük gruplar hâlinde çalışılan yerlerde, politika çok da ilgi gösterilen bir şey değildir. Bu yeni ekonomik bölgelerde sendikalaşma sınırlıdır, bu nedenle ekonomik eylemlere de çok az rastlanır.[18]

Bu insanların, politikayı yaşadıkları yerlerde yapmaları çok daha muhtemeldir. Buralar demografik olarak toplandıkları yerlerdir ve mücadele edecekleri –su ve elektriğe erişim, yiyecek fiyatları, ailelerinin güvenliği gibi– belirgin sorunları vardır.[19] Bu işçiler "örgütlü politika" alanına yabancı görünseler de örgütsüz değildirler. Birbirlerine sokak ve mahalle, arkadaşlık ve akrabalık, al-Ahly ve Zamlek futbol takımlarının taraftar grupları ve Zabaleen adı verilen çöp toplayıcılarının kurdukları kolektifler gibi ağlarla bağlıdırlar. Bu sokaklardaki kadınlar, evlerine temel gereksinimlerini sağlarken birlikte hareket etmeleri nedeniyle birbirleriyle bağlantı hâlindedirler. Bu bağlantılar, gerek olduğunda politikleşen bir ilişkiler ağı oluşturdukları için çok önemlidir. Bu bağlamda siyasal İslam, gecekondu bölgelerinde var olan cami ağları sayesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bazı gerekli ürünlerin dağıtımını sağlar. Ancak beklediği karşılık çok

yüksektir; emirlerine itaat edilmesini ister. Gecekondu bölgeleri ahlak bakımından özgürlükçüdür ve İhvan'ın camilerine hâkim olan orta sınıfın buyruklarına tamamen boyun eğmeye istekli değildir. İhvan'ın kapitalizmin yol açtığı sorunlara dair sığ bir analizi, toplumsal yoksunluk hakkındaki daha zor sorulara ise verecek çok az yanıtı vardır. Siyasal İslam ne temel sorunlara cevap verebilmekte ne de yoksulların davranışlarının kendi burjuva dindarlığının dışına çıkmasına izin vermektedir.

Gecekonduların siyaseti, fabrikaların siyasetinden daha önemsiz değildir. Aslında bu iki güç 2011'deki Arap uyanışının kitlesel tabanını oluşturan, önemi teslim edilmemiş iki güçtü; ancak bu iki gücün, demografik güçlerini yasa koyucu güce dönüştürmelerini sağlayacak, seçimlere yönelik örgütlü bir platformları yoktu. Mısır'da sosyalist partilerin yaşadığı tökezlemelerden, 2014 yılında bugün vilayetlerin çoğunda varlık gösteren Ekmek ve Özgürlük Partisi (Eish we Horria) doğdu. Varlığını ciddi bir biçimde hissettirmesi için önünde yıllar var. 4 Mart 2014'te Eish we Horria gecekondu sakinleri için bir kampanya başlattı; bu, yeni işçi sınıfı politikasının doğasını anladığına dair bir işaretti. Tunus'ta ise, solcu lider Şükrü Belayid'in 2013'te öldürülmesi Halk Cephesi dinamiğini zayıflatmış olsa da, Halk Cephesi bu imkânın taşıyıcısı olarak muhtemelen yeniden ortaya çıkacaktır. Gelecek, enkazın ve isyanın içinden doğmak zorundadır.

Batı, sadece çok küçük bir kitle tabanına sahip olan seküler liberalleri destekliyor. Bunlar genellikle üniversite eğitimleri veya ekonomik faaliyetleri dolayısıyla Batı'yla bağları olan, (Batılı hükümetlerin emperyalist savaşlarında yaptıkları insan hakları ihlallerine karşı seslerini zaman zaman yükseltseler de) Batı hegemonyasına bir alternatif olmadığı düşüncesini kabul etmiş, bu hegemonyanın bir sonucu olarak ülkelerinin önündeki en güvenli yolun, insan hakları gündemiyle birleşmiş bir serbest piyasa ekonomi politikası olduğuna inanan burjuva kesimleri ve maaşlı çalışanlardır. Bu liberal partiler hem ekonomik hem

de siyasi bakımdan insanların güvenini kaybetmiştir. Küresel Güney'de liberalizme zarar veren başka bir nokta, örneğin devlet, liberallerin baskı görmelerini makul gördüğü İslamcıların peşine düştüğünde (ki en açık örneği 2013'te Mursi'nin devrilmesidir) liberallerin sahip çıktıkları insan hakları gündeminden hiç çekinmeden vazgeçmeleriydi. Liberalizm ayrıca –Küresel Güney'deki insanların büyük kısmının başlıca şikâyetlerinden biri olan– eşitsizliği artırdığı çoğunlukla bilinen IMF tarzı politikalara bağlı olması nedeniyle de zayıflamıştır. Liberaller, söz konusu hukuki ve yasal gündemlerin başlıca destekleyicileri olmalarına rağmen, çoğu zaman demokratik olmayan bir biçimde kitlelerin yaşamlarını olumsuz etkileyen bu serbest piyasa dininden oldukça memnun görünmektedir. Milyonları harekete geçirecek hiçbir örgütlenmeleri ve ideolojileri olmayan liberal liderler, seçimler yoluyla iktidara gelmektense (2011'de Libya'da Mahmud Cibril'in ve 2013'te Mısır'da Hazım el-Biblavi'nin yaptığı gibi) bir tankın tepesinde iktidara gelmeyi tercih ederler. Mısır'da seküler liberaller, Mursi'nin 2012'deki anayasa sürecine karşı çıkmak için kurulan ve liberalleri de kapsayan bir platform olan Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin merkezine hâkim olmayı başardılar. Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin Muhammed el-Baradey, Ziad Bahaa-Eldin, Laila Rashed Iskander, Durriyah Sharaft Aldin ve Maha el-Rabat gibi başlıca liberal üyeleri el-Biblavi'nin hükümetine katılacaklardı. Bu, gittikçe otoriterleştiğine şüphe olmayan Mursi'nin devrilmesini desteklediklerini ve yine otoriter olduğu su götürmeyen askerî yönetimle el ele verdiklerini anlamına geliyordu. Mursi'nin devrilmesinin (1960'ta Türkiye'de veya 1973'te Şili'de olduğu gibi) bir darbe olup olmadığı tartışması, ABD ve Mısır ordusu için olduğu kadar, Mursi karşıtı kitlesel mücadeleleri askerî bir unsurun gölgelemesini istemeyen liberaller için de büyük bir önem taşımaktadır. Kitlesel mücadeleler ve küresel sermayeden aldığı darbe Müslüman Kardeşler'in rahatsız etmişti, ancak iktidarın değişimini gerçekleştiren or-

duydu. Liberallere yeni rejime katılmak dışında pek bir seçenek bırakılmamıştı. Bu, kısa vadede bir avantaj olsa da demokrasi iddialarının meşruiyeti bakımından orta vadede bir problem oluşturmaktadır.

Kitlesel nitelikli mücadeleler, yöneticilerin meşruiyetinin azaldığı toplumsal alanın tedricen dönüşmesinden olduğu kadar, ekonomik manevralar (grevlerde olduğu gibi) ve politik eylemlerin (savaş karşıtı veya İntifada yanlısı mücadelelerde olduğu gibi) karşılıklı etkileşiminden de kaynaklanır. Belirli sınırlar içindeki mücadelelerin (bir grev ya da gösterinin) ne zaman marjinalliklerini aşarak büyük bir toplumsal güç hâline geleceğini öngörmenin bir yolu yoktur. Kendiliğindenlik unsuru bu dönüşümde ortaya çıkar. Böylesi bir patlama meydana geldiğinde ve protesto kendi başına toplumsal bir güce dönüştüğünde, daha küçük mücadelelerde yer almamış insanlar da sürece katılırlar. Protesto yeni bir romantik ruh hâline bürününce, halk sınıflarının farklı kesimlerindeki tedbirli ve dikkatli tavır terk edilir. Sokağa çıkma korkusu dağılır ve yeni bir tarihsel dinamiğin parçası olmaya yönelik bir coşku doğar. "Kitlesel grevin" bu ortamında, Rosa Luxemburg'un söylediği üzere, normalde apolitik olan insanlar eski rejime karşı çıkarak, ancak belirli bir şey hedeflemeden sokaklara akın ederler. [20]Apolitik kesimler mücadeleye katıldığında isyanlar devrimci hâle gelir; bu ne kesin olarak ayarlanabilecek ne de tam olarak müdahale edilebilecek bir husustur. Bu siyasi mücadeledeki bilinmezlik unsurudur. Tunus şehrinin sokaklarında ve Kahire'deki Tahrir Meydanı'nda gerçekleşen de budur.

Bu, en azından on yıl süren bir siyasi huzursuzluk sonucunda ortaya çıkan siyasi güçlerin bazılarına dair kısa bir tasvirdir.[21] 2011-12 konjonktüründe, bu güçler kendi kuvvetlerini ve potansiyellerini toplayıp içlerine çektiler ve soluklarını liderleri devirmek için verdiler. Ancak verdikleri soluk tüm rejimi tek seferde yıkmaya yeterli değildi. Devletler yalnızca insanların ka-

falarında inşa edilmiş şeyler değildir, devletlerin tespit edilmesi güç olduğu kadar, sökülüp atılması da zor olan derin kökleri vardır. Tüm siyasi kesimlerle kendilerini garantiye alan bağlara sahip olan eski toplumsal sınıflar, işçi sınıfı ve onun çalışan yoksul müttefikleri dışında iktidarı kim alırsa alsın, kendilerini dimdik ayakta bulurlar. Burjuvazi orduya aile bağları ve yakın iş anlaşmalarıyla bağlıdır ve siyasal İslam'ın ılımlı (elit) kesimlerine kendini dâhil etmeyi başarmış olan da yine burjuvazidir. Yaşanan dönüşüme rağmen burjuvazinin çıkarları bozulmadan kalır. Burjuvazinin dünya görüşü uluslararası sahnedeki müttefikleri (bankerler, IMF, derecelendirme kuruluşları ve tabii ki Kuzey hükümetleri ve Körfez monarşileri) tarafından desteklenmektedir. Bu müttefikler, siyaseten tüketilebilmeleri için hoşa gidecek yeni kavramlarla amblajlanan eski politikaları uygulamaları konusunda yeni rejimleri teşvik ederler. Değişimin hükmedilemez doğasına dair bu kavrayış, "derin devlet" ve "gölge devlet" gibi –görevde kim olursa olsun iktidarı elinde tutmaya devam eden değişmeyen unsurlar olduğunu belirten– kavramların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.[22]

TIKANMALAR

Yeni rejimlerin başına üşüşüp, sınırlılıklarını daha da arttıranlar, kafalarında Arap halkının ihtiyaçlarından başka amaçları olan küresel sermayenin ve Kuzey emperyalizminin güçleridir. 2011 isyanları, istikrar dayanakları –Körfez monarşileri ve İsrail– iktidar değişimleri nedeniyle tehdit edilen ABD'yi tedirgin etti. Libya'ya yapılan NATO-KİK (Körfez İşbirliği Konseyi) müdahalesi, Kuzey'in, Arap tarihinin direksiyonuna tekrar kendi desteklediği toplumsal güçleri oturtmasını sağladı.[23] Halklardaki huzursuzluk Bahreyn'den diğer Körfez monarşilerine yayılacak gibi görünüyordu; ayrıca Mübarek'in devrilmesiyle Suriye'de Esad'a ve Ürdün'de Kral II. Abdullah'a yönelik potansiyel tehdit-

ler, İsrail'i ne olduğu belli olmayan İslamcı rejimlerle çepeçevre saracaktı. Bu engellenmeliydi, ki NATO müdahalesinin aciliyetinin nedeni de buydu. Kuzey, müttefiklerinin (Fransa'nın desteklediği Bin Ali ve ABD'nin desteklediği Mübarek) iktidardan düşürülmesine tanık olmanın rezaletini yaşadıktan sonra, şimdi kendisini yeniden özgürlüğün dostu olarak sunabilirdi. Bunu Suriye'deki isyancıların Kuzey'in siyasi projesine dahil edilmesi izledi. Buna rağmen bu destek, bugün savaşın beşinci yılına girerken somut bir askerî desteğe dönüşmedi ve Suriye'de kan akmaya devam ediyor. IMF vasıtasıyla ve onun askerî yardımları sayesinde ABD –halkın ABD müdahalesine yönelik devam eden antipatisine rağmen (2013'te ABD Büyükelçisi Anne Patterson'a karşı atılan sloganların ve 2012'de Libya ve Mısır'da konsoloslukla yapılan saldırıların gösterdiği üzere)– Mısır ve Tunus'un gündelik yönetimine yeniden dâhil olma imkânı buldu. Eski sınıfları ölümsüz olacakları konusunda avutan, bu emperyalist manevralardır. Bölgesel güçlerin (İran, Katar, Suudi Arabistan, Türkiye) iddiaları öne çıkıyor, ancak onların ardında Kuzeyli eski iktidar ağları güçlerini sürdürüyor. Bu ağların açığa çıkarılması ve mağlup edilmesi zordur.

Bu Kuzeyli iktidar ağları, Arap dünyasında çelişkili bir rol oynamış olan uluslararası kuruluşlar içinde de sözlerini geçiriyor. BM'nin (BM) bölgede hem iyi hem de kötü bir ünü var: Filistin'de yaptığı yardım çalışmalarıyla ve mültecilere verdiği destekle çok önemli bir rol oynayıp saygı uyandırdı, ancak –Kuzey'le (özellikle Irak'ta) gizli bir ortaklık içinde olduğu gözlenen– siyasi çalışmaları hiç de hayırlı sonuçlar doğurmadı.[24] BM ve ona bağlı kuruluşlar Kuzey'inkinden farklı bir demokrasi, haklar ve ihtiyaçlar teorisi benimsememiş durumda. BM'nin Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu merkezsizleştirmeyle ilgili yeni fikirler denedi, ancak bunlar hak ettikleri ilgiyi görmedi.[25] Arap dünyasının durumu hakkında yeni kategorilerin ve yeni bir bilgi bankasının oluşturulması yönünde atılan en

önemli adımlardan biri, 2000 yılında (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı [BMKP] himayesi altında) *Arap İnsani Gelişim Raporu*'nun oluşturulmasıydı. On yıl boyunca yazılan raporlar, politik haklar ve kadın hakları meselelerini Arap ülkeleri bağlamında anlamak için gerekli temeli sağladı. Ancak bu raporlar, bölgeye dair ileri görüşlü gündemler yerine tepkisel belgeler üreten yeni siyasi inisiyatiflerin geliştirdiği programlar üzerinde etkili olamadı. Bölgede, bu daha liberal kuruluşlardan çok daha etkili olan, tabii ki, bölgedeki sorunların büyüklüğüne ve itirazların yoğunluğuna rağmen halklara neoliberal bir gündem dayatmakta ısrar eden IMF ve Dünya Bankası'dır. Bir IMF ön raporu Arap Baharı'nın yarattığı çalkantıyı ele alır ve durumun halklar için umutsuz olduğuna dikkat çeker. Buna rağmen, "devlet yardımlarının azaltılması, yatırımın teşvik edilmesi, hedeflenen sosyal güvenlik ağlarının güçlendirilmesi için büyüme dostu bir mali uyum"dan oluşan bir programın uygulanması gerektiğini belirtir ki bu, IMF'nin son birkaç on yıldır söylediği her şeyi kapsamaktadır.[26] IMF zihniyetinin hegemonyası nedeniyle eli kolu bağlanmış olan uluslararası kuruluşlar, bölge için gerekli olan faydacı ve cesur gündemi hayata geçiremezler. IMF zihniyetini silkip atmadıkça yapacakları tek katkı, çekilen acıların bilgisini derlemek ve daha fazla insani yardım sağlamaktan ibaret olacaktır.

Dünya Bankası savaş alanına *Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Barış ve İstikrar için Ekonomik ve Sosyal İçerme* (2015) adını taşıyan yeni bir stratejik planla dönüyor.[27] Yeni belgede övgüye değer –mülteci krizine odaklanması ve işsizlik krizine gösterdiği ilgi gibi– çok şey olsa da benimsenen genel strateji, yine özel girişim öncülüğünde büyümeyi öngörüyor. Batılıların, Körfez Araplarının ve Japonların bağış fonlarına bağımlı olan bu uluslararası kuruluşlarda, (Küresel Güney'in geri kalanında olduğu gibi) Arap ülkelerinde kamu politikası imkânlarının yok edilmesinde uluslararası finansın oynadığı rolle yüzleşmelerini

sağlayacak politik bir irade yoktur. Küresel finansın kendisini, yoksul ülkelerin daha zengin ülkelere kıyasla daha yüksek faizlerle borç almak zorunda kalacakları ve uzun dönemli projeler için sermayeyi bağlamakta zorlanacakları şekilde örgütlemesi tuhaf bir yoldur. Mali sermaye –yaşanan türbülansın Küresel Güney'deki üreticileri ve olumsuz etkilenen tüketicileri sarstığı– (gıda piyasasının da içinde yer aldığı) emtia piyasasında olduğu gibi, yüksek derecede spekülatif yatırımlardan gelen yüksek getiri oranını tercih eder. Başlıca uluslararası kuruluşların hiçbiri, dünyanın bu kısımlarındaki insanların omuzlarından yoksulluğun yükünü kaldırma özgürlüğüne sahip değildir. Arap dünyasındaki maddi gerçeklikler halkların umutlarının karşısında tüm ağırlığıyla durmaktadır.

Siyasal İslam'ın bu eski toplumsal sınıflara meydan okumaya ne imkânı ne de isteği vardır. Onlarla arasında bağlar bulunmaktadır. Çok bilmiş bir biçimde çözebileceğini iddia ettiği ekonomik sorunların büyüklüğünü yeteri kadar kavramamaktadır. Ekonominin bu şekilde yok sayılmasının bir ön işareti Ayetullah Humeyni'nin "ekonomi eşekler içindir" şeklindeki nüktesinde görülebilir –gerçi bu söz 1979'dan önce, Humeyni için iktidar imkânı yokken söylenmişti. Raşid Gannuşi liderliğindeki sofistike Ennahda Partisi'yle ve Müslüman Kardeşler'den Muhammed Mursi'nin hâlihazırda devrilmiş olan, daha cüretkâr iktidarı arasında, IMF'ye gösterdikleri ihtimam ve halk yanlısı bir alternatif oluşturma konusundaki başarısızlıkları bakımından bir fark yoktur.[28] Gayrimeşru borçların [*odious debt*] iptalini veya radikal bir biçimde yeniden müzakere edilmesini talep eden, doğrudan yabancı yatırımın emlak ve finans sektöründe kural tanımamasına izin vermek yerine bu yatırımları dizginlemek için sermaye kontrolü öngören tasarılar oluşturan sosyal demokrat bir gündemleri dahi bulunmuyor. Halkın istediği şeyler –daha demokratik bir sivil toplum ve daha adil bir ekonomi– için harekete geçmek yerine, Mısır'da temiz bir toplumsal

alan oluşturacağını vurgulamayı seçmesi, Mursi hükümetinin işine yaramadı. Ezelî bir otoriter liderin halk tarafından destansı bir şekilde def edilmesinden sonra yolunu bulmaya çalışan bir toplumda, dinsel retorikle çeşnilendirilmiş sosyal politikalara pek de yer yoktu. Mursi hükümeti "derin devlete" karşı halka önderlik etmek yerine halka saldırarak, halkın "tek bir el" (Eid Wahda)* oluşunun zayıflamasına ve ordunun geri gelmesine karşı savunmasız kalmasına neden oldu. Sadece İslamcıların dar yönetim vizyonları nedeniyle kaçırılmış bir fırsattı bu. Durumu yanlış okudular ve tarihin akışını tersine çevirdiler.

Eski rejimle İslamcıların birleşmesinden oluşan Tunus'un yönetici bloğu, büyük yapısal sorunları olan bir ekonomi devralmıştı. Başarısızlığın politik sonuçlarından korkan hükümetler, kamu sektörü istihdamını sekiz yüz bine, yani 2011 öncesinin iki katına yükselttiler.[29] Enflasyon tarafından kemirilse de kamu emekçilerinin ücretleri artırıldı. İçe çöküş tehlikesi Tunus hükümetini küresel finansın baskılarından koruyor. Genç insanlar, ekonomist Karen Pfeifer'ın bana söylediği üzere, durumu "büyük bir hayal kırıklığı" olarak görüyor. Yüksek oranda bir işsizlikle karşı karşıyalar, çalışmak için Avrupa'ya göç ediyor ya da IŞİD gibi gruplara katılıyorlar. Bölgedeki tüm ülkeler içinde IŞİD'e katılımın en yüksek –bugün itibariyle üç bin kişi– olduğu ülke Tunus. "Mart 2015'teki Bardo Müzesi saldırısından sonra," diyor Pfeifer "delik deşik olmuş Libya sınırından cihatçıların girip çıktığı Tunus, IŞİD'le gittikçe daha fazla mücadele ediyor." Tunus'un kırsal bölgelerinde "kendini sakatlama, açlık grevleri ve hatta intiharlar" olağan hâle geldi. Pfeifer'a göre "bu kriz hakkında haber yapılmasını önlemek için basın üzerinde sıkı bir denetim uygulanıyor ve bölge aylardır sıkıyönetim altında."[30]

---

* Arapça'da "tek el" anlamına gelen "eid wahda", özellikle Mısır'daki isyan sırasında kullanılan ve halkın tüm kesimlerinin (Müslümanların, Hristiyanların) birliğini vurgulayan bir ifadedir. *–çev.*

IMF'den gelen bir çalışma grubu, 2016'nın Mart ayında Tunus'tan dört yıl içinde 2.8 milyar dolarlık bir kredi açılacağını vadederek ayrıldı. Bu kredinin amacı hızla kan kaybeden Tunus hazinesini desteklemekti, ancak IMF, hükümetin başlıca hedeflerinin "özel sektör gelişimini teşvik etmek ve kamu sektörünü modernleştirmek" olması gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Tunus, büyük oranda Arap Baharı sonrasında demokratik yönetime geçişi başarmış tek devlet olması nedeniyle finansal baskıdan kısmen yalıtılmış durumda. Eğer finans sektörü Tunus'u daha çok sıkıştırırsa, Pfeifer'ın sözünü ettiği hassas yaralar tehlikeli bir biçimde açılacaktır.

2011 yılında büyük Arap liderlerinin ardı ardına devrilmesi, halkta, (başta televizyondaki haber döngüsünde olmak üzere) günümüz teknolojilerinin ihtiyaç duyduğu kısa dikkat sürelerine benzeyen bir sabırsızlık yarattı. Ancak devrimci dalgalar farklı bir döngüde işler. Tüm devrimler kısa vadede gerçekleşmez. Örneğin Meksika Devrimi 1910'da başladı ve yirmi yıl sürdü. Ancak Lazardo Cardenas 1934'te iktidarı ele geçirince ortalık yatıştı. Sovyet devrimi 1917'de başlamış, buna rağmen, ancak 1928 yılında (zar zor) rayına oturmuştu. Otokratik yönetimin alaşağı edilmesi kısa vadede vuku bulur; yeni rejimin konsolide olması orta vadede gerçekleşir, yeni bir düzen kurmak için gerekli olan ekonomik ve kültürel değişikliklerse uzun vadede. Arap Baharı, aslına bakılırsa, kısa vadeli ilk evreydi. Bölge, Arap Baharı'nın ruhuna sadık olacak yeni bir hükümet kurmak için mücadelelerin yaşanacağı orta evreye girmenin eşiğine gelmişti. Şimdi, beş yıl sonra, hesap hâlâ kapanmamış durumda. Tarihin sarkacı 2010 öncesine geri dönmekle bir sonraki uğrak arasında sallanıyor. Mursi'nin 2013'te devrilmesi ve Tunus'taki kargaşa bölgenin fena hâlde kötüye gittiğini gösteriyor. Ancak bu tam olarak 2010'a bir dönüş değil. Başka bir şey başlamış durumda. Arap Devrimi'nin bütünü bir "medeniyet" ayaklanması, çok geniş nüfus kesimlerinin yaşamak zorunda oldukları düzene –biri

neoliberal ekonomi politikalarını, diğeri güvenlik devletini temsil eden iki başlı bir güce– karşı yaptıkları heyecan dolu bir hamleydi. Arap Baharı hiç kuşkusuz, siyasi bir söz hakkı talep ediyordu; ancak talep ettiği sadece bu değildi. Ekonomik yoksunluk ve siyasi baskıya karşı –daha yatay bir toplumsal yaşamda gerçek anlamda bir katılıma giden uzun yolda seçimlerin yalnızca bir taktik olduğu– devrimci bir süreçti. Bu isyanın anısı, tersine çevrilemez bir geri gidişi imkânsız kılmaktadır.

MEYDANA DÖNÜŞ

2014 Şubat'ının bir pazar günü, durgun akan Nil nehrinin üzerindeki 6 Ekim Köprüsü'nden geçerken, içimde farklı bir duyguyuyla –daha dehşetli bir hissle– Tahrir Meydanı'na, yani El Midan'a indim. Yol boyunca, siyahlar giyinmiş, küçük metal bariyerler ardında silahlı ve sıkkın bir biçimde dikilen, gülümsediğinizde gülümseyen Yukarı Mısırlı genç erkeklerin –ordunun insani yüzünün– önünden geçtim. Son üç yıldır yaşanan halk isyanının yerine geçmiş olarak şimdi onlar iş başında. Öte yandan Tahrir yakınlarındaki Mohamed Mahmoud Sokağı'nın duvarlarında bulunan grafitiler başka şeylere işaret ediyor. 2011 yılında polis, hafızalardan silinmeyecek bir çatışmada bu sokakta elli kişiyi öldürmüştü. Katliamın birinci yıldönümünde protestocular tekrar buradaydılar, bir kez daha öleceklerdi; bu kez ölenler arasında 16 yaşındaki, Jika olarak bilinen, Gaber Salah Gaber de vardı. 2013 yılında Kahire'deki bir mahkeme Üsteğmen Mahmoud El-Shinnawy'e üç yıl hapis verdi. "Göz nişancısı" olarak bilinen bu kişi protestocuları kasten gözlerinden vurmaktan hüküm giydi. "Meçhule Övgü" diye yazıyor bir sokak resminin üzerinde. Devam etmekte olan isyanın bir işareti bu.

Bu resimler, Mısır'ın Arap Baharı'nın coşku dolu protestolarının en kamusal hatırlatıcısı. Tahrir Meydanı ise sakin. Önceki gece YouTube'da Jehane Noujaim'in Oscar'a aday gösteri-

len belgeseli *Meydan*'ı izledim. *Meydan,* Oscar'a aday gösterilen ilk Mısır filmiydi (ancak ödülü kazanamadı). Noujaim, mümkün olan en çok insanın izleyebilmesi için filmi internete koydu. *Meydan*, aktör Khalid Abdalla (*Uçurtma Avcısı*) ve şarkıcı Ramy Essam gibi kişilerin sokaktaki kalabalığa katılmalarının izini süren çarpıcı bir film. Müslüman Kardeşler filmde, belgeseli yapanların liberal dünya görüşüne ihanet eden bir karikatür gibi temsil ediliyor. Noujaim, kitlesel protestoların heyecanını yeniden anlatıyor, güvenlik güçlerinin ağır saldırısını ve halkın gösterdiği direnci oldukça canlı bir biçimde betimliyor. *Meydan* protestoları anlatan bir film. Mısır toplumunun temelini oluşturan karmaşık ve zor siyasi süreçler hakkında bizi pek uyarmıyor. Bir tarafta halk, diğer tarafta Mübarek ve müesses nizamı var; sanki insanlar arasındaki çelişkilerin tam olarak kavranmasına izin verilirse coşku dağılacak, devletin granitten bloğu tamamen gösterilirse şevkler daha da kırılacak. Ibrahim el-Batout'un *Hoşnutsuzluğun Kışı* (*El Sheita Elli Fat*) ve Ahmad Abdalla'nın *Çaputlar ve Paçavralar*'ı (*Fars wa-gata*) gibi diğer filmler, bizi güvenlik devletinin tam kalbine götürür; Tahrir'in bir son değil, bir başlangıç olduğuna dair bizi uyarırlar. Noujaim'in filminin anlatıcısı Ahmed Hassan da hemen hemen aynı şeyi dile getirir. Bize Mısır'daki büyük isyanın şu veya bu siyasi kazanıma indirgenemeyeceğini, bu isyanın dünyayı anlamaya dair yeni bir yol ürettiğini anlatır.

Ahmed Hassan'ın kavrayışı başka bir yerde de görülebilir. Rock grubu Cairokee'yle şarkıcı Aida el Ayouby 2011 sonlarında *Ya el Midan* adlı akıldan çıkmayan bir şarkı yaptılar. Şarkı Aida el Ayouby'nin melankolik sesiyle açılır, "Ah Meydan! Nerelerdeydin?", sonra meydanı dolduran çok çeşitli insanları tarif eder, "bırakıp gidenler ve cesur olanlar, bağıranlar ve susanlar." Bu şarkıyı dinlemek insanda kitlesel gösterilere dair bir özlem uyandırır, ancak sonra o ebedî ders gelir: "Geriye dönüş yok, sesimiz duyuldu, hayal kurmak artık yasak değil."

Meydandan ayrılırken, yaşlıca bir kadın bana Mareşal Abdülfettah El Sisi'nin kimlik kartının bir kopyasını sattı. Kartta nitelikleri, altında mesleği yazıyor: Mısır'ın kurtarıcısı. Temmuz 2013'te ordunun Muhammed Mursi'yi cumhurbaşkanlığı görevinden almasından beri, tartışmalar aileleri, arkadaşları, siyasi partileri fena hâlde bölmüş durumda. Bir arkadaşım, konuyu ordunun başa geçtiği 3 Temmuz'da yaşananlarla ilgili çok katı fikirleri olan oğluyla konuşmaktan çekindiğini söylemişti. Tartışmanın iki tarafında da iyi ve dürüst insanlar var. Bir taraf, meşru bir şekilde seçilmiş cumhurbaşkanını devirmek üzere siyasi sürece girdiği için ordunun yaptığının darbe olduğu konusunda hiçbir şüphe taşımıyor. Diğerleriyse, bu düşüncenin teknik olarak doğru olabileceğini, ancak çok daha önemli başka bir hususu atladığını söylüyorlar. Mursi, diyorlar, anti-demokratik birisine dönüşmüştü. Bu, şimdi ordu tarafından susturulmuş, ama yatışması kolay olmayan bir tartışma.

Mübarek'in devrilmesinden sonra yapılan ilk seçimlerde, iki aday ikinci tura kalmıştı: Mısır'da *foloul*, "kalıntılar" olarak tanımlanan eski rejimin eski kafalı üyelerinden biri olan Ahmet Şefik ve başka bir aday olmadığı için Tahrir dinamiğinin temsilcisi konumunda bulunan Müslüman Kardeşler'den Muhammed Mursi. Mursi seçimleri az bir farkla, oyların yüzde 51'ini alarak kazandı. Mursi'ye verilen desteğin çoğu, vicdan azabı duymadan Şefik'e oy veremeyecek insanlardan gelmişti. Bu yeniden iktidara gelmesi için Mübarek'e oy vermek gibi olacaktı. Ne var ki, Mursi göreve gelince ülkeyi karmaşık ve sınırlı bir yetki almış birisi gibi yönetmedi. "Rejimin kalıntılarından" korunmak için kendisini çok geniş yetkilerle donattı. Daha sonra, Müslüman Kardeşler'in aile hayatı ve kamu düzeniyle ilgili gündemini liberal müttefiklerine dayatmaya girişti. Mursi'nin politikalarına karşı yapılan protestolara, 2011'deki katliamın en şiddetli noktasını hatırlatan bir şiddetle cevap verildi. Mohamed Mahmoud Sokağı bitmeyen kavganın merkezlerinden biriydi yine. 2012'de Kahire'nin

işçi mahallelerinden gelen genç insanlar, işçiler, liberaller ve hayal kırıklığına uğramış diğer insanlarla beraber sokaklara çıktı. Mohamed Mahmoud Sokağı'nda 12 yaşındaki bir sokak çocuğu, antropolog Mayssoun Sukarieh'ye "Geçen sene Mısır tek bir eldi, şimdi bölündük," demişti.[31]

Ordu, Mursi'ye karşı harekete geçmek için bu hayal kırıklığını kullanmayı başardı. Emekli olmuş üst düzey bir ordu mensubu bana, fitili ateşleyenin Mursi'nin 15 Haziran 2013'te Kahire Stadyumu'nda, Müslüman Kardeşler hükümetini protesto edenlere karşı çok sert ifadelerde bulunan Mohamed Abdel-Maksoud ve Şiileri öldürme çağrısı yapıp Suriye'deki çatışmaya dair son derece mezhepçi bir dil kullanan Mohamed al-Arifi gibi Selefi din adamlarıyla yan yana konuşması olduğunu söyledi. Mursi, Suriye hükümetiyle ilişkilerin kesileceğini ve aşırılıkçıların Mısır'dan bu savaşa gitmesine izin vereceğini ilan ederek tutumunu sürdürdü. Bir hafta sonra, bir çete Büyük Kahire'deki Abu Musallim köyüne girip, Sheikh Hassan Shehata'nın da içinde bulunduğu dört Şii'yi linç etti. Şiiler Mısır nüfusunun yüzde birini oluşturuyor. Bu, fitili İhvan tarafından ateşlenen bir nefret savaşıydı ve emekli askere göre, ordu için bardağı taşıran son damlaydı. Ordu zaman kaybetmeden Mursi'ye karşı harekete geçti. Mısır ordusu Mursi'ye karşı kitlesel gösteriler düzenleyen *Tamarod* (İsyan) hareketinin çağrısı nedeniyle çatışmanın içine sürüklendiğini iddia ediyordu. El Sisi oyunu akıllıca oynamıştı: Eylemcilerden insanları sokağa çağırmalarını istemişti, böylece Müslüman Kardeşleri bastırmak için meşru bir gerekçesi olacaktı. Tamı tamına böyle oldu. Liberaller kendilerini ordunun kollarına işte böyle attı. Kitlesel bir tabanları olmadığı için İslamcılarla kendi başlarına mücadele etmeleri mümkün değildi; onlara kışlalardan saldırmak zorundaydılar.

El Sisi bu boşluktan faydalandı. Silahlı güçlerini kendisi için tehdit oluşturanları ve Müslüman Kardeşleri hapse attırmak için kullandı. Sakallı erkekler kendilerini tehlike altında hissediyor-

du. 14 Ağustos 2013'te Mısır güvenlik güçleri, binden fazla olduğu iddia edilse de, en az sekiz yüz on yedi insanı öldürerek Müslüman Kardeşler'in Rabia Meydanı'ndaki kampını boşalttı. İnsan Hakları İzleme Örgütü bunu "Mısır'ın Tiananmen Meydanı" olarak adlandıracaktı.[32] İhvan daha önceden de badireler atlatmıştır. Her zaman güçlü olduğu meslek odalarına –mühendislerin, avukatların, gazeteci ve doktorların örgütlerine– sığınacaktır. Devrim İhvan'ı hiç beklemediği bir anda iktidara taşımıştı. Esas olarak dindarlığa dayanan bir orta sınıf grubu olduğu için, devrimcilik onun karakterinde yoktur.[33] Camiler ve yaptıkları hayır işleri onları çağırıyor. Sel onları boğmaya çalışacak, fakat onların gemileri hazır.

El Sisi'nin yoğun baskısına, Mısır'ın kurtarıcısı rolünü kutsallaştırması için basına yönelen bir korkutma süreci eşlik etti. Yerden bitermiş gibi üç farklı cephe ortaya çıktı: Bir Milletin Talebi, El Sisi Cumhurbaşkanı Olsun ve Kamel Gemilak ("İyiliğini Tamamla"). Bu kampanyalarda, daha sonra mareşal olacak generalin ülkeyi yönetmesini talep eden milyonlarca imza toplandı. Bu, tezahüratlarla kazanılması planlanan bir seçimdi.

Zamalek, Garden City ve Dokki mahallelerinin arasındaki üçgende yer alan kafeler hüsran ve bekleyişle uğulduyor. Kesinlikle bir şeyler olmalı. Tahrir yaşamı aydınlattıktan sonra, Mısırlıları bir kez daha karanlığın içinde bırakıp bu denli hızla gitmiş olamaz. Yeni bir medya projesi olan *Mada Masr*'ın ofisi Garden City'de eski bir art deco binada yer alıyor. *Mada Masr*, Mısır'daki bu uğrağın karmaşıklığını anlıyor ve onu anlamlandırmaya çalışıyor. Web sitesindeki yazıların çoğu günün haberlerini gelişigüzel bir araya getiren bir muhabirin değil, hareket hâlindeki siyasi bir alanı anlamaya çalışan bir gazetecinin yazdıklarına benziyor. Başlıklarında gizemli bir hava var: "Seçim Yasası Cumhurbaşkanlığı Sonuçlarını Dokunulmaz Kılacak" ve "Kişi Kaybettiğini Veremez." İkinci haber, askerî yönetim tarafından görevlendirilen polisler arasındaki hoşnutsuzluğun izini süren genç gazeteci

Passant Rabie'nin imzasını taşıyor. Adı verilmeyen bir polis memuru Rabie'ye şöyle diyor: "İktidara gelen her rejim, karşıtlarından kurtulmak için polis gücünü kullanıyor. Her rejim bizi politize ediyor."[34]

Bu günler Mısır'daki basın için zor zamanlar. *Mada Masr*'ın ofisinde konuştuğumuz sırada hükümet *Al Jazeera* muhabirlerini İhvan'la birlikte komplo kurdukları suçlamasıyla hapse atmıştı. Cesur bir blog yazarı olan Alaa Abd El-Fattah, yeni anayasaya karşı gösteri çağrısı yaptığı için Kasım 2013'ten beri hapiste. *Mada Masr*'ın editörü Lina Attalah bana Mısır'da muhalefet alanının hiçbir zaman çok geniş olmadığını, ancak son birkaç aydır "web siteleri ve gazetecilere bırakılan daracık muhalefet alanının da kovuşturma ve tutuklamalara maruz bırakıldığını," anlattı. Uluslararası baskılar nedeniyle, *Al Jazeera* muhabirleri sonunda serbest bırakıldı. Ancak Alaa Abd El-Fattah hâlâ hapiste. Diğer gazetecilerin, sanatçıların ve entelektüellerin durumu da farklı değil.

İşçi hareketinin yükseldiğini gören El Sisi, bu hareketin bazı kesimlerini kapsama zorunluluğu hissetti. Mısır Emlak Vergisi Memurları Sendikası'ndan sevilen bir işçi lideri olan Kamal Abu Eita, Mursi'nin devrilmesinden sonra Sisi tarafından kurulan hükümete girdi. Çalışma bakanı oldu. Görevini asgari ücretin yükseltilmesi doğrultusunda mücadele etmek için kullansa da bunda başarılı olamadı. *Mada Masr*'ın editörü Dina Hussein "[Hazım] El-Beblavi hükümetinin görevden alınmasının [Şubat 2014] arkasında asgari ücreti yükseltmeye yönelik bu kararın olduğuna dair bir söylenti var, zira böyle bir uygulamanın nasıl finanse edileceği belli değildi," diye anlattı.[35] Diğer yandan Eita görevini, Mahalla'daki tekstil fabrikaları kuşağında devam eden grev dalgasına saldırmak için de kullandı. Fakat Eita vazgeçilebilirdi. 2014'te hükümetten çıkarıldı ve (halefi Nahed el-Ashry ile birlikte) görevini kötüye kullanmakla suçlandı. Mısır'da işsizlik yüzde 14'e yakın, işsizlerin yüzde 69'unun yaşlarıysa 15

ve 29 arasında seyrediyordu (bu sayılar hükümet kayıtlarına dayanmaktadır). Fiyatlar artmaya devam ediyor ve Suudi Arabistan'dan gelen sermaye akışına rağmen kamu maliyesi berbat bir hâldeydi. Bu durum, İskenderiye'deki otobüs şoförlerinden Kafr el-Şeyh'teki eczacılara kadar emekçiler arasında huzursuzluklara neden oluyordu.[36]

İşçiler, Tahrir dinamiğinde çok önemli ancak değeri yeterince teslim edilmeyen bir rol oynadılar. Sendikaları onların ihtiyaçlarını her zaman karşılamıyordu. 2011 yılında, tek yasal Nasırcı sol parti olan Tagammu sokaktaki harekete katılmış, mensupları diğer küçük sosyalist gruplardan aktivistlerle birleşmiş ve Sosyalist Halk Birliği Partisi'ni oluşturmuşlardı. 2013'ün o çalkantılı döneminde, Sosyalist Birlik orduyu destekledi ve Kasım ayında Ekmek ve Özgürlük (Eish we Horria) Partisi'ni kuracak olan en dinamik örgütçülerini kaybetti. Parti'nin Kahire sekreteri Akram Ismail Mohamed, partisinin basın açıklamaları yapmaktan ve suya sabuna dokunmayan bir siyasi çizgi izlemekten daha fazlasını yapmak istediğini anlatıyordu. Bu tip pratikler Mısır solunda bir kısa devre yaşanmasına neden oldu. Akram Ismail Mohamed kitlelerle temas etme konusunda hevesliydi. Eish we Horria'nın 27 bölgenin çoğunda, Kahire'yle başka bir bağlantısı olmayan Yukarı Mısır'da bile aktivistleri olduğunu söylüyor. İşkenceye karşı yapılacak ve işçi mücadeleleriyle birlikte düzenlenecek kampanyalar halkla bağlar kuracak. Mona Ezzat daha da ileri gidiyor ve partisini gecekondu sakinlerinin konut mücadelesine dahil ediyor. Sendikaları ve halkın örgütlenmelerini, Tahrir ayaklanmasının sembolü olan "tek elde" toplamak epey bir zaman alacak. Şimdilik Mısır'da çatlaklar oldukça derin. Köprüler kuruluyor, ama inşaat yavaş ilerliyor.

Libya'nın görüldüğü kadarıyla kalıcı bir iç savaşa doğru gidişi, komşularının, yani Mısır ve Tunus'un sınırlarını da tehdit ediyor. Tunus ve Mısır'daki bombalı saldırılar, sıradan insanların yüreklerine korku salıyor. Mısır'da Sisi, anti-terörizm atına atlayıp

Sina Yarımadası'na ve diğer yerlere sert bir biçimde müdahale etti. Teröristler, *her* tür muhalefeti kullanışlı bir biçimde bastırmak için mazeret sağlıyor. Sınırın öte tarafına, Libya'ya şöyle bir bakmak, tüm bölgede ürpertiye neden oluyor; çok az insan böylesi bir geleceği istiyor. Libya'nın yıkımı herkeste siyasetten uzaklaşma duygusu yaratıyor. Sonuç kaos olacaksa kim başkaldırma riskini almak ister ki?

Kahire Üniversitesi'nde öğrenciler soruyor: "Nasıl iyimser kalabiliyorsunuz?" Cevap, bu sorunun ta kendisidir. Bu soruyu sorarak öğrenciler ve genel olarak Mısırlılar, iyimser olmak istediklerini gösteriyorlar. 2015'te işsizlerin protestolarının batıdaki Kasserine vilayetinden Tunus kentinin ana caddelerine, madenci şehri Gafsa'ya ve Arap Baharı'nı başlatan şehir Sidi Bouzid'e yayıldığı Tunus'a da bakabilirler. Pek çoğu gençlerden oluşan binlerce insan 2010'un enerjisini yeniden yakalamak ve daha iyi bir yaşama dair taleplerini yinelemek için toplanmıştı. Eğer yaşamlarında hiçbir iyileşme yoksa ayaklanmanın anlamı nedir diye soruyorlardı. İşsizlik oranları yüksek, çok sayıda insan öfkeli. Genel işsizlik oranı yüzde 15.2 iken, bu oran gençlerde (37.6) ve yeni mezunlarda (62.3) endişe verici boyutlarda. Yeni bir intihar vakası –Ridha Yahyaoui– protestoları şiddetlendirdi. Tunus başbakanı Habib Essid sabır telkin etti. Essid eski kafalı biri. "Çeşitli çözümler mevcut, ancak sabır ve iyimserlik lazım," dedi. Ama hangi çözümlerin mevcut olduğu belli değil. Essid ve diğer devlet adamları, protestoların sürmesi hâlinde kaosun yayılacağı ve IŞİD'in Libya'dan sızacağı uyarısında bulundu. Kimileri bu korkuya hak veriyordu. Diğerleriyse buna kulak asmadı. Protestolar devam etti. İşçi sendikaları ve işsiz birlikleri mücadele etmek için bir araya geldi. Tüm Arap bölgesi için olmasa da, Tunus için yeni bir proje bekliyorlar. Eğer eski rejimler bugünün sorunlarını çözemiyorsa, günümüzün sorunlarına bugün hangi siyasi güçler çözüm bulabilir? Öğrenciler iyimserlik hakkında soru sorarken bunu kast ediyorlar. İyimserlik yalnızca dünyaya

yönelik bir tavır değildir. İyimserlik aynı zamanda, kişinin geleceğin güzel olacağını hissetmesini sağlayacak ikna edici bir nedeni olduğu zaman ortaya çıkan bir duruştur. Eish we Horria bu soruları cevaplayacak hayal gücüne sahip. Ancak hiçbir güçleri yok. En azından şimdilik.

Tunus Cumhurbaşkanı Bacı Kaid Essebsi 2016'nın Şubat ayında, "Bölge bir uçuruma doğru ilerliyor," diyordu.[37] Bu, görev başındaki bir cumhurbaşkanı için umutsuz bir değerlendirme. Essebsi, Suudi Arabistan'ın Yemen'i bombalaması nedeniyle sıkkın. Bu bardağı taşıran son damla ancak tek damla değil. Mısır'ın üzerinde kara bulutlar geziyor. Tahrir Meydanı'nda bir kaide üzerinde yükseltilen siyaset, yere çakıldı. Suudi ve Amerikan parasından oluşan bir duvar, Heliopolis Sarayı'nı kuşatıyor.

3. BÖLÜM

İSLAM DEVLETİ'NİN ANATOMİSİ

"Düşmanlarımız sınırlarımızı geçmediler
Karıncalar gibi zayıflığımızın içinden sızdılar."

Nizar Kabbani, "Hawamesh 'ala daftar
al-naksah'" (Gerileme kitabına Dipnotlar), 1967.

SURİYE GİBİ OLACAK

2014 yılı yazında Batılı gazetecilerin ve insani yardım çalışanlarının Suriye'nin kuzeyinde infaz edilmesi ve Irak Kürdistanı'ndaki ABD müttefiklerine yönelen tehdit, IŞİD'i Batı'nın, ardından da dünyanın sorun listesine yerleştirdi. IŞİD'in, Irak'ın Felluce ve Ramadi şehirleriyle Suriye'nin Rakka ve Deyri Zor şehirlerini yaklaşık bir yıl önce almış olması ikaz ışığını yakmamıştı. Irak ve Suriye, bu iki ülkeye yayılan bir bölgeyi ele geçiren ve Suriye'nin doğusundaki Omar ve Tamak petrol sahalarıyla Irak'ta Musul yakınlarındaki Kayyara sahalarını kontrolü altına alarak buralardan gelir elde etmeye başlamış olan IŞİD tarafından ciddi bir şekilde tehdit ediliyordu. 2014'ün Ocak ayında Beyrut'ta bir kahvaltı sırasında Batı Avrupalı iki büyükelçi bana yazdıklarımın IŞİD'in etkisini çok fazla abarttığını söylemişlerdi. Suriye iç savaşının Özgürlük güçleriyle (isyancılar) Otoriterlik (Suriye yönetimi) arasında olduğu görüşünü sürdürmek istiyorlardı. Soğuk Savaş kaynaklı bu model, en azından tehlikeli

güçlerin kendilerini ortaya çıkan kaosa dâhil ettikleri 2012'nin başlarından itibaren Suriye için geçerli değildi. 2014'e gelindiğinde, bu güçler sadece Şam'ı değil, İran sınırlarından Suudi Arabistan sınırlarına tüm bölgeyi tehdit ediyordu. Cihatçılar bu topraklar boyunca yayılmaya devam ederken, IŞİD lideri Ebu Bekir el Bağdadi küstah bir harekette bulundu: Kendini İslam'ın halifesi ilan etti ve örgütü için coğrafi sınırların artık söz konusu olmadığını bildirdi. İslam Devleti doğmuştu, halifesi de kırklarındaki eski bir Irak askeriydi.

Hiç kuşkusuz, IŞİD bölgesel istikrar için bir tehdittir. Kontrolü altında yaşayan halklar için ciddi bir tehdit olduğuna da hiç kuşku yoktur. Ancak bölgeye yönelik tehditler yalnızca IŞİD kaynaklı değildir ve IŞİD kaynaklı tehditlerle ilgili yapılacak hiçbir analiz emperyalizmin bölgedeki tarihini görmezden gelemez. IŞİD'in vahşiliğini İslam tarihi bağlamında değerlendirmenin cazibesine kapılmak büyük bir hatadır. Elbette IŞİD ilhamını –Kuran'ın vahiylerine ve İslam dünyası içinde büyük hizipleşmelere neden olan siyasi mücadelelere dek uzanan– bu tarihten almaktadır. Ancak, IŞİD'in ortaya çıkışı dinî ya da dinî-siyasi tarihin parçası olarak anlaşılamaz.[1] ABD ve müttefiklerinin 2003'te Irak'a yönelik ağır saldırısından ve Suriye'de 2011'den beri süregelen yavaş ve ölümcül iç savaştan önce, Suriye veya Irak topraklarında IŞİD'in ortaya çıkacağını akla getirecek hiçbir şey yoktu. Bağdadi kendisini halifeler geleneğinin içinde konumlandırmak istiyor olabilir, ancak onun bizzat kendi varlığı kutsal bir tarihten çok emperyalizmin Batı Asya'daki tarihine dayanmaktadır.

Ayrıca IŞİD tek başına değildir. Suriye'ye 2012 yılının Ocak ayında Beşar Esad yönetimine karşı Özgür Suriye Ordusu'nun bazı unsurlarına (2012 yılında Halep yakınlarındaki Menagh Hava Üssü'nü ele geçirmek için yapılan muharebede olduğu gibi) destek sağlamak için Irak'tan girmişti. Vekilinin adı El Nusra Cephesi (Destek Cephesi) idi. IŞİD ve El Nusra bir süre beraber

çalıştılar. Daha sonra Bağdadi'nin hırsları artınca, El Nusra lideri IŞİD'le ilişkisini kesti ve El Kaide'ye bağlılık yemininde bulundu. Diğer aşırılıkçı cihatçılar da Suriye'ye akarak bölgesel güçlerin vekil ordularını oluşturuyor ve yerel isyancılardan oluşan birlikleri içlerine alıyorlardı. Suudi Arabistan destekli Ceyş el İslam, Şam çevresinde faaliyetlerini sürdürürken, Türkiye tarafından desteklenen Ahrar el Şam, Kuzeybatı Suriye'de varlık gösteriyordu. Türkiye sınırı boyunca –bazıları Suriye'deki Türkmen nüfustan destek alan– Türkiye'nin vekili olan çeşitli başka gruplar da güçleniyordu. Herhangi bir büyük projeyle bağı olmayan küçük savaşçı gruplar, bölgesel güçlerin vekil platformlarının biri veya birkaçıyla ittifak yapma çabasındaydı. Bu gruplar gösterişli dini isimlerle –*La İlahe İllallah* Taburu (Allah'tan Başka İlah Yoktur Taburu)– veya büyük tarihî isimlerle –(adını 12. yüzyılda Şam'ı yönetmiş atabeyinden alan) Nurettin Zengi Tugayı– veyahut da ölen silah arkadaşlarının anısına verilen –(adını Halep'in güneybatısındaki bir kırsal alan olan Cebel el Zaviye'den alan, ancak sonraları daha büyük hırslara kapılıp Suriye Taburu Şehitleri olarak değiştirecek) Cebel el Zaviye Şehitleri gibi– isimlerle ortaya çıkıyorlardı. Yerel ve küçük gruplar daha büyük platformların bir parçası olmak istiyorlardı, çünkü bunlarda birleştirici bir ideolojiye ek olarak lojistik imkânlar –silah ve para– da vardı.[2] Çatışmanın ilk yıllarında neredeyse her hafta, bu cihatçıların oluşturduğu –düzensiz bir kalabalık görünümünde olan– küçük gruplar daha büyük platformların bayraklarının huzuruna çıkarak örgüte ve liderliğine bağlılık yemini edeceklerdi. Bu olayların videoları YouTube'da yayımlanacak ve cihatçı yığınları ya birbirleriyle ya da Suriye ordusuyla ve ona bağlı milislerle savaşacaklardı. Her ne kadar başlıca isimleri en ortodoks camilerden gelmiş olsa da bu grupların çoğu aşırılıkçılıklarını herkese göstermiyordu; örneğin Nurettin Zengi Tugayı'nın lideri Şeyh Tevfik Şehabettin, Suudi Arabistan ve Körfez kökenli Selefi ağlarının bir parçasıydı.[3]

Suriye'deki başkaldırının karakteri 2011 yılının ilk aylarında her ne olmuş olursa olsun, yılın sonuna gelindiğinde bölgeyi yakından gözlemleyen çok az kişi samimi bir şekilde bu isyanın özünü belirleyenin aşırılıkçılık olmadığını söyleyebilirdi.[4] Ceyş el İslam'la IŞİD arasındaki fark çok azdır. Nefret dolu mezhepçilikleri gibi vahşilikleri de neredeyse aynıdır. Kullandıkları şiddet yöntemlerinin, topları ve hava kuvvetleriyle sivil bölgeleri ayrım yapmaksızın bombalayan Suriye yönetimininkilerden çok farklı olmadığı da bir gerçek. Siviller arasındaki ölüm ve yaralanma oranları aşırı bir biçimde yükseldi; öyle ki, daha savaşın ikinci yılı dolmadan BM ölülerin sayısını tutmayı bıraktı. Morglardan gelen bilgiler güvenilir değildi. İki yüz bin ölüden sonra sayma işi bırakıldı. Ancak bu ölü sayısı tüm taraflardan savaşçıları kapsıyordu. Şam merkezli Suriye Politika Araştırmaları Merkezi'nin yaptığı bir değerlendirme, 2016'nın başlarına gelindiğinde ölü sayısının 470.000'e kadar yükseldiğini gösteriyordu.[5] Ölüm, yerinden edilme ve hapis, Suriye için olağan hâle geldi. Suriye halkı örs ve çekiç arasında acı çekmeye devam ediyor.

Irak halkı da aynı durumda. BM'ye ait bir çalışma, 2015 yılının Ocak ayından Ekim ayına kadar yaklaşık on dokuz bin sivilin öldüğünü, otuz altı binden fazlasının yaralandığını ve bir milyonunun da yerinden edildiğini saptamıştır. "Sivillerin yaşadığı şiddet tüm sarsıcılığıyla devam ediyor," diye kaydediyordu rapor.[6] Ölenlerin gerçek sayısına dair farklı iddialar var. Ekim 2013 tarihli bir çalışma, 2003 yılındaki ölü sayısının yarım milyon civarında olduğunu ifade etmektedir.[7] Çalışmayı yapanlar bile bunun eksik bir sayım olduğunu kabul ediyor. Irak'ın yalnızca sınırlı bir kısmında araştırma yapma olanağı bulabilmiş ve ülkeden kaçanlarla konuşamamışlardı. *Lancet* dergisinin yaptığı 2006 tarihli bir araştırma daha o zaman –2006 yılından sonra başlayan büyük karışıklığın öncesinde– Irak'ta ölenlerin sayısının 655.000'i aştığını açıklamıştı.[8] Toplumsal Sorumluluk İçin Doktorlar tarafından yapılan bir çalışmaysa, 2003'ten

günümüze ölenlerin sayısının bir milyondan çok daha fazla olduğuna dair bir tahminin daha doğru olduğunu ortaya koymaktadır.[9] Bu ölümler, hem ABD işgal güçlerinin Ebu Garip'te ve Felluce'deki çatışmalarda sergilediği vahşetin hem de ABD birliklerinin direnişi kırmak için Iraklı sivillere yönelik saldırılarında benimsediği tutumunun bir sonucuydu.[10] 2005 yılında Anbar bölgesindeki Haditha şehrinde, içlerinde yetmiş altı yaşında tekerlekli sandalyeye mahkum yaşlı bir adamın da bulunduğu yirmi dört Iraklı sivili öldüren piyadelerle yapılan mülakatlardan alınan kayıtlar, bize zulmün ne kadar olağan olduğunu gösterir. Piyadeler bu insanları yakın mesafeden vurmuşlardı. Yaptıklarını rapor ettikleri zaman, Birinci Sınıf Astsubay K. R. Norwood ölümleri rutin olarak kaydetmişti. Norwood, daha sonra sorgulandığında, "o bölge için kayda değer olmadığını kast etmiştim, kayda değer olduğunu düşünmemiştim efendim," diyecekti.[11] Anbar'daki ABD birliklerine komuta eden Tümgeneral Steve Johnson, bunun "iş yapmanın bir bedeli" olduğunu söyledi. Şiddetin tüm hâlleri –ister ABD işgalinden, ister direnişten isterse sonradan olduğu üzere IŞİD'den gelsin– aynı kötülüğü ve sıradanlığı paylaşmaktadır.

2010 yılında işgal sekizinci yılına girmişken eski ABD Büyükelçisi Joe Wilson, ABD yönetiminin karşılaştığı sorunları yakından incelemek için Irak'a gitmişti. Wilson, 1991 Körfez Savaşı öncesinde Bağdat'taki ABD büyükelçiliğinde görevliydi. Irak'ı iyi biliyordu. ABD Başkan Yardımcısı Hillary Clinton'a gönderdiği gizli bir e-postada "Bağdat ziyaretim ağzımı açık bıraktı. Hayat dolu, tarihî bakımdan önemli bir Ortadoğu kentinin yavaş yavaş öldürülmesini tanımlayacak doğru bir tarihî analojiyi bulmaya çalıştım," diye yazacaktı. Berlin ve Dresden'in doğru örnekler olmadığını söylüyordu, çünkü onlar "etnik temizlikle, insanların dinî kimliklerine göre ayrıştırılmalarıyla ve gerek ordu gerekse özel güvenlik güçleri tarafından kendilerine uygulanan tarifsiz bir şiddetle dolu yedi yıllık bir işgale maruz

kalmamışlardı." Son ikisiyle ABD ordusunu ve Blackwater gibi ABD'nin görevlendirdiği güvenlik servislerini kast ediyordu.[12] Büyükelçi Wilson'ın Irak'taki ABD askerlerinin kindarlıklarına ilişkin gözlemleri suçlayıcıydı:

> [Bağdat havaalanındaki ABD askerî üssünde] gördüğüm askerler, Iraklıların kendi kendilerine yardım etmelerine destek olmak gibi bir yükümlülük hissiyle dolu değillerdi. Ziyaretimin hatırası olarak çocuklarıma t-shirt almak için üsteki dükkânı didik didik aradım, ancak korkunç derecede düşmanca veya özü itibariyle ırkçı olmayan bir tanesini bile bulmak imkânsızdı. Üzerlerinde mantar bulutları olan t-shirt'ler Bağdat'ta havanın 32.000 derece ve parçalı bulutlu olduğunu söylüyordu. Diğerleri Araplardan deve jokeyleri olarak söz ediyordu ki, bunlar en az saldırgan olanlarıydı. Komutan olsaydım, Rahip Terry Jones tarzı ergen maço tavırlar ifade eden bu t-shirt'ler raflarda olmazdı. Askerler, Irak'a barış, aydınlık, neşe ya da en azından demokrasi getirmek için orada olduklarını düşünmüyorlar. "Deve jokeylerini" öldürmek için oradalar.

Floridalı Rahip Terry Jones, İslam'a karşı bir mesaj göndermek için Kuran yakacağı tehdidinde bulunmuştu. Büyükelçi Wilson'ın birliklerde gördüğü ruh hâli buydu. "Irak'ta nasıl bir cehennem yarattığımızı ve aptalca savaşların sonuçlarının neler olabileceğini hatırlamak için," diye yazıyordu, "hepimizin yüzümüze bir tokat yememiz gerekiyor."[13] İşte bu sonuçların biri de IŞİD'dir.

IŞİD *kâfir*lere, Müslüman olmayanlara duyulan nefrete dayanmaktadır. Bu nefreti Batı karşısında değil, Şiiliğe veya Hristiyanlığa inanan ya da Ninova Vilayeti'nde (Irak) yaşayan Ezidiler gibi küçük gruplara mensup Iraklılar ve Suriyeliler karşısında ortaya koyar. Kuzey Irak'ın –Şengal Dağı ve Zawa Dağı gibi– dağlık bölgelerinde yüzyıllar boyunca karmaşık toplumsal temeller üretmiş küçük gruplar yaşamaktadır. Başlıca dinsel geleneklerden yararlanarak kendi yorumları esasında kendi

göreneklerini oluşturmuşlardır. Örneğin, Ezidiler toplumsal ve dinsel kaynaklarını, eski Mezopotamya geleneklerinden ve (Zerdüştlük inancından unsurlar da dâhil olmak üzere) İran etkilerinden almıştır; bunlardan biri dinlerinin merkezinde bulunan Melek Tavus'tur (Tavuskuşu Meleği). Saddam Hüseyin'in yakın arkadaşı Tarık Aziz, Hindistan'a geldiğinde kalabalık bir basın grubuna Keldani Hristiyan olduğunu söylemişti. Çok şaşırdığımı hatırlıyorum, çünkü ben Keldanileri şimdi soyu tükenmiş olan Petra Nebatileri veya Suriye Çerkesleri (ilki artık yok, ikincisi ise varlığını hâlen sürdürüyor) gibi eski çağlara ait bir halk sanıyordum. IŞİD Irak'ın bu karmaşık kültürel ekolojisinden nefret etmekte ve bu insanları özel bir garezle hedef almaktadır. BM'ye ait bir rapor, Ezidi kadınlara yönelik toplu infazları, seks köleleri olarak satılmalarını ve benzer iğrençlikleri belgeliyor. Bununla birlikte aynı rapor, bazı yerlerde insanların IŞİD'e vergi ödediğini ve örgütle kendi anlaşmalarını yaptıklarını da gösteriyor.[14] Haifa Hazan (49 yaşında) 2014 yılında Ninova vilayetinin kalbi olan Musul'u aldıkları gün IŞİD'li cihatçıları izlemiş, "Bunun sonu Suriye gibi olacak," diye kaygılanmıştı.[15] Suriye'de IŞİD ve diğer aşırılıkçı gruplar, Malula ve Maharda gibi Hristiyan kentlerinin altını üstüne getirmişti. Ünleri Suriye'den Irak'a ulaşmıştı. Irak'ta başlayan şey, bir sarkaç gibi Suriye'ye gitmiş ve şimdi de geri gelmişti.

Peki, bu kâbus nereden çıkmıştı?

AŞIRILIKÇILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI

İki nesil önce, komünist hareket Kuzey Afrika'dan Batı Asya'ya uzanan kuşakta ciddi kazanımlar elde etmişti. Sudan, Afrika'daki en büyük komünist partiye ev sahipliği yaparken, Irak da Batı Asya'daki en kalabalık partiye sahipti. Irak'ta İngilizlerin tayin ettiği monarşiyi deviren 1958 darbesinden ve Sudan'da komünistlerin başını çektiği 1969 darbesinden sonra

ibrenin sola kaymasıyla, bu partiler ülkelerinde ciddi bir nüfuza sahip olmuşlardı. Lübnanlı Mahdi Amel ve Sudanlı Abdel Khalid Mahjub'un bölgesel gelişmeler hakkındaki yenilikçi Marksist analizlerine yaratıcı komünist eylemler eşlik ediyordu. İslamcı düşünürleri Marksizm ve komünizm üzerine çalışmaya; Iraklı din adamı Muhammed Bakır es-Sadr'ı *Iqtisaduna* (Ekonomimiz, 1960) kitabında Marx'ın *Kapital*'inin birinci cildinin bir değerlendirmesini yapmaya ve İranlı sosyolog Ali Şeriati'yi *Insan, Islam va Marxism* (İnsan, İslam ve Marksizm, 1974) kitabında Marksizmi sempatiyle reddetmeye sevk eden şey tam olarak buydu.[16] Hem Sadr'ın hem Şeriati'nin Marksizme, İslam'a ve Müslüman dünyasına dair derin bir Şii yorumundan yola çıkarak gelmiş olması sürpriz değildir; Irak ve Lübnan'daki komünist kadroların toplumsal tabanı Şii cemaatlere mensup işçilerden oluşuyordu.[17] Sadr'ın hareketi kendini bir kadro partisinin prensipleri çerçevesinde örgütlemiş, Bolşevizm'den hem örgütsel mimarisini hem de Şeriati'nin İslami sosyalizm olarak adlandırdığı düşüncenin bazı unsurlarını almıştı. Sınıfsız bir toplum fikri –*nizam i-tawhidi*– entelektüellere olduğu gibi işçilere de hitap etti. Sosyalizmin kavramlarını kullanması siyasal İslam'ın bu kolunun gerici veya atıl görünmesini engelledi. Bu girişimlerin –ve Marksist entelektüellerin ve komünist liderlerin öldürülmesinin– sonucunda Lübnan Hizbullah'ı ve Irak'taki Sadr hareketi ortaya çıktı.

Sömürgeciliğe ve emperyalizme karşıt bir konum alan Arap milliyetçiliği, teokratlara karşı kendi ülkelerindeki komünist partilerle ittifak kurabilirdi. Ancak bu olmadı. Komünistler, Arap milliyetçiliğinin, köylülerin ve işçilerin ihtiyaç ve talepleri aleyhine burjuvazinin tarafını tutma eğilimine karşı mücadele yürüttükleri için statükoyu tehdit ediyorlardı. Arap milliyetçiliğinin komünizmle genellikle gergin bir ilişki içinde olmasına neden olan bu içeriden gelen eleştiriydi; hem Mısırlı Cemal

Abdül Nasır hem de Iraklı Saddam Hüseyin hapishanelerini komünist aktivistlerle ve Marksist düşünürlerle doldurmuşlardı.[18] Baas türü Arap milliyetçiliği Marksizme ve komünizme derin bir antipati duymuştur. Baas hareketinin fikri kurucusu Mişel Eflak *Fikratuna* (Bizim Düşüncemiz, 1948) kitabında Marksizmin Araplara yabancı olduğunu yazmıştı. Eflak, 1958 yılında (komünistler tarafından desteklenen) yeni rejime Baas'ın "materyalist komünizme karşı Arap ruhunu" temsil ettiğini, "komünizmin Batılı olduğunu ve Arap olan her şeye yabancı" olduğunu söylemek için Şam'dan Bağdat'a gitmişti. Mısır ve Suriye'yi birleştirme planlarına karşı komünist muhalefetle karşılaşan Nasır, 1959'da Şam'a giderek komünistleri "ne ülkelerinin ne milletlerinin hürriyetine inanan, yalnızca yabancıların emirlerini yerine getiren ajanlar" olmakla suçladı. Arap komünistleri Sovyetler Birliği'nin 1948 yılında İsrail devletini tanıma yönündeki politikasına uyma mecburiyeti hissetmiş; bu da onları, Filistinlilerin *Naqba*'sına (Felaket) dair müthiş bir öfke ve üzüntüyle dolu olan ortak ruh hâlinden koparmıştı. Komünistlerin İsrail'i tanımayla ilgili olarak kendilerini eleştirmesi için on yıl geçmesi gerekti, ancak bu süre zarfında verilecek hasar verilmişti. Sovyetler'in İsrail'i tanımasıyla ilişkilendirilmeleri komünistlerin Arap milliyetçiliğine yönelik yaptıkları ilkeli eleştirinin altını oymuştu.[19] Suriyeli komünistler Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kabul etmeyi reddettiklerinde, Siyonizmin ajanları olarak damgalandılar. Yürütülen havuç (Nasır'ın sosyalist dili benimsemesi) ve sopa (komünistlerin hapse atılması) yöntemi, Mısır Komünist Partisi'nin 1965 yılında kendisini tasfiye etmesine yol açtı. Bölgede, Marksizmin hegemonyasının ve komünizmin tedrici gelişiminin bir sonu vardı. 1980'lere gelindiğinde bölgedeki komünist hareketler silinmiş, Marksizm de (en iyi ihtimalle) üniversite duvarlarının ardına sürülmüştü. Yerine komünistlerle kendi özel sorunları olan Arap milliyetçiliği değil, teokrasinin farklı biçimleri gelecekti.

Şeriati veya Sadr'ın öğrettiklerinin hiçbiri, Arap Yarımadası'nda süregiden kaygıları etkilememişti. Arabistan sultanları yarımadanın uzak köşelerine çekilmiş olan komünistlerden korkuyordu. Sudan'da komünizm yükselişine ve 1958 yılında Irak ve Lübnan'da komünist isyanın işaretlerine, Nasır'ın ateşli seküler milliyetçiliği eşlik etti. Suudi Arabistan'ın doğu kesimindeki grevin petrol işçileri arasında yarattığı hareketlilik krallığın hazinesini tehdit ediyordu. 1953 yılında ABD'nin Suudi Arabistan büyükelçisi "biçimi ve ölçüsü şu an için belirlenemese de komünistlerin işin içinde olmasının kuvvetli bir ihtimal" olduğundan şüpheleniyordu.[20] Suudi Krallığı'nı rahatsız eden "kızıl provokasyon", ABD casuslarını da endişelendiriyordu. Arap milliyetçiliği ve komünizm, sultanları ve onların ABD'li destekçilerini rahatsız ediyordu. 1956 yılında Nasır Suudi Arabistan'ın Zehran'daki petrol sahalarını ziyaret ettiğinde sevgi dolu bir kalabalık tarafından karşılanırken, o yıl aynı şehre giden Kral Faysal gösterilerle karşılaşmıştı. Sivil toplum bu seküler ikonlardan uzakta şekillendirilmeliydi. Krallık, bu işi tanrıya havale edecekti.

1962 yılında Suudi Arabistan, Dünya Müslüman Birliği'ni (*Rabita al-Alam al-Islami*), [Türkiye'de bilindiği ismiyle] Rabıta'yı kurdu.[21] Kuruluşun nedeni ABD yönetimine (kısa bir süre sonra kral olacak) Suudi prensi Faysal'ın kayınbiraderi Kemal Adham tarafından iletilmişti. ABD büyükelçiliğinin notu durumu basitçe özetliyordu: "Suudiler İslam'ın komünizme karşı önemli bir siper olduğunu düşünüyorlar."[22] Suudi Arabistan içindeyse prens, ("milletin toplumsal düzeyini yükseltmek" gibi) çoğu bir anlam ifade etmeyecek kadar belirsiz olan bir reform listesi sunmuştu. Bunlardan sadece birinin, beş numaralı reformun, gerçekten anlamı vardı: İslam'ın yayılmasını sağlamak. Fazileti Yüceltme ve Günahı Önleme Komisyonu, kraliyet ailesinin düzeni sağlama yönündeki talimatları üzerine din polisini, yani *mutawiyin*'i (sofular) görevlendirdi. Hem folkloru hem akılcılığı

–geçmişin ve bugünün sapmalarını– mahkûm etmeye hevesliydiler. *Mutawiyin* bürolarında seküler milliyetçileri ve komünistleri karalamak için dosyalar bekliyordu.[23]

Mutawiyin ve ona bağlı küçük dinî hücreler, Suudi rejimine krallık içinde düzenin devam edeceğine dair güven veriyordu. 1957 tarihli Eisenhower Doktrini ise hâlihazırda, krallığın çevresinde bir güvenlik şemsiyesi sağlamakta ve krallığı dış saldırılara karşı korumaktaydı. Üç yıl sonra ABD Maliye Bakanı Robert Anderson "Ortadoğu petrolü karşılıklı güvenliğimiz için nükleer başlıklar kadar vazgeçilmezdi," diyecekti. ABD yeni yeni yaygınlaşan karbon temelli toplumsal düzeni için Arap petrolüne bağımlı hâle gelmişti.[24] Suudi istihbaratı ve onun silahlı güçleri, önemsiz toprak taleplerinde bulunmak amacıyla Umman ve Yemen'deki ayaklanmaları kışkırttı; ancak bu iki yerde de komünistlerin etkili olduklarını gördü. Umman'daki Dhofar ayaklanması kontrol altına alındı (ve daha sonra 1976 yılında yenilgiye uğratıldı); ancak Güney Yemen'de komünistler iktidarı ele geçirmeyi başardı. Tampon ülke olarak Kuzey Yemen gerekli yalıtımı sağlıyordu, ancak bu yeterli olmadı. Suudi Arabistan ve Güney Yemen'deki Marksist hükümeti devirmeyi denemeye devam edecek ve yarımadayı kızıl beladan temizlemek için birbiri ardına cihatları finanse edecekti.[25]

Rabıta burada sadece mütevazı bir rol oynamıştı. Onun görevi başkaydı. Rabıta "İslam'ın düşmanlarının Müslümanları dinlerinden koparmaya ve birliklerini ve kardeşliklerini yok etmeye yönelik tehlikeli komplolarına karşı savaşmak" için uğraşıyordu. Başlıca düşmanlar milliyetçilik (Nasır'ın etkisi) ve komünizmdi. Bu anti-monarşist ideolojilerin aynı zamanda anti-Müslüman (ve anti-Arap) oldukları fikri kabul ettirilmeliydi; bu Arap olmanın, Suudi ideolojisinin iki temel dayanağı olan, kabileci ve Müslüman olmakla eş olduğu anlamına geliyordu. Rabıta misyonerleri komünist bloktaki ve bağımsızlığını yeni kazanan post-kolonyal devletlerin topraklarındaki Müslümanların peşi-

ne düştü. Hiçbir Rabıta projesi misyonerlerini, Müslümanların ayrımcılıklara maruz kaldığı ve inançlarının saldırıya uğradığını hissettikleri kapitalist ülkelere göndermedi. Rabıta'nın teolojik değil, açıkça politik bir gündemi vardı. Bu da komünizm ve seküler milliyetçilik tehditlerinin kökünü kazımaktı.

1969 yılında İslami İşbirliği Örgütü'nün (İİÖ) kurulmasında Soğuk Savaş ittifakları etkin bir rol oynamıştı. Örgüt doğrudan doğruya, sol eğilimli Bağlantısızlar Hareketi'ne (BH) karşı bir denge sağlamak için tasarlanmıştı. İİÖ'nün üyesi olan başlıca ülkeler yönelimleri bakımından ABD yanlısıydılar: Fas, Suudi Arabistan ve Pakistan. O zamanlar Pakistan en yüksek Müslüman nüfusa sahip ülkeydi (Bangladeş'in 1971'de bağımsızlığını kazanmasıyla sıralamadaki yerini kaybedecekti). İİÖ'nün fikri liderliğini, Rabıta'da da çok etkili hâle gelen Pakistanlı din âlimi Seyyid Ebu'l-A'la Mevdudi yapıyordu. İİÖ'nün amacı, kurucuları –Mısır, Hindistan, Endonezya– yalnızca Batı yanlısı blokun jeopolitik düşmanları olarak değil, aynı zamanda bölgesel rakipler (Suudi Arabistan'a karşı Nasır'ın Mısır'ı, Pakistan'a karşı Hindistan) olarak da görülen Bağlantısızlar Hareketi'ni zayıflatmaktı. Pakistanlı pilotların önce Suudi Arabistan'ın 1969 yılında Yemen'le yaptığı savaşta ve sonra da 1979 yılında Suudi Arabistan'ın İran işgali korkusu nedeniyle kullanılmasının nedeni bu ittifaktı. Pakistan birlikleri rutin bir şekilde Suudi Arabistan'ın kuzey sınırında devriye geziyordu. Yine bu ilişki nedeniyle –Ziya-ül Hak komutasındaki– Pakistan birlikleri Ürdün'deki Kral Hüseyin'i korumak ve 1970'te Filistin Kurtuluş Örgütü'ne saldırmak üzere görevlendirildi (Kara Eylül).

Şans sultanlardan yanaydı. Arap Yarımadası petro-dolarlarla dolup taşıyordu. 1960 ve 1970'lerde milliyetçi Arap rejimleri tarafından sürgüne gönderilen Müslüman Kardeşler üyesi profesyoneller, yanlarında krallığı ve emirlikleri geliştirecek teknik becerilerle gelmişlerdi. Onlar –Güney Asya'dan gelen ekonomik göçmenlerle beraber– yarımadayı teknokratik bir coğrafyaya çe-

virdiler. Katarlı şair Maryam Ahmad al-Subaiey "yakan güneşin altında görünmez olan" ve "ülkemizi inşa eden bu insan ordusu" hakkında yazmıştı.[26] Suudi Arabistan'da yaşayan her üç kişiden biri, Suudi olmayan bir işçidir. Ağır bir sömürü altındaki bu sözleşmeli işçilerin Körfez'de hiçbir hakları yoktur. Demokrasi onlar için çok uzak bir hayalden ibarettir.[27] Bu yığınların arasında, 1966'da Mısır devleti tarafından öldürülen Seyyid Kutub'un küçük erkek kardeşi Muhammed Kutub vardı. Müslüman Kardeşler'in belirginleşmekte olan anti-monarşizmi Suudileri korkuttu. Müslüman Kardeşler'in etkisinin yanı sıra paranın ve artan imkânların siyasi bir değişiklik talebi yaratacağı endişesiyle, Kral Faysal 1971 yılında din polisi eliyle toplumsal kontrolü artırmak ve petrol zenginliğini gelir olarak değil, himmet olarak azar azar dağıtmak üzere bir emir yayımladı. "Hükümdarın kılıcı ve altını" diyordu yazar Abdelrahman Munif, "bölgede sözleşmenin kurallarını belirleyecek. Ya birini ya da diğerini alırsın. Arap petrolü Arapların içinde bulunduğu durumu ... yalnızca petrol üreten ülkelerde değil, Arap dünyasının tümünde yozlaştırdı," diye yazmıştı.[28] Müslüman Kardeşler'den gelen tüm tehditler ezilmişti. Daha sonra, Müslüman Kardeşler'in başlıca hamileri –Türkiye ve Katar– Suudi Arabistan'a bölgede meydan okumaya başlayınca, Müslüman Kardeşler de kendisini artık bir iç sorun olarak değil jeopolitik bir sorun olarak ortaya koyacaktı.

"Cihat" eskiye dair çağrışımları olan bir fikirdi. Ancak 20. yüzyılda Suudiler, Batı ve Pakistanlılar, Afganistan'daki seküler milliyetçiliğin ve komünizmin yükselişiyle baş etmek için kavramı kendi uhdelerine geçireceklerdi. Suudi parası ve Batı lojistik desteği, Pakistan istihbaratına bağlı birimlere ve Pakistan ordusuna Kabil'deki hükümete karşı yeni bir direniş geliştirmek için yardım etti. Pakistan'ın Kuzeydoğu Sınır Eyaleti valisi –Tümgeneral Nasrullah Babar– Kabil Üniversitesi'ne giderek bir profesörle –Burhaneddin Rabbani– bağlantı kurdu. Rabbani Kahire'deki el-Ezher'de okumuş, burada daha sonra Farsça'ya çevireceği Seyyid

Kutub'un eserleriyle tanışmıştı. Rabbani, Tümgeneral Nasrullah Babar'ı en gözde iki öğrencisiyle –Gülbeddin Hikmetyar ve Ahmed Şah Mesud– tanıştırdı.[29] Hikmetyar peçe takmayan kadın öğrencilerin yüzlerine asit atmasıyla adını duyurmuştu. Bunlar çok az kitle desteğine sahip iğrenç adamlardı. Kısa zamanda Suudi parası ve ABD lojistik yardımıyla daha da güçlenecek olan Babar'ın verdiği destek, bu adamların prestijini artırıp onların "lider" olmalarını sağlayacaktı. Anti-komünist girişimlerinin kelime dağarcığını yeni bir sözlükten alacaklardı: Onların adı, Filistinlilerin popülerleştirdiği seküler bir terim olan fedai değil; İslami teolojinin derinliklerinden aldıkları ve cihat yapan anlamına gelen bir terim olan mücahitti. Tüm "cihat" dinamiğini *üreten* Afganistan macerasıydı. Pakistan'da hükümet, (IMF emirleri uyarınca) sağlık ve eğitime bütçe ayırmaktan vazgeçip, Körfez parasının içeri girmesine ve çoğu yerde Suudi dünya görüşünü militan bir keskinlikle dayatmasına izin verdi. Cihat sahip olduğu (daha iyi bir insan olmak için çabalamanın da dâhil olduğu) çoğul anlamlarından Sovyetlerle savaşa, sonrasındaysa daha da ileri gidilerek İslam'ın savunusuna indirgenmişti. Afgan tarihinin önemsiz karakterleri birdenbire (Ronald Reagan'ın tabiriyle) bölgenin yeni "özgürlük savaşçıları" olmuşlardı. Babar'ın –Suudi ve ABD desteğiyle– yarattığı şeyle, Irak, Suriye ve Libya'daki kargaşa arasında kesintisiz bir bağ vardır.

İSLAM İÇİNDE ÇELİŞKİLER

1979 İran Devrimi, Suudi Arabistan rejimine üç bakımdan ciddi bir tehdit oluşturdu. Birincisi, Müslüman bir hükümdar (Şah) devrilmişti. İranlılar alternatif bir İslami yönetim modeli –*Velayet-i Fakih* (Fıkıh Bilginlerinin Velayeti)– kurmak için İslami düşüncenin kaynağının derinliklerine indiler. Bu, Nasırcılığın ve Baas'ın tamamen seküler olan milliyetçiliklerinden farklı bir şeydi. İranlılar *İslami* bir cumhuriyetçilik biçimi yaratmışlar-

dı. Müslüman bir devletin bundan böyle bir monarşiye ihtiyacı olmadığını iddia ediyorlardı. İkincisi, İranlılar hem erkeklerin hem de kadınların istihdam edildiği modern kurumlar oluşturmuş ve parlamento seçimlerine izin vermişlerdi; ancak din adamları seçimlere katılabileceklerin listesini kontrol ediyorlardı (komünist ve liberal partilerin yanı sıra Kürt partilerinin de katılmasını engelliyorlardı). Tüm bunlar Suudi Arabistan'da lanetlenen şeylerdi. Üçüncüsü, İran Devrimi, Lübnanlı Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın (ve Musa El-Sadr'ın) entelektüel ve politik cesaretini, Şiiliğe dayalı siyasi bir gündem doğrultusunda canlandırmıştı; bu siyasi gündem nihayetinde, Lübnan İç Savaşı bağlamında Hizbullah'ı (Allah'ın Ordusu) ortaya çıkaracaktı. Devrim ayrıca, Suudi Arabistan'ın petrol sahalarındaki huzursuzlanmaya başlamış –çoğu Şii olan– işçilere de yeni bir söylem sağladı. İran Devrimi örneği, 1979 yılı sonunda Katif'te komünistlerle beraber Hassan el-Saffar'ın da liderlik ettiği Arap Yarımadası'nda İslam Devriminin Yükseltilmesi Örgütü bayrağı altındaki bir ayaklanmayı teşvik edecekti. Orası Arabistan'ın petrol bölgesi olduğu için, monarşi dehşete düşmüştü. Ayaklanmanın ezilmesi gerekiyordu, ezildi de.

Yaklaşık on yıl önce, 1970 yılında, Hafız Esad'ın ve ona bağlı subay grubunun askerî bir darbe yoluyla Şam'da iktidarı ele geçirdiğine dikkat çekmek gerekir.[30] Esad, Alevi bir aileden gelse de iktidarı bir Alevi olarak ele geçirmedi ve bir Alevi olarak yönetmedi. O her şeyden önce bir Baasçıydı ve kurduğu rejim her tür toplumsal kökenden insanı kendisine çekmişti. Dinî bakımdan Suudi Arabistan'a yönelen bir tehdit söz konusu değildi.[31] Suudi Arabistan'la Suriye 1970'lerden bugüne dek birbirleriyle güreşip durdular. Bazen müttefikler olarak kucaklaştılar, bazen de birbirlerini boğazlamaya çalıştılar. Suriye ve Suudi Arabistan arasındaki nefret, 1982 Hama katliamı sırasında ve sonrasında –Suriyeliler Müslüman Kardeşler'in peşine düştüğünde– ortaya çıkacaktı. Suudi Arabistan, burjuva tarzı dindarlığı prenslere hitap etmeyen

İhvan için özel bir duygu beslemiyordu. 1980 ve 1988 yılları arasında Esad, İran'la savaş hâlinde olan ve –kardeş bir Baas rejimi olmasına rağmen– nefret ettiği Saddam Hüseyin rejimine karşı güçlü bir ittifak kurmak için Tahran'a yönelmişti. Suudi Arabistan, İran ve Suriye arasındaki ilişkileri baltalamak için –gerek hile ve yalanlara başvurarak gerekse diplomasi yoluyla– girişimlerde bulundu. 2009 Arap Birliği zirvesinde Suudi Arabistan, oğul Esad'ın daha yumuşak başlı olduğunu umarak Beşar Esad'a yardım elini uzattı. Cicim ayları, dışişleri bakanı Prens Suud El Faysal'ın, Kral'ın ilişkiden "elini eteğini çektiğini" söylediği 18 Ocak 2011'e kadar sadece iki yıl sürdü. Kral elini eteğini çektikten sonra, yakın danışmanını –Prens Bandar bin Sultan– Esad'a karşı silahlı operasyonu yürütmek üzere görevlendirdi.

İran, Suudi Arabistan ve Suriye arasındaki ilişkilerin dayanak noktası bölgesel hırslardır. Din işin görünen yüzüdür. Özü değildir. Arabistan'ın sultanlarıyla İran Şahı arasında –monarşilerinin dayandığı farklı toplumsal temellere rağmen– fazla bir nefret olmadığına da dikkat çekilmelidir. Onları birleştiren şey kanlarının rengiydi. Bu bağ İran Devrimi'yle kopacaktı. Benzer bir kafa karışıklığı, Suudi Arabistan ve Suriye arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışırken de karşımıza çıkar. Suudi Arabistan, Şam ve İran arasında kurulan ve siyasi olmaktan ziyade mezhebsel olduğuna inandığı bağlantılara öfkesini açıkça belirtmişti (çünkü Suudilere göre, hem Aleviler hem de Şiiler Ali'nin takipçileridir ve –en sert ifadeyle– mürtettirler).

Cüheyman el-Uteybi'nin lideri olduğu *al-Jamaa al-Salafiyya al-Muhtasiba* (Doğruyu Emreden ve Yanlışı Yasaklayan Selefi Grup) örgütünün, Kasım 1979'da Kâbe'yi işgal etmesiyle tehlike, krallığın tam kalbine yöneldi. El-Uteybi, nüfuz sahibi bir din adamı olan ve kendini mehdi ilan eden Muhammed Abdullah el-Kahtani'yle yakın bir ilişki içindeydi. Suudi rejimi bu ayaklanmayı ezdi ve elebaşlarının kafasını keserek otoritesine karşı yapılmış bu hakareti bastırdı.

Kısa bir süre sonra, Suudi rejimi bu iki acil soruna –İran İslam Cumhuriyeti ve ülke içinde *selef*'leri (ataları) örnek alan gerçek müminlerin güçlenmesi– çözüm üretmek amacıyla muazzam petrol zenginliğine başvurdu. İran'a karşı –Irak tarafından yürütülecek– mezhepsel bir savaşı tahrik ederken, kendi hoşnutsuz genç erkeklerini de Batı'nın savaşlarında harcanmak üzere uzak ülkelerde cihat etmeye gönderdi.

5 Ağustos 1980'de Irak lideri Saddam Hüseyin Riyad'a gitti, Kral ve kabinesiyle görüştü ve –yüksek bir bedel karşılığında– İran'ı kontrol altında tutacağı sözünü verdi.[32] Ekim'de hac ibadeti için gelecek dindarlar Kral'ın kabinesini endişelendiriyordu; Katif ve el-Kahtani olaylarındaki kargaşa tekrar yaşanmamalıydı. Saddam Hüseyin'in devasa orduları –gerektiğinde Suudi hava sahasını kullanarak ve (savaşın ilk yıllarında ayda 1 milyar dolar olmak üzere) Suudi bütçesinden bol bol para çekerek– Eylül ayında İran'ı işgal etti. Suudiler, İran ve Irak'tan kaynaklanacak düşüşleri dengelemek üzere petrol üretimlerini artırmak ve Arabistan'a hizmetleri karşılığında Irak'a para bulmak için Kuveytlilerle yakın bir işbirliğine girmişti. Suudi uçakları Basra ve Umman körfezlerinde devriye geziyorlardı. Korkuya kapılan körfezdeki küçük emirlikler (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar ve BAE) zaman kaybetmeden, İngiliz ve Fransızların teşvikiyle Şubat 1981'de kurulan Körfez İşbirliği Konseyi'nde Suudi Arabistan'ın yanında yerlerini aldılar. Endişe etmeleri gereken bir şey yoktu. ABD Başkanı Jimmy Carter –esas itibariyle– Arabistan'daki kraliyet ailelerini savunmayı vaat eden Carter Doktrini'ni ilan etmişti. ABD savaş gemileri, Bahreyn'den Jebel Ali'ye (BAE) dek Körfez'deki üslerde yerini alınca, bu ülkelerin hepsi nükleer şemsiyenin altına girdi. 1982 Şubat'ında, gizli bir Suudi-Amerikan Askerî Komitesi oluşturuldu; sonraki ay Pentagon, "koşullar ne olursa olsun, Basra Körfezi petrolüne erişim güvenliği[miz] tehdit edildiği takdirde, Amerikan güçlerini bölgeye sokmaya hazırlıklı olmalıyız," diye belirtiyordu.[33] Pentagon,

1979 Carter Doktrini –Suudi Arabistan'ın güvenliği ABD'nin güvenliğidir– uyarınca acil eylem planlarını hazırlamıştı bile.

Ülke içindeki gerçek müminlerin huzursuzluğuyla başa çıkmak için, Suudiler zaman kaybetmeden bu adamları Sovyetler'e karşı bir cihadın içine sokmak üzere Afganistan'a bir cihatçı hattı açacaktı. Sovyetler Birliği 1979 Aralık'ında Afganistan'a girdiğinde, Filistinli âlim Abdullah Azzam "İnançtan Sonraki İlk Ödev, Müslüman Toprakların Savunması" adlı bir fetva yayımladı. Azzam, Müslümanları Afganistan'ı savunmaya çağırıyordu. Pakistan istihbaratı tarafından memnuniyetle karşılanan bir çağrıydı bu (General Hamid Gül "ilk uluslararası İslami orduyu" kabul etmek üzere kollarını açmış beklemekteydi). General Gül, Suudi kraliyet ailesinin güvendiği ve onların Afganistan'daki kilit adamı hâline gelen Afgan din adamı ve savaşçı Abdul Resul Sayyaf'la yakın bir mesai yürütecekti. Sayyaf'ın Afganistan'ın Kurtuluşu İçin İslami Birlik adlı örgütü, deniz aşırı ülkelerden Kral'a yönelik öfkeleriyle beraber gelen Afgan Arapların yöneldiği temel kanal hâline geldi. Bunların arasına Usame Bin Ladin de katılacaktı.

1988 yılına gelindiğinde, Suudi Arabistan'ın iki temel dayanağı da sallanmaya başlamıştı.

Savaştan yorgun düşen Irak önce İran'la barış yapma talebinde bulunduğunu açıklayacak, daha sonra da ekonomisinin toparlanmasına destek olmaları için Körfez Araplarından yardım isteyecekti. Kuveyt'le petrol gelirleri nedeniyle başlayan anlaşmazlık 1989'dan –Saddam Hüseyin'in İran'a karşı yaptığı hizmetlerinin karşılığını almak amacıyla ordularını yağmalamaları için Kuveyt'e gönderdiği– 1990 yazına kadar sürdü. Bu, ABD'nin 1980'ler boyunca yakın bir müttefiki olan Saddam Hüseyin'e yönelik askerî müdahalesinin tetiğini çeken şey oldu. Bu müdahale, 1. Körfez Savaşı'na dönüşecek, 2003'teki 2. Körfez Savaşı'na ve ABD'nin Irak işgaline dek süren uzun ve sonu gelmez bir yaptırımlar rejimine yol açacaktı. Yani, Irak 1991'den itibaren ABD'nin pençesi altında olacaktı. İran ise bir içe kapanma süre-

cine girdi. 1989'da Humeyni öldü. Sonrasında, rejim orduyu ve ülkenin altyapısını toparlayınca, reformcular ortaya çıktı. Muhammed Hatemi'nin İslami İran Katılım Cephesi ve Ekber Haşimi Rafsancani'nin İran'ın İnşasının Uygulayıcıları partisi ülkede devlet ve toplum ilişkisi hakkında yeni bir tartışma başlatacaktı. Hatemi, 1997 seçimlerini kazanıp cumhurbaşkanı olacak ve çok daha az teokratik olma ihtimalini taşıyan bir düzene kapı aralayacaktı. İran'da gerçekleşen şey, toplumsal normlar ve siyasi iktidar eksenindeki tartışmaların (2009 seçimleri sonrasında ve 2013'te Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesinde açık bir biçimde görüldüğü üzere) siyasi düzene yönelik karşı çıkışları başlatması ve bu karşı çıkışları teşvik etmeye devam etmesidir. İran'da siyasetin parametreleri, bir tarafta ılımlıların ve reformcuların, diğer tarafta muhafazakârların yer aldığı sınırlar arasında devam edecek; liberal ve solcu partilerle Kürt partileriyse bu sınırların dışında kalacaktı.

Bu arada, Sovyetler Birliği Afganistan'dan çekilmişti. Abdullah Azzam Müslüman dünyanın temeli (*qaeda*) olacak öncü savaşçıların sürekliliğinin sağlanmasını isteyen bir makale yazdı. Arabistan'daki ya da dünyanın diğer yerlerindeki yaşamlarına dair hayal kırıklığı yaşayan gittikçe daha fazla sayıda hoşnutsuz Müslüman, Suudi parası ve Pakistan istihbaratı desteğiyle kurulmuş kamplara gidecekti. Afganistan'da aşırılıkçılığın en tehlikeli ve uzlaşmaz eğilimleri toplanıyordu. Sovyetler 1989'da çekilince, ABD'li-Pakistanlı-Suudi savaş ağaları çığırlarından çıktılar. 1989-1996 arasında –savaş ağalarının dönemi– Sovyet işgalinin devam ettiği on yıldakinden daha fazla insan öldü. Bin Ladin, El Kaide'yi 1989'da bu vahşi savaşın siperlerinde kuracak ve kısa zaman içinde gücünü artıracaktı. Örgütün uzantıları, Afganistan'dan üyelerinin anavatanlarına doğru yayılacaktı. Suudi monarşisinin, Saddam Hüseyin'in ordularını çıkarması için ABD'nin Arabistan'a girmesine izin vereceğinden kaygı duyan Bin Ladin, bu işi ABD yerine El Kaide cihatçılarının yapmasını

önerdi. Bin Ladin Kral'a, kutsal topraklar yabancı birlikler tarafından kirletilmemeli, dedi. Kral ise sırıtıp Bin Ladin'in müthiş budalalığıyla alay edecekti. Kral tarafından reddedilmek, Bin Ladin'in hem Yakın Düşman'a (Arap liderler) hem de Uzak Düşman'a (ABD) karşı sürekli savaş pozisyonu almasına neden oldu. 11 Eylül işte bu reddedilişin sonucudur.

Analiz yaparken insanı yanlış yola sevk edecek şeylerden biri, tüm bu karmaşık jeopolitik ve bölgesel dinamikleri, sanki tüm bunlar 7. yüzyılda inananlar arasında ortaya çıkan bir hizipleşme, bir Sünni-Şii çatışmasıymış gibi teolojik kategorilere indirgemek olacaktır. Tabii ki, Şiiliğin ve diğer "ayrılıkçı mezheplerin" kâfir olduğuna inanan sofulara İran ve Suudi Arabistan arasındaki gerilim bu şekilde görünmektedir. O veya bu taraftan mezhepçi milis gruplarına katılan savaşçıların çoğu, bu savaşı inançlarının savunusu olarak görüyor olabilir. Hizbullah savaşçıları Suriye'deki savaşa son derece disiplinli oldukları ve Lübnan'ı kendilerini yok etmek isteyenlere karşı savunmanın görevleri olduğuna inandıkları için katılsalar da, savaşmaya İmam Ali'nin en büyük kızı Zeynep'in Şam'daki türbesini korumaları gerektiği düşüncesiyle, "*Labayki ya Zaynab*" ("Seninleyiz Zeynep") nidaları eşliğinde gidiyorlardı. El Kaide'nin saflarındaki aşırılıkçılar da Şiileri kılıçtan geçirilmesi gereken kâfirler olarak görüyorlar; bu yüzden bu aşırılıkçılara –öldürmek üzere kâfirlerin peşine düşen anlamına gelen– tekfirci deniyor. Sünni-Şii ayrımı ne kadar gerçek olursa olsun, bölgedeki siyasi karışıklığı yönlendiren şey bu ayrım değildir.[34] Karışıklığın nedeni, Batı ve İsrail tarafından kışkırtılan, siyasi meşruiyet ve bölgesel hâkimiyet niyetlerinin neden olduğu İran ile Suudi Arabistan arasındaki Soğuk Savaş'tır. ABD'nin Şam Büyükelçisi William Roebuck, 2006'da Suriye'deki İran nüfuzuna karşı nasıl mücadele edilmesi gerektiği üzerine bir not yazmıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafın en önemli kısmı "Sünnilerin İran Nüfuzu Korkusundan Faydalanın" başlığını taşıyordu.

> Suriye'de, İranlıların Şii mezhebini yaydığı ve genellikle fakir Sünnileri dinlerinden döndürdüklerine dair bir korku var. Çoğu zaman abartılı olsa da böylesi korkular Suriye'deki Sünni toplum içinde, cami inşaatından ticarete kadar ülkelerindeki İran etkisinin yayılmasından gittikçe daha fazla rahatsız olan ve konuyu yakından izleyen bir kesim olduğunu gösteriyor. Burada bulunan hem Mısırlı hem Suudi diplomatlar (önde gelen Suriyeli Sünni dini liderler gibi) konuya artan bir dikkat gösteriyorlar; biz de onların hükümetleriyle sorunu daha iyi anlatacak ve bölgenin dikkatini soruna yöneltecek yöntemler hakkında daha yakın bir işbirliği içine girmeliyiz.[35]

Roebuck şaşırtıcı bir biçimde, korkuların "çoğu zaman abartılı" olmasına rağmen, ABD yönetiminin mezhepçilik yangınını körüklemek üzere Mısır ve Suudi Arabistan'la işbirliği yapması gerektiğini yazmıştı. Telgraf, orduda ayrılıklar çıkarmak, Körfez Araplarına Suriye'de yatırım yapmamalarını öğütlemek, halkta ekonomiye dair kaygı yaratmak, böylece rejimi tüm desteklerinden mahrum bırakmak gibi, rejim değişikliğine yönelik tavsiyelerle doluydu.

Roebuck'ın telgrafı yeni bir şey değildi; 1979 Eylül'ünde, ABD Dışişleri'nde saygı duyulan, Beyrut doğumlu bir Arap uzmanı olan ABD Büyükelçisi Talcott Seelye tarafından yazılmış bir telgrafı hatırlatıyordu. Seelye, otuz yıldan fazla zaman sonraki Roebuck gibi, Suriye'de mezhepçiliğe dair pek bir iz bulunmadığını kabul etmişti. Otuz beş bakanlı bir kabinede yalnızca üç Alevi, Baas Bölgesel Yönetimi'ndeyse yirmi bir üye içinde sadece yedi Alevi vardı. "Alevilerin iktidardan orantısız bir pay alıp almadıkları önemsizleşmektedir," diye yazmıştı. "Önemli olan şey, Sünnilerin çoğunluğunda böyle yaptıklarına dair bir algının olmasıdır ve bu durumda algı gerçekten daha önemlidir." O günlerde Seelye, Suriye'de rejim değişikliği konusunda ihtiyatlıydı. "[Hafız Esad'ı] destekleyen ordu kesimleri düşünülünce, onu devirmek çok zor bir iş olacaktır. Yine de, rejimin yıkılmasını

sağlayacak farklı planlar mevcuttur. En muhtemel olanı Esad'a suikast yapılmasıdır."[36] Esad düşmeyecek, diye yazıyordu Seeyle 1979 yılında, "fakat günlerinin sayılı olduğunu düşünme eğilimindeyiz." Hafız Esad düşmedi. Aksine oğlu, 2000'li yıllarda ABD yönetiminin ilgi odağına yerleşti.

Suudi Arabistan ve İran arasındaki Soğuk Savaş'ı mezhepçiliğe indirgemek Batı Asya'daki –Batı'nın gizli işlerinin de dâhil olduğu– entrikaların uzun tarihini gözden kaçırmak anlamına gelecektir.

IRAK'IN UZUN GECESİ

2014'ün Ocak ayında, Irak'ın Anbar vilayetinin başlıca şehirlerinden Ramadi'nin merkezinde, beyaz Toyota kamyonetlerden oluşan bir konvoy bekliyordu. 20. yüzyılın cihat üniformaları –uzun sakallar ve çöl yolculuğu sırasında yüzlerini kapatmak için türlü örtüler– içinde genç erkekler çevrede dolaşıyordu. Çoğunluğu kapkara giysiler içinde; Büyük Suriye Çölü, el-Hamad'ın *ninjaları*. Ocak havasına aldırmayan bu IŞİD cihatçıları, İran sınırlarından Akdeniz'e uzanacak bir IŞİD halifeliği altında Arap topraklarını birleştirme hedeflerini ileriye taşımak üzere Suriye'ye girmek için hazırlandılar. Heyecanlılardı. Arapça ortak dil olsa da Çeçence, Sırp-Hırvatça, Fransızca ve İngilizce gibi uluslararası cihadın farklı dilleri de duyuluyor. İngilizce konuşanlar arasında Avustralya İngilizcesinden Britanya İngilizcesine farklı aksanlar mevcut. Onlarınki bir macera. Pek bir korku belirtisi göstermiyorlar. Birkaç saat içinde, Suriye'nin kuzeyindeki Rakka şehrine (IŞİD'in başkenti) gitmek için Suriye sınırını geçerken Kürt güçleri YPG'ye (Halkın Savunma Birlikleri) hedef olup vurulacaklarına inanmak zor. Ama onları ateşe karşılık verirken hayal etmek hiç de zor değil. Bunlar çatışmalarda pişmiş savaşçılar. Silahları da çalımlarının ayrılmaz bir parçası sanki.

IŞİD cihatçıları, 2014 Ocak'ıyla Haziran'ı arasında, Kuzey-orta Irak ve Kuzey Suriye boyunca hızla yayıldılar.[37] Irak'ın Anbar vilayeti senenin ilk aylarında IŞİD silahlarına teslim olmuş, en önemli iki kenti (Ramadi ve Felluce) büyük ölçüde IŞİD'in eline geçmişti. ABD ordusu perişan hâldeki Irak ordusunun yardımına koşmuş, ancak fayda etmemişti. IŞİD, Suriye'deyse tehdit altındaydı; Nusra Cephesi gibi müttefikleri, IŞİD'i Kuzey Suriye'deki mevzilerinden kovmak için Özgür Suriye Ordusu'yla işbirliği yapıyordu. El Kaide'nin El Kaide'ye karşı savaşı, IŞİD cihatçılarının Irak'a geri çekilmesine neden olmuştu. IŞİD'in Dicle Nehri boyundaki şehirlere yönelik 2014 tarihli saldırısının nedeni buydu. IŞİD ve müttefiklerinin Irak'ın ikinci büyük kenti Musul'u, Ninova vilayetinin büyük kısmını, Tikrit'i (Saddam Hüseyin'in doğduğu şehir) ve 2004 yılında Irak El Kaidesi'nin kurulduğu Tel Afer dâhil olmak üzere başka birçok küçük şehri aldığı Haziran ayı dönüm noktası olacaktı. IŞİD kuzeye, Bakuba'ya doğru ilerledi. Haziran sonunda Bağdat kuşatılmıştı. 2003'teki ABD işgalinden önce Irak'ta hiçbir kökü olmayan El Kaide, bu büyük Arap kentini almaya hazır görünüyordu.

Nasıl bu noktaya gelinmişti; Irak kendi acılı ve bitmeyen karmaşası içinde Afganistan'a benzemeye nasıl başlamıştı?

"Miras," diye yazmıştı Iraklı Yazar Haifa Zangana "sırtımızda taşımak zorunda bırakıldığımız, sonra da sırtımızda onunla yabancı, engebeli topraklarda koşmamız istenen bir tabuttur."[38] Saddam Hüseyin rejiminin hapishanelerinde yatan Zangana, 1991'deki ABD saldırısından önceki döneme, peşinden gelen yaptırımlar rejimine, 2003'teki ABD saldırısına ve sonrasında gelen ABD işgaline dair bir nostalji duymuyor. Beyrut Arap Birliği Çalışmaları Merkezi'nden Khair el-din Hasseb de öyle. O da Baas hapishanelerinde yatmış. Ancak ona Irak'ın gecenin derinliklerine doğru kayıp gitmesine neyin neden olduğunu sorduğumda, "ABD işgali sadece rejimi değiştirmedi. Bizatihi Irak devletini yok etti," diye cevap verecekti.[39]

ABD Başkanı George W. Bush, üzerine oturduğunda, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da otoriterliği yenme vaadiyle özgürlük giysisini kuşanacaktı. Fakat aslında Bush'un mesihlik hayali çok daha mütevazıydı. 2003 yılında, Arabistan sultanlarını veya Tunus, Libya, Mısır ve Suriye'deki diktatörlükleri devirmek gibi bir arzusu yoktu. Hepsi güvendeydi. "Yasadışı düşman savaşçıları," "geliştirilmiş sorgulama" için Trablus'tan (Libya) Şam'daki (Suriye) "kara bölgelere" göndereli çok olmuştu. Gözleri Saddam Hüseyin'in Irak'ına çevrilmişti. Bu ülkeye yönelik saldırı savaşı ve sonrasında işgalci bir gücün taşıması gereken sorumluluğu ihlal etmesi, bölgede sonu gelmeyen bir kaosa neden olmuştu. 2003 tarihli Hızlı Hâkimiyet (Şok ve Dehşet) Operasyonu, zaten zayıf olan altyapısını yok edip, güvenlik aygıtının komuta kademesini maskaraya çevirerek Irak devletinin belini kırdı. ABD Irak'ı işgal ettiğinde, Baas partisiyle herhangi bir bağlantısı olan herkesi işten attı (Baassızlaştırma); ordu tüm subaylarını, polisse üst düzey yöneticilerini kaybetti. On milyon Iraklı –nüfusun yarısı– bu kitlesel işten atılmalardan etkilendi.[40] Saddam Hüseyin son direnişini *Ma'rakat al-Hawasim*, yani Kader Tayin Edici Savaş olarak adlandırmıştı. Sonrasında *hawasim* sözcüğü tüm Bağdat'ta, en hafif anlamıyla, indirimli veya çalıntı şeylere atfen kullanılmaya başlandı. Bu yozlaşmış bir savaştı.

Irak ordusu hava saldırısından önce geri çekilmiş, ABD güçlerinin Bağdat'a rekor sürede girmesine izin vermişti. Eğer nakil araçları kum fırtınasına yakalanmasaydı, ABD güçleri kente çok daha erken girecekti. Irak askerleri üniformalarını çıkarıp köylerine döndüler. Kariyerleri boyunca yalnızca savaş ve yoksunluk görmüşlerdi. İran-Irak Savaşı'nın başladığı 1980 yılından 2003 yılına kadar savaş yaşamlarının olağan bir parçası olmuştu. 2003 işgali gerçekleştiği zaman, Irak ordusu çoktan mahvolmuş, Irak toplumu da tüm direncini tüketmişti. İşgal ABD için kolay bir zaferdi.

Hiçbir halk savaşmadan teslim olmaz. Saddam Hüseyin birinci sınıf birliklerini Dicle vadisindeki Musul ve Tikrit gibi şehirlerden toplamıştı. Üniformalarını çıkarıp atan askerlerin bazıları şimdi *Fedayeen Saddam* (Saddam'ın Fedaileri) rolüne bürünüp ABD mevzilerine saldırıyorlardı. Bu isyanda onlara Anbar vilayetinin başlıca kentlerinden, Dicle kıyısındaki şehirlerden ve Saddam Hüseyin'in yardımcısı İzzet İbrahim El Duri'nin memleketi al Souira gibi kasabalardan gelen diğerleri de katılacaktı. Diyala viyaletinde, Musul'un doğusunda ve Bağdat'ın güneyindeki kasabalarda, El Duri'ye bağlı birlikler Nakşibendi Tarikatı Mensupları Ordusu'nu (JRTN) kurdu ve (Baassızlaştırma politikası nedeniyle, çok sayıda profesyonel bürokratı ve askeri işsiz ve dolayısıyla becerilerini El Duri'ye sunabilecek durumda bırakan) ABD işgali sırasında görevinden atılmış, öfke içindeki Baasçılarla askerleri saflarına kattı. JRTN teorik olarak Sufi'dir, ancak Irak'taki Sufilik inancında Suriye'deki (ve tabii ki Güney Asya'daki) Sufilerde görmeye alışık olduğumuz heterodoksi bulunmaz. Bu Nakşibendi ordusu –artık ayırt edici özelliği seküler Baasçılık değil, İslami Baasçılık şeklindeki garip bir mutasyon olan– Cihat ve Özgürlük Yüksek Komutanlığı'nın bir parçasıydı. El Duri geleceği doğru öngörmüştü. Anbar vilayeti ortaya çıkan yeni aşırılıkçı örgütlere –al-Ansar al-Islam, Aseeb ahl el-Iraq, al-Jaish al-Islami fil-Iraq, Jaish al-Mujahideen, Jaish Muhammad, Jam'at al-Tawhid wal-Jihad, Jam'at Ansar al-Sunna– yuva oldu. Ortaya, ABD işgaline karşı savaşacak ve farklı derecelerdeki teokrasi ve küresel aşırılıkçılık fikirlerinin gelişmesini sağlayacak "selefi milliyetçiler" ile "İslamcı Baasçılardan" oluşan garip bir karışım çıkmıştı.

Irak'ın kırsal kesimi petrol gelirlerinden sağlanan sübvansiyonlarla geçiniyordu. Ağustos 2003'te ABD işgali gücü –neoliberal fantezileri nedeniyle– tarımsal sübvansiyonları kesti. Kırsal kesim sıkıntıya düştü. Irak'ın doğusundaki Diyala vilayetindeki protestolar çiftçilerin yakınmalarından işgal karşıtı

bir isyana dönüştü. İşgal gücü, bu çiftçilerin yaşam damarlarını keserek ve dahası onları ABD'li tarımsal işletme şirketlerinden tohum almaya zorlayarak, çiftçileri farklı isyan kanallarına sevk edecekti. El Kaide 2006 yılında Irak'a geldiğinde, örgütün liderleri Diyala viyaletini ilk muhtemel İslam Devleti olarak gözüne kestirdi. Diyala, Bağdat'a yapılan ve genellikle geçim kaynaklarının kendilerinden çalındığını gören köylüler tarafından yürütülen saldırıların üssüydü. 2007 yılına gelindiğinde Diyala'nın başkenti Bakuba, El Kaide'nin eline geçmişti. "Baquba direnişin bir sembolü," diyordu Saad Adnan adlı bir çiftçi. "Amerikalılar mücahitler tarafından def edilecek."[41] Savaşçılar ABD tarafından bölgeden sökülene dek bir yıl dayandılar, sonrasında Anbar'a gidip başka bir hoşnutsuz çiftçi grubu arayışına girdiler.

ABD'li komutanlar kendilerini köşeye sıkışmış hissediyordu. Dicle kıyısında, Anbar vilayetinde (bilhassa Ramadi ve Felluce'de) ve Bağdat'ın büyük bölümünde direnen Iraklı savaşçılar ülkelerini özgürleştirmek konusunda son derece kararlı görünüyorlardı. Direnişin ilk evresinde Ebu Garip hapishanesinde yaşanan korkunç insan hakları ihlalleri, ABD istihbarat görevlilerinin ne denli çaresizleştiklerini göstermektedir: Kaçınılmaz bir biçimde işgale karşı geniş çaplı bir ayaklanmaya dönüşecek olan bu direnişi kırmaya yetecek kadar şey öğrenememişlerdi. Mukteda El-Sadr'ın büyük ölçüde Şiilerden oluşan Mehdi Ordusu'nun Sünni ağırlıklı bir şehir olan Felluce'ye yardım göndermesi ve Sadr şehrinin Şii halkının dayanışma amacıyla Felluceli savaşçılara kan bağışlaması, ayaklanmanın yeniden inşa edilmiş bir Irak milliyetçiliğinden kaynaklanıyor olabileceğini düşündürüyordu.[42] Gazeteci Tony Karon, Felluce ve Sadr isyanlarının ve ABD'nin verdiği çok sert karşılığın "işgal altındaki şehrin [Felluce] Irak'ın Sünni-Şii ayrımını kesen Amerika karşıtı bir birleşme noktası hâline gelmesiyle ulus-kurucu bir etkisi olduğuna" dikkat çekiyordu.[43] Anbar vilayetinin Sünni çoğunluklu kasabalarında protestocuların ellerinde Sadr'ın posterleri

görülüyordu. Sadr, İsrail'in 2000 yılında Lübnan'dan çekilmesinden sonra yeni Nasır ilan edilen Hizbullah lideri Seyid Hasan Nasrallah'la kıyaslanır olmuştu. Iraklıların bu şekilde birleşmesi ABD'nin savaş hedeflerine karşı ciddi bir tehdit oluşturuyordu. ABD parası Şiiler ve Sünniler arasında kolaylıkla istismar edilebilecek çatlaklar açmak üzere, mezhepçi grupların farklı taraflarına saçılacaktı. Yeniden inşa edilmiş bir Irak milliyetçiliği ihtimali, 2006-2007 yılları arasında işgal tarafından yönlendirilen mezhepsel bir savaşta boğulacaktı.

ABD işgali ve mezhepçiliğin ortaya çıkması, El Kaide'nin Irak'ta gelişmesi için uygun ortamı sağladı. Oysa Vahabilik ideolojisinin Irak'ta verimli bir toprak bulabileceği, 20. yüzyılda akıldan bile geçirilemeyecek bir şeydi. Irak toplumu Arap milliyetçiliği döneminde, bir yandan politik alanda seküler düşünceleri benimseyerek, diğer yandansa toplum içinde sıkı sıkıya bağlı olduğu dinî geleneklerini sürdürerek kendi karmaşıklığına sahip çıkmıştı. İsyan başladıktan sonra, Ürdünlü militan Ebu Musab El-Zerkavi liderliğindeki El Kaide ajanları Irak'a girip Tel Afer'de bir örgüt kurdular. Bölgenin yerlileri tarafından "Irak'ın Suudileri" olarak adlandırılıyorlardı.[44] Usame Bin Ladin'in Zerkavi'yi daha ılımlı olması yönünde uyarmasına rağmen, ülkeye girişlerine Şiilere yönelik zalim şiddet eylemleri damga vurdu. Zerkavi'nin acımasızlığı El Kaide'de ve sonrasında da Irak İslam Devleti'nin (IİD, *Dawlat al-'Iraq al-Islamiyah*) kuruluşunda belirleyici olmuştu. IİD Irak'taki mezhepçiliğin zirve noktasında kurulmuştu, örgüte yeni katılan isyancılar sadece Irak'ı ABD işgalinden kurtarmaya değil, aynı zamanda Şii nüfusu ezmeye de ant içmişlerdi. Bin Ladin, 2007'de (Iraklı cihatçı grup Cund El İslam'ın lideri Ebu Abdullah el-Şafi'nin yardımcısı) Ebu el-Abbas'a yazdığı bir mektupta Irak'ta devam eden şiddetten kaygı duyduğunu yazıyordu. El Kaide tarafından Iraklılara uygulanan rastgele şiddet eylemlerinin El Kaide'nin politikası olmadığını, bir hata olduğunu ve üst düzey liderlerin bu suçu işleyenleri

yargılayacağını ummaktaydı. "Böyle şeyler cihat alanlarında çok olur," diye yazıyordu. Ancak bundan emin değildi. El Kaide'nin lideri Bin Ladin bile, Irak İslam Devleti'nin kontrolden çıkıp hızla şiddet için şiddet çukuruna doğru yuvarlanacağından kaygılanıyordu. Kaygısı şiddetin kendisinden çok muhtemel sonucuna yönelikti. "El Kaide'nin Irak'ta yenildiğini düşünün," diyordu, "bu hiç şüphesiz bir felaket olur."[45]

2007'den beri Irak politikası mezhepçiliğe batmış durumda. Irak Başbakanı Nuri El Maliki 2006'dan itibaren coşkulu bir biçimde Irak'ın birliğinden söz ediyordu, ama durum çok daha kötüydü. ABD, isyanı bastırmak için "Sünni Uyanışı" kapsamında Sünni kabile reislerini finanse etmiş ve sonradan El-Sadr'ın Mehdi Ordusu'na karşı bir savaş hâlini alacak süreçte Irak İslam Devleti'nden askerleri kendi saflarına çekmişti. Bu savaşçıların ne Maliki'nin bahsettiği Irak'ın birliğine ne de ABD projesine hiçbir bağlılıkları yoktu. Uyanış, düşmanlarının peşlerine düşmek için ihtiyaç duydukları ABD fonlarını, teçhizatı ve eğitimi almak için bir fırsattı. ABD fonları tükenince bu savaşçılar İİD'e veya onun çeşitli müttefiklerine geri döndüler. Mezhebî şiddet 2006-2007 arasında korkunç boyutlara ulaşmıştı. Bu şiddet nedeniyle, BM Irak Yardım Misyonu'nun yüzlerce ölüm kaydetmediği ay geçmiyordu. BM Özel Temsilcisi Nickolay Mladenov, 2003 yılında özellikle kötü geçen bir ayın sonunda, "Irak'taki fark gözetmeyen rasgele şiddet kabul edilemez bir noktaya ulaştı. Iraklı liderlere, terörist grupların toplumsal dokuyu zayıflatan mezhebî gerginlikleri körüklemelerini engelleyecek gerekli adımları atmaları çağrısında bulunuyorum," diyecekti. Maliki'nin mezhepçiliğin kökünde yatan nedeni ele almasını sağlayacak herhangi bir gündemi yoktu. Bunun tek sorumlusu o değildi, ancak yürüttüğü politikalar Sünni halk kesimlerinin yaşadığı yabancılaşmanın derinleşmesinde kesinlikle etkili olmuştu.

Beyrut'ta bulunan Arap Birliği Çalışmaları Merkezi'nden Khair el-Din Hasseb, mezhepçilik Irak için yeni bir şey diyor. Irak'ın

tarihine geri dönüp bakmak, ABD işgali öncesinde –tüm sorunlarına rağmen– Irak'ın Arap milliyetçisi bir projeyi sürdürdüğüne işaret eden Hasseb'e heyecan veriyor. Irak'ın 1920'de bağımsızlığını kazanmasından 2003 yılına kadar, yöneticiler düzeyinde bir mezhepçiliğin Iraklıların görmediği bir şey olduğunu ifade ediyor. Geçen seksen yıl boyunca ülkeyi yöneten başbakanlardan sekizi Şii, dördü Kürt'tü ve on sekiz genelkurmay başkanının dördü Kürt subaylardı. Baas partisinin üyelerinin çoğunluğunun Sünni değil, Şii olduğunu söylüyor. İşgal güçleri tarafından yayımlanan 55 En Çok Aranan Kişi listesindekilerden otuz beşi Şii kökenliydi. Dünyanın başka yerlerinde de olduğu gibi, Irak'ta da işçi sınıfı ve köylüler arasında yerleşim yerlerinin ayrışması olağan bir durumdu. Bu, eski zamanlardan kalan, yeterli toplumsal hareketlilik olmaması nedeniyle modern dönemde de varlığını sürdüren bir âdetti. Ancak yerleşim yerlerinin ayrışması –diğer milliyetçi kurumların yanı sıra eğitim ve medya sistemleri sayesinde– Iraklı olma duygusu edinmiş insanların bilinçlerini belirlemiyordu. Bu miras bugün berhava edilmiş durumda. Mezhepçilik, ABD'nin Geçici Koalisyon Yönetimi tarafından dikte edilen siyasi gramer yoluyla tamamen yerleşti ve Iraklılar için ABD'yle müttefikleri tarafından yazılan 2004 Anayasası'nda kayıt altına alındı. ABD işgal gücü ve onun Iraklı ortakları, (Bağdat ABD büyükelçiliğinin, *al-Mustaqbal al-Arabi*'de yayımlanan 2007 tarihli bir raporunun gösterdiği üzere) yeniden inşa ve petrol sözleşmelerini mezhepsel aidiyet ve siyasi sadakat temelinde paylaştırdılar. 2005 ve 2010 yılları arasında Irak'taki ABD misyonunda çalışmış olan Zaid el-Ali de bunu doğruluyor. Şubat 2004'te yapılan bir kamuoyu yoklaması, nüfusun sadece yüzde on sekizinin federal bölgelerde veya mezhep temelli (Kürt, Şii, Sünni) bağımsız devletlerde yaşamak istediğini ortaya koymuştu. Geri kalanı birlik istiyordu. El-Ali, Bağdat'taki Irak Yüksek Öğrenim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı'nda Ağustos 2003 ve Haziran 2004 arasında başdanışmanlık yapan John Agresto'ya ait bir yorumu aktarır.

Agresto, Amerikalıların güçlendirmek için "en gürültülü ve en tehlikeli klikleri" arayıp bulduğunu söylemektedir; onlar "en uzlaşmaz kliklerin temsilcilerini bir araya getirir ve bunun iyi bir demokrasi olduğunu düşünür. Biz insanları birbirinden ayıran çizgileri azaltmak için hiçbir şey yapmadık, bunları keskinleştirmek içinse her şeyi yaptık." Agresto'nun söylediklerine bakılırsa, Irak için öngörülen model Amerikan tipi birey hakları değil, Lübnan tipi mezhepçilikti.[46]

Patlayan bombalar ve keskin nişancıların açtığı ateşler Bağdat'ta olağan hâle geldi. Irak hükümeti, geçen birkaç yıl içinde, ortalama ayda on olan bombalı araç saldırılarının yaklaşık yetmişe çıktığını kaydediyor. IŞİD ve ona bağlı gruplar tarafından yerleştirilen bombalar Şii ve Hristiyan bölgelerin yanı sıra, hükümetle çalışan Sünni politikacıları da hedef alıyor. Beton bariyerler ve Yeşil Bölge tehlikenin boyutunu gösteriyor. Bağdatlılar *min zaman*'ı ("bir zamanlar"), yani tehlikelerden önceki eski günleri anıyorlar. Silahların gürültüsü, yaşamlarını pamuk ipliği üzerinde kuran veya ülkelerinden ya da ülkeleri içinde bir yerden başka bir yere kaçan sıradan Iraklıların hikâyelerini duyulmaz hâle getiriyor. Çatışmaların kıyısında, sıradan Iraklılar yaşamlarını sürdürüyorlar; çocuklarını büyütüyor, eğitiyor, çalışıyor, bombalarla sakatlanan akrabalarına bakıyor, daha az etli maklubeler ve bol sulu ayranlar yapıyorlar. Neredeyse her ailede fiziksel yarası olan biri var; duygusal yara ise herkeste. Açıkça konuşmaktan çekinen Iraklı arkadaşlarım belli bir şeyden değil, genel olarak her şeyden korkuyorlar. Saddam Hüseyin rejiminden en çok zarar görmüş eski solcular, o yılları özlemle anıyorlar çünkü o zamanlar en azından politika dolambaçsızdı. Çökmüş bir toplumda yetişmiş yeni örgütçüler, gerçekleşeceğine dair umut verici hiçbir işaret bulunmayan bir rüyadan ibaret olan bir dünyayı sabırsızlıkla bekliyorlar.

25 Şubat 2011'de, yeni örgütçülerin ve yaşlı solcuların bazıları, kadın erkek birlikte, Bağdat'ın tarihsel önem taşıyan Tahrir

Meydanı'nda toplanmış, *illi ma ezoor al tahrir omra khasara* ("Her kim ki Tahrir Meydanı'nda değil, hayatını boşa harcıyor") diye bağırıyorlardı. Irak hükümeti, ABD'yle uyumlu bir biçimde, protestocuları çoktan Baasçı, terörist, El Kaideci olmakla suçlamıştı. Oysa onlar bunların hiçbiri değildi. Irak İşsizler Sendikası ve Irak Komünist Partisi'nden, Irak'ta Kadınların Özgürlüğü Örgütü (OWFI) ve "Haklarım Nerede?" olarak bilinen gençlik muhalefeti hareketinden gelen insanlardı. OWFI'den Yanar Mohammed, "silahla demokrasi kuramazsınız," diye konuşuyordu. Kökleri kendi yerelliklerinde yatan, Kerkük'ü Savunmak İçin Halk Cephesi, Sarsılmaz Basra'da Güneyi Özgürleştirme Hareketi, Güney ve Orta Irak Aşiretleri Birliği ve ulusal ölçekte Irak'ı Savunmak İçin Halk Hareketi ve Özgür Bir Irak için Öğrenci ve Gençlik Örgütü gibi yeni hareketler ortaya çıkmıştı.[47] ABD işgalinin ve mezhepçiliğin bitmesinin yanı sıra siyasi mahkûmların salıverilmesini de talep ediyorlardı. Sokağa çıkmayı göze alanların birçoğu suikast ve kaybetme yoluyla öldürülüyordu, gazeteci ve tiyatro yönetmeni Hadi al-Mahdi de bunlardan biriydi. 8 Eylül 2011'de, öldürülmesinden sadece birkaç saat önce Facebook sayfasında, "Annelerimizin sokaklarda dilenmesinden, politikacıların açgözlülüğüne dair haberlerden ve onların Irak'ın zenginliklerini yağmalamasından bıktım," diye yazmıştı. Şiddet içermeyen direniş yolu 2011'de kapanmış, Nisan 2013'te Hawija'da güvenlik güçlerinin barışçıl protestocuları katletmesi üzerine durum daha da kötüye gitmişti. Bu katliamdan sonra IŞİD çeteleri cihatçı devşirmek için Hawija'ya geldi. "Barışçıl yolu denediniz. Size ne getirdi? Şimdi bize katılın," diyorlardı. IŞİD hem 1990'lardaki yaptırımlar rejiminin ve 2000'lerdeki ABD işgalinin, hem de ABD himayesindeki Irak hükümetinin 2011 ve 2013 arasındaki mezhep temelli baskısının doğal bir sonucuydu. Irak'ın tarihi kanla yazılmıştı, gökyüzü ölümle kararmıştı, toprağın altındaysa kemik yığınları vardı.

Irak'ın her yerinde duvar ve sütunlara 2014 parlamento seçimleri için hazırlanan afişler yapıştırılmıştı. Başbakan Nuri El

Maliki'nin Hukuk Devleti koalisyonu zaferden emin gözüküyordu. Kendine güvenen Maliki seçim listesine pek bilinmeyen kişileri ve (Iraqiya'dan Alia Nassif'in de aralarında bulunduğu) politik dönekleri koyacaktı. Bağdat'ta konuyu bilen gözlemciler bana, bunun Maliki'nin yeni seçilen vekilleri kontrol etmesini sağlayacağını söylediler. Bu bir zayıflık göstergesinden çok bir otorite göstergesiydi. Seçmenlerin listesini desteklemeyebileceğine dair kapıldığı anlık bir his, Maliki'nin 4 Nisan'da parlamentoya sunulan bir yasa teklifi yoluyla olağanüstü yetkiler peşine düşmesine neden oldu. Gücü büyük ölçüde elinden alınmış vekillerin bu yasa teklifini kabul etmemesi cesaretleri hakkında çok şey söylemektedir. *Almasalah* ve *Darbonh* gibi Maliki'nin partisine bağlı gazeteler, Mithal al-Asudi ve Hanaa Edwar gibi saygıdeğer seküler politikacıların adına kara çalarken –Maliki'ye yakın– din adamı Kadhem al-Haeri seküler adaylara oy verilmemesi için 30 Mart'ta bir fetva yayımladı. Kadın düşmanlığının en kötü hâline hitap etmek üzere, korkunç bir medeni durum yasası (Caferi yasası) aceleyle parlamentoya sunuldu. Bu yasa, Iraklı kadınlara Arap dünyası içinde en büyük kurumsal özgürlükleri tanıyan 188 sayılı kanunu (1959) tersine döndürüyordu. Iraklı yazar Haifa Zangana, "Yozlaşmış yönetici ittifakı bu yasayı geçirmek için can atıyor," diye anlatmıştı bana. "Bu bir seçim taktiği. Herhangi bir gerçek siyasi programları olmadığı için, Caferi yasası başlıca kampanya maddelerinden birine dönüşüyor."[48]

Irak Vatandaş İttifakı Yüksek İslam Konseyi, Muhammed El Mutlak'ın Irak Ulusal Demokratik Cephe'si ve Usame El Nuceyfi'nin Mutahidun adlı bloku gibi Maliki karşıtları, Maliki'nin neredeyse mutlak olan iktidarında gedikler açmak için çabalıyorlardı. Ocak 2013'te dönem sınırı getiren bir yasa yoluyla Maliki'nin başbakanlıktaki üçüncü dönemini engellemeye çalıştılar. Ancak mahkeme sekiz ay sonra muhalefetin yasa teklifini reddederek Maliki'ye tekrar aday olma imkânı verdi. Nuri El Maliki'nin koalisyonu, 2010 parlamento seçimlerini az kalsın

kaybediyordu. Şok, diyor Iraklı hukukçu Zaid al-Ali, Maliki'yi ve müttefiklerini son derece mezhepçi bir noktaya sevk ederken, Maliki hükümeti de orduyu ve güvenlik kurumunu tamamen kontrolü altına almaya başladı. Maliki, başbakanın daima Şii olması gerektiğini iddia ediyordu. Maliki'nin temsilcileri, yolsuzluk ve yetersizliklerine dair belirgin kanıtlar olmasına rağmen, Maliki ve müttefiklerinin en azından, Şeyh Salah al-Tufayli'nin 2012'de söylemiş olduğu üzere, "Ali'nin Allah'ın Velisi olduğunu kabul ettiğini," söylüyorlardı. Sünni müttefikleri olmadan Maliki zaferden emin olamazdı. El Kaide gruplarının Anbar vilayetindeki isyanı çok sayıda Sünni ileri gelenini Maliki'nin tarafına itmişti. IŞİD'den Maliki'nin mezhepçiliğinden korktuklarından daha fazla korkuyorlardı. Mayıs 2014 seçimlerinde, seçmenlerin yüzde altmışından fazlası sandık başına giderek Maliki'nin koalisyonuna parlamentodaki sandalyelerin üçte birini verdi. Maliki başbakanlıktaki üçüncü dönemine zorlanmadan seçilmişti. Ancak tüm bunlar olurken, Maliki'nin sözü Anbar viyaletinde geçmiyordu. Orası çoktan IŞİD toprağı olmuştu. IŞİD Ramadi ve Felluce'nin iyice içine yerleşmiş, Bağdat'a yapacağı saldırı için hazırlık yapıyordu. Örgüt Musul'a saldırdığında, Irak halkını şaşkına çeviren şey, silahlı kuvvetlerinin çökmesi oldu. İnsanları dehşete düşüren saldırı değildi. Savunmadan yoksun olmalarıydı.

İran'ın Irak'taki etkisi ABD işgalinin ilk yıllarında, Maliki'nin Dava Partisi'nin yeni kurulan kurumların başına geçmesiyle başlamıştı. ABD –İran'a karşı olsa da– bir tür düzen kurmak için İran'ın desteklediği sürgünlere bel bağlayacaktı. Irak'ın İran'la yakın bağları, lideri –İran'da sürgünde neredeyse bir çeyrek asır yaşamış olan Abdül Aziz El Hekim– Bedir Tugayı'nı yöneten ve İçişleri Bakanlığı'nı kontrol eden Irak İslam Yüksek Konseyi'ne bakılarak anlaşılabilir. Petrol sözleşmelerinden altyapı bağlantılarına uzanan ticari ilişkiler iki ülkeyi birbirine bağlıyordu. Kasım 2012'de İranlılar Asaluyeh'teki (İran) Güney Pars sahalarından Irak'a ve oradan Suriye'ye uzanan 1500 kilometrelik

bir petrol boru hattı inşaatına başladılar. Bu ticari anlaşmalar yapılırken, İranlı askerî yetkililerin Irak'a gerçekleştirdiği rutin seyahatlerle –bunların en önemlisi 2012 yılı sonunda İran Savunma Bakanı General Ahmad Vahidi'nin Irak Savunma Bakanı Sadun El Duleymi'yi ziyaret etmesidir– güçlendirilen güvenlik ilişkileri de devam ediyordu. Irak, ABD'nin savaş sırasında Suriye'ye ikmal için giden İran uçaklarının Irak üzerinden uçmaması yönündeki talebini bu dönemde reddetmişti. Tahran, Bağdat ve Şam arasındaki güçlü bağlar, bu güçlerin her birinin Körfez Arapları ve Batı tarafından tehdit edildiğini hissettiği bu dönemde iyice derinleşmişti. Böylesi bir bölgesel parçalanma mezhepsel bir görünüm alacak ve sahadaki kaygıları artıracaktı.

Maliki hükümeti yeniden seçildikten sonra, Bağdat'ın dört bir yanına Irak'ın birliğini ve güçlü merkezî hükümeti kutlayan ilan panoları yerleştirdi. İkisine dair de pek bir işaret yoktu. IŞİD Anbar vilayetinde güçlü bir hâkimiyet kurmuştu ve Suriye'ye açılan sınır kapılarını –Rutba ve Kaim– tehdit ediyordu. Diyala ve Ninova vilayetlerindeyse IŞİD, görevden alınmış Baasçılarla ve ihraç edilmiş subay ve askerlerle eski bağlarını derinleştiriyordu. Bağdadi, Nakşibendi Ordusu'ndan el-Duri gibi kişilerle ittifak yapmanın çok önemli olduğunu fark etmişti. Bu ittifak sayesinde IŞİD, eski Baasçıların öfkesini yeni Irak'a yönlendirecekti. IŞİD eski "Sünni isyanının" merkezlerini hedefledi ve Musul'un ötesine –Tikrit'ten Samarra'ya dek uzanan– Dicle Nehri kenarındaki kentlere ilerledi. 2014 Haziran'ının sonuna gelindiğinde, Anbar ve Ninova vilayetlerini elinde tutan ve Diyala viyaletini de tehdit eden IŞİD, Bağdat şehrinin kuzey girişlerini ele geçirmişti. Bağdat'taki ilan panoları ülkeye yönelik bir sitem, silah sesleri ve zırhlı araçlar kente daha da yaklaşırken yaz güneşi altında yapılmış bir şakaydı.

Bir milyondan fazla Iraklı IŞİD'in işgal ettiği bölgelerden kaçtı. Terk edip gitmekte haklıydılar. IŞİD toplumsal gündemini devreye sokmakta gecikmemişti; tütün ve müzik gibi zevkler

yasaklanmış, dinî azınlıklara ağır baskılar yapılmaya başlanmış ve kadınlarla erkekler arasındaki ilişkilere dair katı kurallar getirilmişti.[49] İnsan Hakları İzleme Örgütü, IŞİD'in Musul'u alması sırasında yüzlerce Iraklı askerin yargısız infaz edildiğini belgeliyordu. Kan kokusu ve korku onların hareket tarzlarının bir parçasıydı. Bağdadi'nin El Duri'nin Baasçılarıyla yaptığı ittifak, örgütün davranışlarını yumuşatmamıştı. IŞİD liderleri uzlaşmayla ilgilenmez. Zafer dünyada ya da cennette onları beklemektedir. Musul'da bir IŞİD cihatçısı, üzerinde "Irak Ordusu Teröristlerin Başının Belasıdır" yazan bir tabelanın altında oturmuştu. Artık bu ordu zayıf düşürülmüştü. Yerini, El-Sadr'ın Mehdi Ordusu'ndan ayrılan ve Maliki'nin uzun süreli bir yetki verdiği *Asa'ib Ahl al-Haq* (AAH) gibi Şii milis grupları almıştı. AAH'nin lideri Qayis Khazali, Mehdi Ordusu'ndan başına buyruk davrandığı için atılmıştı. Lideri olduğu grup bölgede aktifti, güvenlik güçlerinin yerine geçmekle ve Şam'da Seyyide Zeynep Türbesi çevresindeki en acımasız savaşçılar olmakla suçlanıyorlardı. Lübnan Hizbullahı'nın savaşçıları, Suriye'deki AAH savaşçılarının kontrol altına alınmaları ve eğitilip yatıştırılmaları gerektiği konusunda şikâyette bulunuyorlardı. Irak'ın en önemli Şii din adamı Ayetullah Ali Sistani "tüm sağlıklı Iraklıları" Irak'ı IŞİD'e karşı savunmaya çağıran bir fetva yayımladı. Böylece AAH'yi ve şubelerini harekete geçirdi. İslam Yüksek Konseyi lideri Ammar el-Hakim de, dinî giysilerini bir kenara atıp asker kaputunu kuşanacaktı. Bu kavganın karakteri işte buydu; her köşe başında İranlı akıl hocalarının olduğu bir mezhepçilik çukurundan ibaretti.

2014 Şubat'ında El-Sadr, Irak'ın "milletini acı, korku ve çamur içinde, sadece ay ışığıyla veya bir mumla aydınlanan karanlık gecede, farklılıklar veya saçma anlaşmazlıklar yüzünden suikastlerle kuşatılmış bir hâlde bırakan kana susamış kurtlar, servete aç ruhlar tarafından yönetildiği," uyarısında bulundu. El-Sadr'ın sadık birlikleri, 21 Haziran günü Irak'ın dört bir ya-

nında bir güç gösterisi sergiledi. Bağdat'ın giriş noktalarında nöbet tuttular. Sistani, El-Sadr'ın Irak milliyetçiliğinin diriltilmesi yönündeki talebini tekrar etti; ilk adım Bağdat'a bir birlik hükümetinin gelmesiydi. Maliki istifa etti. Bir yere kadar ayak direyebilmişti. Yerine Maliki'nin Dava Partisi'nden başka bir isim, Haydar El-Abadi geldi. Abadi daha önce partinin sözcülüğünü yapmıştı. Maliki'den daha neşeli biriydi. Bu bir düzen değişikliğinden çok, bir muhafız değişikliğiydi. Siyaset kaygı verici. Bunlar, savaş tarafından yıkılıp parçalara ayrılmış ülkeler. Suriyeliler ve Iraklılar yanan bir hapishanedeki mahkûmlar. Kolay, engeller konulmamış bir çıkış yok.

2014 yılının sonunda ABD, Musul'daki IŞİD mevzilerini bombalamaya başladı. Irak ordusunu yüreklendirmek, Iraklı Kürt peşmergelere güven vermek için Batı'dan ve İran'dan acil olarak para ve malzeme geldi. Dicle boyunca yürütülen ve Irak Kürdistanı başkenti Erbil'den dışarıya doğru uzanan kara operasyonları 2015'te de devam etti. Savaş yavaş ilerliyordu. ABD'nin yakın hava koruması, Avrupalı birliklerin verdiği eğitimler, İran'dan alınan lojistik ve stratejik destek –kimi düzenli kimi düzensiz olan– Irak güçlerine, 2015 yılı sonunda Ramadi'yi geri alacak, hatta Musul'u geri kazanmak için operasyonlar planlayacak gücü sağlayacaktı. Bu esnada IŞİD, Bağdat'ı intihar saldırılarıyla ve diğer yollarla tehdit etmeye devam ediyordu. IŞİD'i Irak'ın kuzeyinden söküp atmanın neye mal olacağını kimse bilmiyor. Hükümet tarafından geri alınan kasabalardan Sünni Arapların çıkarıldığı yönündeki haberlerin varlığı durumu kolaylaştırmıyor.[50] Bu haberlerin bir kısmı Kürt karşıtı propagandaya atfedilebilir; ama hepsi değil. Bu tip hikâyeler sadece daha çok insanın umutsuzluğun ve öfkenin kollarına yönelmesine neden olacaktır.

Direnmekte olan Irak milliyetçiliğinin işaretleri zaman zaman kendini gösteriyor. Çok az kişi, Halkın Seferberlik Birlikleri (*al-Hashd al-Shaabi*/Haşdi Şabi) –Badr Örgütü, Mukteda El-Sadr'ın Barış Bölükleri ve Kataib Hizbullah'tan oluşan ve Irak

ordusuna büyük destek sağlayan milis grupları– içindeki kırk bin civarında Sünni Arap'a dikkat çekiyor. 2015 yılı sonunda Türk birlikleri Irak'a girdiğinde, farklı siyasi görüşleri olan tüm kesimler –mezhebî ve etnik gruplar dâhil olmak üzere– bunu Irak'ın egemenliğinin ihlal edilemeyeceği gerekçesiyle reddetti. Bunlara, Türk silahlı güçlerince eğitilen ve Halkın Seferberlik Birlikleri'yle beraber savaşan Türkmen gruplar da dâhildi.[51] Irak milliyetçiliğinin kalıntılarının belki de en açık işareti, Iraklı Büyük Ayetollah Ali Sistani'nin İran'ın ruhani lideri Ali Hamaney'e yazdığı mektupta ortaya çıkmıştı.[52] Yaygın inanış, Şiiliğin İran ve Irak dinî kurumlarının (merciyye) temel kimliği olduğu şeklindedir. Sistani, mektubunda İran Devrim Muhafızları Kudüs Kuvvetleri Komutanı Kasım Süleymani'nin Irak içinde artan etkisinden duyduğu kaygıyı belirtmişti. Bu kısmen, Irak'taki Necefli din adamlarının Bağdat üzerindeki nüfuzlarının, Süleymani yoluyla İran'daki Kumlu din adamları tarafından ellerinden alındığı yönündeki kaygılarıyla ilgiliydi.[53] Sebep her ne olursa olsun, Irak milliyetçiliğinin nabzı hem yöneticiler seviyesinde hem de –tabii ki– halk hareketlerinin bir parçası olarak 2011'de sokaklara inenler arasında atmaya devam ediyor. Irak, buradan hareketle yeniden inşa edilmek zorunda.

2016 yılının Mayıs ayında, El-Sadr'ın binlerce destekçisi Yeşil Bölge'yi ve parlamentoyu işgal etti. Güvenlik güçleri onları dışarı çıkarmaya çalışırken "Barışçıl, barışçıl" ("*Silmiyyah, silmiyyah*") diye slogan atıyorlardı. Irak'ın varoşlarından alana akan kalabalığı harekete geçiren yolsuzluk ve yokluktu. Onlar petrol zenginliğinden paylarını almamışlardı. Daha önceki aylarda El-Sadr, bu hırsız rejimin son bulması ve yerine daha adil bir sistem getirilmesini talep etmişti. Parlamento El-Sadr'ın talebine uymayı reddetti. Sadrcıların Yeşil Bölge'ye girmesi engellenebilir bir şey değildi. Sadrcılar, İran'a veya Dava Partisi'nin liderlerine herhangi bir sadakati olmayan Şiilerdi. Politikalarını varoşlar

belirliyordu. Umutlarının sembolü olan Irak bayrağını sallıyorlardı. İşgalin ertesi günü, hırsız rejimin gitmemesi durumunda geri gelecekleri tehdidiyle alanı terk ettiler.

IŞİD'in gazabı Bağdat'ı üç büyük bombalı aracın yüz kişiden fazla insanı öldürdüğü 11 Mayıs günü vurdu. Saldırıların belirli hedefleri vardı: Ağırlıklı olarak Şiilerin yaşadığı iki mahalle ve Bağdat Üniversitesi yakınında yer alan, dükkânların bulunduğu işlek bir cadde. IŞİD için barışçıl bir yol söz konusu değildir. Ancak bu, sıradan Iraklıların şiddetin sorumlusu olarak yalnızca IŞİD'i gördüğü anlamına gelmiyor. Abu Muntadhar Reuters'dan Robert Spencer'a, "Sivilleri vuran bombalamalardan devlet sorumlu," diyordu.[54] Bunu diyerek ne kast etmiş olabilir? Bombalamaları tabii ki IŞİD yapmıştı. Ancak IŞİD'i yaratan koşullardan devlet sorumludur. Amerikan işgali sırasında oluşturulan kurumlar mezhepçilik nedeniyle tükenmiş durumda. Bu kurumların temelini yeniden inşa edecek bir yol gerekiyor. Yeşil Bölge'yi işgal edenlerin istedikleri budur.

SURİYE'NİN YOK EDİLMESİ

Suriye ve Lübnan arasındaki sınır bölgelerinin yükseklerindeki bir köy, havanın yavaş yavaş serinlemesini bekliyor. Bu yüksek kesimlerde sıkışıp kalmış El Nusra Cephesi cihatçıları kıştan korkuyor. Şimdiden ikmal hatlarından kopmuş ve Hizbullah'ın, Lübnan'daki Beka Vadisi'ne ilerlemelerini engelleme yönündeki aman vermez kararlılığının yanı sıra, Suriye ve Lübnan orduları tarafından da kıskaca alınmış durumdalar. 2014 Ekim'inin ortalarında köyün hemen dışında, yol kenarında altı El Nusra cihatçısı oturuyor. Hepsi genç, yirmilerinin başlarında. Her biri uzun saçlı ve sakallı; yanı başlarındaki türlü silahlarla uyumsuz birer İsa görünümündeler. İçlerinden biri, dizinin üstünde bir kalaşnikof olan Mohammed, Lübnanlı. Üniversite diploması var, en az bir yıldır El Nusra'da.

Bu karşılaşmadan bir hafta önce, Ekim'in başında, Suriye-Lübnan sınırındaki Kalamun Dağları'nda çembere alınan Nusra cihatçıları, Lübnan'ın Baalbek kasabasının doğusundaki Nabi Shat'a baskın yaptılar. Onları tepelere geri püskürtecek olan Hizbullah'la çatışmaya girdiler. Vadi hâlen havan ateşi ve silah sesleriyle sarsılıyor. Hizbullah'a ait kontrol noktaları bu çok da belirgin olmayan sınırın yamaçlarına gizlenmiş durumda. El Nusra cihatçıları ikmal hatlarını açmaya çalıştıkça, çatışmalar devam ediyor. Hizbullah yetkilileri, çok önem verdikleri Baalbek şehrinin bulunduğu, Beka Vadisi'ni Beyrut'a ve kıyı şeridine bağlayan yolları koruyabilecekleri konusunda eminler. El Nusra tarafından zaman zaman patlatılan bombalı araçlar –Şii çoğunluklu bir mahalle olan– Dahieh banliyösünü hedef alıyor. Ancak Suriye'yi mahveden açık savaş Lübnan'a sızmayı başaramadı. El Nusra cihatçıları bunu biliyor. Onları öfkelendiren de bu.

Mohammed Hizbullah'ın yetkin askerî gücünü reddetmiyor. Hizbullah savaşçılarıyla baş etmenin, Lübnan veya Suriye askerleriyle baş etmekten daha zor olduğunu söylüyor. Ancak savaş, Akkar bölgesinde yaşayan ılımlı bir aileden gelen bu genç adamı şüpheci yapmış. Konuşurken gözleri parlıyor ama ruhu çoktan katılaşmış. "Bir işim olsaydı eğer," diyor bana "cihat etmezdim." Ona, El Nusra Cephesi'nin atası El Kaide'yi soruyorum. İdealist bir biçimde konuşuyor, ancak ne dinî metinler ne de cihatçı gruplar arasındaki ideolojik tartışmalar hakkında bilgi sahibi. Yalnızca gazeteci olmadığımı aynı zamanda üniversitede profesör de olduğumu söyleyince, özür dilercesine "mühendislik okudum," diyor. Onu heyecanlandıran ne El Kaide ne de üniformasını taşıdığı El Nusra. Başını döndüren IŞİD'in savaş meydanındaki başarıları. IŞİD'in katıksız cüreti onu etkiliyor. Hiçbir şeyi umursamıyorlar, ne sınırları ne de eski düzeni. Mohammed bunu seviyor. IŞİD onu heyecanlandırıyor.

Amerika'nın Teröre Karşı Savaşı'nın tüm cephelerinde gençler adına konuşan, Taliban (Talebeler) ve El Şebap (Gençlik) gibi

gruplar ortaya çıktı. Arap dünyasının çoğu kesimlerinde, otuz yaşının altında olanlar nüfusun yaklaşık dörtte üçünü oluşturuyor. Bu "genç nüfus şişkinliğine" –çoğu sadece işsiz değil aynı zamanda istihdam edilemez de olan– bu genç insanlara iş sağlama konusundaki muazzam başarısızlık eşlik ediyor. Bu ciddi işsizlik sorununun üstesinden gelecek, güven veren hiçbir gündem yok. Uluslararası İş Örgütü'nün yaptığı 2013 tarihli bir çalışma, yüzde 14 olan dünya ortalamasına karşılık, Arap dünyasındaki genç işsizliğinin yüzde 23 olduğunu ortaya koymuştu.[55] Birleşmiş Milletler Gelişme Fonu'ndan Mohammad Pournik, iş olduğunda da ancak rüşvet veya kayırma (*wasta*) yoluyla girilebildiğini söylüyor. "Asıl mesele onurlu işlere duyulan ihtiyaç," diyor Pournik "onur karşılığında alınan işlere değil." El Şebap ve Taliban gibi gruplar, daha iyi bir yaşama yönelik başarısız arayışlarında onuru kırılan genç erkekleri kendilerine çekiyor.

Mohammed, El Nusra, ailesi ve geleceği hakkındaki sorularımı düşünceli bir biçimde cevaplıyor. El Nusra'ya paranın Körfez'den geldiğini düşünüyor. Haklı da. Katar vatandaşı, Khalifa Muhammed Turki al-Subaiy gibi adamlar, topladıkları büyük paraları, o zamanlar Suriye'de El Nusra Cephesi'nde yer alan Ashraf Muhammad Yusuf Uthman Abd al-Salam gibi kanallara aktarıyordu. Mohammed yetkililerin kimliğini tespit etmesi korkusu nedeniyle, ailesi hakkında pek fazla şey anlatmıyor. Geleceği hakkındaysa ölçülü. Büyük beklentileri yok. Lübnan'ın kuzeyindeki Trablusşam kentinde ortalama bir resmî eğitim almış, ayrıca bir din adamının kentin çok sayıdaki camisinde verdiği ateşli vaazları dinlemiş. Dünyadaki yolunu bu ikincisi sayesinde bulmuş.

Suriye'deki savaşın beşinci yılına girilirken, ülke kendisinin silik bir gölgesi hâline gelmiş durumda. Morg çalışanları ölüleri saymayı çoktan bırakmış, BM ise yerinden edilenlere dair sadece tahminlerde (nüfusun yaklaşık yarısı) bulunabiliyor. Çekilen eziyet ve acı çok ağır. Sayılarla ifade etmek mümkün değil, buna rağmen Şam'daki Suriye Politika Araştırma Merkezi çalışmaya

devam ediyor. Yaptıkları çalışmalar Suriye'deki yıkımı gözler önüne sermesi bakımından çok önemli. Suriye'deki insanların yaklaşık yarısı bu savaş nedeniyle yerlerinden oldu; birçoğu sınırların ötesine hücum ederken, çoğu Suriye içindeki arkadaş ve akrabalarının yanına sığındı. Nüfusun yarısından çoğu işsiz, harabeye dönmüş kent ve kasabaların gölgelerinde hayatta kalmaya çalışıyor. Yoksulluk oranları tehlikeli ölçüde yüksek –nüfusun yüzde 85'i yoksulluk çekiyor, yüzde 69'u aşırı yoksulluk, üçte birinden fazlası da mutlak bir sefalet içinde yaşıyor. 2010'da 70 yıl olan yaşam süresi, 2015'te 55 yıla indi; tamı tamına 15 yıllık bir kayıp söz konusu. Böylesi süreğen ve karmaşık bir savaşı hiçbir ekonomi kaldıramaz. Bir zamanlar nispeten istikrarlı göstergelere sahip ülkeler arasında yer alan Suriye, şu an serbest düşüşte. Daha da kötüsü, Suriye'ye verilen zarar, ülkeyi gelecek on yıllar boyunca toparlanamayacağı şekilde sakat bıraktı. Örneğin, okul çağındaki çocukların yüzde 45'i eğitim göremiyor. Merkez, sadece bunun "24.5 milyon kayıp yıla denk gelen bir insan sermayesi açığına" –akla sığmayan bir sayı– neden olduğunu belirtiyor.[56] Bir neslin tamamı kaybedilmiş durumda. Bir zamanlar eğitim sistemiyle Arap dünyasının gururu olan Suriye, şimdi çocuklarının travma ve eğitimsizlik arasında sıkıştığını görüyor. Tehlikenin ulaştığı boyutun bir göstergesi de Suriyeli mültecilerin bölgeden kaçmak için çok tehlikeli eylemlere girişmeleri; hatta kaos içindeki Libya'ya gitmeyi ve oradan da Akdeniz hendeğini aşmayı göze almaları. Suriye mülteci kamplarında dolaşmak insana hem bir kasvet duygusu hem de insan direncinin verdiği katıksız teselliyi yaşatıyor; en yaralı insanlar bile BM çadırlarının önüne çiçek dikmeye uğraşıyor.

Savaşın kendisi nispeten tekdüze; sağda solda yaşanan çatışmalar insanların yaşamlarını tehdit etse de pek bir ilerleme sağlanamıyormuş gibi gözüküyor. Mohammed gibi cihatçılar hem canları sıkılmış hem de esrik görünüyorlar. Cihatçıların, onlara "kimyasal cesaret" verip bıkkınlıktan kurtaran Captagon gibi

ilaçlar kullanmalarına şaşmamak gerek. Batı'nın, Türkiye'nin ve Körfez Araplarının defaatle düşeceğine inandıkları Beşar Esad yönetimi yerinde duruyor, ancak çok zayıflamış durumda. Başlıca nüfus merkezlerini kontrolü altında tutmaya devam ediyor. Esad yönetimine duydukları antipatiye rağmen, Batılı gazeteciler ve diplomatlar kendilerini en çok hükümetin kontrolündeki bölgede güvende hissediyorlar. Gerek safları giderek seyrelen Özgür Suriye Ordusu'na, gerek El Kaide bağlantılı El Nusra'ya, gerekse Suudi kuklası Ceyş el İslam veya IŞİD gibi çeşitli İslamcı gruplara bağlı olsunlar, isyancıların kontrolü altındaki bölgelerde korku hüküm sürüyor. Fidye için adam kaçırmalar ve gösteri amaçlı öldürmeler tehlike arz ediyor. Artık Batı için "ılımlı" bayrağını taşıyan herhangi bir güvenilir güç yok. Eylül 2015'te ABD Merkez Komutanlığı'ndan General Lloyd Austin, ABD Kongresi bünyesindeki bir konseye ABD'nin eğittiği güçlerden sahada geriye ancak "üç veya beş"inin kaldığını söylemişti. Milyonlarca dolar boşa harcandı. Görünen o ki ABD'nin eğittiği cihatçılar, akın akın daha etkin gördükleri aşırılıkçı gruplara gitti. İsyancılar çoğunlukla aşırılıkçılığın şu ya da bu türüne meylediyor. Gazeteci Charles Glass, savaşa dair ağıt niteliğindeki anlatısında, "Cenazeciler dışında hiç kimse kazanmıyor," diye yazmıştı.[57] Barışa dair çok az işaret var. Cenevre'deki BM barış konferansları ya sonuç vermedi ya da yarıda kesildi. Çoğu savaşçıdaki ortak hâl olan tükenmişlik bile ateşkes için bir garanti değil. Birbirleriyle savaşanlar, şampiyonluk yarışının son rauntlarındaki acıdan ve bitkinlikten gözleri kamaşmış, el yordamıyla bir diğerinin vücuduna vurmaya çalışan boksörlere benziyorlar; oysa bu durumda ne raunt, ne zil ne de maçın sonuna kadar dayanmak var, çünkü savaş sonsuza kadar uzayıp gidecekmiş gibi görünüyor.

Arap Baharı'na katılmak Suriye için bir kader miydi? Beşar Esad böyle düşünmüyordu. Dalganın tüm Kuzey Afrika'yı sular altında bırakıp Arabistan'ın doğusuna gelmeden durulacağına inanıyordu. Güneydeki Dera kenti, kentin valisi Faysal Kalthum

tarafından orantısız bir şiddetle karşılık verilen küçük çaplı protestoların merkeziydi. Esad Kalthum'u görevden aldı ve eski tarım bakanlarından Adel Safar'ı Şam'da yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. Öğretmenlerin *niqab* (peçe) giymesine izin vermek ve Suriye'nin (Ocak 2011'de Şam'da açılan) tek kumarhanesini kapatmak suretiyle İslamcılara bazı ödünler verdi. 24 Mart'ta, Esad'ın danışmanı Bouthaina Shaban, 2005'teki reform sürecinin yeniden hayata geçirilmesi gerektiğini duyurdu. Devlet çalışanlarının yaşam standartlarının ücret artışları ve iyileştirilmiş bir sağlık sigortasıyla yükseltilmesi, sınır bölgelerindeki toprakların alım-satımı hakkındaki kanunların gevşetilmesi ve acil olarak politik reformların yasalaştırılması gerektiğini belirtti. Bu sonuncusu, daha özgür bir medyaya ve daha çok siyasi partiye izin verilmesini ve (1963'ten beri süregelen) olağanüstü hâl kanunlarının sona ermesini içeriyordu. Olağanüstü hâl kanunları kaldırıldı ve olağanüstü hâl mahkemelerindeki davalar düştü. Bu zeytin dalları hızlı bir biçimde birbirini takip etti. Başka bir zaman olsa bunlar yeterli olabilirdi, ancak artık Tahrir zamanıydı; muhalefet ve sokaklara dökülen gençler için liderin gitmesinden başka hiçbir şey yeterli olmayacaktı. Başta Hama olmak üzere muhalefetin eski kalelerinde gösteriler başladı. Misilleme hızlıydı. 1 Temmuz 2011'de Hamalı bir itfaiye eri olan İbrahim Kaşhuş bir mitingde "Yallah Beşar, git!" şarkısını söylemişti. Dört gün sonra, cesedinin boğazı kesilmiş bir hâlde Asi Nehri kıyısında bulunduğu söylendi. Çok geçmeden Kaşhuş Türkiye'de ortaya çıktı. Yeraltına inmesi söylenmişti, çünkü –ona anlatıldığı üzere– "ölüsü dirisinden daha değerliydi." Yalan sisi Suriye'nin üzerine çöktü. Haziran ayında Suriye hükümeti yabancı diplomatları, Suriyeli askerlerin gömülü olduğu Cisr El Şuğur'daki toplu mezara götürdü. Bu ölümlere neyin neden olduğu belli değildi. Bu askerleri protestocular mı öldürmüştü, yoksa başkaldırdıkları için diğer askerler tarafından mı vurulmuşlardı? ABD Büyükelçisi Robert Ford olay yerine Suriye hükümetinden bir

delegasyonla gitmişti. Büyükelçi hükümet yetkilileri eşliğinde gitmesi nedeniyle eleştirilince, ABD Dışişleri Bakanlığı büyükelçinin oraya yalnızca "Suriye hükümetinin vahşetinin sonuçlarını kendi gözleriyle görmek için" gittiğini söyleyecekti. Washington için dava kapanmıştı. Hüküm verilmişti. Bundan böyle yaşanacak her katliam Esad rejiminin hanesine yazılacaktı.

Tunus ve Mısır'dan farklı olarak, Suriye sokaklarında hükümet lehine gösteriler de yapılmaya başlanmıştı. Esad karşıtları "Allah, Suriye, Özgürlük Bize Yeter" (*Allah, Suriya, huriyawa bas*) diye bağırıyorlarsa, Esad yanlıları da "Allah, Suriye, Beşar Bize Yeter" (*Allah, Suriya, Bashar wa bas*) diye haykırıyorlardı. Liderin gitmesi için Tunus'ta atılan sloganları tekrar eden her afişe karşı, "Sonuna kadar seninleyiz Beşar" (*Kullna ma'akya Bashar*) yazılı bir başkası vardı.[59] Mısır'a kıyasla rejim karşıtı gösterilere –Hama hariç– katılım azdı ve Google'ın, el-Cezire'nin ve ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın tüm yüreklendirmelerine karşın ordudan kopuşlar anlamlı sayılara ulaşmadı.[60] Az sayıda tugay komutanı –Libya'da olduğu gibi– tüm tugaylarıyla beraber Özgür Suriye Ordusu'na katıldı. Libya ordusu 1987 yılında Çad ile giriştiği talihsiz savaş nedeniyle güçten düşmüştü. Libya ordusu son derece disiplinli ve eğitimli olan Suriye ordusuyla kıyaslanamazdı. Suriye Arap Ordusu'nun 2011'deki Libya ordusu gibi çökeceğine ya da ordunun Mısır'daki gibi sivil liderliği yüz üstü bırakacağına inanmak saflıktı. Bu hikâyelerin hiçbiri Suriye'de tekrarlanmadı. Orduya bağlılık yalnızca mezhep duygusundan kaynaklanmıyordu. Beşar Esad'ın genelkurmay başkanı –2012'de Özgür Suriye Ordusu tarafından öldürülmesine dek– Rum Ortodoks bir aileden gelen Davud Rajiha'ydı; yerine gelen Fahad Jassim Freij ise Hamalı Sünni Arap bir aileden geliyordu. Esad geniş toplum kesimleri –kuşkusuz Şam ve Halep burjuvazisi ve ayrıca kentli orta sınıf– arasında sahip olduğu desteği sürdürüyordu. Tunus ve Mısır'ın akıbetinin basitçe tekrarlanmayacağı yönündeki değerlendirmesinde haklıydı.

Patlamaya ne neden olmuştu? Hikâye 2011 Mayısı'ndan başlatılamaz. Daha uzun bir tarihi var. Suriye'nin sömürge geçmişinden –Suriye'nin bütünlüğünü Britanya ve Fransa'nın, sonra da ABD ve İsrail'in neşterlerinden korumak üzere– tek partili bir Arap rejimi doğmuştu. Ancak bu tek parti rejimi sürdürülemiyordu. Mısır'da, Suriye'de veya Irak'ta, bu rejimler tarafından haddinden fazla karmaşık arzu ve özlem bastırılmıştı. Halk hoşnutsuzdu. Bu rejimlerin her birinin, Mısır örneğinde gördüğümüz üzere, halklarıyla yaptıkları temel bir sözleşme vardı: Politikayı bize bıraktığınız müddetçe sizin ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaçlarınız karşılayacağız. 1990'larda bu sözleşme bozulmaya başladı. Rejimler, refah politikalarını yok eden ve yolsuzluğu artıran neoliberal politikalar benimsediler. Charles Glass'a göre bu yeni reformlardan çıkar sağlayanlar "metropol yaşamına para ve eğitimleri olmadan uyum sağlamaya çalışan yeni topraksızlar değil, yeni özelleşmiş bankaların patronları, Beşar'ın cep telefonu satma ruhsatını kapan kuzenleri, kentli eğitim ve alışkanlıklara sahip aracılar ve simsarlardı."[61] Esad'ın yakın danışmanı Bouthaina Shaban bile Ekim 2011'de, yolsuzluğun sembolü hâline gelmiş bir ismi anarak "Rami Makhlouf geçmiş dönemde zengin olmuş tek kişi değil," diyecekti. "Çok zengin olmuş pek çok kişi, büyük sermayedarlar var."[62] Kendisi de bu kişilerin başında geliyordu; çünkü eşi –Khalil Jawad– Esad ailesi adına pek çok iş anlaşmasını yönetmişti. Yeni topraksızlıkların öfkesi Fırat Nehri çevresindeki bölgeyi vuran kuraklıkla artacaktı (Eylül 2010'da BM'nin gıda hakkı konusundaki özel raportörü Olivier de Schutter, tam tamına üç milyon Suriyelinin hava koşulları nedeniyle aşırı yoksulluğa düştüğünü söyledi).[63] Esad yönetiminin danışmanlarından Dr. Bassam Barakat, neoliberal reformlar hakkında gazeteci Reese Ehrlich'e, "Suriye rejimi büyük bir hata yaptı. Bir ordu genç işsizimiz vardı," diyecekti.[64] İsyan bu işsizler ordusunun içinde gelişti.

Temel ihtiyaçları karşılama yönündeki sözleşme bozulmuştu; ancak sözleşmenin diğer kısmı –siyasi baskılar– değişmemişti.

Suriye zindanlarındaki *dulab*'dan (askıdaki bir tekerleğe bağlanıp dövülmek) *bisat al-rih*'e (uçan halı, yani mahkûmu bir tahta parçasına asıp dövmek ve elektrik vermek) uzanan şiddet repertuvarı oldukça genişti. Siyasi bir açılıma dair vaatler 2001 gibi erken bir tarihte ifade edilmeye başlanmış, ancak Beşar Esad tereddüt etmişti. Muhalifler hapse veya sürgüne gönderildi. Reform yönündeki baskı tek-parti devletinin sorunlarına anlayışla yaklaşan insanlardan geliyordu. Esad'ın onların önerilerini neden kabul etmediği açıktır. Tüm dünyada bilindik bir durum olan eş-dost kapitalizmi, daha az hesap verme zorunluluğunu, yani daha az demokrasiyi tercih eder. Bu hapishaneler, Batı'nın Teröre Karşı Savaş'ı sırasında, ABD hükümeti hapis ve işkence işlerini Şam'a havale ettiğinde kullanılmıştı. Ayaklanmadan bir ay önce, Şubat 2011'de Suriye İnsan Hakları Derneği ve Cezai Reform için Arap Örgütü hapishanelerin aşırı kalabalıklaşması üzerine bir rapor yayımladı. Peki, hapiste kimler vardı? Hâkim Haitham al-Maleh (80 yaşında) gibi olağanüstü hâl yasalarınca "milli duyguları zayıflatmak" suçundan hüküm giyen kişiler. Suçu kişisel özgürlüklerin sağlanmasını talep etmekti. Al-Maleh 2015 yılında Esad yerine IŞİD otoritesi altında yaşamayı tercih ettiğini söyleyecekti.[65] Esad yönetimi al-Maleh'in İhvan'la bağlantıları nedeniyle kızgındı. Ancak hapishanelerdekilerin hepsi bu görüşe sahip değildi. Diğerleri sol örgütlerdendi. Suriye Komünist Partisi'nin eski başkanı Riad al-Turk, Şam Üniversitesi Ekonomi Fakültesi Dekanı Aref Dalila, Filistinli bir Marksist ve Filistin Komünist Partisi (resmi adı Hizb al-Sha'b al-Filastini) lideri olan Maher Charif hapse atılmıştı. Hiçbirinin Batı'yla ilişkisi yoktu ve hepsi de İhvan'ın politikalarına karşıydı. Sadece devlet ve toplum arasında daha az baskıcı bir ilişki talep ediyorlardı. Bu talep bastırılmalıydı. *Dulab* ve *bisat al-rih* devreye girdi. İktidarın alışkanlıkları değişmiyordu. Şam'a giden yol tek yönlüydü; bu yol üzerinde uzlaşı yoktu.

Suriye'deki ayaklanma vahşi bir savaşa dönüştüğünde, IŞİD emiri –Ebu Bekir El Bağdadi– El Nusra Cephesi'ni (Destek Cep-

hesi) El Kaide'nin bu savaştaki cephesi olarak kurdu. El Nusra, 2011'in sivil isyanını çoktan boğmaya başlamış olan çeşitli aşırılıkçı gruplarla ve pek bir gücü olmayan (Suriye ordusundan ayrılan askerlerden oluşan) Özgür Suriye Ordusu'yla ittifaklar yaptı. Aşırılıkçılar savaşa direngen bir canlılık getirmişti. Suriye silahlı kuvvetlerinin ve ondan ayrılanların aldığı Sovyet eğitiminin gerektirdiği cephe hatlarına ve ağır silahlara ihtiyaç duymuyorlardı. Bunlar yakın savaşı bilen ve Toyota kamyonetleriyle Suriye'nin engebeli topraklarında hızla hareket edebilen savaşçılardı. El Nusra, önce Suriye kentlerindeki eşzamanlı bombalamalar, ardından (Mayıs 2012'de doğudaki Deyri Zor'da olduğu gibi) toprak işgalleriyle bazı hızlı kazanımlar elde edecekti. El Kaide'ye bağlı birliklerin ayırt edici özelliği, toplu infazlar yapmaları ve yasalarına aykırı olduğuna hükmettikleri her şeye karşı sert yaptırımlar uygulamalarıydı.

Devrimler, diye yazar Glass, "şaşırtıcı sonuçlar doğurur, devrimleri başlatanlar başarısızlık kadar başarının amaçlanmamış sonuçlarına da hazırlıklı olmalıdır."[66] Suriye'yi ele geçirmeye başlamış olansa başarısızlıktır. Suriye, diye yazmıştı İrlandalı gazeteci Patrick Seale, "rakip çıkarların bir aynasıdır."[67] Bu 1965'te yazılmıştı. Cümle bugün de geçerlidir. Mayıs 2011'de protestolar başladıktan kısa bir süre sonra, birbirine rakip çıkar sahipleri hevesle mücadelenin içine daldı. Suriyelilere çok dar bir hareket alanı bıraktılar. Batılı iki büyükelçi, ABD'den Robert Ford ve Fransa'dan Eric Chevallier, 7 Temmuz'da Hama'da düzenlenen hükümet karşıtı bir gösteriye katılmış. Burada büyük bir coşkuyla karşılanmışlardı. Büyükelçiler Ford ve Chevallier'nin ziyaretinin çok önemli bir etkisi oldu. Libya'da –Fransa'nın kışkırttığı– ABD, Libya ordusu güçlerini paramparça etmek için Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) aracılığıyla hava gücünü kullanmıştı. Libya'yı isyancılara teslim eden NATO saldırısı olmuştu. Temmuz ayına gelindiğinde, Suriye Arap Ordusu ABD tarafından benzer bir hava saldırısıyla vurulmadığı takdir-

de, isyancıların –Körfez Araplarından ve Türklerden gelen desteğe rağmen– başarılı olamayacakları açıkça görülüyordu. Ford ve Chevallier'nin ziyareti protestoculara, ABD ve Fransa hava kuvvetlerinin yakında yardıma geleceğine dair güçlü bir mesaj vermişti. Bu mesaj yıllar boyunca verilmeye devam etti, oysa daha büyükelçilerin ziyareti sırasında, BM'den herhangi bir onayın çıkmasının mümkün olmayacağı açıktı. O zamanki BM Hindistan Büyükelçisi Hardeep Singh Puri, 18 Şubat 2012'de bana –küresel Güney tarafından desteklenen– Libya fiyaskosundan sonra Çin ve Rusya'nın, Batı'nın Suriye'ye yönelik bir hava saldırısı kararı almasına izin vermeyeceğini söylemişti.[68] Büyükelçiler Temmuz 2011'de bunu biliyor olmalıydılar. Buna rağmen –Obama ve Hollande'ın teşvikiyle– yeterli gücü olmayan isyancılara Batı'nın onlara yardım edeceği yönünde bir mesaj verdiler. Askerî müdahalenin geleceği vaadinin yanı sıra, bu tür bir moral destek, savaşın şiddetlenmesine ve herhangi bir diyaloğun reddedilmesine yol açacaktı. Batılıların hava bombardımanı ufukta belirdiğinde muhalefet için rejimin vereceği hiçbir taviz yeterli olmayacaktı. Batılıların vaatleri, rejime de bir ölüm kalım savaşıyla karşı karşıya olduğunun işaretini gönderdi.

Hava saldırısı düzenleyemeyen ABD –CIA aracılığıyla– Prens Bandar bin Sultan öncülüğündeki Suudilerin, Doğu Avrupa'dan silah almasına ve bu silahları delik deşik olmuş Türkiye sınırından Katar, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin vekalet verdikleri güçlere göndermesine yardım etmeye başladı. Bu *Tymber Sycamore* adıyla bilinen operasyondu.[69] Müslüman Kardeşler'in sürgündeki liderleri öne çıkmaya başlamıştı. Suriye'de yeraltı hücreleri vardı, ancak bunlar bir işe yaramayacaktı. Suriye'deki nüfus yapısı, ülkenin vilayetlerinin yarısından fazlasında –1982 öncesinde– hiçbir varlık gösterememiş olan İhvan'ın gelişmesine engel teşkil ediyordu. Katar ve Türk parasıyla desteklenen ve bölgedeki İran nüfuzunu zayıflatmak hevesindeki Batılıların cesaretlendirdiği İhvan ve ondan çok daha aşırı (Ahrar el Şam ve Nusra

Cephesi gibi) gruplar, kendilerini muhalefetin liderleri olarak tayin ettiler. Merkezi Türkiye'de olan Yüksek Askerî Konsey'i kurdular, böylelikle sahadaki silahlı operasyonları –ellerindeki para musluğu sayesinde– kontrol edeceklerdi. 2012 Aralık'ının ortalarında, İstanbul merkezli muhalefetin içindeki en önemli liberallerden biri olan Dr. Kamal Labwani "Eğer Amerikalılar bu koalisyonu tanımak istiyorlarsa, o zaman Müslüman Kardeşler'i iktidara getirmenin ve bunun yol açacağı sonuçların sorumluluğunu üstlensinler," dedi.[70] ABD, El Kaide destekli grupları desteklemek konusunda tereddüt gösterince, İhvan itiraz etti. İhvan'ın üst düzey liderlerinden Farouk Tayfour böyle bir kararın "fazlasıyla aceleci" olacağını söyledi. Savaşanlar arasında ayrım yapmanın sadece Esad'a yarayacağını söyleyen –Yasin El Hac Salih gibi– seküler muhalefet liderleri de Tayfour'u destekledi. Tayfour ve Saleh, kendilerini kısa zaman sonra ezecek olan bu El Kaide gruplarını koruyorlardı. Omar Dahi'nin yazdığı üzere, "Gittikçe daha fazla Suriyeli, Yüksek Askerî Konsey'in ve Türk ve Körfezli hamilerinin, çoğulculuğu kucaklıyor görünmelerine rağmen, gerçekte fanatik grupların güçlenmesine yardım ettiklerini, bunların suçlarını önemsizleştirdiklerini veya göz ardı ettiklerini görmeye başlıyor"du. Omar Dahi, sadece –Abd al-Aziz Khayyir ve Heysam Menna gibi– birkaç kişinin "tekfirci grupların arz ettiği artan tehlike de dâhil olmak üzere, militaristleşmenin yıkıcı etkisini dile getirdiğini" ifade ediyordu.[71] Menna, yaptığı itirazlar nedeniyle sosyal medya ve basın tarafından eşzamanlı bir karalama kampanyasına maruz bırakıldı.

Batı, Suriye muhalefetinin liderlerinden biri olarak Tayfour'u, "ılımlı" ve güvenilir buluyor. Ancak tarih başka bir hikâye anlatıyor. Tayfour hâlen Suriye'deki Müslüman Kardeşler'in genel başkan yardımcısı. Hamalı, orada İhvan'ın silahlı kanadı Savaşçı Öncü'nün (*Attali'a el-Moukatillah*) liderlerinden biriydi. Bu grup 1979 yılında Şam Tank Okulu'na saldırmış, Müslüman Kardeşler ve Suriye devleti arasında, devletin 1982'de Tayfour'un memle-

keti Hama'da on binlerce kişiyi katletmesiyle son bulacak savaşı başlatmıştı.[72] Müslüman Kardeşler ve Suriye devleti arasındaki savaş –1980 yılında Hafız Esad'a yönelik bir suikast girişiminin de yer aldığı– kanla dolu üç yıl boyunca sürecekti. Tayfour ve yoldaşları El Nusra'nın kullandığı araçlara belirli bir sempati duyuyordu. ABD, El Nusra'yı teröristler listesine koyduğu zaman bile, çeşitli vekil orduları ve muhalefet liderlerinin büyük çoğunluğu Nusra'yı meşru bir müttefik olarak görmeye devam etti. Batılı hükümetler Tayfour'u ılımlı muhalefetin parçası olarak gördüler. Uygunsuz geçmişi önemli değildi ve makul tavırları da kendine isyancı diyen daha kötü unsurlara paravan sağlıyordu.

Ekim 2012'de Uluslararası Kriz Grubu "Suriyeli muhalifler arasında güçlü bir Selefi damarın varlığı inkâr edilemez hâle gelmiştir" tespitinde bulunacaktı.[73] Halep'teki başlıca güç olan Tevhid Tugayı, diğer çok sayıdaki isyancı oluşumun yanı sıra Ahrar el Şam ve Nusra Cephesi'yle yakın bir işbirliği içindeydi. Kriz Grubu raporunun yazarları, "Koşullar uygundu," diye yazmaktaydı. "Ayaklanma, Selefi vaizler için çok uygun bir toplumsal kategori olan, yıllar boyunca geleneksel destek ağlarından çok uzaklardaki çetin ve kişisel ilişkilerden yoksun şehirlere göç etmiş yoksul kırsal alt sınıflara dayanıyordu. Şiddet arttıkça, hızlı bir çözüm için umutlar tükenecek; alternatif eğilimler (diyalog taraftarları, barışçıl gösteriler yapanlar, sürgündeki lider kadrolar, daha ılımlı İslamcılar) yetersiz kalacak; bunların büyük bir bölümü doğal olarak Selefi alternatiflerin etrafında toplandıkça koşullar olgunlaşacaktı."[74] 2012 başında, bu koşullar içinde "ılımlı" bir gücün ortaya çıkabileceğini düşünmek imkânsız hâle gelmişti.

2012'ye gelindiğinde çeşitli aşırılıkçı gruplar arasında en büyüklerinden biri, İslami Cephe'nin en önemli bileşeni olan Ahrar el Şam'dı. Bu grubun başlıca liderleri –karizmatik lideri Hassan Abboud da dâhil olmak üzere– 2014 yılında büyük bir bombardımanda öldürülecekti. Hassan Abud, halefi Ebu Cabir ve şimdiki lideri Abu Yahya el-Hamavi, hepsi de Hama'nın dı-

şındaki kırsal Ghab Ovası bölgesinden geliyorlardı. Bu adamlar, Kriz Grubu'nun tanımladığı taban içerisinde yer alan küçük kasabalarda yaşayan köylülerdi. İzledikleri siyasi güzergâhlar, daha sert gruplara yönelik arayışlarını göstermektedir: Örneğin, Ebu Cabir Özgür Suriye Ordusu'ndan El Fajr İslami Hareketi'ne, oradan Ahrar el Şam'a gitmişti. Hasan Abud, El Kaide'nin Suriye'deki bir numaralı temsilcisi olan Ebu Halit El Suri'nin öğrencisiydi. Ahrar için Katar ve Türkiye'den gelen para ve lojistik destek çok önemlidir. Kökeni Ghab Ovası'nda olsa da Ankara ve Doha'da belirlenen hedefler doğrultusunda hareket eder. Kendisini hiç olmayacak işlere de adamıştı. Aşırı şiddet içeren sloganlar –*Massihiyeh ala Beirut, Alawiyeh ala Taboot* ("Hristiyanlar Beyrut'a, Aleviler mezara")– duvarlarda ve genç cihatçıların ağızlarında belirmeye başlamıştı. Suudi destekli Zehran Alluş takipçilerine, "Cihatçılar *rafida*'yı Büyük Suriye'den temizleyecek. Allah'ın izniyle sonsuza kadar temizleyecek," diye sesleniyordu. *Rafida* Şiilere karşı kullanılan son derece ağır bir hakarettir. Bu sözcük isyanın karakterini belirlemeye başlamıştı. "Savaş, her iki taraftan da çoğu kişinin karşısındakini, hepsinin bir arada yaşamak zorunda olduğu aynı ülkenin yurttaşları olarak görmek bir yana," diye yazıyordu Charles Glass, "insan olarak bile görmediği bir noktaya geldi."[75] Lübnanlı yazar Elias Khoury bana, "Suudi ideolojisinin rasyonel sonucu El Kaide'dir. Suudiler El Kaide'den nefret ediyor, çünkü El Kaide onlara saldırıyor. Ancak gerçekte, El Kaide zihniyetine onların politikaları yol açmaktadır," demişti.[76] Gerçekten de Suudi Arabistan'ın vekillerini El Kaide'ye bağlı gruplardan ayırt etmek imkânsızdır.

Suriye cezaevlerinde geçirdiği on altı yıldan sonra isyanın önemli seslerinden biri hâline gelen Suriyeli muhalif Yasin El Hac Salih, 2011 yılında yeraltına indi. Memleketine, Mart 2013'te IŞİD'in eline geçen Rakka'ya gitti. Ekim 2013 tarihli "Suriye'ye bir süre için elveda" adlı açık mektubunda, Saleh kentinin "çocukluğumuzun korkunç hayaletleri, gulyabaniler tarafından" iş-

gal edildiğini yazıyordu. Rakka'daki durum, diyordu Saleh, içler acısı. "Yabancıların onu baskı altında tutmalarını ve insanlarının kaderlerini yönetmelerini, kamu mallarına el koymalarını, Harun Reşid'in heykelini yıkmalarını veya bir kiliseye saygısızlık etmelerini, insanları sırra kadem basacakları hapishanelerine koymak için gözaltına almalarını" izlemek onun için çok zordu. Saleh, Suriye'den Türkiye'ye kaçtı. Aralık 2013'te, Saleh'in saygı duyulan bir komünist olan eşi Samira al-Khalil, İnsan Hakları İhlalleri Kayıt Merkezi'nden yoldaşlarıyla –Razan Zeitouneh, Wael Hamada, Nazem al-Hammadi– beraber (Şam yakınlarındaki) Duma'da kaçırıldı. Kaçıran, kuvvetle muhtemel ki, Batı'nın hâlâ "ılımlı" bir ordu olarak gördüğü Suudi vekili Ceyş el İslam'dı. Bu dört aktivistin nerede oldukları bilinmiyor. Akıbetleri, aynı Temmuz 2013'te IŞİD'le müzakere etmek üzere Rakka'ya giden, (Şam'ın kuzeyindeki) Nabk şehrinde bulunan Mar Musa El Habaşi Manastırı'nın papazı Paolo Dall'Oglio'nunki gibi meçhul. Daha ayaklanmanın başında, engin bir özgürlük arzusu olan Rahip Paolo, "özgürlük savaşının" bir iç savaşa dönüşeceğine ve bunun her türden aşırılıkçılığa, insanlığa karşı suça ve felakete yol açacağını söylemişti.[77] Rahip Paolo'nun kaçırılmış olduğu biliniyor. Ötesiyse meçhul.

Beyrut'ta, iç savaş sırasında kenti ikiye bölen Yeşil Hat yakınında Moutaman al-Baba'yla oturuyoruz. Al-Baba, eski idealleri ardında bırakmış, içeriden bilgi sahibi birinin güvenilirliğiyle konuşan acele içindeki Suriyeli bir iş adamı. 2011 yılında Şam yakınlarındaki isyancılara silah alınmasını finanse etmiş. Parası ve bağlantılarıyla ayaklanmanın içine dalmış. Al-Baba, 2012 yılının başında BM-Arap Birliği Özel Temsilcisi Kofi Annan'a kendisi gibi insanların devrimin masraflarını karşılamaya hazır olduğunu belirten bir mektup yazmış. Bu insanlar, mücadelelerine Körfez Arap parasının girmesini istemiyorlardı. "İnsanlara yardım edecek ve destek verecek bir ağımız mevcut," diye yazmıştı. Ancak Körfez parası ve etkisi isyana akın etti, diye itiraf

etti bana. Al-Baba'nın çabaları boşa gitmiş ve o yaz Suriye'den kaçmış. Kasım 2012'de "Suriye ve Irzına Geçilmiş Devrim" adlı bir makale yayımladı. Devrim bitti, diye yazıyordu. Aşırılıkçılar onu Suriye halkından çaldılar. Al-Baba gibi insanların sesleri tüm o gürültü patırtı içinde duyulmadı. İsyanı desteklerken el-Arabiya ve BBC gibi kanallara çağırılıyordu. Ancak görüşleri değiştikten sonra yayınlara çıkarılmadı. Onun Suriyeli sesi artık kimsenin ilgisini çekmiyordu.

Al-Baba'nın "ılımlı" bir silahlı gücün oluşturulacağına dair hiçbir umudu yok. Olaylar ona bunun imkânsız olduğunu gösteriyor. Büyük ölçüde Suriye ordusundan ayrılanlardan oluşan Özgür Suriye Ordusu güçsüz; yalnızca Suriye ordusunun değil aşırılıkçı güçlerin de saldırılarıyla zayıfladı. Lideri Salim İdris, 2012 yılında Yüksek Askerî Konsey'in başkanlığını yaparken, ertesi yıl İslami Cephe tarafından karargâhından kovuldu. Şu anda muhtemelen Doha'da. Halefi Abdullah el-Beşir de saf dışı bırakıldı. 2014'de Özgür Suriye Ordusu yetkilileri, "Özgür Suriye Ordusu'nun lideri Amerikalılardır," dedi.[78] Herhangi bir askerî zafer kazanması engellenmiş, daha sert İslamcı isyancılar ve Suriye ordusu tarafından sıkıştırılmış olan Özgür Suriye Ordusu iki yola saptı; bir yandan haraç kesme ve kaçakçılığa, diğeri yandan toprak kazanmak için İslamcı isyancılarla işbirliği yapmaya yöneldi. Amerikalılar Özgür Suriye Ordusu'nu yeni bir cephe –Harakat al-Hazzm (Hazm Hareketi)– oluşturmaya zorladı. Hazm Hareketi pek bir etki gösteremeyince kendini feshederek al-Jabha al-Sham'a (Şam Cephesi) katılacak ve 2014'teki kuruluşu üzerinden çok geçmeden, Ahrar el Şam'dan Abu Amr al-Harkoush'un kontrolüne girecekti. İdlib'de ise savaşçı gruplar, milliyetçi olduğunu söyledikleri, malzemeleri üzerinde cihat sembolleri yerine Suriye bayrağı olan al-Faylaq al-Khamis (Beşinci Lejyon) adlı yeni bir cephe kurdular. Ancak bu cephenin lider kadrosu da sakallarını kar maskeleri ardında saklamaya karar vermeden çok kısa bir süre önce İslamcıydı. En ümitsiz giri-

şim, Obama yönetiminin 500 milyon dolar karşılığında "ılımlı" bir güç yaratmak için Suudi Arabistan'dan yardım istemesiydi. Akıl hocasının ılımlı olmayan doğası düşünülünce bu talihsiz bir teklifti. Suudi Arabistan'ın Suriye'deki kendi vekili, Zehran Alluş'un (babası Abdullah, Suudi Arabistan'da sürgünde olan Suriyeli bir din adamıdır) liderlik ettiği Ceyş el İslam'dır. Alluş'un konuşmaları mezhepçilikten geçilmiyordu. 11 Aralık 2013'te, Alluş'un cihatçılarının (el-Nusra'yla beraber) işçilerin yaşadığı (Şam'ın kuzeydoğusundaki) Adra kenti yakınlarında Alevileri, Hristiyanları, İsmailileri ve Dürzileri katletmesi şaşırtıcı değildi. Alluş 2015 yılı sonunda öldürüldü. Ortada hiçbir ılımlı silahlı güç görünmüyor.

Al-Baba'yla oturduğumuz masaya gelen meyve suyu ve kurabiye tabaklarının sonu yok. 2014'ten itibaren Suriye'yi pençesine alan barbarlık hakkında konuşuyoruz. Al-Baba'nın önünde, masanın üstünde altı tane cep telefonu duruyor. Aşırılıkçıların sevgili Suriye'sini adım adım gasp etmesine karşı bir ağ kurmak istiyor. Yalnız değil, bunu biliyor. Ülkelerinin başına gelen karşısında dehşete düşen çok sayıda Suriyeli var. Al-Baba gibi insanlar aşırılıkçıların ortaya çıkmasından kendilerini sorumlu görmüyorlar. Onlar daha adil ve özgür bir Suriye istemişlerdi. Suriye yönetimi bu insanların özlemlerine hiç alan bırakmadı. Yönetimin gerçek bir reform yapmasının mümkün olmadığını hissetti. Al-Baba, bu çatlaktan içeri, naif Batılıların desteğiyle, Körfez parasının girdiğini söylüyor. Suriye'yi mahveden şey bu oldu.

Aklım yolun kenarında oturmuş kalaşnikoflarını parlatan Nusra cihatçılarına gidiyor. Gelecekleri ellerinden alınmıştı. İstedikleri demokrasi, insan hakları ya da serbest piyasa değildi. İstedikleri şey onurlu bir yaşamdı. Bu mücadelede bir şey buldular ve hava saldırısı olsa da olmasa da bundan öyle kolayca vazgeçmeyecekler. Ancak onların ne istediğinin bir önemi yok. Onlar rakip bölgesel çıkarlar için kolayca harcanacak askerlerden başka bir şey değil.

Körfez şeyhlerinin yaptığı şahsi bağışlar da dâhil olmak üzere El Kaide dünyasının aşina olduğu mali kanallar, Nusra ve İslam Devleti'nin işini kolaylaştırdı. Körfez Araplarının Beşar Esad nefreti İran'ın bölgedeki nüfuzundan duydukları korkuyla başka bir yöne evrilmişti. IŞİD cihatçıları, yozlaşmışlığı nedeniyle Suudi Arabistan'ı kötülerken bile krallıktan aldıkları desteği açık bir biçimde dillendirmişlerdir. 2006 yılında Zerkavi kendisine sağlanan destek hakkında gizemli bir biçimde konuşacaktı: "Bu mücadeleyi Irak'ın yoksul yurttaşları finanse etmiş olsa da, şu an dünyanın en zenginlerinin desteğine sahibim." Kast ettiği Körfez Araplarından başkası olamazdı. 2011– 2012 yılları arasında Suudilerin Türkiye'deki adamı, eski gazeteci ve Lübnanlı politikacı Saad Hariri'nin şövalyesi Uqab Saqr'dı. Ses kaydı yayımlanınca, Saqr roketler de dâhil olmak üzere Lübnan ve Türkiye üzerinden Kuzey Suriye'ye silah aktarma işinin içinde olduğunu söyledi. (Daha sonra Saqr bunu inkâr etmiş, sahadaki kaynakların onun Suudi silahlarının kuryesi olduğunu doğrulamasına rağmen, aslında battaniye ve bebekler için süt gönderdiğini iddia etmişti.) Kayıtta isyancılar Saqr'a yalvarıyor, silah depolarını doldurması için yakarıyorlardı. Saqr ise mesafeli ve kabaydı. Bu Suudilerin ilk yıllarda ne tür bir operasyon yürütmüş olduklarını göstermektedir. Bu operasyon tarzı, sadakat ve bağımlılık yaratmak üzere tasarlanmıştı. Başarmışlardı da.

Musul taarruzundan önce, 8 Mart 2014'te Irak Başbakanı Maliki, Suudi Arabistan ve Katar'ı IŞİD'e yardımlarını kesmeleri konusunda uyardı. Haziran'da bu iddialarını yineleyecekti. İki seferde de Suudi yönetimi öfkelenmiş numarası yaptı. Aslında iki taraf da doğru söylüyordu. Resmî Suudi kanallarının (zihniyetleri IŞİD'den çok farklı olmayan Ceyş el İslam ve diğerlerini direkt olarak desteklemesine rağmen) IŞİD'i finanse etmesi pek muhtemel değildir. Kaynağın Kuveytli, Katarlı ve Suudi özel fonlar olması daha mümkündür. 2016 Şubat'ının başlarında Suudi sözcüsü Tümgeneral Mansur El Turki, 1980 ve 1990'larda Af-

ganistan Savaşı sırasında özel kişilerin daha sonra El Kaide'yi oluşturacak olan aşırılıkçılara milyarlarca dolar göndermek için Suudi finans sistemini kullandığını söylemişti. Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tarafından yazılmış gizli bir ABD Dışişleri Bakanlığı telgrafı, ABD'nin aşırılıkçıları kimin desteklediğine dair görüşünü açığa vuruyordu. Suudi Arabistan, diye yazıyordu Clinton, "El Kaide, Taliban, LeT [Pakistan merkezli Lashkar-e-tayyiba] ve diğer terörist gruplar bakımından finansal açıdan kritik bir destek merkezi olmayı sürdürüyor." Bu gruplar "özellikle Hac ve Ramazan zamanlarında, Suudi kaynaklardan yılda muhtemelen milyonlarca dolar topluyor."[79] IŞİD'in kuruluş sermayesi tam da bu kaynaklardan gelmiştir. Anbar Vilayeti'nde (Irak) uyguladığı vergilendirme rejimleri de IŞİD'in işine yaradı; Suriye'de toprak işgal edince bu vergilendirme sistemi daha da genişledi. Suriye ve Irak'tan çaldıkları tarih eserlerinin satışının yanı sıra, Suriye'nin doğusundaki petrol fışkıran sahalar da parasal kaynaklarına eklenecekti. Para hiçbir zaman sorun olmamış gibiydi. Beyaz boyaları pırıl pırıl parlayan yeni model Toyota kamyonetler her zaman arz-ı endam ediyordu. Medya ekipleri en iyi kameralara sahipti ve sosyal medya ekipleri de yüksek kalite propaganda videolarını internete yüklemek için her daim hazırlıklıydı. IŞİD'in bir şirketinkine benzeyen gösterişli bir yıllık rapor yayımlaması veya yeni bir twitter uygulaması çıkarması şaşırtıcı değildi.

Nusra ve IŞİD cihatçı devşirmekte hiç zorluk çekmedi. Esad, 2011'den itibaren hapishanelerinin kapısını açarak geçmişlerinde aşırılıkçılık olan çok sayıda kişiyi serbest bırakmıştı. Sivil isyan, örgütlenme ve silahlı mücadelede daha becerikli olan aşırılıkçılar tarafından ezildi. Bu bilenmiş adamlar El Nusra Cephesi'nin, IŞİD'in ve diğer İslamcı grupların bel kemiğini oluşturdu. 21 Temmuz 2013'te IŞİD Bağdat'ın dışındaki Ebu Garib cezaevini basarak beş yüz savaşçısını salıverdi. Bu mahkûmlara, Bağdadi'nin gelip bir emirlik kurmaları yönünde-

ki çağrısına uyarak dünyanın dört bir yanından gelen aşırılıkçılar da katıldı. NATO'nun 2011 yılında Libya'da isyancıların hava kuvveti hâline gelmesi, bu kıdemli cihatçılara yeni bir güven (ve silah da dâhil olmak üzere yeni teçhizat) sağlamıştı. Libya İslami Savaş Grubu'nun ve ona bağlı grupların cihatçıları, uçaklarla Türkiye'nin doğusundaki Mardin şehrine gelirken Türk hükümeti kafasını başka yöne çevirdi. Mardin ve Gaziantep'teki havaalanları, Pakistan'daki Peşaver Havaalanı'nın 1980'lerde cihadın en yoğun olduğu zamanki hâline benzemeye başlamıştı. Bu yabancı cihatçılar sınırdan Haseke'ye geçecek ve Halep, Rakka ve Ramadi arasındaki güvenli bölgelerinde turlayan Nusra ve IŞİD konvoylarına katılacaklardı. IŞİD'in (Mayıs 2013'te Hatay Reyhanlı'daki gibi) Türkiye'nin içinde saldırmasından sonra bile Türk hükümetinin kapatmadığı bu kanal, bugün de kullanılmaya devam etmektedir.

En güçsüz göründüğü anda, jeopolitik ortakları Esad'ın yardımına koştu. İran strateji uzmanlarını devreye soktu, lojistik ve parasal destek sağladı ve Hizbullah'ın Lübnan sınırından geçip gücü tükenmekte olan Suriye ordusuna destek olmasını istedi. 2013 yılında üst düzey bir Hizbullah yetkilisi bana Suriye'ye varoluş kaygısı nedeniyle girdiklerini söylemişti: Lübnan'ı İsrail'in tehditlerine karşı korumak için İran'dan sağladıkları ikmale erişimleri hayati önem taşıyordu. Beyrut'un hemen dışındaki kırsal bölgede konuşurken, arada bir ülke üstünde rutin bir biçimde uçan İsrail savaş jetlerinin seslerine dikkatimi çekmek için duruyordu. "İşte bu," dedi dramatik bir şekilde, "bizi Suriye'de savaşmaya sevk eden şey. Orada yönetimi savunmak için bulunmuyoruz. Kendimizi savunmak için oradayız." İran ve Hizbullah sayesinde Suriye ordusu, Şam'ı Halep'e bağlayan ana hat üzerindeki bölgeleri geri aldı. Doğu Alman tarzında eğitilmiş Suriye ordusu düşmanlarına karşı yakın savaş yerine ağır silahlarla savaşıyordu. Bu ve varil bombalarının ayrım yapmaksızın kullanılması sivil ölümlerini iyice arttırmıştı. Hizbullah savaşçıları bu

savaş yöntemi karşısında dehşete düşeceklerdi. Onlar düşmanlarına karşı, sivillerin zarar görmesini önleyen yakın savaş tekniklerini kullanmayı tercih ediyorlardı. Suriye yönetimine bağlı güçler ve Hizbullah beraber aşırılıkçıların saldırısını durdurdu. 2013'e gelindiğinde iki tarafın da kesin bir zafer kanamayacağı kesinleşmişti. Suriye'nin kanı akıtılmaya devam ediyordu.

Jeopolitikanın yarattığı sis her şeyi belirsiz hâle getirmişti. Suriye oyun dışına itilmişti. BM temsilcileri (Kofi Annan, Lakhdar Brahimi ve Staffan de Mistura) artan gerginliği yatıştırmaya ve başlıca aktörleri bir müzakere süreci için bir araya getirmeye çalışıyordu.[80] 2012'de Mursi yönetimindeki Mısır, bölgesel rakiplerini –İran, Suudi Arabistan, Türkiye– içine alan Suriye İletişim Grubu'nu kurduğunda küçük bir pencere açılmıştı.[81] Ancak bu gurp daha çalışmaya başlayamadan, Batı ve Rusya tarafından akamete uğratıldı. Bu güçlerin yapacak daha önemli işleri vardı. Katar, Suudi Arabistan, Türkiye ve Batı –kurdukları Suriye Dostları Grubu aracılığıyla– Suriye muhalefetinin farklı versiyonları –Suriye Ulusal Konseyi ve Suriye Ulusal Koalisyonu– üzerinde nüfuz sahibi olmak için yarışıyorlardı. Katar'la Suudi Arabistan veya Avrupalılarla Körfez Arapları arasındaki çeşitli itişmeler ortak bir amaca dair tüm umutları yok ettiği için sürekli bir uyumsuzluk hâli vardı. Suriye içerisindeki yerel muhalefet gruplarının oluşturduğu bir şemsiye örgüt olan Suriye Yerel Koordinasyon Komiteleri, El Kaide'ye bağlı gruplara karşı çıkıyordu; öte yandan her ikisi de İstanbul ve Paris merkezli muhalif gruplara düşmandılar. Bu esnada, ABD'nin kendi karmaşık oyunları devam ediyordu. ABD bir yandan El Kaide'ye bağlı grupların gündeme egemen olmasını isteyip istemediği konusunda kararsızdı, öte yandan da sürecin dışında kalmak istemiyordu. İsrail'in kafa karışıklığı da ABD'ninkine benziyordu. Yeredeki düşmanı olan İran ve Hizbullah'ın yara alması için Esad'a ciddi bir darbe vurulmasını istiyordu. Diğer yandan, Esad rejiminin ölümcül bir yara alması da işine gelmiyordu, zira bu Şam'da ik-

tidara El Kaide'ye bağlı bir grubu getirecekti. Böylesi bir sonucunsa neye yol açacağını kestirmek imkânsızdı. Bu savaşta Batı ve İsrail uzun bir süredir, Suriye'nin kan kaybetmesinden ve zayıflamasından hoşnut gibi görünüyorlar. Hiçbir sonuç onlar için arzu edilir değil.

Birbirleriyle geçinemeyen muhalif grupların ve onların bölgesel ve Batılı müttefiklerinin birleştiren şey "Esad Gitmeli" sloganıydı. Hatta –Türk hamisi tarafından yüreklendirilen– Suriye Müslüman Kardeşleri, barışın ancak bir "kurşunun Esad'ın kafasına isabet etmesinden" sonra geleceğini söylüyordu.[82] Bu, Büyükelçi Talcott Seelye'nin Esad'ın babasına yönelik 1979 yılındaki tutumunun aynısıydı. Daha sonraysa bu, hem Batı'nın hem de muhalefetin tutumu hâline gelmişti. Böylesi bir tavır, Şam için olduğu kadar İranlılar, Ruslar ve Iraklılar için de kabul edilmezdi. Onların başka önerileri vardı. "Esad Gitmeli" şeklindeki ön koşulları bir arada oluşlarının temeli hâline gelen muhalif gruplar, Şam'dan gelen önerileri ciddiye almayacaktı. ABD uçaklarının havalanacağı umudu muhalefeti gayrete getirmeye devam etti. Tek beklentileri buydu.

Suriye, Irak ve İran, Batı'nın ve Körfez Araplarının oynadığı oyunlardan korkuyordu. Wikileaks tarafından 25 Haziran 2015'te sızdırılan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı'na ait yazışmalar başkentlerde rahatsızlığa neden olmuştu. Söz konusu sızıntı, Suudilerin muazzam servetlerini bölgede ideolojilerini yaymak ve hem İran nüfuzuyla hem Şiilikle mücadele etmek üzere kurumsal bir aygıtı sürdürmek için kullandıklarını göstermiştir.[83] Bu yazışmalar daha önceden Rabıta aracılığıyla hayata geçirilen Suudi oyunlarının, İslami İlişkiler Yüksek Konseyi'nde vücut bulduğunu ispat etmişti. Güven zemini sarsılmıştı. Yeniden kurulması da zor olacaktı.

Obama kimyasal silahların kullanımı konusunda kırmızı çizgilerini koymuş, ancak devamını getirememişti. 21 Ağustos 2013'te Şam yakınlarındaki Guta'da gerçekleşen büyük saldırı,

sivillere karşı kimyasal silah kullanılmış olduğunu gösteriyordu. Silahları kimin ateşlediğine dair tartışma hâlâ sürüyor.[84] Öte yandan ikinci derecede kanıtlar, bu silahları Esad'ın ordusunun kullanmış olduğuna işaret ediyordu. Bu, Obama'nın kırmızı çizgilerinin çiğnendiği ve bombardıman uçaklarının harekete geçmesi gerektiği anlamına geliyordu. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'la ölümleri tartışmak için görüştüğünde, Lavrov Obama'nın hoşuna gidecek bir öneride bulunacaktı. Lavrov, Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (KSYÖ) ve BM'nin Suriye'ye gelip tüm kimyasal silahları yok etmesini önerdi. Bir yıl içinde bu tür tüm silahların imha edilmesine yönelik bir planı hızlı bir biçimde oluşturdular.[85] İki şey açığa çıkmıştı: ABD Suriye'yi bombalamaya hazır değildi ve Ruslar çatışmaya çok daha etkin bir biçimde dahil olacaklardı.

İSLAM DEVLETİ TEHDİDİ

2013 yılında Kuzey Suriye'de tuhaf bir gelişme yaşanıyordu. IŞİD emiri Bağdadi bir hamle yaparak halifeliğini ilan edecek ve Nusra'ya kendisinin bir şubesi olduğunu söyleyecekti. Suriye artık halifeliğin bir eyaletiydi ve Nusra emiri de –Ebu Muhammed El Colani– Bağdadi'ye itaat etmek zorundaydı. Bir yıllık varlığı boyunca Nusra çok büyük sayıda Suriyeli cihatçı devşirmiş ve Esad yönetimine karşı savaşın içinde kendine bir yer edinmişti. Nusra'nın önceliği buydu. IŞİD'inse halifelik kurmak ve Suriye sınırlarının ötesine genişlemek gibi daha büyük hedefleri vardı. Nusra ve IŞİD, Kuzey Suriye'de açık bir savaşa girişti. Mart 2013'te kuzeydeki Rakka şehrini almış olan IŞİD, Rakka'dan Irak'a uzanan yol üzerinde hâkimiyetini sürdürüyor, Suriye ve Irak petrol sahalarını kontrolü altında tutmaya devam ediyordu. Suriye'deki bu muharebeler, IŞİD savaşçılarının kendilerine güvenini artırdı; Suriye içinden, Irak'tan ve uluslararası cihat dünyasından daha çok savaşçının ve grubun IŞİD bayrağına al-

tında toplanmasına ve bunların Türkiye sınırını oldukça yoğun bir biçimde kullanmasına neden oldu. Bağdadi, lejyonlarını yönetmesi için Ebu Ali El Anbari'yi görevlendirdi. Anbari, Bağdadi gibi, Ansar El İslam'a, El Kaide'ye ve son olarak da IŞİD'e katılmadan önce, Baas'ta ve (tümgeneral olarak) Irak ordusunda görev yapmıştı. Colani ise, 2003 yılında El Kaide'ye katılmak için Suriye'den Irak'a gelmişti. Ne Bağdadi ve Anbari'nin sahip olduğu askerî deneyime ne de bu eski Baasçıların daha geniş stratejik kavrayışa sahipti. Colani 2015 yılında El Cezire'ye Nusra'nın Batı'ya saldırmak gibi bir amacı olmadığını söylemişti. Onunki Esad yönetimine ve Alevilere karşı odaklanmış daha dar bir yaklaşımdı. Kod adını İsrail işgali altındaki Suriye'nin Golan tepelerinden alan bu adam, İsrail'den yardım almakta bir sakınca görmüyordu.

Bununla birlikte IŞİD'in Nusra ve Özgür Suriye Ordusu'yla yaşadığı anlaşmazlığa çok anlam atfedilmişti. IŞİD, Nusra ve Özgür Suriye Ordusu Suriye'nin bazı kesimlerinde işbirliği yapmış, diğer kesimlerindeyse birbirleriyle savaşmıştı. Kasım 2013'te isyan yanlısı Suriye İnsan Hakları Gözlemevi'nden Rami Abdül Rahman, "IŞİD Kuzey Suriye'de en güçlü grup –yüzde yüz– farklı bir şey söyleyen yalan söylüyordur," diyecekti.[86]

Suriye'deki ayaklanma Suriyeli Kürtlere kendi otonom bölgelerini oluşturma imkânı verdi. Beşar Esad'ın birlikleri Şam'ı ve Suriye'nin merkezindeki kentleri korumak üzere çekilmişlerdi. Suriyeli Kürtler Rojava adını verdikleri Suriye Kürdistanı'ndaki üç kantonu savunmak için bir milis kuvvet –Halk Savunma Birlikleri (YPG)– kurdular. Türkiye sınırı boyunca Afrin (batıda), Kobani (ortada) ve Cizire'yi (doğuda) hâkimiyetleri altında tutuyorlardı. YPG'li savaşçılar, Türkiye ve ABD tarafından terörist bir grup olarak görülen, Türkiyeli Marksist bir örgüt olan Kürdistan İşçi Partisi (PKK) tarafından eğitildi. YPG-PKK'li savaşçılar –aynı Hizbullah savaşçıları gibi– başarılı bir şekilde uyguladıkları yakın savaştan korkmuyorlardı. Suriyeli Kürtler ilk olarak, 19

Temmuz 2012'de Kobani şehrini aldılar. Kobani, Rojava'nın ana üssü hâline geldi. Cizire ve Afrin bu yeni oluşuma Ocak 2014'te katıldı. Esad, güçlerinin büyük bir bölümünü kuzeyden çekerek bölgeyi Kürtlere teslim etmişti. Rojava anayasası Rojava'nın cüretinin izini taşıyordu, çünkü bu anayasa "diktatörlük, iç savaş ve yıkımdan sivil yaşamın ve toplumsal adaletin korunacağı demokratik bir topluma geçiş sürecindeki Suriye'nin zengin mozaiğini kapsayan bir toplumsal sözleşmeye dayandığını" iddia ediyordu. Esad güçlerinin önemli bir kısmını Kuzey Suriye'den çekmiş, bölgeyi Kürtlere teslim etmişti. Özerklik vaatleri verildi. Bu vaat, Saddam Hüseyin'in Kuzey Irak'tan çekildiği ve 1970 Mart'ında bir özerklik anlaşması imzaladığı zamanı hatırlatmaktadır. (Bu anlaşma sadece dört yıl sürmüş, ancak 1991'de kurulan özerk Kürt bölgesinin temelini oluşturmuştu)

Ordusunun yüzde kırkı kadın müfrezelerinden oluşan YPG, ilk günlerden itibaren çok daha tecrübeli olan PKK tarafından desteklenmişti. Yardımlar, bölgede ekonomik durumun çok kötü olmasına rağmen yurtseverlikleri nedeniyle ellerindekileri veren Kürt halkından toplanmak zorundaydı. Suriye'nin geri kalanıyla olan bağlantı Suriye Kürtleri için vazgeçilmezdi; 2014 Mayıs'ında otobüsler dolusu Suriyeli Kürt'ün Halep'teki okul sınavlarına girmek için IŞİD cephelerinden geçmeyi göze aldığında bu durumun gerçeküstülüğü ortaya çıkmıştı. (IŞİD'li cihatçılar çok sayıda öğrenciyi geri dönüş yolunda kaçırmıştı.) Suriye'deki kaos, bu özerkliğini yeni elde etmiş bölgeyi ekonomik bir yoksulluğa sürüklemişti, buna rağmen bölge kara borsa silah ve teçhizatla donattığı bir orduyu finanse ediyordu. Silah bakımından, ABD tarafından donatılmış Irak üslerinden çaldıkları ve Türkiye'yle yaptıkları sınır ticareti yoluyla edindikleri gelişmiş silahları olan IŞİD'in çok daha gerisindeydiler. Kürtler IŞİD'e karşı direnmiş, ancak bazı şehirlere girmelerine engel olamamışlardı.

Suriye'de kazandıkları güven IŞİD'in bir sarkaç misali Irak'a yönelmesine neden olacaktı. Musul'daki patlamalar havayı belir-

ledi. Garnizon birliklerini korku sarmıştı. Bir süre mevzilerini korudular, kısa süre sonra kaçtılar. En büyük ödül olan Musul İŞİD'in eline geçmişti. IŞİD akabinde Erbil ve Bağdat'ı da tehdit edecekti. O an hiçbir şey imkânsız görünmüyordu. IŞİD, batıda Endülüs'ten (İber Yarımadası) doğuda Horasan'a (Güney ve Orta Asya), kuzeyde Orobpa'dan (Avrupa) güneyde Habeş ülkesine (Orta Afrika) uzanan hırslarını gösteren haritalarla böbürleniyordu. IŞİD'in dergisi –*Dabık*– adını, hakkında Haçlılar ve Müslümanlar arasında nihai savaşın olacağına dair bir hadis bulunan şehirden almaktadır. Dinî inanışlar güncel siyasi meydan okumalarla iç içe giriyor; öyle ki, sanki IŞİD Batı'yı bu savaşın içine çekmek istiyor, çünkü böylece hadise göre "dünya halklarının en iyi askerleri Medine'den gelecek" ve zafer kazanacak. Dabık yalnızca dinî tarihi olan bir şehir değildir. Aynı zamanda Osmanlı sultanlarının Memlüklere karşı üstünlüklerini kurdukları –ve Osmanlı'nın Arap topraklarındaki hâkimiyetin başlangıcı olan– 1516 savaşının da gerçekleştiği yerdir. Irak ordusunun eski askerleriyle Çeçenistan'dan, Libya'dan ve Tunus'tan gelen bilenmiş aşırılıkçılar, IŞİD'in gerçek inançlılarının kibir ve fantezilerine gereken ayarı yapacaktı. Uluslararası aşırılıkçıları cezbetmek ve Batı'yı kışkırtmak için şiddet yoluyla yapılan halkla ilişkiler kampanyasına, iyi planlanmış muharebeler eşlik ediyordu.

Musul'un alınması Batı için bir şok oldu. IŞİD ancak o zaman bir "tehdit" hâline geldi. Bundan önce o, Batı Asya'daki çatışmada yer alan oyunculardan sadece bir tanesiydi. BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Zeyd Raad El Hüseyin IŞİD taraftarlarını tekfirciler diye tanımlıyordu. Hüseyin'e göre IŞİD "tam da tekfirci bir devletin neye benzeyeceğini" gösteriyordu. "O devlet, tekfirci olmayan tek bir kişiye bir gölgenin bile sunulmayacağı, sığınacakları bir yerin bile verilmeyeceği acımasız, habis bir kan yurdu olacaktı." Bu, Suudi Arabistan Krallığı'nın çok da yanlış olmayan bir tasviri gibidir. Hüseyin'in ifadesi, katliamlarını karanlıkta yapıyor ve Batı'yla karşı karşıya gelmek istemiyor olsalar

da, bazı küçük değişiklerle, diğer İslamcı gruplara uygulandığında da yersiz kaçmayacaktır. Hüseyin'in açıklamasından kısa bir süre sonra, IŞİD kendi tarih ve tekfir bakışını taşıyan provokatif bir video yayımladı. IŞİD kökenini Irak'taki ABD karşıtı isyanın alevlerine dayandırmaktadır. IŞİD'in kan ve mezhepçilik kokan videosuna, onların nazarında çoğunlukla Şiilerden oluşan "dinsizlere" yönelik küçük düşürücü bir eleştiri; rafızilere (reddedenler) –Şiiler için kullanılan aşağılayıcı bir isim– ve Bağdat'ta kök salan şirke (putperestlik) karşı sert bir dil hâkim. Videoda Suriye hava kuvvetleri tarafından varil bombalarıyla öldürülen çocukların görüntüleri –Şiiliğin payandaları olarak görülen– Iraklı ve Suriyeli askerlerin katliam görüntüleriyle birlikte veriliyor. IŞİD videosu, askerlerinin "içkisi kan ve eğlencesi kıyım olan aç aslanlar" olmasıyla böbürleniyor. Sıra hâlinde dizilmiş Suriyeli askerlerin başlarının kesilmesini gösteren aşırı şiddet içeren bir bölüm, Şiiler kitlesel olarak katledilmeden IŞİD'in kurulamayacağına işaret ediyor. IŞİD lideri Bağdadi'nin kendisini halife ilan edip tüm selefi gruplara kendisine biat etmeleri çağrısında bulunması dâhiyane bir hareketti. IŞİD artık (El Kaide'nin yolu olan) salt terörizm iddiasına sahip çıkmak yerine, tüm dünyaya dair –mezhepçiliğin alçaklığına dayanan– ihtiraslarını ilan ediyordu.

Bunların hiçbiri Batı'nın ilgisini çekmeye yetmedi. Amerikan bombardıman uçaklarını harekete geçiren Erbil'e ve Kürt petrolüne yönelen tehdit oldu. Büyük petrol yatakları ve bölgedeki başlıca ABD müttefiki, halifeliğin hemen yanı başında yer alıyordu. Bültenler 2014 Ağustos'unun sonlarında IŞİD'in Sincar Dağı'ndaki binlerce Ezidi'yi kuşatmış olduğunu haberlerini geçmeye başladı. Ezidileri kurtarmak yönündeki insani müdahale bir halkla ilişkiler gösterisinden ibaretti. "Bugün, Amerika yardıma geliyor," diye duyurdu Obama kibirli bir şekilde. Gerçekte, YPG ve PKK savaşçıları çoktan Şengal Dağı'na bir koridor açmak için savaşmış ve ellerinden geldiğince çok Ezidi'yi sınırdan Suriye'ye geçirmişti. İlk ABD personeli Şengal Dağı'na ulaştığında, "terö-

rist" PKK savaşçıları tarafından karşılanınca şaşkına dönmüştü. Bu savaşçılar, daha sonra Shammar aşiretinin oluşturduğu yerel bir Arap milis grubuyla ittifak yapacak olan Şengal Direniş Birimlerini (YBS) kurmaları için Ezidilere yardım ettiler. Bu birimler, PKK'nin büyük desteğiyle, bölgelerini IŞİD'e karşı koruyorlar. İlk başlarda Shammar savaşçıları, YBS'nin Kürt sosyalizmine ve kadın savaşçılarına bir türlü akıl erdiremeseler de durumu kabullendiler. Abdulkhaleq Al Jarba, Reuters'dan Isabel Coles'e "Onlar zorlu savaşçılar. Gerilla savaşında tecrübeliler," diyordu.[87] Ezidiler ABD bombardımanı için gerekli söylemi sağladı, ancak gerçek saik bu değildi. Gerçek saik daha sıradandı. ABD bombardıman uçakları IŞİD hedeflerini ağır biçimde vurdu ve Erbil'e doğru ilerlemelerini engelledi. IŞİD, Musul'da kaldı.

ABD bombardımanın ardından, Batılı gazetecilerin ve yardım kuruluşu çalışanlarının –James Foley, Steve Sotloff ve David Haines– başlarının kesilmesi olayı yaşandı.[88] Bunlar Batı medyasının yer verdiği olaylardı. Hiç kimse, yetmiş beş Suriyeli askerin kafasının IŞİD tarafından kesilmesine veya Lübnanlı asker Ali El Seyyid'in başının uçurulmasına dikkat etmemişti. Onların ölümleri Batı için pek bir şey ifade etmiyordu. O sıralarda ABD nüfusunun yüzde doksanından fazlası, IŞİD'in kendi yaşamlarına doğrudan bir tehdit oluşturduğunu düşünüyordu. Bu infazların yapılış şekli ve videoların dolaşıma girmesi nedeniyle oluşan bir abartmadır. Bu tam da IŞİD'in istediği şeydir: Namını bölgedeki diğer cihatçılardan daha çok duyurmak. IŞİD'in katliamlarını yayımlaması ilginç bir meseledir. IŞİD'in uyguladığı vahşet sıradanlaştı. IŞİD, YouTube'a koyduğu toplu infaz videolarını düşmanlarının korkup teslim olması veya kaçması için kullandı. Ancak Batılı gazetecilerin ve yardım kuruluşu çalışanlarının başlarının kesilmesi farklı bir şeydi. Bunların amacı Irak birliklerini veya diğer Suriyeli isyancıları korkutmak değildi. Bu cinayetler Batı'ya yönelik birer mesajdı. Usame Bin Ladin'in ABD'ye yönelik 11 Eylül saldırısı, Batı'yı Afganistan'a

çekmek için tasarlanmıştı. El Kaide'nin 11 Eylül saldırılarından bir gün önce, Kuzey İttifakı'nın lideri Ahmed Şah Mesud'a suikast düzenlemesinin nedeni budur. Ancak bu sefer IŞİD, ABD'nin Suriye'ye büyük çapta askerî birlik göndermeyeceğini biliyordu. IŞİD uluslararası normları ve Batı'nın tepkisini hiçbir şekilde önemsemediğini gösteriyordu. Batı'nın ellerinin bağlı olduğunun farkındaydı. Havadan bombalayabilirdi ancak bu büyük bir ihtimalle IŞİD'e daha fazla katılım sağlardı. Tekfirci cihatçılar arasında çok büyük bir ABD düşmanlığı vardır. IŞİD, Batı'ya karşı gelen en güçlü grup olduğunu iddia ederek, diğer gruplardan cihatçı çekmeyi umuyordu. Böylesi bir prestij, medeniyetler ayrımı temelinde Batı'dan nefret eden diğer cihatçı grupları IŞİD'e getirebilirdi. IŞİD bölgedeki başlıca ana İslamcı grup olmak istiyordu. ABD'nin kafa kesmelere verdiği tepki, bu iddiayı dile getirmesini sağladı.

2014'ün Ağustos ayından itibaren, ABD ve müttefiği olan Körfez ülkeleri, IŞİD'in Irak ve Suriye'deki mevzilerini bombalamaya başladı. Irak ve Suriye'ye ayda yaklaşık on bin bomba düşüyordu. Rakka ciddi anlamda darbe aldı. IŞİD'in sarkacı Irak'tan Suriye'ye savruldu. Rakka'yı savunmalarını ve yeni topraklar elde etmek için hızlı hareket etmelerini sağlayacak ağır teçhizatlar çölü aştı. Bu IŞİD'in modus operandisi olagelmişti: Etrafta dolaşıp bombalanmayı beklemek yerine, havadan vurulurken inisiyatifi ele geçirmek. IŞİD'li cihatçılar Rakka'da Fırat Nehri'ni geçerek Tabka'daki Suriye hava üssünü ele geçirdiler. Daha sonra kuzeye yönelerek Rojava'nın merkez şehri Kobani'yi kuşattılar. Kobani'deki Kürt güçlerinin başkan yardımcısı olan Öcalan İso, "Kobani çevresindeki köylerde yaşayanlarla iletişimimiz kesildi," diyordu.[89] Yarım milyon insan Kobani'de kuşatılmıştı. Kaderleri belirsizdi. Birçoğu, kendilerine kapatılan Türkiye sınırından sızmaya çalışıyordu. Savaşçılar şehri savunmaya devam ediyorlardı. Iraklı Kürt Peşmerge ve YPG-PKK savaşçılarından gelen takviyelerin yanı sıra ABD'nin Kobani'nin dış mahallelerine

yönelik bombardımanları sayesinde kuşatma kaldırıldı. Bu süre zarfında Kobani harabeye dönmüştü. Kobani kuşatması kaldırılınca, IŞİD güneye yönelerek Tadmur ve Palmira'yı aldı. Onları durduracak hiçbir şey yokmuş gibi gözüküyordu. Saha avantajına sahiptiler. Amerikan savaş uçakları onları zaman zaman engellese de durduramadı. Kürt güçleri ancak kendi bölgelerini savunabiliyordu. Diğer aşırılıkçı gruplar da savunma pozisyonu almışlardı. IŞİD'e saldıracak güçleri yoktu. Esad ise, birliklerini Suriye'nin batısından çekmesinin, Suudi Arabistan, Türkiye ve Batı'nın vekil güçlerinin alan kazanmasına neden olmayacağının garantisi verilmediği müddetçe birliklerini IŞİD'in üzerine sürmeyecekti. Durum tehlikeli bir tıkanma hâli almıştı.

Batı'nın savaş uçaklarının IŞİD hedeflerini vurduğu süre içinde IŞİD, halifeliği dışında –kimi IŞİD'le doğrudan operasyonel bağlantısı olan kimi de onun hesabına yapılan– saldırılar düzenledi. Paris ve Brüksel önemli Batı kentleri olmaları nedeniyle çok ses getirdi, ancak bu terör taarruzu Bangladeş'te, Mısır'da, Endonezya'da, Lübnan'da, Tunus'ta, Türkiye ve başka yerlerde devam ediyor. Bu saldırıların –özellikle Batı'dakilerin– arkasında çeşitli nedenler vardı. Bunlar, geleceğe dair beklentileri çok kısıtlı olan ve aşırılıkçı vaizler ve IŞİD'e cihatçı devşiren kişiler tarafından istismar edilen hoşnutsuz Müslümanları bir araya getirmişti. Çoğu –bulundukları ülkelerin istihbarat örgütlerinin tamamen bilgisi dâhilinde– Suriye'ye gidip savaşmaları için kışkırtılmıştı. Belçika, Batı'nın cihatçıların Esad'ı devirmek için Suriye'ye geçişlerine tam destek verdiği süre zarfında, nüfus oranına göre Suriye'ye en çok cihatçı gönderen ülke olmuştu. Batı IŞİD bölgelerini bombalamaya başlayınca, bu adamlar evlerine geri döndü. Kimileri kendi ülkelerinde öç almak, kimileri de çok daha tehlikeli olan savaş alanından kaçmak için dönmüştü. Cihatçı devşirenler ve IŞİD hücrelerinin liderleri işte bu havuzun içinden çıktı. Bu cihatçılar kazandıkları askerî yetenekleri be-

raberlerinde getirdi ve morali bozuk genç adamları fanatik düşüncelerini kullanarak kutsal savaşlarına katılmaları için teşvik etti. IŞİD için bu saldırılar, Batı'nın daha doğrudan müdahale etmesini sağlamayı amaçlayan birer provokasyondur. Dabık'taki nihai savaşın beklentisi ideologlar için taşıdığı önemi korumaya devam etmektedir. Batı ülkelerinden katılan acemi askerler, yabancılaşma duygularına karşılık intikam istiyor. Bu aşırı bir adımdır, ancak alışılmadık bir şey değildir. Yerel aşırılıkçıların aksi takdirde küçük bir olay olarak görülecekken, uluslararası bir etki yaratmak için IŞİD giysisi giydikleri yerlerdeki diğer saldırılarsa oportünistçe gerçekleştirilmiştir. Gücünün giderek artması, IŞİD'in cazibesinin bir parçasıdır. Nijerya'daki Boko Haram ve Somali'deki El Şebab savaşçıları gibi Taliban savaşçıları da onun bayrağını taşımak istiyor. Paris saldırganlarının *Bulduğun Yerde Onları Öldür* adıyla yayımladıkları korkunç bir video, destekçilere yapabildikleri her yerde şiddet eylemleri düzenlemeleri çağrısında bulunuyordu: Korku geçer akçedir.

IŞİD PETROLÜ

IŞİD'in ne kadar ciddi bir tehdit arz ettiği düşünülünce, ABD'nin IŞİD'in petrol alt yapısını vurmaması veya Türkiye yönetiminin IŞİD petrolünün Türkiye'ye girmesini engellememesi anlaşılmaz görünüyordu. IŞİD Suriye'ye girer girmez, Doğu Suriye'deki petrol sahalarını kontrolü altına almıştı. Bu, Musul'u ve çevresini ele geçirdiğinde sahip olacağına oranla küçük bir miktardı. Peki, IŞİD petrolünü piyasaya nasıl ulaştırıyordu? Petrolün bir kısmı, bilhassa Suriye'de iç piyasada satılıyor ve Batı Suriye'deki kentsel bölgelere ulaştırılıyordu. Ancak Musul sahaları IŞİD'in kullanabileceği veya satabileceğinden çok daha fazlasını üretiyordu. Bu denli bereketli bir petrol sahası, IŞİD'e milyonlarca dolar gelir sağlamaya başlayacaktı.

IŞİD petrolü nakde nasıl çeviriyordu? 1990'larda Iraklı Kürt ticari girişimler tarafından oluşturulan eski ağlar kullanılıyordu. Bağdat'taki Irak Petrol Bakanlığı yetkilileri uzun süredir Kuzey Irak petrolünün Türkiye üzerinden kaçırılmasıyla ilgili rahatsızlıklarını belirtiyorlardı. Bu, Irak hazinesi için bir gelir kaybı anlamına geliyordu. Irak Kürt özerk yönetiminin kaçakçılıktan çıkar sağladığına dair kesin bir kanıt yoktu; ancak Kürt yetkililer bunu önlemek için pek de bir şey yapmıyor gibiydi. Kuzey Irak petrolü kaçakçılara satılıyor, onlar da aldıkları petrolü tankerlerle Türkiye sınırına götürüyorlardı.[90] Ham petrolü kısmen rafine petrole dönüştürmek için gereken ilkel işlemler yol boyunca gerçekleştiriliyordu. Bunun nedeni Türkiye'nin sınırından ham petrol geçişi için ruhsat istemesiydi; rafine petrolse menşe belgeleri olmadan sınırdan geçebiliyordu. Kamyonlar İbrahim Halil sınır kapısından geçiyor, İsrail-Yunan çifte vatandaşı Farid Amca, diğer adıyla Hacı Farid gibi gizemli kimselere teslim edileceği Silopi'ye gidiyordu. Farid Amca gibi aracılar, petrolün Akdeniz'deki Mersin, Dörtyol ve Ceyhan limanlarına dek Türkiye boyunca hareketini kontrol ediyordu. Tankerlere yüklenen petrol daha sonra Malta'ya doğru yola çıkıyor, oradan da bir kısmı gemilere yüklenerek Aşdod (İsrail) gibi varış noktalarına nakledliliyordu. Bu durum, Irak yönetimi, Kürt Bölgesel Yönetimi ve Türk hükümeti arasında uzun süredir bir anlaşmazlık konusu olmaya devam ediyor. Türk gazeteci Tolga Tanış, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın damadını bu yasadışı gizli düzende yer almakla suçlamıştı.[91]

Rusya Savunma Bakanı Yardımcısı Anatoli Antonov tarafından 2 Aralık 2015'te açıklanan IŞİD petrolü dosyasında, daha da fazlası iddia ediliyordu. Ruslar BMZ Group Denizcilik'i petrolün sevkiyatındaki asıl aracılardan biri olmakla suçladı. BMZ'nin ortaklarından birinin Türkiye Cumhurbaşkanı'nın oğlu Bilal Erdoğan olduğu ortaya çıkacaktı. BMZ Group, Eylül 2015'te iki yeni

tanker satın almıştı.[92] Şirket tarafından sevk edilen petrol miktarı önceki aylarda artmıştı; bu durum, IŞİD petrolünün akışını gösteriyor olabilirdi. İki gemi mühendisi Ceyhan Limanı'ndan ihraç edilen petrolün hacmini ve IŞİD'in askerî kazanımlarını araştırmış ve bu ikisi arasında yüksek bir korelasyon bulmuştu.[93] Bu petrol daha sonra tankerlerle Malta açıklarına gidiyor ve bu kargo orada, Irak Kürdistanı'nın Doğal Kaynaklar Bakanı Ashti Hawrami'nin iddia ettiği üzere, başka gemilere yüklenerek İsrail'e götürülüyordu.[94] Bunun adı, petrol aklamadır.

Ceyhan Limanı'nın, ABD jetlerinin Suriye'deki hedefleri vurduğu İncirlik Hava Üssü'ne arabayla birkaç saatlik mesafede olması diğer bir çarpıcı gerçekti. IŞİD petrolünün sevkiyatı, kelimenin tam anlamıyla ABD uçaklarının burnunun dibinde yapılıyordu. ABD, IŞİD hedeflerini vurmaya başladığı 2014 Ağustos'undan itibaren tanker konvoylarını vurmaktan kaçınmıştı. ABD'li yetkililer, IŞİD'e ait petrol tankerlerini "sivil zayiata" neden olacağı kaygısıyla vurmadıklarını söylüyorlar. Gerçekten de ABD, 2015'in Aralık ayında petrol tankerlerini vurduğu zaman, bunu el ilanları dağıtarak şoförleri uyardıktan sonra yapmıştı. Doğrusu bu çok asil, ancak ABD için sıra dışı bir hareketti. ABD genellikle hedeflerini uyarmaz. Petrol tankerlerini de ancak Rusya onları bombaladıktan sonra vurmuştu. ABD Ruslar tarafından teşhir edilmemek için mi tankerleri vurmaya başlamıştı? Bu soruyu ABD Dışişleri'nden bir yetkiliye sorduğum zaman, itiraz etti. ABD'nin daha önce sadece tankerlerin rotaları hakkında istihbarat topladığını, konvoyları vurmaya ise ancak şimdi hazır olduğunu söyledi. Bunun, Rusların tankerleri bombalamasından sonra gerçekleşmesinin sadece bir tesadüf olduğunu ifade etti. Batılılar, Türk hükümetinin "tampon bölge" talebiyle ilgileniyor; bunun mülteciler için olduğunu düşünüyorlar. Ancak bu, pekâlâ tankerleri –yani, kazançlı IŞİD petrolü ticaretini– Rus bombardımanından korumak için de olabilir.

El Kaide ve IŞİD yalnızca terörist eylemler yapan yapılar değildir. Aynı zamanda devlet olma hedefleri de vardır. El Kaide 2013'ün başında Mali'nin Timbuktu şehrinden çıkarıldığı zaman, geride bıraktıkları belgeler arasında, Ebu Musab Abdül Vadud –El Kaide'nin Afrika lideri Abdülmalik Droukdel'in kod adı– imzalı bir mektup da vardı. Droukdel, adamlarından, iktidarı ele aldıklarında dikkatli davranmaları istiyordu; böyle yapmazlarsa kendilerini yönettikleri insanlardan yabancılaştırırlardı. El Kaide'nin Mali'nin kuzeyindeki durumu hakkında, "Şu an bebek ilk günlerinde, dizleri üzerinde sürünüyor, henüz ayakları üzerinde durmuyor," diye yazacaktı.[95] "Eğer saldırmak için bekleyen düşmanlarla dolu bir dünyada ayakları üzerinde durmasını istiyorsak, onun yükünü paylaşmalıyız; elinden tutmalı, ona yardım etmeli ve ayakta durana kadar onu desteklemeliyiz." Güvenlik kadar çöpleri toplamak da bir öncelik olmalıydı. Bu tam da 1996 yılında Taliban Afganistan'ı aldığı zaman yapılan türden bir tartışmaydı. Temel ihtiyaçların sağlanmasıyla oldukça dar olan toplumsal gündemlerinin dayattığı zorunluluklar arasındaki denge titiz bir şekilde idare edilmeliydi, yoksa herkesi yabancılaştırırlardı. "Bebeğin yaşamındaki bu önemli evrede her bir hata," diye yazıyordu Drukdel, "omuzlarına ağır bir yük yükleyecektir. Hata ne kadar büyük olursa, sırtındaki yük de o kadar ağır olur ve sonuçta onun aniden boğulmasına ve ölmesine neden olabiliriz." Drukdel'in en çok korktuğu şey, dış müdahale ve Tuareg müttefikleriyle bozuşması durumunda bu müdahaleye direnememekti. Bahsettiği bu iki şey de harfiyen gerçekleşecekti. "Bu köprüleri kurma amacımız, mücahitlerimizin bundan böyle toplumdan tecrit olmamaları içindir," diye yazmıştı Drukdel. "Bu olumlu şeyi az da olsun başarırsak, sonrasında proje başarısızlığa uğrasa bile, ilk, iyi tohumu bu verimli toprağa ekmiş, üzerine ilaçları ve gübreleri koymuş olmamız yeterli olacaktır; bu sayede ağaç daha hızlı gelişecektir. Bu ağacı ileride olacağı şekliyle görmek için sabırsızlanıyoruz. Dimdik

ayakta ve muhteşem." IŞİD'e bağlı gruplar, Drukdel'in görüşlerini paylaşmaktadır. Çöp toplama, güvenlik, düzenli trafik gibi basit hizmetler aksi takdirde oluşacak düzensizliğin keşmekeşinden korkan insanları cezbeden şeylerdir.

El Kaide ve IŞİD'e ödenmesi gereken bedel, toplumsal ve kültürel baskıdır. Petrol parası sadece savaşa değil, aynı zamanda sosyal hizmetlerin sağlanmasına da olanak sağlıyor. Bu işi IŞİD'in idare ediyor olması, *Rakka Sessiz Bir Biçimde Katlediliyor* web sitesinde çalışan cesur gazetecilerin yazılarından da görüleceği üzere, dar bir sosyal dünya anlamına geliyor. Bu web sitesinin yazarlarından Hamood Almossa'nın yazdıkları, 2016 başlarındaki Rakka'ya dair bir fikir verebilir.[96] Almossa, yaşam koşullarının dramatik bir biçimde düştüğüne, devlet okullarının kapatıldığına, hastanelerin hava bombardımanıyla zarar gördüğüne ve temiz su sıkıntısı yaşandığına dikkat çekiyordu. Temel hizmetleri sağlayamamasına bakılacak olursa, IŞİD Drukdel'in öğüdüne uymamıştı. IŞİD yerel meclisleri kapatıp yerine, yerelliğe dair çok az bilgisi olan insanlardan oluşan kendi İslami Hizmetler İdaresi'ni kurdu. Elektrik ve su hizmeti vermemesine rağmen, bunların vergilerini toplamaya devam etti. Diğer yandan, IŞİD kendi toplumsal gündemini (kadınlar için zorunlu "meşru giysi" uygulaması, internet kafelerin ve uydu kanallarını kapatılması ve kadınlara *mohram*'ın –erkek koruyucu– zorunlu kılınması gibi yollarla) Rakka halkına dayatmayı sürdürüyor. Gazetecilerin söylediği gibi Rakka sessiz bir biçimde katlediliyor. Hiçbir IŞİD petrolü, bunu durdurmaya yetmeyecektir.

RUSYA VE REJİM DEĞİŞİKLİĞİNİN SONU

30 Eylül 2015'te, Rus askerî uçakları hiç beklenmeyen bir zamanda Suriye'ye girdi. Ruslar, yine aynı şekilde hiç beklenmeyen bir zamanda, 14 Mart 2016'da "güçlerinin büyük ölçüde" Suriye'den çekileceğini duyurdu.

2015 yazında Suriye silahlı güçleri, Suriye'nin batı aksındaki birçok yerde ciddi gerilemeler yaşadı. Yeni kurulmuş olan Fetih Ordusu (Ceyş el Fetih) –Mart ayında ele geçirdiği– İdlib'in güneydoğusundaki önemli bir şehir olan Cisr El Şuğur'u aldı. Hama vilayetinden geçerek Şam'a doğru ilerleyecekti. Fetih Ordusu'nun başlıca unsurları –her ikisi de El Kaide'nin siyah bayrağına biat eden– Ahrar el Şam ve El Nusra Cephesi'ydi. Suudi Arabistan, Suriye İhvanı'yla ilgili düşüncelerini kendine saklayarak Suriye Koalisyonu'nun lideri Khaled Hoja'yı Riyad'a özel bir toplantıya çağırdı. Suudi Arabistan'ın vekili –Ceyş el İslam– Ahrar el Şam'la bir görüşme ayarlamak istiyordu. Nisan ortasında Ceyş el İslam lideri Zehran Alluş yeniden dirilen Ahrar el Şam'la görüşmek ve işbirliği imkânlarını tartışmak için Türkiye'deydi. Rüzgâr isyancılardan yana esiyordu. Bir yanda Katar'la Türkiye arasında diğer yanda Katar'la Suudi Arabistan arasında süregelen itişmeler yatışıyor gibiydi. Amerikalıların türlü türlü askerî yardım vaatleriyle birlikte, para da yağmaya başlamıştı.

6 Mayıs Şehitler Günü'nde Esad, "Bugün verdiğimiz tek bir muharebe değil, bir savaştır," demişti. Bu söz muhtemelen bir önceki yıl boyunca Suriye ordusu tarafından elde edilen kazanımların tersine döndüğü anlamına geliyordu. Esad, kuvvetleri arasında "hayal kırıklığı ve ümitsizlik duygusunun yayılması" tehlikesinin gezindiğini söylüyordu. Savunma Bakanı –Fahd Cesim El Feric– biraz daha destek istemek için daha yeni Tahran'a gitmişti. İran'dan gelen yardım –İran'ın Batı ile nükleer yaptırımlar konusundaki müzakereleri düşünüldüğünde– düzenli ancak yetersizdi.[97] Üç ay sonra, 26 Temmuz'da Esad'ın yaptığı konuşma Şam'daki keyifsizliği gösteriyordu. "İnsan kaynakları açığımız var," diyecekti televizyonda. "Ordu tüm imkânlara sahip, ancak insan gücü eksiği var." Diğer bir ifadeyle, Suriye ordusu moral bakımından bir düşüş yaşıyordu. Müttefiklerinin ruh hâli de aynı derecede tatsızdı. Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, 10 Temmuz'da Kudüs Günü vesilesiyle yaptığı konuşmasında Suriye

düşerse Filistin de düşer uyarısında bulundu. Nasrallah –birbirleriyle geçinemeyen Arap grupları için birleştirici bir dava olan – Filistin'i, birliklerini yüreklendirmek ve İran projesine desteğini tekrar vurgulamak için anmıştı. ("Eğer Filistin'e destek olmak istiyorsanız, İran İslam Cumhuriyeti'ni desteklemelisiniz.") İki hafta sonra Esad, ne Filistin'den ne de İran'ın öneminden bahsedecekti. Konuşmasını, ayaklanmanın başından beri alametifarikası olan Suriye milliyetçiliğiyle sınırlayacaktı. "Suriye'nin her bir karışı çok kıymetlidir," diyordu. Moral bozuk olabilir, "ancak bu yıkılmaktan bahsettiğimiz anlamına gelmiyor. Direneceğiz." Ancak bu direnişin aktif desteğe ihtiyacı vardı.

Esad'ın hem Tahran'a hem Moskova'ya daha çok müdahale etmeleri için ricada bulunduğu söyleniyor. Tahran, El Kudüs lideri Kasım Süleymani'yi görüşmelerde bulunması için Moskova'ya gönderdi. Hazırlanan planlar daha sonra Tahran'da, İran, Rusya ve Suriye dışişleri bakanlarının yaptığı bir toplantıda somutlaştırıldı. Rus uçakları Suriye semalarında süzülerek Suriye ordusunu en çok zorlayan çeşitli isyancı grupları vurmaya başladı. Diğer yandan, İran, Irak ve Rusya, Irak'ta IŞİD'e karşı bir harekât yapmak üzere ortak bir operasyon örgütlenmesi oluşturdular. Bu, Irak'a hava desteğinde bulunan ABD'nin rolüne yönelik doğrudan bir meydan okumaydı.

Rusların bahanesi IŞİD'le mücadele etmekti, ancak hikâye bundan ibaret değildi. Gerçekten de IŞİD'i vurmak için geldiler, ama önce Katar'ın, Suudi Arabistan'ın ve Türkiye'nin vekil ordularını vurdular. (Sadece ABD tarafından desteklenen gruplar neredeyse tamamen yok olmuşlardı.) Rusların bu müdahalesinin iki sonucu oldu. İlk olarak, Rus kuvvetleri Esad yönetimine karşı Batı destekli bir rejim değişikliği ihtimalini ortadan kaldırdı. Artık hiçbir ABD savaş uçağı, Ruslarla tehlikeli bir karşılaşmayı göze almadan Suriye ordusunu vurmak üzere havalanamayacaktı. Esad yönetimini zor kullanarak devirmek artık ihtimal dâhilinde değildi. Başlıca aktörlerin büyük kısmı, gönülsüzce

de olsa, bu gerçekliği kabul etti. 2016 Şubat'ının ilk günlerinde düzenlenen Münih Konferansı'nda Suriyeli iki yardım çalışanı, verilen arada Dışişleri Bakanı Kerry'ye yaklaşarak, ABD'nin sivilleri korumak için yeteri kadar çaba harcamadığını söyledi. Kerry bunun suçunun makul bir anlaşmaya yanaşmayan Suriye muhalefetinde olduğunu belirtti. Sonra da çileden çıkmış bir biçimde, "Ne yapmamı istiyorsunuz? Rusya'ya savaş açmamı mı? Bunu mu istiyorsunuz?" diyecekti.[98]

İkinci olarak, vekil ordularına yönelik saldırılar, Katar, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin eninde sonunda masaya oturacaklarını kesin olarak anlamalarını sağladı. Orduları –ki zaten kendi aralarında da bölünmüşlerdi– Rus destekli saldırı karşısında hiçbir ilerleme gösterememişti. Ya müzakere masasına oturacak ya da öleceklerdi. Bu çok zor; kanlı savaş koşullarında daha da zorlaşan bir seçimdi. Rusların Suriye'ye girmesinin, özellikle de ABD'nin Rusya'nın –Rusların Kırım'ı işgal altında tutmaya devam ettiği Ukrayna'daki durumu hatırlatan– oldubittisine karşı gelmek konusunda isteksiz olduğu bir ortamda Körfez Arapları'nı zor durumda bıraktığı açıktı.

Bu ikinci noktayı kabullenmek, kuşkusuz kolay değildi. Türkiye, Kasım ayında kısmen kendi vekil güçlerini –söz konusu vekil, hükümet yanlısı Türk televizyonları tarafından "ılımlı cihatçı" olarak tanımlanan Sultan Abdülhamit Tugayı'ydı– korumak amacıyla bir Rus jetini vuracaktı. Bu tugay, Türk özel kuvvetleri tarafından eğitilen bir Türkmen birliğiydi. Abdülhamit Tugayı, Suriye muhalefeti savaşçılarının çatı örgütlerinden biri olan Fetih Ordusu (Ceyş el Fetih) ve El Nusra Cephesi'yle işbirliği yapıyordu. Rusların bu gruplara yönelik hava saldırıları, Suriye ordusunun onların alanlarında ilerlemesine imkân sağlıyordu. Türkiye'nin saldırısının nedeni buydu. Aynı şekilde Türkiye, her ikisi de IŞİD'e karşı büyük ilerlemeler kaydeden Suriyeli ve Iraklı Kürt güçlere, YPG ve PKK'ye saldırıyordu. ABD, IŞİD'i bombalarken, NATO müttefiki Türkiye'nin IŞİD'le mücadele edenleri bombalaması,

durumu iyice kızıştırıyordu. Küresel, bölgesel ve yerel düzlemdeki güç politikalarının karmaşık doğasını, bu kafa karıştırıcı durumdan daha açık bir biçimde gösteren bir örnek yoktur.

2015 Ekim'inin sonlarında, farklı taraflar yeni durumu tartışmak için Viyana'da buluştu. Hem İran hem Suudi Arabistan toplantıya katılmayı kabul etmiş ve her ikisi de –şaşırtıcı bir şekilde– Suriye'nin geleceği için bazı genel ilkeler üzerinde anlaşmıştı. Suriye'nin azınlık haklarının güvence altına alınacağı seküler bir cumhuriyet olarak kalması ve ülke içi demokrasi için daha etkin önlemler alınması konusunda prensip olarak anlaştılar. Bu anlaşma, rejimi sekülerliğe ve azınlık haklarına alerji besleyen Suudi Arabistan'ın benimsetmeye çalıştığı alternatifleri devre dışı bırakıyordu. Masada Suriyeli hiç kimse yoktu. Toplantı Suriye içindeki barışla ilgili değil, Suriye çevresindeki barışla ilgiliydi. Ancak bu da uzun sürmeyecekti. Aralık ayında Suudiler, Esad'ın gitmesinde ısrar eden sürgündeki ve sahadaki muhalifleri davet etti. Bu gruplar Yüksek Müzakere Merkezi'ni kurdular. Merkez sınırlarını çizmiş, Esad'ın gitmesini müzakerelere katılmak için bir koşul olarak dayatmayanları ve –Kürtler gibi– hâlihazırda (Suriye Kürdistanı, yani Rojava, için daha fazla otonomi) hedeflerine ulaşmış olanları dışarıda bırakmıştı. Ateşkes ihtimali masaya gelse de sonra yeniden gündemden düşüyordu.

Rus hava koruması sayesinde, Suriye ordusu ve müttefikleri, güneyde Dera şehri yakınlarındaki önemli bir bölgeyi geri alarak, oradaki isyancıları Ürdün'ün içlerine uzanan ikmal hatlarından kopardı. Bu nedenle bazı kasabalar savaşmadan teslim oldu. Suriye Ordusu, 2016 yılının Mart ayında Palmira'yı görkemli bir şekilde geri aldı. Ruslar, şehrin batısında bulunan Fakhr-Al Din Al Maani Kalesi'nin yakınlarında, herkesin gözleri önünde hava savunma sistemleri yerleştirilen bir ileri harekât üssü kurdu. Bundan daha önemli olan, Suriye güçlerinin –İranlı Devrim Muhafızları ön cephede olmak üzere– Halep'in kaderini belirlemek için, Türkiye sınırına doğru ilerlemesiydi.[99] Şehrin

bombalanması binlerce sivilin Türkiye sınırına kaçmasına neden oldu. Bu acımasız yaylım ateşi halkın kalbindeki çok şeyi de tuzla buz etti. Çatışmaların durması, bombardıman sonrasında ağır bir açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalması beklenen abluka altındaki şehirlere insani yardım girmesini sağladı. YPG'li Kürt savaşçılar, eski Özgür Suriye Ordusu savaşçılarıyla ve başka unsurlarla bir araya gelmek ve Rus hava desteğiyle IŞİD'i yenmek üzere Suriye Savunma Güçlerini'ni kurdular. Yine Rus ve İran desteğiyle, IŞİD'i vurmak için Suqur El Sahra (Çöl Şahinleri) ve El Usud El Sarqiya (Doğu'nun Aslanları) gibi gruplar oluşturuldu. Bu grupların ve savaşçıların bazıları, Suriye Ordusu ve CIA ile muğlak bir ilişkisi olan Yeni Suriye Ordusu'na katıldı. Yeni Suriye Ordusu'nun nihai hedefi, ister Rusların ister Amerikalıların hava korumasıyla olsun IŞİD'i vurmaktı. Sersemlemiş bölgesel aktörler ve zayıf düşmüş vekil orduları, Rus müdahalesinin şokunu atlattı. Rus müdahalesi savaşın gidişatını değiştirmiş ve ABD'yi Esad'ın gitmesinin diyalog için bir koşul olmaması gerektiği görüşüne getirmişti.

Rusya hava korumasından güç alan Suriyeli Kürtler, ellerindeki üç kantonu tek bir bölgede birleştirmek için bir hamlede bulundular. 2016 Martı'nın sonuna gelindiğinde, Suriye'de bir federasyon kurduklarını ilan edeceklerdi. Liderlikleri bunu, gelecekteki bir Suriye için, daha az güçlü bir Şam'ın ve otonom federasyonların olacağı için model olarak öneriyordu. Aslında bu şu anda gerçekleşmiş bir şeydir, ancak ne Esad ne de muhalefet bunu istiyor. Her ikisi de bu seçeneği reddetti. Suriyeli Kürtlerin şimdi Moskova'da bir temsilcilikleri olması, onların Esad yönetiminin destekçilerinden en az biriyle yakın ilişki içinde olduklarını gösteriyor. Federalizm, uzlaşmanın başlaması için bir yol açabilir.[100] Bu bazıları için acı olsa da, mevcut tek ilaç olabilir.

Bağımsız Suriye isyanından geriye kalan az sayıda şey, Halep ve diğer şehirlerin derinlerinde saklanmıştı. Hiçbir şey olmamış gibi yollarına devam etmeleri pek mümkün değil. Çatışmaların

kesilmesiyle, buralarda yaşayanlar kuş seslerini yeniden duyabildiklerini söylediler. İnsanlar, çekingen bir biçimde –hatta güneydeki Sakba şehrinde ve ("Hâlâ Özgürlük İstiyoruz" yazılı bir afişin taşındığı) Halep'in merkezinde Esad yönetimine karşı pankartlar taşıyarak– sokaklara indiler. Onları nelerin beklediğiyse belirsiz.

El Kaide gibi Suudi Arabistan ve Türkiye'nin vekil orduları da teslim olmak istemiyor. Bölgesel bir mutabakat sağlanmadığı müddetçe Suriye'ye yönelik ciddi bir tehdit olmaya devam edecekler. Şam'ın dışındaki Doğu Guta'da iki isyancı grup, Feylak El Rahman (Rahim Olanın Lejyonları) ve Fustat Ordusu (Çadır Ordusu, Fustat aynı zamanda Kahire'nin eski adı) kendi aralarında sert bir muharebe yaşadılar. El Nusra Cephesi'nin de içinde bulunduğu Fustat Ordusu ve Feylak El Rahman, kuşattıkları bölgelerden dışarıya kaçakçılık yaptıkları güzergâhlar için savaşıyorlar. Mantığı olmayan bir savaş bu. Böyle bir bölünme, çatışmanın uzunluğunun verdiği yorgunluktan, Rus müdahalesinin yarattığı hayal kırıklığından, bölgesel güçlerin buna karşı harekete geçme başarısızlığından ve aynı zamanda Amerikan hava desteğinin gelmemesinin yol açtığı kafa karışıklığından kaynaklanıyor. Türkiye ve Suudi Arabistan'ın homurdanmaları, isyanın bu kuşatılmış ceplerindeki iktidar denklemini değiştirmeyecek. Rusların varlığı –kısmen geri çekilmesinden sonra bile– herhangi bir bölgesel müdahaleye karşı ciddi bir caydırıcı olmayı sürdürüyor.

Bu kitap baskıya gönderildiği sırada, Suriye'nin kaderi hâlâ belirsizliğini koruyor. Olaylar kitabın bu sayfasını hükümsüz bırakıyor.

*
* *

IŞİD'in ortaya çıkışının sorumluluğu bir dizi aktöre aittir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'a yönelik pervasız savaşı bir aşırılıkçı rezervuarı yaratmış, Körfez Arap parası da bu ci-

hatçıları İran'ın hâkimiyetine karşı ortaya çıkan mezhep savaşı için beslemişti. Esad ve Maliki'nin –halklarının geniş kesimlerini yabancılaştıran– dar ve baskıcı rejimleri, dışlanmışları isyana sevk etmişti. 2007 yılında karikatürist Ali Ferzat, Şam Baharı adı verilen süreç hakkında, "[Y]a reform ya *le deluge* [sel]" diyordu. Yaşanan sel oldu. Yabancılaşmalarını mezhepsel terimlerle (Sünni) anlamlandıran insanları sadece savaş alanında yenmek mümkün değildir. Bu çirkin mezhepçi dil, kibarlıklarını bozdukları için düşmanlarını suçlayarak duydukları utancı gizleyen makul insanların bile ağzında. Politik reformlar gündeme alınmalı. Hem Irak hem Suriye tarafından 2000'lerin ortalarından itibaren sürdürülen ekonomik politikalara bir alternatif de öyle. Batı'nın başını çektiği küreselleşmenin baskısı altında Esad ve Maliki, eşitsizliği ve umutsuzluğu artıran neo-liberal politikalar güttüler. Bir sınıf siyasetinin yokluğunda, neo-liberal yozlaşmaya karşı platformlar oldukça sert, mezhepçi bir görünüm aldı. Çeşitli aşırılıkçılar, kendi şeytani gündemleri için bu yabancılaşmadan beslendiler. Bu gruplar hava saldırılarıyla durdurulabilir, yer savaşıyla zayıflatılabilir. Ancak gerçekten yok edilebilmeleri aşırılıkçılığı doğuran toplumsal koşulların, eşitsizliğin ve umutsuzluğun yok edilmesiyle mümkün olacaktır.

Charles Glass, Suriye devleti ve Müslüman Kardeşler arasındaki çatışmayı konu alan *Nefrete Övgü* (*Madiha al-Karahiya*, 2006) adlı kitabın yazarı Halep doğumlu romancı Khalid Khalifa'yla oturuyor. Khalifa'nın son romanı *Bu Kentin Mutfaklarında Bıçaklara Yer Yok* (*La Sakakin fi matabikh hadhini al-madina*) Baas yönetimine yönelik bir suçlama niteliğinde. Khalifa, Glass'a, "Savaşı durdurun, kanı durdurun. Suriye halkı artık çok yoruldu. Bir süre daha devrim oyununuzu oynayabilirsiniz, ama çok uzun bir süre boyunca değil," diye anlatıyor.[101] Bu duygu, *Frankenstein Bağdat'ta* (*Frankenstein fi Baghdad*, 2013) isimli romanında –Bağdat'ın çetin bölgelerinden– el Battavin'de yaşayan Hadi el Attag'ın hikâyesini anlatan Ahmed Saadawi'de

de görülebilir. El Attag, günlerini patlamalarda ölenlerin bedenlerinin parçalarını toplayarak geçirir; sonra bunları birbirine dikerek –adı olmayan, bedeninin parçalarının eski sahiplerini öldürenlerden intikam alan yeni suç savaşçısı– Yurttaş X'i yaratır. Yurttaş X, Irak'ın çeşitliliğinin bir bileşimi, sıkıntı içindeki bir ülkenin kurtarıcısı, "kitlesel yıkımın simgesidir". Yurttaş X bunların hepsidir. Bu Frankenstein, diyordu Saadawi, "herkesin herkesi öldürdüğü sürecin kurgusal temsilidir. Bu karakter çözümden çok, büyük bir krizin imgesel bir temsilidir."

Arap ülkelerinin geleceklerinde, kurtuluş efsaneleri değil; şiddet Arap toplumlarını çepeçevre sarmaya devam ettiği sürece, daha çok hayatta kalma distopyaları var. Umut yoğun bakımda. Çoğu zaman taşıdığı anlamın tam tersini ifade eder oldu. Suriyeli genç bir aktivist bana "politikanın bitmesini" istediğini söylemişti. Mısırlı bir eylemciyse, "Ne zaman tekrar her şey sükunete kavuşacak?" diyordu. Kast ettiği, mücadelenin değil şiddetin bitmesiydi. Düzen özleminin kendine özgü tehlikeleri vardır. Farklı geleceklerin mümkün olmadığını ve geçmişin ve bugünün eşitsizliğe dayanan, zalim istikrarının iyi bir yanı olduğunu ima eder.

2014'te gazeteci Eva Bartlett, milli uzlaşmadan sorumlu devlet bakanı ve Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi lideri Dr. Ali Haidar ile görüşmeye gitmişti. Esad'ın Şam Üniversitesi'nden sınıf arkadaşı olan Haidar, muhalefetten hükümete katılmıştı, çünkü uzlaşma (*musallaha*) için çalışmak istiyordu. Bu 2012 Haziran'ındaydı. Birkaç ay önce, Mayıs'ta Haidar'ın oğlu İsmail, isyancılarca öldürüldü. Bu Haidar'ı aksi bir adam hâline getirmedi. Haidar, Bartlett'a "O kadar çok şehidimiz var ki. Biri diğerinden daha değerli değil. Hepsi Suriyeli," diyordu.[102] Çalıştığı bakanlığının görevi, savaşçıları topluma tekrar kazandırmak. Övgüye değer bir proje bu. Ne kadar başarılı olacağı görülecek. Humus'taki Andalus Rehabilitasyon Merkezi'nde kalan eski savaşçılar, bu çatışmadan çıkacak bir yol bulmaya çabalıyorlar.

Hamzeh El Reefii, gazeteci Maria Finoshina'ya "Bundan sonra, hiç kimseyi öldürmek veya yaralamak istemiyorum," diyor. Yirmili yaşlarının başlarındaki El Reefii, hayatını yaşamak istiyor; ölüm korkusu içinde debelenmek değil.

Suriye süper güçlerin ve bölgesel güçlerin çelişkileri altında eziliyor olsa da, Halep'te yaşayan bilge ve parlak bir mimar olan Ömer Abdülaziz Hallaç, Suriye İnisiyatifi'nde yılmadan çalışmaya devam ediyor. Suriye içinde, tabanda bağlantılar kurmaya çalışıyor. "Suriye'deki barış," diyor Hallaç, "kalıcı köklere ihtiyaç duyacak. Barış tabandan yukarıya doğru inşa edilmeli. Cenevre bildirisindeki yukarıdan aşağı süreç, ancak sahadaki çatışma dinamiğinin değiştirilerek desteklenmesi durumunda işe yarayabilir." O ve onun gibiler, küçük jestler yoluyla güven tesis etmek için yoğun bir biçimde çalışıyor. Yüz yüze bakan insanlar birbirlerine güvenmeyi öğrenmek zorunda. Bunun zemini hazırlamak, Suriye çeşitliliğini boğup bastıran mezhepçi söyleme karşı çıkmak için Hallaç gibi insanlara ihtiyaç var. Ancak Hallaç bile karamsarlığa kapılıyor. "Savaş ne kadar uzarsa," diyor, "bu çok kıymetli zamanın gittikçe azalması ihtimali var."

İyice artmış olan mezhepsel ayrılıkların farklı taraflarındaki insanları birleştirecek bir bağ olarak Suriye veya Arap milliyetçiliğinin yeniden dirilmesine dair cılız bir umut varlığını sürdürüyor. Bu acı dolu savaşın tam ortasında, söz konusu milliyetçiliğin dirilmesini ummak çok fazla şey beklemek olacaktır. Politikalar sersemletici, insanların çektikleri acılarsa dayanılmaz boyutta.

4. BÖLÜM

Ülkelerin Yok Edilişi

"Bir devir geçip gitti, başka bir devirse henüz başlamadı ve hiçbir zaman da başlamayacak."

Ahmed İbrahim El Fakih, *Nafaq Tudiuhu Imra Wahida* (Bir Kadın Tarafından Aydınlatılan Bir Tünel), 1991.

Bir devleti kurmak için yüz yıl gerekir. Yıkmak içinse bir öğleden sonra yeter.

Arap ulusunun, milliyetçiliğinin köklerini aramak için, *el-Nahda*'ya, 19. Yüzyıl rönesansına bakması şaşırtıcı değildir. Ulus olmaya yönelik bu özlemden, eski Osmanlı ve sömürgeci devlet kurumlarını ele geçirmeyi amaçlayan hareketler doğdu. Bu kurumların, bir şekilde, ulusal aidiyet tahayyülünü mümkün kılacak devlet yapılarına dönüştürülmesi zorunluydu.

2001'de ABD ve müttefikleri El Kaide'ye karşı Teröre Karşı Küresel Savaş (TKKS) adı verilen büyük bir operasyon başlattı. Halen devam etmekte olan bu savaş Afganistan'da başlamıştı, ancak daha sonra dünya üzerindeki çok geniş alanları kapsayarak –Filipinler'den Nijerya'ya kadar– genişledi. Büyük fedakârlık ve zorluklarla inşa edilen devletler, –önce Afganistan ve Irak, sonra Libya ve Suriye– TKKS'nin baskısı altında çöktü. Somali, TKKS'nin öncülü olan bir savaş tarafından daha önce yok edilmişti. İşler Somali için TKKS boyunca daha da kötüleşti. ABD, Etiyopyalıları Somali'yi işgal etmeleri için kışkırttı; bu

kötü bir fikirdi: Etiyopya toplumu çoğunluk olarak Hristiyanlardan oluşuyordu ve Etiyopya devleti Somali'nin Gedo bölgesinde hak iddia ediyordu. Etiyopyalı askerler Somali'ye gelerek, yerel halkın "keçileri keser gibi" dediği bir şekilde katliama başladı.[1] Bu durum Somalili grupları aşırılıkçıların kollarına itti. Dar bir vizyona sahip olan El Şebab 2009 yılında –küresel mücahit ağlarıyla yakınlaşarak– adını Hareket El Şebab El Mücahidin olarak değiştirdi. El Kaide'nin kollarına atılmıştı.[2] Teröre Karşı Savaş teröristleri yok etmiyor, bizzat onları imal ediyordu.[3]

Kırılgan devletler, ABD'in topyekûn tahakküm, ayaklanma ve karşı ayaklanma baskısına dayanamadılar. Sahra bölgesinde devletlerin çöküşü, sadece Teröre Karşı Küresel Savaş'ın değil, aynı zamanda 1990'larda kurulan yeni ticaret rejiminin de sonucuydu. En büyük felaketleri yaşayanlar Libya ve Mali oldu. Mahşer için dört atlı yeterli değildi. Atlılardan biri, Teröre Karşı Küresel Savaş ve onun ikizi terörizm, diğeriyse neo-liberal ticaret rejimidir. Fakat bunların yanında, yoksulluk, salgın hastalıklar, cehalet, etnik hâkimiyet, kadın düşmanlığı ve kaynak savaşları da vardı. Batı'ya göre TKKS, kendi topraklarına yönelik her tür saldırıyı büyük ölçüde engelledi. Bunun bedeli, Küresel Güney'deki milyonlarca insanın hayatlarının mahvedilmesi oldu. Neredeyse her gün yeni saldırılar yaşanıyor. Kimse fark etmeden geçip gidiyorlar. Bu saldırılar sadece sıkıntıların daha da artmasına neden oluyor ve TKSS'nin sürmesini sağlıyor. Bu şeytani bir döngü.

REJİM DEĞİŞİKLİĞİ

Beş yıl önce NATO Libya'yı bombalamaya hazırlanırken, kıdemli bir Batılı diplomata, Irak tecrübesinin giriştikleri bu son macera için yol gösterici olup olmayacağını sormuştum. Sonuçta Irak'taki rejim değişikliği bir kaosa yol açmış ve bu kaos sonucunda 2006'da IŞİD'in atası doğmuştu. Rejim değişikliği kaosa

neden olmuş, kaos da politikanın en kötü yönlerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştı. Batılı diplomat endişelerimi küçümsemişti. Libya farklı olacak demişti. Peki Libya'yı istisnai kılan neydi? Diplomat dostum Libya'daki *herkesin* Muammer Kaddafi'den nefret ettiğini söylüyordu. 2011 yılında Kaddafi'ye olan destek sınırlıydı. Devrildiğinde Libya halkı Ulusal Geçiş Konseyi'nin çevresinde toplanacak, Bingazi'den Trablus'a gelen bu tabansız banker ve avukat grubunu şeker ve çiçeklerle karşılayacaktı. Kaddafi'nin kendinden önceki Saddam Hüseyin gibi sınırlı bir destekçi grubuna sahip olduğu yönünde bir beklenti vardı. Onlar –en nihayetinde– diktatördüler ve diktatörler şehirlerin meydanlarındaki betondan heykelleri gibi kolayca yıkılırlardı.

Libya hakkındaki kendi tecrübem bu kadar umutlu olmama izin vermiyordu. Geniş halk kesimleri Libya devletinin himayesine bel bağlıyordu ve hatta nüfusun önemli bir kısmı Kaddafi'yi samimi bir şekilde seviyordu. Bunu test edebilecek herhangi bir yol yoktu, çünkü ne seçimler, ne sandıklar ne de bunun için herhangi bir geçerli yöntem vardı. Öte yandan, Libya ordusunun 1987 Çad Savaşı'nda yaşadığı aşağılanmadan sonra moralini yeni yeni düzeltmiş olduğu da bir gerçekti. Suriye Arap Ordusu'nun büyük çoğunluğunun yaptığının aksine, Libya ordusu sonuna kadar Kaddafi'nin yanında durmayacaktı. Verilen destek ne kadar zayıf olsa da, hâlâ Kaddafi'ye bağlılığı olan gruplar bulunuyordu. Diplomata, hâlihazırda bütünlüğünü yitirmemiş olan Libya'nın şehir şehir, kabile kabile bölünmesi için çaba harcamak yerine –Afrika Birliği'nin de amacı olan– barış için çaba harcamanın belki de daha iyi olacağını söyledim. Batılı diplomatlar barış konusunda istekli değillerdi. Irak deneyimi tarafından lekelenmiş olan insani müdahale doktrinlerini parlatmak istiyorlardı. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'a, danışmanı ve dostu Sidney Blumenthal tarafından 2 Nisan 2011'de gönderilen ve daha sonra sızdırılan e-posta, Fransız Hükümeti'nin daha aşağılık gerekçeleri olduğunu gösteriyordu:

1. Libya petrol üretiminden daha büyük bir pay kazanma isteği.
2. Kuzey Afrika'daki Fransız etkisini artırmak.
3. [Nikolas Sarkozy'nin] Fransa içindeki politik durumu iyileştirmek.
4. Fransız ordusunun dünya üzerindeki konumunu yeniden güçlendirmesini sağlamak.
5. [Sarkozy'nin] danışmanlarının, Kaddafi'nin Frankofon Afrika'da hâkim güç olan Fransa'nın yerine geçme yönündeki uzun vadeli planları hakkındaki endişelerini gidermek.

Batılı liderlerin ağzından asla bu türden amaçlara dair sözcükler dökülmez. Irak fiyaskosundan sonra 2005 yılında BM'ye kabul ettirdikleri müdahale doktrini olan Koruma Sorumluluğu'ndan (R2P) bahsetmeyi tercih ederler. Libya bu teoriyi denemek için iyi bir fırsattı. Eğer biri çıkıp Libya savaşının Kaddafi'nin Afrika kıtası için, Fransız parasıyla ölçülen CFA Frankı'nın yerini alacak yeni bir para birimi oluşturma girişimine karşı yapıldığını söylemiş olsaydı, bu açıklama anında reddedilirdi. Böylesi suçlamalar kirli komplo teorilerinin çöplüğüne atılırdı. Batı, sadece en yüce amaçlar uğruna hareket eder. Blumenthal'in e-postasında bahsedilen beş husus Batı için incelikten fazlasıyla yoksundur.

Ancak yine de bu hususların bazıları mantıklı görünüyor. Fransa, daha 2011 yılının Ocak ayında Fildişi Sahili'ne müdahale etmişti ve 2012 yılında da Mali çatışmasına girecekti. Her iki durum da Fransa'nın çıkarlarını ve nüfuzunu korumaya hevesli olduğunu göstermişti. Kaddafi, Fransa'nın eski Afrika sömürgelerinin bağımlılığını ortadan kaldıracak bir Afrika para birliğinin kurulması gerektiğinden söz etmişti. Eski sömürgelerin birçoğu – 2023 yılında yürürlüğe girecek olan– bir Afrika Merkez Bankası kurulması ve *afriq*'in kıtanın para birimi olması önerilerini içeren 1991 tarihli Abuja Anlaşması'nı imzalamıştı. 2001 tarihli bir IMF çalışması, Fransızca konuşulan sekiz Batı Afrika

ülkesinin, düşük büyüme ve düşük bölgesel ticaretle birlikte, Fransız Frankı'na bağlılıktan çok az fayda sağladıklarını ortaya koyuyordu.[4] Kaddafi kuşkusuz Libya'nın petrol kârlarıyla desteklenecek olan birliğin kurulması için rol oynamıştı. Sarkozy'nin Fransa'daki seçimlere dair endişeleri bulunmaktaydı ve bu kaygılar kısmen Fransa'nın Tunus'taki rolüyle ilgiliydi. Sarkozy'nin dışişleri bakanı ve Bin Ali'nin yakın dostu Michele Alliot-Marie, Fransa'nın protestoculara karşı Bin Ali'nin güvenlik kuvvetlerine "knowhow" sağladığını belirtmişti.[5] Sarkozy'nin Kültür Bakanı Frédéric Mitterrand, Tunus'un "tam olarak bir diktatörlük" olmadığını söylerken, Tarım Bakanı Bruno Le Maire, Bin Ali'nin reformlarını övüyordu. Diğer yandan Kaddafi, Sarkozy'yle olan ilişkisini açıklayacağına dair işaretler vermeye başlamıştı; buna (daha sonra kanıtlanacağı üzere) Sarkozy'nin 2007 yılındaki seçim kampanyasına yaptığı parasal destek de dâhildi.[6] Tüm bunlar kanıtlanabilen şeyler değildi ve Wikileaks Fransız devletinin elektronik yazışmalarını ele geçirene dek tüm kanıtlar örtbas edilecekti. 2011 yılında NATO'nun BM Güvenlik Konseyi kararı elde etmesi için en agresif davranan ülke Fransa'ydı. 15 Mart 2011'de ABD'nin BM nezdindeki büyükelçisi Susan Rice, Fransız mevkidaşı Gerard Araud'ya bu "boktan" savaşı yapabilmek için ABD dışındaki kuvvetleri de ikna etmesi gerektiğini söyledi. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un Beyaz Saray üzerindeki yoğun baskısı, Obama'yı bu Fransız hikâyesine inanmaya zorladı. Birleşik Devletler Fransızları destekleyince, BM Güvenlik Konseyi kararı alınmış oldu. Karar çıkınca Libya'ya ilk saldırıyı Fransız jetleri düzenledi.

Rejiminin istediklerini dile getirme eğiliminde olan Suudi medya kuruluşu *Al Arabiya*'daki haberler, 2011 yılı başlarında Libya'da neredeyse bir soykırım yaşandığını bildiriyordu. Obama'nın danışmanı Dennis Ross, Temmuz 1995'te bir katliamın yaşandığı Bosna kasabası Srebrenitsa'ya göndermede bulunarak Bingazi'nin "Srebrenitsa'dan çok daha kötü" olacağını

ifade ediyordu. Ross –*Washington Post*'un aktardığına göre– "Bingazi'de 100.000 insanın katledilmiş olabileceğini" iddia ediyordu.[7] Batılı gazeteciler, Bingazi'ye doluşarak isyancı komutanlar tarafından kendilerine anlatılan, savaşın heyecanıyla abartılmış hikâyeler hakkında doğruluğunu araştırmadıkları haberler yaptılar. Savaş muhabirliği, heyecan ve coşkuya değil, ağırbaşlılık ve kuşkuya dayanır. Bu saçma haberleri temel alan Obama, Sarkozy ve İngiltere Başbakanı David Cameron, *New York Times*'ın serbest kürsü sayfasında Misrata'nın bir ortaçağ kuşatmasına göğüs gerdiğini yazdılar.[8] Bunu okuyan gazeteci Alexander Cockburn şunları söyleyecekti: "Şimdilik bu kesinlikle söz konusu değil. Bir ortaçağ kuşatması, genellikle en az bir yıl süren, şehrin sakinlerinin önce sıçanları sonra birbirlerini yedikleri ve kuşatmacılarla birlikte hepsinin vebaya boyun eğdiği bir şeydir."[9]Abartmak sıradan bir şey hâline gelmişti. Yugoslavya ve ortaçağ Avrupa'sıyla yapılan benzetmeler, sahada var olmayan bir gerçekliğin üretilmesi işlevini görüyordu.

New York Times'tan David Kirkpatrick, "İsyancılar propagandalarını şekillendirirken hakikate hiç bağlı kalmıyor, savaş alanlarında var olmayan zaferler kazandıklarını iddia ediyor, çoktan Kaddafi'ye geçmiş önemli şehirlerde savaşın sürdüğünü söylüyor ve Kaddafi'nin barbarlıklarına dair abartılı iddialarda bulunuyorlar," diye yazıyordu.[10] Daha sonra, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yaptığı soruşturmalar, Kirkpatrick'in yazdıklarını, yani ölü sayısının isyancıların iddia ettiği gibi olmadığını doğrulayacaktı. Enformasyon eksikliği ABD Dışişleri Bakanlığı için bir kaideydi. Libya müdahalesine giden süreçte Ulusal Güvenlik Konseyi'nde çalışan Derek Chollet, "Bizlerin, ABD'nin, Libya'da ne olduğuyla ilgili olarak sağlam bir bilgi kaynağımız yoktu," diyerek bu durumu itiraf etmişti.[11] Buna rağmen ABD, bu son Libya maceralarında Fransız ve İngilizlerle beraber davrandı. BM, ülkedeki sivilleri korumak üzere (1973 numaralı) Güvenlik Konseyi kararını çıkardı. Bombalama başladıktan kısa bir

süre sonra, Güvenlik Konseyi kararında belirtilen asıl amaç bir kenara itilecekti. Artık oyunun adı rejim değişikliğiydi. Dünya tarihindeki ilk hava bombardımanı 1911'de İtalyanların Libya'yı bombalamasıyla gerçekleşmişti. Yüz yıl sonra Batı bu filmin devamını çekmek için geri dönmüştü.

NATO, BM tarafından verilen yetkinin sürdürülmesi görevini Fransa'dan devraldı. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin verdiği meşruiyetle NATO, en az on bin sortiyle Libya'yı vurdu. Rusya ve Çin gibi Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika (BRICS devletleri) da NATO operasyonunun verilen yetkiyi çoktan aştığı hakkında homurdanmaya başladılar. Operasyon, Koruma Sorumluluğu'ndan rejim değişikliği hedefine yönelmişti. ABD ordusunun J7 Müşterek Karargâh'a bağlı Müşterek ve Müttefik Operasyonel Analiz Bölümü tarafından 2012 yılında yapılan bir çalışma, NATO kalkanının arkasında Libya savaşının yükünü ABD'nin sırtladığını belirtiyordu. Aynı çalışma, Afrika Komutanlığı'ndaki ABD'li savaş planlamacılarının "rejim değişikliğinin niyet edinilen bir seçenek mi olduğu, yoksa operasyonların sadece sivilleri korumak ve mültecilere insani yardım sağlamaya mı odaklanması gerektiği konusunda kararsız olduklarını" ortaya koyuyordu.[12] BM tarafından verilen yetki ikincisi içindi, ancak ülkedeki karışıklık ABD ve NATO'nun bunu aşan savaş hedeflerinin peşine düşmesine imkân sağladı. Batı'ya BM şemsiyesi altında herhangi bir yerde askerî bir harekât yürütme iznini vermekte isteksiz davranacak olan BRICS devletlerini kızdıran buydu. Şam'ın Batı tarafından bombalanması ihtimalinin önüne geçen de aynı şeydi. Libya, Suriye'nin üstünde asılı duran bir gölgeydi.

BRICS devletleri, 1973 numaralı BM kararının nasıl uygulandığının araştırılması için BM İnsan Hakları Konseyi'ne baskı yaptı. Konsey bir araştırma yürüttü ve 2 Mart 2012'de raporunu yayımladı.[13] Rapor, Kaddafi güçlerinin soykırım uyguladığı yönündeki iddiaların aşırı derecede abartıldığını ve NATO bom-

bardımanının gerçekten gerekli olup olmadığının araştırılması gerektiğini ortaya koydu. Raporun yazarları –NATO da dâhil olmak üzere– tüm tarafların Libya'da savaş suçu işlediklerini belirtiyordu. İnsan Hakları Konseyi, Batı bombardımanını araştırmaya çalışınca, NATO'nun hukuki danışmanı Peter Olson komisyon başkanlığına sert bir mektup yazdı.

> "NATO olaylarının", komisyonun raporunda, komisyonun yasaları ihlal ettiği veya suç teşkil ettiği yönünde hükümde bulunma ihtimali olan diğer olaylarla aynı kulvarda ele alınması hâlinde bundan endişe duyacağız. Bu bağlamda, komisyonun yetkisinin, "işlenen suçlar ve ... [yasa] ihlalleriyle ... ilgili gerçekleri ve koşulları tartışmak olduğuna dikkat çekeriz." Buna uygun olarak, komisyonun raporunda NATO'nun Libya'daki eylemlerini konu etmeye karar vermesi durumunda; raporun, kesin bir dille, NATO'nun kasıtlı olarak sivilleri hedef almadığını ve Libya'da savaş suçu işlemediğini belirtmesini talep ederiz.[14]

NATO araştırmayı savuşturmuştu. *New York Times*, NATO'nun 8 Ağustos 2011'de Majer'i (Trablus ve Mısrata arasında bir köy) bombalaması sonucunda en az otuz dört sivili öldüğü bilgisine erişecekti.[15] *Times*'tan bir muhabir Mart 2012'de hikâyeyi yeniden ele aldı, NATO'nun –benzer pek çok olaydan sadece biri olan– Majer olayının incelenmesine neden izin vermediğini sordu. Beş gün sonra gazetenin editöryal yönetimi, NATO'nun "sivil ölümlerine dair bağımsız ve güvenilir iddiaları araştırmak konusunda oldukça ilgisiz davrandığını" belirtiyordu. Bir sonraki gün NATO sözcüsü Oana Lungescu, NATO'nun kendi araştırmasını yaptığını ve Libya hükümetinin bir soruşturma istemesi durumunda "NATO'nun işbirliği yapacağını" ifade etti.[16] O sırada harap durumdaki Libya hükümeti bir soruşturma açacak durumda değildi. Nitekim, hükümet 2 Mayıs tarihinde çıkardığı 38 numaralı yasayla tüm isyancıları ve dolaylı olarak NATO'yu da kapsayacak bir af getirecekti.

14 Mayıs 2012'de İnsan Hakları İzleme Örgütü (İHİÖ) NATO'nun hava saldırılarında ölen siviller meselesini yeniden değerlendiren bir rapor yayımladı.

İHİÖ bombalanan (yapılmış olan on bin sorti içinden) 8 sahaya bakmış ve bu sahalarda, yarısı on sekiz yaşının altında olan yetmiş iki sivilin NATO bombaları tarafından öldürüldüğünü bulgulamıştı. İHİÖ "NATO'nun bu ölümleri kabullenmediği veya nasıl ve niçin yaşandıklarını incelemediği" sonucuna varmıştı.[17] İHİÖ yardımcı olması için NATO'yla temasa geçti. NATO'nun Operasyonlardan Sorumlu Genel Sekreter Yardımcısı Richard Froh, 1 Mart'ta yazdığı cevapta NATO'nun BM soruşturması için daha önce işbirliği yapmış olduğunu (yapmamıştı) ve İHİÖ'nün "Komisyon'a verdikleri detaylı yorumlara bakması gerektiğini ve bu yorumların da raporun parçası olarak eksiksiz bir şekikilde yayımlanacağını düşündüklerini" belirtti. O rapor İHİÖ'nün yürüttüğü araştırmaya yardım edecek hiçbir şey içermiyordu. NATO açıkça sivil denetimi umursamadığını belirtiyordu. BM ve insan hakları grupları savaşın önünün açılması için faydalıydılar, ancak rejim değişikliği sonrasında o kadar da önem taşımıyorlardı.

NATO, ister Fransa'nın aşağılık gerekçeleri nedeniyle olsun isterse başka bir nedenle, yapacağını yapmıştı. Parçalanmış olan Libya halkı, devlet kurumlarının yıkılmasına, Kaddafi'nin memleketi Sirte sokaklarında linç edilmesine, çeşitli isyancı gruplarının ulusun esenliğini umursamadan savaş ganimetlerini toplamasına tanıklık etti. Bu herkesin dâhil olduğu kuralsız bir savaştı. Bölgesel güçler, ülkenin farklı kısımlarında idareyi ele geçiren kendi vekil güçlerini öne sürüyordu. Pompalardan petrol fışkırıyordu. Çok büyük sayıda sivil ya evlerini ya da ülkeyi terk etti; altı milyondan biraz fazla olan nüfusun bir milyonu yerinden oldu.[18] Kaddafi taraftarları kafileler hâlinde ülke dışına çıkanların başını çekerken, kalanlarsa ya yeraltına çekiliyor ya da hapse giriyordu. Binlerce Kaddafi yanlısı hâlen yargılanmadan

hapiste tutuluyor. BM Libya Destek Misyonu Şefi Ian Martin, 1 Mayıs 2012'de BM Güvenlik Konseyi'ne "gözaltında kötü muamele ve işkence olaylarının devam ettiğini" bildirecekti. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nden Joe Stork, "Libyalıların üstesinden gelmek için çok savaştığı ayrımcı adalet anlayışına işaret eden" bu tür işkence haberlerini ayrıntılarıyla ortaya koydu. Uluslararası Af Örgütü'nün hazırladığı bir rapor, en az iki bin dört yüz insanın herhangi bir suçlama olmaksızın gözaltında olduğunu ortaya koyuyordu.[19] Mayıs 2012'de yayımlanan bir BM raporu ise, herhangi bir suçlama olmaksızın tutulan Kaddafi destekçilerinin sayısının yedi bin olduğunu belirtiyordu. Kaydı tutulanlardan daha fazla sayıda "hayalet mahpus" olma ihtimali de var. Kazananın adaleti kanun olmuş, uluslararası hukuk devre dışı bırakılmıştı.

Rejim değişikliği konusunda Irak'tan hiçbir ders alınmamıştı.[20] Amerikan işgal kuvvetleri, Irak'ta isyana neden olacak hatalı bir kararla tüm Baas partisi üyelerini işlerinden atmıştı. NATO tarafından göreve getirilen yeni Libya rejimi de, Kaddafi rejimiyle ilgisi olan herkesi haklarından mahrum eden bir Siyasi İzolasyon Yasası çıkardı. 2012 tarihli 37 numaralı yasa, hükümete Kaddafi'yi "yücelten" ya da 17 Şubat Devrimi'ni kötüleyen herkesi tutuklama ve hapse atma yetkisi tanıyordu. Zaviye'deki sivil mahkeme Kaddafi destekçisi olduğu iddia edilen ve yeni rejime karşı "terörist eylemler" planladıkları söylenen beş kişiyi yargıladı. İddianame yalan yanlıştı, buna rağmen mahkeme başkanı –Ali Ashaab Muhammed– adamların "bazı bölgelerdeki çatışmalarda yer aldıklarını itiraf ettiklerini" söyleyecekti. Kaddafi rejiminin ve devletinin bir parçası olanlara yönelik takibat, bu denli şüpheli davalarla başlamış oldu. Yargılananlar arasında, onu ne Libya hükümetine ne de Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne teslim etmeyi reddeden bir milis grubu tarafından tutulan ve hakkındaki yakalama kararı savaşın gerekçelerinden birini oluşturan Seyfülislam Kaddafi de bulunuyordu.

Rejim değişikliğine yönelik müdahaleden beş yıl sonra, Batı, ülkenin çökmesi nedeniyle kendi başlattığı savaşı değil, Libyalıları suçlamayı tercih ediyor. Müdahale için bastıran Fransa'nın ABD Büyükelçisi Gérard Araud, 2016 yılında sorunun nedeninin, Batı'nın rejimin çökmesinden çok kısa bir süre sonra seçimlerin yapılması için acele etmesi olduğunu söyleyecekti: "Hiçbir uzlaşma tecrübesinin veya siyasi partilerin olmadığı bir ülkede seçim düzenliyorsunuz. Bir seçim yapıldığı için her şeyin çözüldüğünü düşünüyorsunuz. Fakat neticede aşiret gerçeği geri geliyor ve ülkeye musallat oluyor."[21] Liberalizmiyle övünen Batı, "aşiret gerçeğinin" kokusunu alır almaz hızla uzaklaşacaktı.

Libyalı dostlarım sık sık alaycı bir şekilde "eğer NATO araştırma yapmadan hareket ediyorsa, *thuwar* [isyancılar] neden aynısını yapmasın ki?" diye soruyor. Bu mantıklı bir soru.

SUİKASTLER

Rejim değişikliği gerçekleştirildikten sonra, Batı ve onun tarafından seçilen Libyalı liberaller aceleyle yeni yasaların yazılması ve seçimlerin yapılması işine giriştiler. Siyasi partilerini kurdular, iktidarı kolayca kazanacaklarını umarak arkalarına yaslanıp beklediler. Nisan 2012'de, Libyalı liberaller ve Batılı danışmanları "din, etnisite ve aşiret temelli" partileri yasakladı. Büyükelçi Araud "aşiret gerçeği" hakkında düşüncelerini belirtirken, demokrasi üzerindeki Batı tarafından dayatılan bu kısıtlamaya değinmiyordu. Katar ve Türkiye'nin desteklediği Müslüman Kardeşler hayrete düşmüştü. "Yasayı anlamadık," diyorlardı bildirilerinde. "Bir anlam ifade etmiyor da olabilir, hiçbirimizin seçimlere katılamayacağı anlamına geliyor da." Müslüman Kardeşler'in lideri Alamin Belhaj oyunun dışında kalmayacaktı. Adamlarının seçimi kazanabileceğini biliyordu.[22] Bu arada, Trablus'taki *thuwar*'ın emiri Abdel Hakim Belhaj isyancı kimliğinden sıyrılarak Hizbul Vatan partisini kurdu. Bu

durum Washington'ın tüylerini ürpertecekti, çünkü Libya İslami Mücadele Grubu'nun kurucularından biri olan Belhaj, Afgan savaşlarında yetişmiş ve Teröre Karşı Savaş'ın sıra dışı şüphelilerin transferi programıyla Batı tarafından Libya hapishanelerine iade edilmişti. Belhaj Batı'nın müttefiki değildi. Hatta Amerikan standartlarına göre, Guantanamo'da olması gereken biriydi. Oysa Belhaj, Libyalı liberallerden çok daha popüler olması nedeniyle, yeni Libya'da siyasi iktidarı kazanmak üzereydi.

Belhaj o günlerde Libya'daki en büyük tehlike olmayabilirdi. Çok daha kaygı verici olan şey, ortaya çıkan ve nereden geldiği belirsiz şiddetti. 3 Haziran günü, Tarhuna kasabasındaki Awfeya taburunun komutanı –Abu Ajilah Habshi– tutuklandı. Olayın ayrıntıları belirsizliğini koruduğu için sadece tutuklandı diyebiliyoruz: Habshi, Trablus havaalanına giderken mi kaçırılmıştı, yoksa bazı hükümet yetkilileri tarafından mı tutuklanmıştı? Liderlerinin tutuklanmasına öfkelenen Awfeya taburu, havalimanını ele geçirerek liderlerinin salıverilmesini talep etti. Kaddafi'nin öldürülmesini izleyen ilk birkaç ay boyunca, havalimanının ele geçirilmesi bir taktik hâline gelmişti: Aralık 2011'de arabasına ateş edilmesinden sonra General Halifa Hifter'in adamları da havalimanını kontrol altına almıştı. Sonrasında havalimanı bir Zintan'lı, bir Trablus'lu milis grupların eline geçecekti. Şimdi de birkaç saat için liderlerini geri alamadan evlerine çekilecek olan Awfeya taburunun elindeydi. Habshi, Libya hapishanelerinin karanlığında iz bırakmadan kaybolacaktı.

Tarhuna, Trablus'un kırk mil güneydoğusunda Bani Walid'e giden yol üzerinde yer alan sakin bir kasabadır. Libya'nın petrolden önce ana ihraç maddesi olan hasır otu üretimiyle bilinir. Kaddafi kasaba elitinin bir kısmını kayırmış, Tarhuna aşireti liderleriyle sıkı bağlar kurmuştu. Bu liderlerden biri olan Abu Ajilah Habshi, isyanın ilk haftalarında Kaddafi rejimiyle olan bağlarını koparmıştı. Aşireti tarafından gördüğü baskı nedeniyle Abu Ajilah Habshi Tunus'a gitmiş, sonra Mısır üstünden

Libya'ya dönmüştü. İsyanın merkezi olan Bingazi'de Awfeya Taburu'nu kurmuş ve Akdeniz Yolu boyunca savaşmıştı. Habshi, Tarhuna'ya yüzünde muzaffer bir gülümsemeyle döndü. Ancak kasaba hâlâ bölünmüş durumdaydı ve büyük bir kesim Kaddafi'ye sadakatini sürdürüyordu; ne var ki ona olan bağlılıklarını geliştirmek için hiçbir imkânları yoktu. Bu kesimden bazı gruplar, Tarhuna Askerî Konseyi Başkan Yardımcısı Albay Abdullah Hüseyin ve meslektaşı Albay Salim Souissi'ye suikast girişiminde bulundu. 2012 yılının Mayıs ayında Mısratalı isyancılar, Kaddafi yanlılarını çıkarmak için Bani Walid'e gitmeyi denediklerinde Tarhunalı silahlı güçler yolu kapatacaktı.

Kaddafi yanlısı bu kesimler, kendilerini kendi topraklarında yabancı olarak hissetmeye başladıkça silahlarına daha sıkı sarıldılar. Pek çoğu sınırı geçip Tunus'a ve Mısır'a kaçtı. Kaddafi'nin yakın dostu Khuwaildi el-Hamidi, Kahire'de Libya Ulusal Halk Hareketi'ni kurdu. Hamidi'nin 2012 seçimlerine girmesi yasaklanmıştı. Ancak Hamidi, "Batı'nın yalanları" dediği şeylerin teşhir edilebileceğini göstermek için seçimlerde Kaddafi yanlısı adaylar göstermek konusunda istekliydi. Bana Libya halkının NATO'nun savaşına ve liberallere karşı iktidarı Hamidi'nin hareketine vereceğini söylüyordu. Ancak kurallar onları sistemin dışına itti. El-Hamidi'nin Kahire'de sürgünde belirttiği üzere bu "Yeşil Hareket" gölgelere karıştı. El Hamidi'nin Haziran 2015'teki ölümüne kadar sessiz kalan hareket, 20 Ekim'de Kaddafi'nin dördüncü ölüm yıldönümünde Bani Walid'den Bingazi'ye kadar pek çok yerde tekrar ortaya çıktı. Trablus sokaklarında yankılanan sloganları gayet açıktı: "*İnşallah aşra Saddam, aşra Muammar*" ("Allah on Saddam, on Muammer göndersin").

Paramparça bir durumda olan Libya şimdi de ülkenin kendilerine teslim edildiğini düşünen isyancılarla uğraşmak zorundaydı. Ülkenin batısında Mısratalı milis grupları –*al-Nimer* (Kaplan Tugayı), *al-Isnad* (Destek Tugayı), *al-Fahad* (Jaguar Tugayı), *al-Asad* (Aslan Tugayı), *al-Qasba* (Kale Tugayı), *Usso-*

ud al Walid (Vadinin Aslanları Tugayı)– hiçbir engelle karşılaşmadan hızla ilerliyorlardı. Sirte ve Trablus'a ilerlediler ve yolda Kaddafi'yi öldürdüler. Mısratalı milisler, şehirlerinin güneyindeki Tawergha kasabasına girerek nüfusu oluşturan otuz bin siyah Libyalıyı zorla buradan çıkardılar. Uygulanan şiddetin cep telefonuyla çekilen görüntüleri, Mısratalı milislerin Kaddafi'ye sadakatle suçlanan esirler için ırkçı yakıştırmalarda ("kara yılanlar") bulunduklarını göstermektedir. Tawergha kasabası çıkışındaki yol üzerine Mısrata Tugayı mensupları, kendilerini "köleleri ve kara derilileri temizleyen tugay" olarak tanımlayan bir slogan yazmışlardı.[23] Tawergha sakinlerinin bir kısmı toplama kamplarına gitti, bir kısmı da kaçtı. Tawergha Yerel Konseyi, Tawerghalıların evlerine dönmeleri için bir yol aramış, ancak bunun bir yararı olmamıştı. Batı, herkesin gözü önünde gerçekleşen bu ırkçı etnik temizliği izlemekle yetinecek, bu konuda çok az yorum yapacaktı.

Mısratalı milislerin, aynı şekilde Kaddafi'yle bağlantılı olmakla suçladıkları Bani Walid halkına uyguladığı şiddet de yukarıda anlatılanların bir benzeridir. Kaddafi'yi öldürmüş olan 22 yaşındaki Mısratalı Omar Bin Shaaban'ı öldürenlerin Bani Walid'li bir grup olduğu söyleniyordu. Hükümet çıkardığı 7 Sayılı Karar'la dileyen herkese Bin Shaaban cinayetinin intikamını alma hakkını tanımıştı. Mısratalı savaşçılar bu karara dayanarak, uzun süren bir kuşatmanın ardından Bani Walid'e girdiler. Sözcüleri Muhammad el-Gandus, "Eğer bu savaşı kazanırsak, Libya sonunda özgür olacak," diyordu. Asıl sonuçsa Mısratalı milislerin kendilerini dokunulmaz görmesi, gangsterler cennetinde gangster olmalarıydı. Kendilerini Libya Şafağı olarak adlandıran gruplar –post-travmatik stres bozukluğundan mustarip Salah Badi tarafından yönetilen– bu Mısrata gruplarıydı. 2012 yılında ABD Savunma Bakanlığı'ndan bir yetkili, Katar tarafından silahlandırılan bu grupların, ABD'nin fonladığı kişilerden "daha anti-demokratik, daha sekter ve İslam'ın aşırı bir

yorumuna daha yakın olduklarını" belirtiyordu (bunun böyle olduğunu tespit etmek hiç kolay olmasa da).[24] Libya İslami Mücadele Grubu'ndan (El Kaide'yle daha eski bağları olan) savaşçılar, Müslüman Kardeşler'in içi geçmiş liderleri, Mısratalı isyancı hizipler ve Trablus merkezli isyancı grupları, Libya Şafağı'nı (Fecr) oluşturarak Trablus dâhil olmak üzere Batı Libya'da pek çok şehri ele geçirdiler. Bu alanlardaki hâkimiyetleri bugün de sürmektedir.

Temmuz 2012 seçimleri, Batı ve onun seçilmiş liberalleri tarafından zaferlerinin haksızca ellerinden alındığını düşünen siyasal İslamcıları kızdırmıştı. Bu gruplardan bazıları Libya Şafağı ile ittifak yapacak ve anayasa sürecine katılmayı reddecekti. Bu hoşnutsuz kesimler Bingazi'de –içlerinde Ensar el-Şeria'nın da olduğu– çeşitli gruplar oluşturdular. Devrimi başlatan bu kentin siyasetini, askerî personele ve liberallere –özellikle kadınlara– yönelik suikastlar belirler hâle geldi. 2013 yılında bir hafta içinde üç ordu mensubu suikasta uğradı: Derne Hava Kuvvetleri'nden Albay Fathi el-Emami, Albay Aqila al-Dukali Ubaidi, çoktan emekli olmuş (70 yaşındaki) Hava Kuvvetleri Komutanı Albay Abdel Latif Amdawi el-Mazeeni. Ubaidi, Kaddafi'ye karşı isyancı güçlere komuta etmiş ve daha sonra –büyük ihtimalle, Kaddafi'nin Abu Salim Cezaevi'nde yatmış bir grup İslamcının oluşturduğu Obaida İbn Jarrah Tugayı tarafından düzenlenen– bir suikasta uğramış olan Tümgeneral Abdel-Fattah Younis'in ekibindendi. Bu İslamcı grupların ufuklarını belirleyen şey intikamdı. Askerlerin peşine düşmeleri şaşırtıcı değildi.

Ancak en stratejik saldırılara maruz kalanlar liberaller oldu. İnsan hakları avukatı Abdel Salam al-Mismari, 27 Haziran 2013 gününde cami çıkışında bir keskin nişancı tarafından vuruldu. Nasıl bir karaktere sahip olduğu ne NATO ne de İslamcılar tarafından anlaşılan al-Mismari, Bingazi'deki başkaldırının ilk zamanlarında önemli bir figürdü. Mismari, akrabası olan romancı İdris al-Mismari, avukat Fateh Terbil ve diğerleri, Şu-

bat 2011'de Maidan al Shajara'da yapılan Bingazi protestolarının içinde yer almışlardı. Al-Mismari ve Jamal Bilnour gibi insanlar, Bingazi Adliyesi'nin önünde Libya'da daha çok siyaset alanı açacağını umarak reform talep ediyorlardı. Akıllarında devrim yoktu. Kaddafi'nin özel görevlisi Abdullah Senussi'yi Bingazi'ye getirmeyi başaramayan aktivistler, mücadelelerinin dozunu artırmışlardı. Tümgeneral Abdul-Fattah Younis'i, ordunun elit birliklerini (*sa'aiqa*) hükümet güçleriyle mücadele etmesi için göndermeye ikna eden al-Mismari idi. Al-Mismari artık sadece bir protestocu değildi. Fiilen savaşın taraflarından biri hâline gelmişti. Bingazi'yi Trablus'un kontrolünden çıkartan Tümgeneral Younis'in taraf değiştirmesi olmuştu. Kaddafi'nin yaşadığı büyük hayal kırıklığının ve konuşmalarındaki öfkenin nedeni buydu. Kaddafi düştükten sonra, Abdel Salam al-Mismari'nin Tümgeneral Younis'le görüşmesinden önce savunduğu gibi bir siyasete izin verilmeyeceği ortaya çıkacaktı. Kurşunun kalbini bulması sadece şiirsel bir söz değildi.

Cinayetler al-Mismari'nin öldürülmesiyle sona ermedi. Bir sonraki yıl, Bingazi'nin kıdemli avukatlarından Salwa Bugaighis, asker üniformalı ve kapüşonlu adamlar tarafından evinde düzenlenen suikast sonucunda öldürüldü. O talihsiz 2014 seçimlerinde oyunu kullanmış, evine yeni dönmüştü. Bugaighis, insanların tekil yurttaşlar olarak görüldüğü bir toplum yaratmak isteyen klasik bir liberaldi. Mart 2011'de Ulusal Geçiş Konseyi'ne katılmış, fakat dört ay sonra konsey liderliğinin yozlaşmışlığından duyduğu hayal kırıklığı nedeniyle konseyden ayrılmıştı. Kadın haklarına inanıyordu, ki bu diğer liberallerce paylaşılan bir şey değildi. Ocak 2012'de ulusal kurucu mecliste kadınlara yüzde on kota öngören maddeyi kanundan çıkartan bu liberallerdi. "Aşiret zihniyeti ve kadınlara dair basmakalıp düşünceler nedeniyle toplumun henüz hazır olmadığını biliyorum. Toplumun zihniyetini değiştirmek için çok çalışmalıyız," diyordu Bugaighis. *Hakki* hareketinden Magdulien Abaida, kadın kotası için

mücadele veren ulusal kampanyanın içinde yer almıştı. Abaida gerçek duruma bakarak "Toplumumuzda insanlar kadınlara oy vermez," diyordu. Daha sonra bana kendisi gibi –her yaştan, her çevreden– kadınların kota için mücadele ettiğini söyledi. Aslında Bugaighis, yüzde otuzun altında hiçbir kotanın yeterli olmayacağını belirtmişti. Abaida ve Bugaighis kendilerini parlamento tarafından ihanete uğramış hissediyorlardı. Kadınlar, siyaset alanının dışına itilmişlerdi; siyasette sadece Sağlık Bakanı Fatima Hamroush, *Hakki* hareketi lideri Magdulien Abaida, Bingazi Belediye Meclis Üyesi Najat el-Kikhia, Bani Walid Milletvekili Amina Mahmoud Tantakh gibi az sayıda isim yer alıyordu. Diğer liberallerse silahların kurbanı oldu: *Burniq* editörü Miftah Bouzeid, kültürel aktivist Entissar el-Hasaari ve gençlik aktivistleri Tawfiq Ben Saud ve Sami Elawafi. Hiçbirinin bir şansı olmadı.

Bu beş yıl boyunca yüzlerce insan suikastçıların silahlarının kurbanı oldu. Ölenlerin arasında, toplumda tanınan dürüst ve tecrübe sahibi insanlar kadar, en aldatıcı ancak en gerekli duyguyla, yani umutla hareket eden genç insanlar da bulunuyordu. Liberallerin trajedilerinden biri kestirme bir politika izlemeleri, yani NATO kaplanının ve İslamcı cihatçıların sırtına binerek ülkenin liderliğine ulaşacaklarına inanmalarıydı. Ancak onları ne Batı ne de İslamcılar ciddiye aldı. Liberaller, Batı için Libyalı kisvesi sağlarken; İslamcılar içinse görünüşteki liderlikleri Batı'nın gözünü boyuyordu. Kendi güçleri olmadığından liberaller herkes için kullanılıp atılabilecek bir grup hâline gelmişti. Kalan az sayıda liberal Trablus ve Bingazi'den kaçarak, doğudaki Tobruk ve Beyda'ya yerleşti. Orada, Batı'nın ve Suudilerin desteğiyle kendi hükümetlerini oluşturdular. 2014 yılında Libya'nın iki hükümeti vardı: Trablus'ta Libya Şafağı hükümeti ve Tobruk-Beyda'da liberallerin çoğunlukta olduğu hükümet.

Tobruk'tan Bingazi'ye giden yol üstünde Derne kasabası yer alır. İslamcı aşırılığın siperlerinde herkesçe tanınan bu kent, Af-

ganistan ve Suriye'ye Libya İslami Mücadele Grubu'nun çatısı altında yüzlerce cihatçı gönderdi. Libya, El Kaide ve ona bağlı gruplara en yüksek sayıda asker gönderen ülke olmaya başlayınca, bu ülkelerde bir el-Libi –Libyalı– bulmak olağan hâle gelmişti. Bu adamların pek çoğu, eski düşmanları Kaddafi'ye karşı savaşmak için 2011 yılında Libya'ya geri döndü. Bingazi'den Trablus'a doğru pikap kamyonetleri üzerindeki silahlarıyla gelen bu devrimciler (*thuwar*), yanlarında tecrübelerini ve ideolojilerini de getirdiler. Libya'yı liberallere teslim etmek için gelmemişlerdi. Savaş bittikten sonra bu gruplar Bingazi ve Ajdaibya'da Ensar el-Şeria'yı kurarken, Derne'deki cihatçılarsa kendi Ensar el-Şeria versiyonlarını ve daha sonra 2014 yılında da, İslamcı Gençlerin Şura Konseyi'ni oluşturacaklardı.

Derne'nin lideri, Sovyetlerle savaşmak için Afganistan'a giden eski bir Libya ordu mensubu olan Ebu Sufyan Bin Kumu'ydu. El Kaide tarafından yetiştirilen Bin Kumu, Sudan'a gitmiş ve daha sonra Libya İslami Mücadele Grubu'na katılmıştı. Libya'da hiçbir hareket imkânı bulamadığı için, Afganistan'a dönerek Taliban'da yer almıştı. ABD tarafından yakalanıp Guantanamo'ya gönderilmiş, oradan da 2007 yılında Libya'ya getirilmişti. Birkaç yıl sessiz kalan Ebu Sufyan, Derne'deki liderliğini yaptığı 2011 ayaklanmasıyla coşkuya kapılmıştı.

Ebu Sufyan'ın isyana katılmasının hikâyesi ne kadar uzun ve tehlikeliyse, Wissam Bin Hamid'inki de bunun o kadar zıttıdır. Bin Hamid, Bingazi'de bir araba tamircisiydi. 2012'de aletlerini bırakıp silah kuşanmıştı. Yeni kurulan Ensar el-Şeria'ya katılarak, üzerinde grubun –kalaşnikoflardan, Kuran'dan ve El Kaide'nin siyah bayrağından oluşan– amblemi olan arabalarla şehirde dolaşan adamların arasında yerini aldı. Bin Hamid Ensar el-Şeria tarafından yayınlanan bir video kaydında, cihatçı olmaya gelen kendisi gibileri –bu dünyanın dürüst kişilerini– "Allah'ın düzenini kurana kadar durmayacağız," diyerek karşılıyordu. Bingazi'deki Amerikan konsolosluğuna saldıran –Bü-

yükelçi Chris Stevens'i öldüren– ve Fransız başkonsolosunun konvoyuna ateş açanlar muhtemelen bu gruba mensuptu. Ebu Sufyan'la Bin Hamid arasında, daha sert aşırılıkçılardan oluşan bir yelpaze bulunmaktadır.

2012 yılının sonlarında, Libya devletinin yok edilmesinin sonuçlarının, Seyfülislam Kaddafi'nin 2000'lerde böbürlendiği gibi "Akdeniz'de bir Kuveyt" yaratmayacağı, aksine "Akdeniz'de bir Somali" yaratacağı ortaya çıktı. Trablus'taki yeni hükümetler zamanlarını petrol anlaşmaları yaparak ve para birimini stabilize etmeye çalışarak geçiriyordu. Merkezî bir güvenlik aygıtı oluşturmaya veya aşırılıkçıların gittikçe artan iddialarını törpülemeye ayıracak pek zamanları yoktu. Eylül 2012'deki ABD konsolosluğuna yönelik saldırı, Bingazi'de sıradan insanlara ve petrol tesislerine çok sayıda saldırının yaşandığı bir zamanda gerçekleşti. Yeni hükümetten büyük bir tepki gelmedi. 1969 darbesinde kaybolan miraslarını talep etmek için diasporadan gelen fiyakalı Libyalılar, Trablus ve Bingazi'nin caddelerinde boy gösteriyordu. Libya ordusuna karşı ön cephede savaşanlar –kentli milisler ve İslamcılar– yeni devletteki haklarını ellerinde olan tek araçla, yani şiddetle talep etmeye başladılar. Kendi toplumlarından çok petrol sözleşmesi hazırlama işinden anlayan liberaller, eski sosyal sınıflarla, kentli milislerle ve İslamcılarla alelacele bazı anlaşmalar yaptılar. Kadın hakları, tutuculuğun baskısına kurban verilebilirdi. Salwa Bugaighi'nin gündemi bir kenara itildi. Müslüman Kardeşler ve İslamcı milisler, NATO'nun savaşıyla kendilerine teslim edilen Libya üzerinde hak iddia ediyorlardı.

Mart 2016'nın başlarında BM Libya Özel Temsilcisi Martin Kobler, BM Güvenlik Konseyi toplantısına katıldı. Libya'daki durum hakkında konuştu; sağlık kuruluşlarının yarısının yıkıldığını, nüfusun üçte birinin –yaklaşık iki milyon insanın– acil bir biçimde insani yardıma ihtiyaç duyduğunu ve neredeyse bir buçuk milyon insanın gıda güvenliğinin bulunmadığını belirtti. Ölü sayısı artmaya devam ediyor, mülteciler deniz kıyısında oturmuş

havanın iyileşmesini bekliyordu. Hava iyileştiğinde, rejim değişikliğinden kaçan bu mülteciler, Akdeniz'den Avrupa'ya geçmeyi göze alacaklar. Kobler, raporunu sunmak için New York'a gitmeden birkaç gün önce, 2011-2012 yılları arasındaki geçici hükümetin sözcülüğünü yapmış olan Mahmud Shammam, "Hiç kimse çok geç olduğunu söylemeyecek. Kimse söylemek istemiyor. Ancak korkarım ki, Libya için çok az zaman kaldı," diyordu.[25]

PETROL ARTERLERİ

2012 yılının Nisan ayında IMF'den bir ekip Libya'ya gitti. Ekip –Libya Çalışma ve Kapasite Geliştirme Bakanlığı'nın tespit ettiği– işsizlik oranının 2010 yılından bu yana iki katına, yüzde yirmi altıya ulaştığını saptadı. Bu, durumun aslında çok daha kötü olduğunu gösteren bir hesaptı. Çalışma ekibinin raporu, "canlı bir özel sektörün" yaratılacağını umuyordu; bunu belirsizlik içindeki ve ağırlıklı olarak devlet tarafından işletilen petrol sektörüne bağımlı bir ülke için söylüyordu. IMF'den gelen ziyaretçiler, Libya'nın "hidrokarbonlara aşırı derecede bağımlı olduğunu" yazıyordu. Her ne kadar "hidrokarbon üretimini artırmak" gerekse de, endüstrinin "sermaye yoğun olduğunu ve bu yüzden de istihdamın büyümesine ancak sınırlı bir katkı yapabileceğini" belirtiyorlardı. Hidrokarbon sektörü dışında kalan sektörler, Libya'nın ölçülen ekonomik faaliyetlerinin yüzde otuzundan azına denk geliyordu. IMF'nin "Libya'nın zengin arkeolojik sahalarına, Akdeniz iklimine ve Avrupa pazarlarına yakınlığına bakarak" tavsiye ettiği şey, turizm potansiyelinin geliştirilmesiydi. Bunu gerçekleştirmek için, Libya devlet sektöründen kurtulmalıydı. IMF ayrıca, "belirli bir iş için işçiler tarafından kabul edilebilecek en düşük ücretteki artışı sınırlandırmak amacıyla kamu hizmetlerinin daraltılması ve devlet sektöründeki maaşların kısıtlanması gerekecektir," diye belirtiyordu. "Geçiş kolay olmayacaktır: Emek pazarının serbest ve efektif çalışması sağ-

lanırken ihtiyaç sahiplerine destek verecek sosyal güvenlik ağlarının güçlendirilmesi önemlidir."[26] Bu rapordaki her şey, Seyfülislam Kaddafi'nin 2011'den önce planladıklarıyla aynıdır. Kaddafi Akdeniz kıyısında bir Kuveyt hayali kuruyordu. Bu planlar, 2011'de Kaddafi'nin baş düşmanı hâline gelen Mahmud Cibril gibi danışmanları tarafından uygulanıyordu. Tarih acımasızdır. NATO'nun savaşı Libya'yı yok ediyor ve sonra IMF savaş öncesindeki gündemin aynısıyla Trablus'a geri dönüyordu.

Hiç kuşkusuz, Libyalı liberaller IMF'yi ciddiye almıştı. Daha asayişi sağlamadan, kesintilerden ve petrol anlaşmalarından söz etmeye başladılar. 19 Mart 2011'de Libya'nın merkezinde savaş devam ederken, Bingazi'deki liberaller yeni bir Merkez Bankası ve yeni bir petrol şirketi kurdular. Herhalde dünya tarihinde ilk kez, isyancı bir liderlik bir iç savaşın ortasında yeni bir banka ve petrol kurumları kuruyordu. Öncelikleri buydu, yani istikrardan önce para. 2012 yılının 24 Nisan gününde Arabian Gulf Oil Company'nin (Agoco) petrol işçileri 9 Mayıs'a kadar sürecek bir grev başlattılar. İşçiler, Agoco'nun Bingazi'deki petrol şirketinin girişini işgal etti. Çok şey vadetmiş olan ancak henüz kendilerine hiçbir şey vermeyen yeni Libya'ya öfke duyan elli kadar işçi ve işsiz gençler, şirketin girişinde oturuyorlardı. Savaş sırasında petrol akmaya başlamıştı, ancak ne kadar gelir elde edildiği doğru düzgün açıklanmıyordu. İşler öylesine kötü bir hâl almıştı ki, Libya'nın geçici maliye bakanı Hassan Ziglam sık sık istifa tehdidi savuruyordu. Hassan Ziglam 11 Mayıs'ta, "İstifa edeceğim," dedi. "Bu şartlar altında daha fazla çalışamam. Hiç kimse Allah'tan korkmadığı için kamuya ait paralar israf ediliyor." Grev, Ulusal Petrol Şirketi'nin bir alt kuruluşu olan Agoco'yu zarara sokacaktı. Şirket, petrol üretimini günlük 100.000 varil kadar kısmıştı. Agoco grevin sona ermemesi hâlinde tüm üretimi durdurmak zorunda kalacağını belirtiyordu. Yönetimin şansına işçiler grevi bıraktı. Hiçbir şey işçilerin istediği gibi olmadı. Petrol üretimi yavaşlamış, Avrupa pazarları da kesintilere maruz kalmıştı.[27]

1970 yılında Kaddafi, Ulusal Petrol Şirketi'nin merkezini Trablus'tan Bingazi'ye taşımıştı. Bu onun, ülkedeki iktidar merkezlerini dağıtma yönündeki stratejisinin bir parçasıydı. Ayaklanmanın başlarında Agoco liderliği isyancıların tarafına geçmiş ve petrol parasını Kaddafi'ye karşı kullanmaya başlamıştı. İşçiler greve gittiğinde, pek çok kişi işçilerin ayaklanma sırasında savaştıklarını, ancak bundan çok az şey elde ettiklerini söylüyordu. İşsiz gençler ve sömürülen emekçiler, yeni Libya'nın kendi kanlarıyla kazanıldığına ve bu yüzden de fedakârlıklarının karşılığını almayı hak ettiklerine inanıyorlardı. 8 Mayıs'ta Nafusa Dağları'ndan gelen isyancıların Başbakan Abdülrahim el-Keib'in ofisini basmalarının nedeni buydu. Bir otel işçisi olan Moatesem Sotni, "Bu milisler devrimi yaptılar ama karşılığını alamadılar," diyordu.[28] Agoco grevi devam ederken, Libya Çimento Şirketi'nin Bingazi'deki iki çimento fabrikasında da işçiler greve çıkmıştı. Bu işçiler, İşçilerin Dayanışma Grubu'nu kurdular ve el-Fataiah, Derne ve (Trablus'un başlıca işçi mahallesi olan) Tajourah'deki çimento fabrikalarının işçilerini mücadelelerine katmak için ikna etmeye çalıştılar. Başarılı olamadılar. Bu devrimciler (*thuwar*), petrol sektöründe çalışan ama aile bağlarıyla enformel sektörde çalışanlarla da ilişkili olan gölgeler içindeki sınıftan gelen, incelikten yoksun yığınlardı. Ayaklanmanın yoksulların devrimi olduğunu düşünüyorlardı, gerçekteyse bu ayaklanma liberaller yararına Batı tarafından yapılmış bir rejim değişikliğiydi. Bu liberaller, yere oturup *z'ummeeta* yemeyeceklerdi. Onların dünyası bu değildi. Bu anlamda, Kaddafi'nin kabalığı sıradan insanların kültürüne daha yakındı.

10 Mayıs'ta, yani Agoco grevinin sona erdiği gün, Devrimcilerin Ulusal Yüksek Konseyi, Trablus'tan çok da uzak olmayan Sabratha şehrinde ikinci konferansını düzenledi. Konsey yaklaşık 200 *thuwar* tugayını temsil ediyordu. Pek çok şey talep ettiler, ancak bu taleplerden en önemlilerini, savaşçıların geçim kaynaklarının iyileştirilmesi, savaşçılar için af ilan edilmesi ve

Kaddafi döneminde çıkar sağlayanların cezalandırılması oluşturuyordu. Üsluplarında sadece acımasızlık değil, aynı zamanda ihtiyaç da hissediliyordu. Yeni rejim savaşçılara 1.8 milyar Libya Dinarı (1.4 milyar Amerikan Doları) ödedi ve ödemeye devam da edecekti; ancak bu paralar harcanıp gitti. Bu durumda rejimin tüm yaptığı, Kaddafi'yle ilgisi olan herkesin peşine düşerek zalimliği teşvik etmek oldu. Şiddet, savaşçıların refahını sağlamaya dair kaygılara galip geldi.

Bu duyarsızlığın sonucu isyancıların umutlarını kırmak ve onları öfkelendirmek oldu. Hızla büyüyen bu öfkeyi ileriye taşıyacak tecrübeli bir sendika veya sol parti yoktu. Aşiret ve bölgesel bağlantılar işe yarıyordu ancak burada bile, öfkenin mahiyeti yaşlıların dirayetini aşıyordu. Petrol işçileri ve akrabaları dönem dönem petrol sahalarına ve rafineri tesislerine el koyuyordu. Bu mücadelede ortaya çıkan liderlerden biri Ajdabiya'dan İbrahim Jadhran'dı. Jadhran, Petrol Savunma Muhafızları'nın liderliğine yükseldi; görevinin petrol ve petrol kanallarını korumak olduğu varsayılıyordu. Oysa, Barqa'lı bu genç adam Batı Libya'yla bağlarını koparacak, ayrılıkçı görüşlerini yüksek sesle dile getirecek ve işgal edilmiş alanları kendininmişçesine sahiplenecekti. Adamları, Sirte Körfezi etrafındaki –Zueitina'da, Ras Lanuf'ta ve başka yerlerde– petrol sahalarını ele geçirdi. Bugün Libya'da petrol üretimi, kapasitenin yüzde yirmisi civarında. Çok büyük miktardaki petrol kaçakçılığı Petrol Bakanlığı'nı parasız bırakmış durumda. Jadhran, yirmi bin silahlı destekçisi olduğunu ve Akdeniz'de petrol aklanılan yerlere petrol taşıyacak bir deniz gücünü kontrol ettiğini iddia ediyor. Konu öylesine ciddi bir hâl aldı ki, Trablus ve Tobruk'ta bulunan iki hükümet, gemileri kaçak petrol taşımaları hâlinde bombalanacaklarına dair uyardılar. Jadhran'ın gemilerinden birine –*MV Morning Glory*– 2014'te ABD güçleri tarafından el konuldu. Bu Jadhran'ın gözünü iyice döndürdü.

IŞİD

IŞİD Libya'daki varlığını dünyaya, cihatçılarının yirmi bir Kıpti Hristiyanı öldürdüğü, Sirte'nin kuzeyinde çekilmiş korkunç bir video kaydıyla duyurdu. Bu video 2015 Şubat'ında yayımlandı. Ancak IŞİD, Kaddafi'nin memleketi Sirte'yi 2014 Mayıs'ında ele geçirmişti. IŞİD, Sirte'ye Zawiya Şehitleri Tugayı şehirden çekilirken gelmişti. Siyah bayrak Sirte'nin yüksek binalarından güvenle dalgalanıyordu. Halifeliğin bu kolu, Avrupa'nın güneyine dört yüz milden kısa bir mesafeye yerleşmişti. Kolayca da sökülüp atılamayacaktı. Bilenmiş IŞİD cihatçıları Tunus-Libya sınırını geçerken, kendi emirlerine olan inançlarını kaybetmiş cihatçılar da Libya'nın doğu bölgelerinden Sirte'ye akıyordu. Bu cihatçılar cüretkârlığı nedeniyle IŞİD'in cazibesine kapılıyordu. Videoyla ve *Dabık*'ta yayımladıkları fotoğraflarla verdikleri mesaj basitti: "Allah'ın izniyle Roma'yı fethedeceğiz," diyordu katillerden biri bıçağıyla yavaşça Avrupa'yı işaret ederken.

Mısır ve Libya'nın bombardıman uçakları, Sirte'deki IŞİD üslerinin yanı sıra Derne'deki aşırılıkçı kamplarını da hedef aldı. Bu çaresizliğin bir işaretiydi. Daha fazla bir şey yapılamazdı. IŞİD; Musul, Ramadi, Felluce ve Rakka'da yaptığı gibi buraya da yerleşmişti. Bu şehirlerden birisini kaybetmesi hâlinde, ki kaybedecekti, ağına diğerleri düşecekti.

IŞİD'in büyük tasarıları karşısında Libya'nın eski aşırılıkçı grupları oldukça önemsiz kalıyordu. IŞİD'in Derne'ye yerleşmesi için oradaki yerleşik aşırılıkçılığın kökünden sökülmesi gerekiyordu. Sirte'de ise durumu yönetmek daha kolay gözüküyordu. Selefi din adamı Khaled Ferjani gibi otorite figürleri öldürülmüştü. Ağustos 2015'te Ferjani'nin takipçileri baş kaldırdığında, IŞİD onları ezmişti. Ferjani'nin camisine IŞİD'in atası olan Irak El Kaidesi'nin kurucusu Ebu Musab El-Zerkavi'nin adı verildi. IŞİD, Ferjani taraftarlarını ortadan kaldırırken, varlığını tehdit edebilecek diğerlerini de ya öldürdü ya da saf dışı bıraktı. Şehir içinden bir kaynak bana, Kaddafi taraftarlarının içinde bulun-

dukları tecrit durumunu kırmak için IŞİD'e katıldıklarını belirtmişti (bu Irak'taki Baasçıların daha sonra IŞİD'e dönüşecek örgüte yönelmelerinin bir tekrarıdır). IŞİD'de çok sayıda Tunuslu ve biraz da Cezayirli cihatçı yer alıyor, ancak aynı zamanda –örgütün, kendisi de Bingazili olan ve Bingazi'de Ensar el-Şeria içinde yer almış sözünü sakınmaz lideri Hassan el-Karami gibi– çok sayıda Libyalı da bulunuyor.

IŞİD 2015'in son aylarında, Mısrata milislerini şehrin güneyindeki yollardan temizledi ve Libya sahili boyunca Es-Sider'den Ras Lanauf'a çeşitli petrol tesislerini ele geçirmek için bir saldırı başlattı. Libya'nın Ulusal Petrol Şirketi (NOC) çaresiz bir mesaj yayımlayacaktı: "Çaresiziz ve petrol tesislerinin kasti olarak yok edilmesine karşı yapabilecek hiçbir şeyimiz yok. NOC, bu anavatanın inançlı ve onurlu insanlarını kaynaklarımızdan geri kalanı kurtarmak için çok geç olmadan acele etmeye çağırıyor." Bu çağrı belirli bir kişiye yöneltilmemişti. Bu konuda bir şeyler yapabilecek çok az kişi vardı. NOC yetkilileri, IŞİD'in Sirte'nin güneydoğusundaki çöl şeridinde yer alan stratejik kasabalara saldırmasını ve başlıca limanları ele geçirmek için kendi yolunu açmasını izleyecekti. 2016'nın Ocak ayının başlarında Bin Jawad'ın ele geçirilmesi, IŞİD'in petrol kasabalarına doğru ilerlemeye hazır olduğunun işaretini verdi. Bu petrol sahalarının güvenliği darmadağın durumdaydı. İbrahim Jadhran'ın erkek kardeşlerinin IŞİD'e katıldığını belirtmekte fayda var. Bu durumun, Jadhran'la IŞİD arasındaki ilişki açısından ne anlam ifade ettiği açık değil. Jadhran'la IŞİD daha önce bir anlaşmaya varmaya çalışmış, ancak anlaşamamışlardı. Kırk sekiz milyar varil petrol tehlikede. Libya'nın geleceği de öyle.

Ara sıra Libya'daki şu veya bu şehrin Batı tarafından bombalanacağına dair sözler sarf ediliyor, hatta Batılı Özel Kuvvetler hakkında söylentiler dolaşıyor. Bunların hiçbiri bir sonuç vermedi. 2012 yılında –Mustafa el-Sagezli'nin ciddiye alınmayan Savaşçı İşleri Komisyonu dışında– savaşçıları silahsızlandırma-

ya yönelik herhangi bir girişimde bulunulmadı. Aslına bakılırsa Batı, paranın savaşçılar arasındaki himaye ağlarını pekiştirecek komutanlara ödenmesini teşvik ediyordu. Kaddafi'nin cephaneliklerinden ve Körfez Araplarından gelen silahlar, çoğunluğu haraç alan ve (insan ticareti de dâhil olmak üzere) Sahra'dan gelen yasadışı malların tedarikçisi hâline gelen bu milis gruplarının elinde kalmaya devam etti. Rejim değişikliği bir ülkeyi yıktığında ne yapılması gerektiğine dair kapsamlı hiçbir düşünce bulunmuyor. En iyi seçenek zafer ilan etmek, sırtını dönüp uzaklaşmak ve sorunun sizle bir ilgisi yokmuş gibi davranmak. Batı'nın ve Körfez Arap Ülkelerinin tavrı hep bu olageldi.

Libya'daki kaos hızla tüm Kuzey Afrika'ya yayıldı. İslami Mağrip El Kaidesi (İMEK), ideolojik bağlılıklarının yarattığı sıkıntılarla kaçakçılığın pragmatik cazibesi arasında sıkışmıştı. Libya ordusunun silah kasaları, savaşçılarını tecrübe kazanmaları için Libya'ya gönderme fırsatını yakalamaktan memnuniyet duyan bu gruplara açılmıştı. El Kaide'nin liderlerinden Libyalı Ebu Yahya el-Libi Ağustos 2011'de cihatçılarına bir seçenekleri olduğunu duyuruyordu, "Ya Batı'nın açgözlü timsahlarını memnun edecek ve amaçlarını gerçekleştirmek için kullanacakları bir araç olan seküler rejimi seçeceksiniz ya da güçlü bir biçimde mevzi alacak ve Allah'ın dinini hâkim kılacaksınız." Cihatçı gruplar Cezayir ve Tunus'tan Libya'ya hücum ettiler. 2012 yılında bu cihatçılar memleketlerine döndüler; yanlarında daha da artmış özgüvenlerinin yanı sıra silah ve tecrübelerini de getirmişlerdi. Kaddafi mart ayında uyarmıştı; "Eğer El Kaide Libya'yı ele geçirmeyi başarırsa, İsrail'e kadar bütün bölge kaosun kurbanı olacak." Bu konuda haklıydı. Ancak bu cihatçılar El Kaide'yi fazla ılımlı görmeye başlamışlardı. Hamada Ould Mohammed Kheirou, Batı Afrika'da Tek-Tanrıcılık ve Cihad Hareketi'ni kurdu ve bu hareket iki yıl sonra "Afgan Araplarından" olan karizmatik Mokhtar Belmokhtar'la ittifak yaparak El Mourabitoun'a (Bekçiler) dönüştü. Bu gruplar, Cezayir'den Fildişi Sahili'ne,

Mali'den Libya'ya kadar faaliyet gösteriyorlardı. Adam kaçırmalar, otel ve plajlara yönelik saldırılar, petrol tesislerinin ele geçirilmesi sıradan hâle gelmişti. İMEK ve El Mourabitoun 2015'te tekrar birleştiler.[29] Kuzey Afrikalı cihatçılar Suriye'ye giderek IŞİD ve Nusra Cephesi'ne katıldılar. Aynı şekilde Libya'da kullanılan silahlar da bu örgütlere gönderildi. IŞİD'i Libya'ya getiren Suriye ve Kuzey Afrika arasındaki döngüsellikti. Misratalı milisler ve diğerleri Haziran'da, birleşik Libya bayrağı altında, IŞİD'in Sirte'deki üssüne yüklendiler ve IŞİD cihatçılarını, Tunus'tan Mısır'a kadar küçük Kuzey Afrika kasabalarına dağıttılar. Bu bir zaferden ziyade, yaşanacak daha fazla şiddetin habercisiydi.

Teröre Karşı Küresel Savaş'la ilgili çarpıcı bir gerçek teröristlere karşı savaşacak yeterlilikte olanların, her zaman devletlere ait ordular olmamasıdır. Suriye'de en yetkin grup, (*Shabiha*, hayalet askerler gibi) yeni kurulan Suriyeli milisler tarafından desteklenen, Lübnanlı milis grubu Hizbullah'tır. Hizbullah'ın çarpıştıkları da El Nusra Cephesi, IŞİD, Ahrar el Şam, Özgür Suriye Ordusu vb.nin milis gruplarıdır. Libya'da ise bunun başka bir örneği görülebilir: Bir yanda Libya Şafağı karşısında IŞİD, diğer yanda Jadhran'ın Petrol Muhafızları karşısında Khalifa Hifter'in Saygınlık Harekâtı bulunuyor. Bu, devlet-dışı aktörlerin devlet-dışı aktörlere, bir milis grubunun diğer bir milis grubuna karşı savaştığı bir çağ. Charles Tilly'in modern devletlerin şiddet kurumlarının bir ürünü olduğu şeklindeki özlü ifadesi tersine çevrilebilir:[30] Devletler savaşlar tarafından yok ediliyor ve devlet-dışı milisler, daha kapsayıcı ve daha az mezhepçi amaçları olan devletlerin yerine kendilerine ait bölgeler yaratıyorlar.

IŞİD korkusu ve bu ülkenin mültecilerin geçiş güzergahında bulunması, 2015'te Avrupa'nın dikkatini Libya'ya yöneltmesine sebep oldu. Libya'da birleşik bir hükümetin kurulması için BM üstündeki baskılar arttırıldı. Şu ya da bu politik gücü ön plana geçirmek için yapılan denemeler, sürecin tıkanmasına neden oldu. BM Temsilcisi Bernardino Leon'un Birleşik Arap Emir-

likleri ile finansal bağları ortaya çıkınca, BAE'nin Libya'daki vekillerine BM tarafından tanınan avantajlar daha fazla şüphe çekmeye başladı. Leon'un halefi Martin Kobler, Trablusgarp'ın büyük ailelerinden birinin üyesi olan ve başbakanlık koltuğuna oturmaya niyetli Fayyez Al Saraj'la beraber, bir birliktelik görüntüsü çizmekte başarılı oldu. Avrupa ülkeleri, bu çabaya destek olmak için mali kaynak vadetmek üzere bir araya geldiler. Libya'nın istikrara kavuşması, sadece kendileri için değil, komşu Mısır ve Tunus için de yüksek öncelikliydi. Kestirme bir yol bulunmuyordu. Devlet binalarını korumak için başkanlık muhafızlarının kurulması, al Sarraj'ın ekibinin en azından gerçekçi olduğuna dair bir işaretti. Libya Başkanlık Konseyi Başkan Yardımcısı Ahmed Maiteeq, mayıs ayında yeni hükümetin büyük ihtimalle IŞİD'le mücadelede yardımcı olması ve güçlü bir Libya ordusu kurulması için Rusya'yla temasa geçeceğini ifade etti. Washington bu tür fikirler karşısında irkliyor olmalıydı.

Ülkeleri yok eden ve kaos yaratan rejim değişikliği stratejisinin bir alternatifi var mıydı? Afrika Birliği'nin 2011'in ilk aylarında –Fransız savaş uçakları devleti yok etmeye başlamadan önce– Libya iç savaşının karmaşasında arabuluculuk yapmak istemesini hatırlamak önemlidir. Birliğin bu isteği reddedildi.[31] Saddam Hüseyin Tikrit'te tutuklandığında, "Ben Saddam Hüseyin, Irak devlet başkanıyım ve müzakere etmek istiyorum," demişti. ABD birlikleri onu aşağılamış ve hapse atmıştı. Daha sonra, şaçma sapan bir şekilde yargılanmış ve idam edilmişti. Kuşkusuz Saddam Hüseyin her tür zulmü yapmıştı (bunların başında, 1988'de Halepçe'de Kürtlere karşı, Batı'dan aldığı kimyasal silahları kullanılması geliyordu).[32] Ancak o an Irak için çok önemliydi: "Müzakere etmek istiyorum." Müzakereler rejim değişikliğinin panzehiridir. Saddam Hüseyin, *Fedayeen Saddam*'ı (Saddam'ın Fedaileri) masaya oturtabilir, bir ateşkes sağlanmasını ve Irak'ı yok olmaktan kurtaracak yeni bir düzen kurulmasını talep edebilirdi. Saddam Hüseyin güvenilir bir güç müydü? *Tüm* Irak için belki değil-

di ama ülkenin bazı bölgeleri için kesinlikle öyleydi. 2011 yılında bir NATO füzesi Kaddafi'nin Sirte'den ayrılmakta olan konvoyunu vurdu. Mısrata milisleri Kaddafi'yi yakalamakla kalmayıp onu küçük düşürdüler ve sonra linç ettiler. Teslim olmasına ve sonra kendi siyasi blokunu masaya getirmesine izin verilmeliydi. Aslında Libya isyanının ilk günlerinde Kaddafi bir anlaşma istediğini söylemek için –emekli ABD tümamirali Charles Kubic ve General Wesley Clark gibi– aracılar göndermişti.[33] Afrika Birliği'nin delegasyonu da bir anlaşma sağlamak üzere bir uçağın içinde bekliyordu. Müdahil olmalarına izin verilmedi. Brezilya Başkanı Lula de Silva –Afrika Birliği, Latin Amerika Devletleri ve hatta Arap Birliği'nin de desteğini alarak– Libya'ya gitme teklifinde bulundu.[34] Ancak Batı savaş istiyordu.

Her iki örnekte de Batı ve müttefikleri –diğer siyasi blokların sağlam kalması durumunda tam bir felaketle sonuçlanacak– mutlak bir zaferin peşine düştüler. Irak'ta, Libya'da ve Suriye'de müzakere için hiçbir istek gösterilmemişti. Batı ve müttefikleri için, Mısır'da ve hatta Tunus'ta eski düzenin adamlarının geri dönmesine izin vermek daha kabul edilebilirdi. Bu ülkeler başka yollarla hizaya getirilmişti. Daha da kabul edilebilir olan, monarşilere kendi rejimlerinde şiddet kullanmaları yönünde sınırsız özgürlük vermekti. Ancak, Irak'taki, Libya'daki ve Suriye'deki eski Arap milliyetçilerine karşı hiçbir müsamaha gösterilmeyecekti. Eski düşüncelerinden vazgeçmiş olsalar da bu siyasi güçler tamamen yok edilmeliydi. Irak'tan hiçbir ders çıkarılmamıştı. Aynı şeyler Libya'da da tekrar edildi ve sonrasında –aç bir akbaba gibi– Suriye'ye saldırdılar. Bu ülkelerin gelecekleri bugün pamuk ipliğine bağlı durumda. Halkları büyük acılar yaşıyor. Küstah ve yalan yanlış bir teoriye kurban edildiler. Bu, kendisinden daha aşağı gördüğü düzenleri kurtarmaya ve onları, artık Batı'da bile var olmayan Batılı bir fantezinin karanlık akisleri hâline getirmeye çalışan liberal bir dindir. Bu teori, yani rejim değişikliği, tarihin çöplüğüne atılmayı hak ediyor.

5. BÖLÜM

Türkiye ve Karşı-Devrim Kampı

"Türkiye, Avrupa meşruiyetinin iltihaplı yarasıdır."
Karl Marx, 1853.

Tehlike Türkiye'de pusuda bekliyor. 28 Kasım 2015 tarihinde, önemli bir insan hakları savunucusu ve Diyarbakır Barosu Başkanı olan Tahir Elçi, silahlı adamlar tarafından herkesin gözü önünde güpegündüz vurularak öldürüldü. Elçi her zaman kendi halkı Kürtlere yapılanlar da dâhil olmak üzere, Türkiye'deki zulümlere karşı cesurca sesini yükseltmişti. Muhtemelen en tehlikeli açıklaması, yasaklı olan PKK'nin "terörist bir örgüt olmadığını" söylemesiydi. Elçi bunu söyleyerek faşizan milliyetçilerin gazabını üzerine çekti. Ardından da bir kurşunun hedefi oldu.

Elçi'nin öldürülmesi Türkiye'de işlenen ilk siyasi cinayet değil. Elçi, Kürtlerin çoğunlukta olduğu Türkiye'nin doğusunda yaşanan ağır baskı koşullarında öldürüldü. Ülkenin bu bölgesindeki pek çok önemli yerleşim yerinde –Cizre, Nusaybin, Sur– sokağa çıkma yasağı var. Türkiye devleti, PKK'yle ve onun Suriyeli kardeşi YPG'yle savaşını yeniden başlatmış durumda. Türkiye IŞİD'in sınırlarında gittikçe güçlenmesiyle mücadele etmek yerine, bu örgüte karşı koyabildiği kanıtlanmış tek güce saldırmayı tercih etti. Elçi'nin ölümü Türkiye içinde Kürtlere yönelen yeni ve kirli saldırının bir parçası. Birkaç yıl önce başlatılan barış sü-

reci çoktan geride kaldı. Türkiye büyük bir iç savaşın içine sürüklenmiş durumda.

Elçi cinayetinden iki gün önce, 26 Kasım'da, Türkiye'yi yöneten AKP iki önemli Türk gazeteciyi, *Cumhuriyet* gazetesinin genel yayın yönetmeni Can Dündar ve Ankara bürosu şefi Erdem Gül'ü tutuklamıştı. Tutuklanmalarının nedeni neydi? Dündar ve Gül 2014 yılının Ocak ayında, Türk hükümetinin Suriye'deki isyancılara lojistik desteğini açığa çıkarmıştı. Gazete, Türk istihbaratına ait silah ve mühimmat yüklü tırların video ve fotoğraflarını yayımlamıştı. Bunun üzerine Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, "bu haberi yapan bunun bedelini ağır ödeyecek," demişti. Ödenecek bedel hapiste geçirilen doksan iki gün oldu. Dündar, Mayıs 2016'da vatana ihanet suçlamasına karşı savunmasını yapmak üzere mahkemeye gittiğinde, orada bulunan bir başka kişiyle Dündar'ın eşi tarafından engellenen Murat Şahin'in silahlı saldırısına uğradı. Dündar ucuz atlatmıştı.

24 Kasım'da Türk uçakları Türkiye-Suriye sınırındaki aşırılıkçı güçleri bombalayan bir Rus jetini vurdu. Bombalananlar arasında, Türkiye'nin Suriye içindeki vekil ordularından biri olan ve bir grup Türkmen aşırılıkçıdan oluşan Sultan Abdülhamit Tugayı da vardı. AKP yanlısı medyanın bu aşırılıkçı güçlerden "ılımlı cihatçılar" olarak bahsetmeye başlamasının nedeni, Türkiye'nin desteklediği böylesi vekil orduların varlığıydı. Abdülhamit Tugayı, Ceyş el Fetih (Fetih ordusu) ve El Kaide'nin vekili El Nusra Cephesi'yle yakın bir işbirliği içindeydi. Türkiye ateşle oynuyordu. Türkiye daha 2011'in başlarında, Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad'ın devrilmesi için Batı bombardımanın gerektiğini biliyordu, ayrıca –emekli bir Türk ordusu subayının bana söylediği gibi– gerekli kapsamdaki bu tarz bir Batı müdahalesinin gelmeyeceğinin de farkındaydı. Böylesi bir müdahalenin yokluğunda Türkiye, Batı'nın kendisini müdahale etmek zorunda

hissedeceği bir durum yaratmak için kendi vekillerini harekete geçirdi. Bir NATO ülkesi olarak Türkiye (NATO Tüzüğü'nün 5. Maddesi uyarınca) saldırıya uğradığı zaman NATO desteği isteme hakkına sahipti. Belki de Rus jetinin bu kadar pervasız bir biçimde düşürülmesinin arkasındaki niyet, Batı'yı daha etkin bir biçimde çatışmanın içine çekmekti. Ancak bu işe yaramadı.

Bu esnada, Rus ve İran güçlerinin, Türk sınırı yakınından Suriye'ye girmesi Türkiye için işleri daha da karmaşıklaştırdı. Suriye Kürt partisinin –PYD– lideri Salih Müslim bu askerî birlik takviyesinin Türkiye'nin Suriye'ye müdahale etmesini imkânsız kıldığını söyleyecekti. Müslim'in partisi Moskova'da bir temsilcilik açtı. Bu, Türkiye'ye, bölgesel ittifaklarıyla ilgili olarak verilen açık bir mesajdı. Erdoğan'ın "komşularla sıfır sorun politikası" altüst olmuştu. Türkiye'nin demokratik bir devlet olarak imajı da öyle. Gezi parkı eylemcilerine ve Soma madencilerine yönelik sert müdahalenin görüntüleri hâlâ hafızalardaki canlılığını koruyor. Bunlar Erdoğan'ın itibarını sarstı. AKP hâlâ iktidarda ve Kasım 2015 seçimlerindeki zaferiyle gücünü pekiştirse de, otoritesi zayıfladı. "Ilımlı İslamcılık" artık AKP'yi tanımlayan bir kavram değil; "otoriter popülizm" bu partinin politikalarını tanımlamak için daha doğru bir ifade hâline geldi.

AKP'NİN KÖKENLERİ

AKP Türkiye siyaset sahnesine 2001 yılında çıktı. Refah ve Fazilet gibi daha dar İslamcı partilerin yerini aldı. Bu partiler, nüfusun en çok beşte birinin –dinî inanç ve pratiklerin Türk siyasi yaşamında bir yeri olmasına izin verilmesi gerektiğine inanan insanların– desteğini alıyorlardı. Bu insanlar için siyasetin simgesi kamusal alanda ibadet etmekti. Türkiye'nin uzun yıllar iktidarda kalmış partisi –Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)– ve ordu, kamusal alanda her tür dinî sembolün kullanılmasını yasaklamıştı. Devletin militan sekülerliği, Anayasa Mahkemesi'nin

Refah ve Fazilet partilerini "cumhuriyetin laik karakterini değiştirmeye" çalıştığı suçlamasıyla kapatmasına neden olmuştu. AKP, Fazilet Partisi'nin küllerinden doğmuş, ancak bu partilerin geleneklerindeki (Türkiye siyasetinde marjinal bir mevcudiyeti olan Saadet Partisi tarafından sürdürülecek olan) daha aşırı dinî unsurları bir kenara itmişti. AKP (adındaki Adalet sözcüğünün gösterdiği üzere) içinden geldiği dinsel geleneğin mirasını üstlenmekle beraber ana tema olarak "Kalkınma"yı öne çıkarmıştı. AKP liderleri Erdoğan ve Gül, üniformaları olan sıradan takım elbiseleri ve kravatlarıyla Anadolulu orta düzey iş adamları gibi giyiniyorlardı. 1994'ten 1998'e dek İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Erdoğan gibi partinin diğer ileri gelenleri de, yönetme kabiliyetlerini kanıtladıkları yerel yönetimlerden geliyorlardı. AKP yerel yönetimler sayesinde "ılımlı" İslamcı bir güç olarak tanınır oldu.

2002 yılında AKP, çoğunluğu sağlayarak genel seçimleri kazandı: Aldığı yüzde otuz dört oranındaki oy –Türkiye'deki seçim sistemi nedeniyle– meclisteki koltukların yüzde altmışını kazanmasını sağlamıştı. Erdoğan başbakan oldu. 1998 yılında "din farklılığı temelinde halkı kin ve düşmanlığa tahrik etmek" suçlamasıyla hapse girmiş olması sorun yaratmıyor gibiydi. Artık, halkın verdiği yetkiye sahipti. AKP ve Erdoğan haklı olarak kendilerini devirecek bir askerî darbeden korkuyorlardı. Siyasi vizyonları, CHP'yle ordu arasındaki uzlaşmanın ifade ettiği siyasi vizyonun dışındaydı. Erdoğan'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi için çaba harcaması, pek çok açıdan, partisini askerî müdahaleden korumanın bir yoluydu; AB kuralları askerî yönetim ihtimalini engelliyordu. Erdoğan'ın ilk başlarda gösterdiği liberalizm işaretleri diğerkâmlığından veya "ılımlı İslamcılığından" değil, ordu korkusundandı. AKP adımlarını dikkatli atmak zorundaydı.

AKP İKTİDARDA

Erdoğan can çekişen bir Türkiye ekonomisi devralmıştı. Eski İstanbul elitlerinin ekonomi üzerindeki mutlak hâkimiyetini korumak yönündeki politikalar vadesini doldurmuştu. 1980'lerde Küresel Güney'i vuran borç krizi Türkiye'yi de etkilemişti. İş dünyasının yabancı yatırıma ve –iç talebin azalması nedeniyle– yabancı piyasalara erişmeye ihtiyacı vardı. IMF'nin Doğrudan Yabancı Yatırım çekmek ve endüstri sektörünü ihracat yönelimli büyümeye göre dizayn etmek yönündeki klasik yaklaşımı hüküm sürüyordu. Türkiye'nin Asya'daki devasa kara parçası Anadolu'da küçük sınai birimler ve ticaret odaları İstanbul'un büyük iş adamlarının hâkimiyetini kırmak ve hem Avrupa'ya hem de Arap dünyasına mal satmak için can atıyorlardı. Bu Anadolulu iş adamları AKP'yi destekleyen tabanın omurgasını oluşturuyordu. Türkiye ekonomisinin, 1994 ve 1999 yılları arasında yüzde altı oranında, daha sonra 2001'de yüzde dokuz oranında küçülmesine tanık olmuşlardı.[1] Yüksek borç oranları ve yaratıcılıktan uzak politikalar ardı ardına koalisyon hükümetlerini yıkıyor; koalisyonlar liderlerinin –Akbulut, Yılmaz, Demirel, Çiller, Yılmaz, Erbakan, Yılmaz ve Ecevit– yemin etmesinden kısa bir süre sonra dağılıyordu. Anadolulu iş adamları istikrarsızlıktan hoşnut değildi. AKP'yi destekliediler, o da iktidara yürüdü. AKP'nin iş dünyasındaki destekçilerinin Avrupa'ya bu düşkünlüklerinin nedeni, hem Avrupa Birliği'nin Gümrük Birliği'ne erişmek hem de müesses nizamın iktidar tekelinin kısıtlanması yönündeki istekleriydi.[2]

AKP'nin bağlı olduğu İslamcı programa yumuşak yaklaşımı, destekçilerinin heveslerini sürdürmelerine engel olmadı. 1994 yılında Erdoğan İstanbul belediye başkanlığı yarışını kazandığı zaman, destekçileri "Öteki Türkiye İktidara Geldi" diye bağırıyorlardı. Ne kast ettikleri gayet açıktı. Kişisel dindarlıklarını sergilemek isteyenler kendilerini Türkiye'de uzun süredir ikinci-

sınıf vatandaş gibi hissediyorlardı. AKP'ye kitlesel destek sağlayan, Erdoğan'ın yoksulların ve alt orta sınıfların dindarlığına hitap etmesiydi. Erdoğan dindarlıktan ticarete kadar bütün bir inançlar yelpazesini aile savunusunda özetliyordu. Ailenin milletin asıl öznesi olduğunu savunuyor ve 2013 yılında "Millet ve devlet ancak aile var olursa var olurlar," diyordu. Siyaset diye belirtiyordu, "ailenin bir hizmetkârı" olmak zorundadır. Kalkınma ancak aile güçlü olursa mümkün olurdu. Erdoğan aile derken neyi kast ediyordu? Kast ettiği, kadının kocasına itaat etmesi gibi geleneksel değerlerin savunulması gerektiği, kadınların en az üç çocuk yapması ve ruhani bir aile kavramının toplumsal yaşamda pekiştirilmesi, böylelikle de Batı tarzı bireyciliğin özgürce gelişememesiydi.[3] Hükümetin refah politikaları ve İslamcı hayır işleri, tüm dikkatlerini yeni Türkiye'nin yapı taşı olarak aile üzerinde yoğunlaştırdılar. Siyaset, (kürtaj hakkı gibi) üremeyle ilgili konulara ve cinsiyetler arası ilişkilere dair fikirlere yöneldi. Bu tarz bir boğucu gündem, geleceklerine İstanbul'un Batılılaşmış eliti tarafından taş konulduğunu düşünen alt-orta sınıf kesimlerine hitap ediyordu. Bu söylemleriyle AKP, dikkatleri Türk insanının yaşam biçimine çekerek, sürdürdüğü neoliberal politikaları kamufle ediyordu.

"İslami reformizm" ve "Müslüman demokrasi" kavramları, AKP'nin neoliberal kapitalizme ve güçlü bir biçimde aile alanı bağlamında ifade ettiği dindarlık siyasetine olan bağlılığını öne çıkarmasını sağlıyordu. Bu "İslami reformizmin" ayırt edici niteliği neydi? Türkiye'nin, Orta Doğu'daki diğer örnekler gibi monarşi veya diktatörlük kampında olmayan Müslüman bir demokrasi olmasıydı. Erdoğan'ın amaçlarını gerçekleştirmesi için aşması gereken çıta yüksek değildi. AKP'yi daha da "ılımlı" yapan, 2000'lerin başlarında IMF'nin kamu harcamalarını kısma ve kamuya ait kurum ve arazilerin özelleştirilmesi planını seve seve kabul etmesiydi. AKP'nin IMF tarzı neoliberal politikalara sadakati, onun dünya sahnesinde ılımlı veya reformist olarak sı-

nıflandırılmasını sağladı. Sandık yoluyla seçilmiş ve Müslüman-yönelimli bir parti olması AKP'ye "İslami reformizm" görüntüsü veriyordu.

NATO üyesi olması, Türkiye'nin Batı'yla yakın ilişkileri olduğu anlamına geliyordu. Bunun tarihi, Türkiye'nin kendini Batı kampına atarak Sovyetler Birliği'ne karşı bir ileri karakol hâline geldiği 2. Dünya Savaşı sonrası döneme kadar gidiyordu. NATO'nun casus ve askerî uçaklarıyla PGM-19 Jüpiter füzelerinin topraklarında üslenmesine izin verdiği müddetçe Türk ordusuna, yaptığı darbelerde (1960, 1971, 1980) epey bir serbesti tanınmıştı. 1990'lara gelindiğinde Batı, askerî yönetimlerle olan ilişkisini kesmeye başlamıştı. Bunlar Soğuk Savaş sonrasında bir utanç kaynağı hâline gelmişti. 1997 yılında yapılan (post-modern darbe olarak da anılan) örtülü darbede, ordu Refah Partisi Genel Başkanı Erbakan'ı koalisyon hükümetinin başı olarak kısa süren görevinden uzaklaştırmak için tanklar yerine bir muhtıraya başvurmuştu. Erdoğan 2002'de tedirgin olmakta, ordunun AKP hükümetine karşı harekete geçeceğine dair kaygı duymakta haklıydı.[4] Ancak AKP'nin Avrupa Birliği'ne girme hevesi ve NATO'yla beraber çalışma konusundaki istekliliği ordudan gelebilecek tehditleri önlüyordu. Bu tarz "ılımlı İslamcılığın" NATO'yla ve savaşlarıyla hiçbir sorunu yoktu.

AKP için sınav, ABD'nin Irak'a saldırmaya hazır olduğu 2003 yılında gelecekti. Türkiye yurttaşların neredeyse tamamı savaşa karşıydı. 2003 Şubat'ında AKP'li milletvekilleri, ABD'nin Türkiye'deki üslerini modernize etmesi yönünde oy kullandı. Ertesi ay, mecliste ABD'nin bu üslerini Irak'a karşı savaşında kullanması için oylama yapılacaktı. AKP liderliği, kamuoyuna rağmen, milletvekillerinden bu üslerin kullanılması yönünde oy kullanmalarını istedi. AKP milletvekillerinin yaklaşık yarısı, liderlerinin sözünü dinlemeyip muhalefetle beraber Türkiye topraklarının Amerika'nın savaşı için kullanılmasını önlemek üzere oy kullandı. Erdoğan, milletvekillerini denetimi altında tutacağı ve

ABD'ye üsleri kullanması için tezkere vereceği üçüncü bir oylama daha yaptı. Fakat Iraklı Kürt liderliğin ABD'nin Türkiye'yi üs olarak kullanmasını istemediğinin ortaya çıkması, üslere gerek olmadığını gösteriyordu.[5] Bununla birlikte Erdoğan, NATO'ya halkının iradesine rağmen topraklarını Batı çıkarlarına açabileceğini göstermişti. Oylama Erdoğan'ın Türkiye'deki popülaritesini azaltmadı. Benzer bir durumda, Batı karşıtı bir gürültünün kopacağı camiler sessiz kalmıştı. Solcular ve şimdilerde sesi pek çıkmayan Saadet Partisi tarafından yapılan birkaç küçük protestonun hiçbir etkisi olmadı. Erdoğan Türkiye'nin İslamcı geleneğini almış ve onu NATO'ya teslim etmişti. "Ilımlı İslamcılığın" gerçek tanımı budur. Bir emniyet supabı olarak Danimarka'da yayımlanan karikatüre karşı sokak protestolarına ve İsrail'in Gazze'yi bombalamasına karşı gösterilere izin verilebilirdi. Bunlar İslamcılar için makbul protesto biçimleri hâline geldi. Erdoğan'a yönelik eleştiriyse yasaktı.

Erdoğan'ın yakın çalışma arkadaşı Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, dış politikasını "komşularla sıfır sorun" olarak tanımlamıştı.[6] AKP'nin NATO'yla ortaklığına ve Avrupa pazarlarına açılma arzusuna rağmen, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da ortaya çıkan imkânların göz ardı edilemeyeceği de açıktı. 2007'de Batı ekonomilerinin gerilemeye başlamasıyla birlikte, güneye yönelme stratejisi büyük kazançlar sağlayacaktı. 2010'da Türkler, Ürdün, Lübnan ve Suriye'yle dört-ülkeli bir serbest ticaret bölgesi anlaşması imzalayarak, Yakın Komşular Ekonomi ve Ticaret Ortaklık Konseyi'ni kurdular. Çok büyük miktarda Türk sermayesi, Beşar Esad hükümeti yönetiminde ekonomisini neoliberal politikalara açan Suriye'deki emlak patlamasına yöneldi. Türk ihraç malları bu üç ülkenin pazarlarını doldurmak üzere sınırlardan taşınıyordu.[7] Türkiye'nin Suriye'deki ekonomik girişimi, diye yazıyor Cihan Tuğal, "küçük bir elit grup dikkat çekici bir biçimde zenginleşirken, isyanın merkezi hâline gelecek olan güneydeki Dera'dan Humus'a, Hama'ya, İdlib'e, ülkenin zayıfla-

mış tarım şehirlerinde gençliğin içinde bulunduğu durumun daha da kötüleşmesinin nedenlerinden biri olmuştu." İsrail'le de ekonomik ilişkiler gelişecek, Türk malları İsrail'e artan bir hızla girmeye başlayacaktı.[8]

Türkiye'nin 2002'de 230 milyon dolar olan GSMH'si, 2014'te 788 milyar dolara yükselmişti. Bu ekonomi politikasının meyveleri, hem İstanbul merkezli oligopole hem de Anadolulu iş adamlarına kazanç sağladı. AKP'ye duyulan güven arttı. AKP, zenginler için ekonomik krizi "çözmüş", askeri de kışlasına sokup susturmuştu. Kayıt-dışı sektördeki ve işçi sınıfı arasındaki itaatsiz güçler bastırılmalıydı. 2005 yılında AKP işçi haklarına karşı topyekûn bir saldırı başlattı ve Erdoğan'ın sahip olduğu muazzam gücü daha da artıracak anayasa değişiklerinin işaretini verdi. Devletin tüm gücüyle, muhaliflere yönelik vergi soruşturmalarıyla, eleştirenleri susturmak için yargı eliyle hazırlanan kumpaslarla, Erdoğan'ın otoritesini sorgulayanların peşine düşüldü.[9] AKP, yayılmacı bir karaktere sahip olan İslamcı Fethullah Gülen hareketi, ordudaki hâkim yapılanma, işçi sendikaları ve tabii ki farklı ulusal azınlıklar (Aleviler, Ermeniler, Kürtler) gibi çeşitli muhaliflerine karşı saldırıya geçti. Faşizan bozkurtlar, şu ya da bu cemaatin liderine suikast düzenleyerek, işlerine gelince şiddet tehditleri savurarak kirli işleri yapmak için gölgelerin arasından çıktı. AKP'liler ise –takım elbiseleri içinde– arkalarına yaslanıp ülkücü çetelerin ve kendi şok birliklerinin partilerinin görüşlerini mantıksal sonucuna götürmesini izlediler. AKP belli aralarla kan dökmek üzere ortaya çıkan bozkurtlar ve kendi çeteleri vasıtasıyla dişlerini gösteriyordu.

2010 yılında AKP anayasayı değiştirmesini sağlayacak referandumu kazandı. AKP'nin istediği, başında Erdoğan'ın bulunduğu bir başkanlık sistemiydi. 2016'nın başlarında Erdoğan çok tuhaf bir biçimde Hitler Almanya'sını başarılı bir başkanlık sistemi örneği olarak gösterdi. AKP'nin en temel arzularından biri dik kafalı –olarak gördüğü– parlamentoyu lağvetmek ve

Türkiye devletini başkanlık yönetimine teslim etmekti. AKP'nin Anadolu'da sahip olduğu demografik avantaj, göstereceği adayın –Erdoğan veya başkası– başkanlık seçimlerini gelecek on yıllar boyunca kazanacağını tahayyül etmesine olanak sağlıyor. Böylece AKP, yasalarla Türkiye'yi kendi istediği gibi dönüştürmesi için gereken süre boyunca iktidarı elinde tutabilecektir. 1980 Anayasası'nı değiştirmek için AKP'nin mecliste üçte iki çoğunluğu sağlaması gerekiyordu. 2010 itibariyle cumhuriyetçi muhalefet tıkanmış bir vaziyetteydi. Güçlenmesini sağlayacak yolları bulamıyordu. Sol marjinal bir durumdaydı, Kürt siyasi partileriyse şiddet tehdidi altındaydı. Hiçbirinin yüzde onluk seçim barajını aşarak meclise Erdoğan'ı durduracak bir blok olarak girme ihtimali yoktu. AKP'nin ve Erdoğan'ın önünde duracak hiçbir şey yokmuş gibi gözüküyordu. Arap Baharı patlayınca, henüz içerde gücünü tahkim etmemiş olan AKP'nin kibri sınırlarının dışına sıçradı.

TÜRKİYE'NİN SONBAHARI

2011'deki Arap Baharı, Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun" hesaplarını alt üst etti. AKP'nin Akdeniz çevresindeki Müslüman Kardeşler'le doğası itibariyle bir yakınlığı vardır. Ayaklanma başlayınca AKP –Katar'la beraber– Tunus Ennahda'sından Suriye Müslüman Kardeşleri'ne kadar tüm bağlantılarıyla ilişkiye geçti. Ancak Müslüman Kardeşler'le olan bu bağlantısı, onu Batı'nın ayaklanmaya yönelik tutumundan ayıracaktı. Batı temkinli, AKP ise coşkuluydu. Mübarek'in düşmesi, Erdoğan'ı –halka hitap ettiği büyük bir toplantıda– Türkiye'yi Mısır Müslüman Kardeşler'ine model olarak sunacağı Kahire'ye getirdi. Erdoğan aracı olarak Esad'a gitti ve Suriye Müslüman Kardeşleri'nin yasal olduğunu ilan etmesi için baskı yaptı. Batı, bilhassa ABD ve Suudi Arabistan, sonuçtan hoşnut değildi. Onların başka planları vardı. Ancak Batı ve Türkiye arasındaki bu ayrılık uzun sürmedi.

Türkiye barışçıl göstericilerin şiddetle bastırıldığı Bahreyn'deki Suudi işgalini destekledi, sonrasında da Suriye'deki vekil ordularına verdiği destekte ve Libya devletini yıkma çabasında Suudi Arabistan'ın yanında yer aldı. Suudiler Mısır ve Libya'daki Müslüman Kardeşler'i yok etmek üzere tüm güçleriyle harekete geçince aradaki mesafe yeniden açılacaktı. Ancak Türkler Suudileri engellemek için somut herhangi bir şey yapmadı. AKP için Batı'yla olan ilişkisi, Arap Baharına ilişkin farklı yorumları nedeniyle NATO ve Suudilerle yollarını ayırmasını engelleyecek kadar güçlüydü. Mihenk taşı Suriye'ydi.

2002'den itibaren AKP tarafından bastırılan bütün çelişkiler Suriye savaşı devam ettikçe su yüzüne çıkacaktı. Erdoğan, Esad rejiminin hızlı bir biçimde yıkılacağını ve tercih ettiği İhvan liderlerinin Şam'ı ele geçirerek Suriye'yi Türk vesayeti altına sokacaklarını ummuştu. Aynı zamanda sınırdaki Suriyeli Türkmen vekillerinin, Türkiye'nin o bölgeye dair eski milliyetçi taleplerinin öne çıkmasını sağlayacağını ümit etmişti: Türkiye uzun zamandır Kuzey Suriye'nin bazı kesimlerinin kendisine ait olduğunu iddia etmek istiyordu. Erdoğan, Kürtlerin sınır bölgelerindeki topraklara yönelik her tür taleplerinin sonlandırılması için açık girişimlerde bulundu. Ancak Esad yönetimi yıkılmadı ve Türkiye'nin Esada karşı aldığı aşırı pozisyon geri adım atmasını imkânsız hâle getirdi. Uzlaşma için hiçbir olanak yoktu. Türkiye, Suriye muhalefetine İstanbul'da ofis açmaları için kapılarını açmış, her türden Suriyeli isyancının sınırın Türkiye tarafında üs kurmasına izin vermişti. Batı hükümetlerinin Suriye'ye açılabilecekleri en iyi nokta da burasıydı; diplomatları İstanbul'daki siyasi liderlikle yakın temas kurarken, istihbarat servisleri sınırdaki isyancıların sırtlarını sıvazlıyordu. 2011 Haziran'ında Özgür Suriye Ordusu, ana üssünü Türkiye'nin güneyinde yer alan Hatay'da kurdu. Türkler (Erdoğan'ın zamanında Muammer Kaddafi'yle yakınlığına ve 2010 yılında Trablus'ta Kaddafi İnsan Hakları Ödülü'nü almış olmasına rağmen) Libya'ya yapılan

NATO saldırısı konusunda hevesli olmuşlardı. Şimdi de NATO uçaklarının Şam'ı bombalamak ve Esad'ı hızlı bir biçimde iktidardan indirmek üzere harekete geçmesine dair bir beklenti vardı. Türkiye tarafından kışkırtılan Özgür Suriye Ordusu, Suriye üzerinde Uçuşa Yasak Bölge talep ediyordu. Bu talep büyük ölçüde Rusların ve Çinlilerin Şam'da rejim değişikliğine etki edecek bir BM kararına izin vermemeleri nedeniyle gerçekleşmedi. Erdoğan ve Davutoğlu planlarının başarısızlığa uğradığını göreceklerdi. Suriye –Türk ordusu savaşa doğrudan dâhil olmadığı hâlde– bu iki ismin hırsları için bir bataklık hâline gelmişti.

Suriye'deki savaş, Suriye Arap Ordusu'nu kuzey sınırından çekilmek ve ülkenin batısındaki ana nüfus merkezlerini güçlendirmek zorunda bıraktı. Esad, Suriyeli Kürtlere çok uzun süredir talep ettikleri özerkliği vermişti. Türkiye'nin deneyimli (ve yasaklı) PKK, müttefik örgütü olan PYD'deki Suriyeli yoldaşlarına destek vermek ve bir ordu –YPG – kurmak üzere Irak ve Türkiye sınırlarının diğer tarafına geçti. Bu ordu diğer isyancıları (ve daha sonra IŞİD'i) yenerek, Kuzey Suriye'de bir Kürt anklavı olan Rojava'yı kurdu. Bir Kürt anklavının varlığı Kürtler tarafından büyük bir siyasi zafer olarak görülüyordu. Iraklı Kürtlerin kendi özerk bölgeleri vardı, şimdi Suriyeli Kürtler de özerk bölgelerine kavuşmuş oldular. Türkiye'nin Kürtleri ise, Türk devletiyle bir ateşkesin ortasında ve tamamlanması yakın gözüken bir barış süreci içindeydi. PKK lideri Abdullah Öcalan İmralı Cezaevi'nde, Erdoğan hükümetiyle İmralı Süreci'ni sürdürüyordu. Suriye savaşının devam etmesi, YPG ve PKK'nin sınırda yerleşmesi ve Erdoğan'ın Suriye inadının Türkiye'yi bir bataklığa çekmesiyle, bu süreç de çökecekti.

PKK ile barış sürecinin bozulacağının ilk işareti, Türk uçaklarının Türkiye-Irak sınırında otuz dört Kürt kaçakçıyı öldürdüğü 2011 yılının sonunda gelmişti. Bu Erdoğan'ın Suriye politikasının zirve noktasıydı. Türk silahlı kuvvetleri neden bu adamları, çocukları ve katırlarını bombalamıştı? Hükümet o zaman bu so-

ruya net bir yanıt vermemiş, aynı şekilde –2013'te yayımlanan– hükümet raporu da hiçbir şeyi aydınlatmamıştı. Rapor, kaçakçıların –PKK komutanları Cudi Gui, Kazım ve Fehman Hüseyin'i gizlice Türkiye'ye sokmak gibi– hain bir amaçlarının olduğunu ima ediyordu. Ancak hiçbir kanıt sunulmuyordu. Hollandalı gazeteci Fréderike Geerdink, adamların ve çocukların kader yolculuklarına çıktıkları Gülyazı köyüne gitmişti. Kendisini "Erdoğan'ın otuz üç kurşunu. Dersim, Zilan, Ağrı, bugün Qilaban. Katil Erdoğan" yazan, üzerinde kurbanların yüzleri olan dev bir pankart karşılamıştı. Bu, Kürtlerin katliamını Ermenilerinkiyle ilişkilendiren güçlü bir ifadeydi. Gülyazı'daki yoksulluk çarpıcıydı; köylülerin kıt kanaat yaşayabilmek için temel geçim kaynakları kaçakçılıktı. Geerdink, köyde PKK'nin çok az eylemliliği olduğunu gösteriyor. Bu, Cumhuriyet Halk Partisi'nden Levent Gök ve Halkların Demokratik Partisi'nden (HDP) Ertuğrul Kürkçü'nün de paylaştığı bir görüş.[10] Bu politikacılar resmî soruşturmaya şerh düştüler. Ancak kimse onları dinlemedi. Kürt kaçakçılar Türk jetleri tarafından vuruldukları zaman, savaşçılar gibi farklı yönlere dağılmayıp sıradan insanların yapacağı gibi birbirlerine sokulmuşlardı. Roboski katliamının cezasız kalması devleti cesaretlendirmiş, ayrıca Esad yenildiğinde Kürtlerin kolayca bastırılacağını düşündürmüştü.

Suriye savaşı bölgede mezhepçiliğin yükselmesine kapı açtı. Suudi Arabistan'ın vekili Ceyş el İslam, El Kaide'nin vekili Nusra Cephesi ve Türkiye'nin Sultan Abdülhamit Tugayı benzeri vekilleri Suriye'deki çatışmayı ülke içi bir kavgadan mezhepsel bir kavgaya çevirdiler. Bu artık Sünnilik ve Şiilik arasındaki bir savaştı. İslamcı Türk basını bu fırsatı, uzun süredir uykuda olan mezhepçilik ve Sünnicilik damarlarını canlandırmak için kullandı.[11] Bozkurtlar sokaklara indiler ve Türk Alevilerin kapılarını işaretlediler. Bunlardan daha tehlikelileri, AKP'yle daha yakın bağlara ve daha dinî bir eğilime sahip olan ekipler olan JÖH (Jandarma Özel Harekât) ve PÖH'tür (Polis Özel Harekât).

Bozkurt kadrolar buralarda kendilerine yeni yuvalar ve düşmanlarına karşı para-militer şiddet uygulamak için daha geniş yetkiler buldu. Suriye'nin kuzeyindeki Kürt otonomisine duydukları düşmanlık, İslamcılar arasındaki muhafazakârların, faşist milliyetçilerin ve cumhuriyetçi ulusalcıların içlerini kemiriyordu. Hiçbiri ezelî düşmanlarının siyasi güç kazanmasını istemiyordu. Türkiye, Kürt otonomisini engellemek ve Esad yönetimini yok etmek için, bu en keskin İslamcı radikallere yol vermek anlamına gelse bile, her şeyi yapacaktı.

2014 yılında YPG'den kıdemli bir Kürt komutan bana gülümseyerek Pakistan Afganistan için neyse, Türkiye'nin de Suriye için o olduğunu söylemişti. Kast ettiği, Türkiye'nin Pakistan gibi kendisini, sınırdan geçerek komşusunu istikrarsızlaştırmaya hevesli olan yabancı aşırılıkçılar için bir üs hâline getirdiğiydi. Anadolu'nun dört bir yanındaki –özellikle Mardin'deki– havaalanları, Libya ve Avrupa'dan, başlangıçta Suriye'nin batı kesimlerindeki çeşitli grupları, sonraysa –2012'den başlayarak– daha cüretkâr olan IŞİD'i desteklemek için gelenleri karşılıyordu. 2014 yılında Press TV'den Serena Shim, IŞİD'e giden cihatçıların ve ikmallerin sınırı geçmekte hiçbir güçlük çekmediğini bildirmişti. Shim'in ekibi Dünya Gıda Örgütü logolu kamyonların Suriye'ye cihatçı taşıdığını kameraya kaydetmişti. Suriyeli Kürt gazeteci Barzan İso, Katarlı yardım derneklerinin IŞİD kontrolü altındaki Cerablus'a yardım ve destek gönderdiğini yazmıştı. Can Dündar'ın gazetesi *Cumhuriyet*, Türk istihbaratına ait olduğuna inanılan, Suriye'ye silah taşıyan tırların fotoğraflarını yayımlamıştı. Yaralı IŞİD cihatçıları sınır kasabası Akçakale'den Türkiye'ye girip tedavi için –herkesin gözü önünde– Urfa Balıklıgöl Devlet Hastanesi'ne gidiyorlardı. Türk hükümeti, Türkiye içinde IŞİD'e cihatçı toplayanlar hakkında haber yapmaya çalışan gazetecilere karşı düşmanca davranıyordu. Erdoğan cihatçı toplama merkezleri hakkında çıkan haberler için "utanmazca, alçakça ve adice" diyecek, *New York Times*'dan Ceylan Yeğinsu'yu

hedef alacaktı. Dündar hapse girecekti. Shim ise Türk istihbaratı tarafından tehdit edilmesinden günler, haberini yapmasındansa bir gün sonra, Suruç yolundayken arabasına bir beton mikserinin çarpması sonucunda hayatını kaybedecekti. Türkiye sınırı çeşitli türden aşırılıkçılar için can damarı hâline gelmişti.

Türkiye'nin birkaç yüz metre ötesindeki Kürt şehri Kobani IŞİD tarafından kuşatıldığı zaman, Türk yetkililer Kürt savaşçıların sınırı geçip şehre destek vermesini engelledi. Bunun yerine, Türk askerleri arkasına yaslandı, sınırı korudu ve IŞİD'in şehri ele geçirmesine izin verdi. Bu durum devam ederken, 2014 Ekim'inde Türk uçakları Irak-Suriye sınırındaki Kürt mevzilerini vuruyordu. Türk hükümeti yoğun baskı altında ve istemeyerek, sonunda Irak Kürt hükümetinin Kobani'deki Kürt güçlerine ikmal sağlamasına izin verecekti. Kobani 2015 Ocak'ında, ancak çoktan yerle bir olduktan sonra, geri alındı. Türkiye'nin IŞİD'le olan ilişkisi bir muammadır. IŞİD'e sınırlarını kapatmadığı muhakkak. Türkiye IŞİD'in bombalanması için Türkiye'deki üslerin Amerikan uçaklarınca kullanılmasına izin verdiğinde, bunun bedeli olarak ABD'den, Irak'taki PKK üslerini bombalama ve Kürtlere karşı bir kez daha küçük bir savaş açma izni koparmıştı. 2015 Ekim'inden bu yana, Türk Silahlı Kuvvetleri, sadece Güneydoğu Türkiye'deki Kürt şehirlerini vurmakla kalmadı, Suriye içindeki PKK ve YPG savaşçılarını da vurdu. PKK lideri Cemil Bayık, Türk devletinin "IŞİD'e karşı Kürt ilerleyişini durdurmak için" ile PKK'ye saldırdığı suçlamasında bulunacaktı.[12]

12 Ocak 2016'da İstanbul'un Sultanahmet Meydanı'nda büyük bir bomba patladı. Burası, kentin anıtlarının bulunduğu – Aya Sofya'nın ve Sultan Ahmet Camii'nin de görüleceği– kalbidir. Erdoğan IŞİD'li bombacının Suriye kökenli olduğunu söyledi.[13] Mart 2016'da Ankara'da patlatılan bombalı bir araç, onlarca insanı öldürdü. Herkes farklı yönleri işaret ediyordu. Hükümet PKK'yi suçladı, PKK ise sorumluluğu reddetti. PKK'den ayrı-

lan bir Kürt grubu –Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK)– bu bombalamalardan bazılarını gerçekleştirdiklerini açıkladı. Bunların hiçbirinin doğrulanması mümkün değildir. Türkiye ciddi bir kriz içinde. Hükümetin güneydoğuda Kürtlere karşı savaşı devam ediyor; sınırdaysa, Suriye ve Irak'ta savaş var ve IŞİD'in nefesi Türkiye'nin ensesinde. Türkiye kuru bir çıra kadar tehlikeye açık durumda.

TÜRKİYE SOLU

Türk hükümeti neden IŞİD'i değil de tekrar Kürtleri hedef aldı? Sorunun cevabı AKP'nin jeopolitik beklentileri kadar çökmekte olan iç gündemi etrafında dönmektedir. Haziran 2015 genel seçimlerinde AKP, Erdoğan'ın Anayasa'yı değiştirmek için ihtiyaç duyduğu kesin zaferi kazanamadı. Yolunu kesen, halkın oylarının yüzde onundan fazlasını kazanıp meclise giren HDP'ydi. HDP medyada çoğunlukla bu şekilde tarif edilse de sadece bir Kürt partisi değildir. HDP 2012 yılında –Kürt yanlısı görüşleri olan– sol eğilimli bir grup siyasi örgütün seçim koalisyonu oluşturmasıyla kurulmuştu. HDP'yi, Yunanistan'ın Syriza'sına ve İspanya'nın Podemos'una benzetmek yanlış olmayacaktır. HDP oldukça klasik sol konumlanışlara sahip bir partidir; nükleer enerjiye, azınlıklara yönelik ayrımcılığa neoliberalizme karşı, LGBT haklarından, kadınların eşitliğinden, işçi iktidarında yanadır.

Bununla beraber HDP'de PKK'ye yakın ve onun hapisteki lideri Öcalan'ın karşısında saygıyla eğilen güçlü bir eğilim de vardır. Genel seçimler öncesinde düzenlenen mitinglerde PKK bayrakları ve Öcalan resimleri görünmüyordu. HDP bu bağlantılarla arasına mesafe koymak konusunda dikkatliydi. Yine de kalabalık içindeki insanlar "Biji Serok Apo" diye bağırıyordu. HDP ateşkes yanlısı ve PKK yanlısı eğilimleri, her ne kadar bi-

rincisi liderlik içinde daha hâkim olsa da, bir arada tutuyordu. HDP'nin iki liderinin, Kürt bölgesinden ve onun siyasi partilerinden (Demokratik Toplum Partisi ve Barış ve Demokrasi Partisi) gelen Selahattin Demirtaş ve Marksist-Leninist bir gelenekten, Ezilenlerin Sosyalist Partisi'nden gelen Figen Yüksekdağ olması çok şey anlatmaktadır. Bu iki –Kürt ve solcu– akımın birliği yeni bir durum değil. 1990'larda –biri Kürt diğeri solcu olan– Halkın Emek Partisi (HEP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 1991 genel seçimlerine beraber girmişlerdi. Türk devleti partileri kapatıp liderlerini tutukladıkça, adeta alfabedeki tüm harfleri deneyen ve bu çizgileri izleyen yeni partiler ortaya çıkacaktı. Birleşik Sol-Kürt bir siyasi güç için nesnel koşullar en azından 1980'lerden itibaren mevcudiyetini koruyor.

Türkiye solu Jön Türk milliyetçiliğinin (Kemalizm) dışında bir yol çizmek için mücadele etmişti. Fraksiyonlar arası bölünmeler ve şiddetle malul olan sol bir dağılma yaşadı. 1 Mayıs 1977'de İstanbul Taksim Meydanı'nda iki yüz bin kişi toplanmıştı. Şiddet 39 kişinin yaşamını alacak ve Sol'u parçalara bölecekti. Peşi sıra gelen klasik neoliberal politikalar, çalışan sınıfın tüm silahlarından arındırılmasına ve sendikal hareketin dışında enformel bir sektör oluşmasına yol açtı. Kırdan kente göç, kent nüfusunu genişletmiş ve enformel sektörün ihtiyaç duyduğu işçi sayısını artırmıştı. Türk solunun kaynakları boşalmıştı. Yeni fırsatlar yakalanmak zorundaydı, ancak Sol mücadeleye hazırlıklı değildi. 2013'te binlerce insan, İstanbul Gezi Parkı'nı neoliberal buldozerden korumak için sokaklara inince, Sol yeniden önemli hâle geldiğini hissetti. AKP'nin Türk halkının tek temsilcisi olduğu yönündeki anlatısında bir gedik açan ve dışlanmış ve yabancılaşmış Türkleri (ve de Kürtleri), umutlarını yeni bir alternatife bağlamaya iten Gezi dinamiğiydi.

Son birkaç on yıl içinde, kentlere göç edenlerin arasında çok sayıda Kürt de bulunuyordu. Kürt nüfusunun yarısı bugün doğudaki memleketlerinden uzakta, Türkiye'nin batısında yaşıyor.

İstanbul'da yaşayan bir milyondan fazla Kürt var ve İstanbul ülkenin en büyük Kürt kenti. Bu yüzden, Türkiye'de Kürt sorununun Irak'ta ve daha sonra Suriye'de olduğu gibi çözülemeyeceği onlarca yıldır biliniyor. Irak'ta Kürtler –büyük ölçüde– ülkenin kuzeyinde yaşıyor. 1991 sonrasında kendi özerk bölgelerine dönüşen yekpare bir yurtları var. Suriye'deki Kürtlerinse kuzeyde Türkiye sınırında yoğun olarak yaşadıkları küçük bölgeleri bulunuyor. İç savaş sırasında Rojava hâline gelen işte bu bölgeler. Türkiye'deyse böyle bir şey mümkün değil. Kürt partileri ayrı bir Kürt anavatanı yönündeki taleplerinden, Türkiye'nin çok-uluslu bir ülkeye dönüştürülmesine yöneldiler. 1993'te PKK'nin bağımsız bir anavatan talebini bırakmasının ve barış talebini yükseltmesinin nedeni budur. Kürt Partilerinin 1990'lardan bu yana Sol ile geniş bir ittifak aramasının nedeninin de tam olarak bu olduğu söylenebilir.

2015'İN İKİ SEÇİMİ

HDP'nin Haziran genel seçimlerinde yüzde onu aşmayı başarabilmesi, AKP'nin yoluna taş koymuştu. Erdoğan –partisi Haziran seçimlerinden sonra hükümet kurmayı başaramayınca– Kasım'daki ikinci seçimde tek başına iktidarı garantilemek için HDP'yi yok etmek istiyordu. AKP'nin yolunu açmak için, Erdoğan iki şey yapmak zorundaydı: HDP'yi yok etmek ve faşizan Milliyetçi Hareket Partisi'nden (MHP) oy almak. Bir taşla –yani Kürt ve diğer azınlık nüfuslarına karşı cepheden bir saldırıyla– iki kuş vurulacaktı.

AKP, HDP'nin zaferini Türk demokrasisinin bir yaşam işareti olarak kabul etmek yerine, bu meşru siyasi güce karşı doğrudan bir saldırıya girişti. Suriyeli Kürtlerin IŞİD'e karşı kazanımlarıyla birleşen HDP'nin seçimlerdeki yüzde on üçlük oyu, Türkiye içindeki uykuda olan Kürt karşıtı güçleri rahatsız etmişti. 8 Eylül'de gözleri dönmüş bir biçimde HDP ofislerini ya-

kıp, Kürtlerin dükkânlarına ve evlerine saldırdılar. HDP Genel Merkezi'ne saldırılmasından birkaç saat önce, Türk Hava Kuvvetleri ve Özel Kuvvetler, Irak'ta bulunan Avaşin, Bazyan, Kandil ve Zap'taki PKK üslerini vurmuştu. Bu şiddetli saldırı, PKK birimlerinin Dağlıca'da bir askerî konvoyu pusuya düşürüp on beş askeri öldürmesinin ardından gerçekleşmişti. Bu askerlerin ölümü, Erdoğan'a ihtiyaç duyduğu fırsatı sağlamıştı. Türk birlikleri, PKK mevzilerine topyekûn taarruza başladı. Her iki tarafça yapılan misillemeler, Türkiye'yi 1984'ten 2012'ye kadar devam eden (ve 1999 ve 2004 yılları arasında bir yatışmanın yaşandığı) bu çatışmanın en kötü dönemine sürükledi. Türkiye'nin veya PKK'nin, savaşın gittikçe şiddetlendiği bu durumdan nasıl çıkacaklarını veya müzakere masasına nasıl döneceklerini tahayyül etmek hayli güç.

1 Kasım seçimlerine doğru gidilirken Ankara'da HDP mitinginde gerçekleşen patlama, yüzün üstünde (çoğunluğu genç olan) aktivistin ölümüne yol açtı. HDP tabanı şok içindeydi. Bu, miting için en basit güvenlik önlemlerini sağlamayı ihmal eden AKP hükümeti tarafından verilmiş bir mesaj mıydı? HDP'ye oy veren liberallerin verdikleri oyları yeniden gözden geçireceğinden ve istikrardan yana oy kullanacaklarından korkuluyordu. Bu şiddet seçmenleri olumsuz bir biçimde etkiledi ve AKP'nin kendisini düzenin partisi olarak öne çıkarmasını sağladı. HDP'nin (sosyalizm, eşcinsel hakları, kadın hakları gibi) radikal politikalarından hâlihazırda rahatsızlık duyan gelenekçi Kürtlerin bir bölümü, bu seçimlerde AKP'yi tercih etti. AKP hem korkutmayla hem gelenekçiliğe çağrıyla Kürt bölgesinde oylarını artırmayı başardı. HDP lideri Selahattin Demirtaş "Ne yazık ki, zor ve çatışmalı bir seçim kampanyası dönemiydi. Canlar yitirildi," diyecekti.

Kürt milliyetçileri ve Sol arasındaki ittifak, Kürt partilerinin Kürt milliyetçiliğinin ayrılıkçı hedeflerinden uzaklaşmasına neden olmuştu. Yeni dil, Türkiye'den ayrılmaya değil, Türkiye

içinde insan haklarına ve onurlu bir yaşama yönelikti. Geçim kaynaklarının yok olduğunu ve Türk istihbaratı ve ordusunun güvenlik baskısının arttığını gören Kürtlerin bir kısmı (özellikle gençler), Türk teklifini kabul etmeye hazırlıklı değiller. Erdoğan hükümetinin Türkiye'nin güneydoğusunda yeniden yükselttiği şiddet bu kesimler üzerinde büyük baskıya yol açtı ve bu kesimlerin gençleri HDP'ye bağlılıklarından vazgeçerek marjinal –ancak kesinkes ayrılıkçı olan– Haklar ve Özgürlükler Partisi'ne (HAKPAR) oy verdi. Sol içerisinde de bir birlik yok; Vatan Partisi, Halkın Kurtuluş Partisi (HKP) ve Komünist Parti (KP, 2014'te kuruldu) gibi partiler HDP'nin dışında duruyorlar. Bu partilerin her biri, HDP'ye gidebilecek oyları böldü.

Türklerin azınlıklar karşısındaki üstünlüğüne dair –Erdoğan'ın Ermeni soykırımını ve Kürt sorununu inkâr eden demeçlerinin de dâhil olduğu– işaretler, faşizan MHP'nin seçmenlerini AKP'ye çekti. MHP'nin vizyonunu büyük ölçüde sahiplenmiş –ve kazanması daha muhtemel olan– bir AKP varken neden MHP'ye oy vereceklerdi ki? MHP'ye olan destek çöktü. Kasım'da, Haziran seçimlerinde kazandığı sandalyelerin yarısını AKP'ye kaybetti. MHP seçmeni, hoşnutsuz gelenekçi Kürtler gibi AKP'yi seçti. Erdoğan'ın hamlesi başarılı olmuştu; buna rağmen HDP bir kez daha yüzde on barajını aşmayı başardı ve meclise girdi.

Türkiye'nin bir iç çatışmaya sürüklenmesini engellemek için HDP ne yapabilir? Kürt çoğunluklu bölgelere yönelik şiddet, HDP'nin AKP rejiminin herhangi bir alanda yumuşamasını sağlama yönündeki yeteneğini zayıflattı. Tahir Elçi cinayetinden hemen önce, HDP lideri Demirtaş'a suikast girişiminde bulunulmuştu. Elçi'nin cenazesinde, Demirtaş, açık bir şekilde "Tahir'i katleden devlet değil, devletsizlikti," demişti. Bu, Kürt milliyetçiliği fikriyatının yerinde durduğunu gösteren küçük bir işaretti. Kürt-Sol ittifakının yaratıcılarından Demirtaş bile, köşeye sıkıştığında Kürt milliyetçiliğine sığınabiliyor. Ancak HDP'nin

önünde daha büyük görevler var. Ülkeyi barış müzakerelerine doğru yönlendirecek ve Suriye söz konusu olduğunda daha akılcı bir çizgide ısrar edebilecek tek güç HDP. AKP bir açmazın içinde; NATO'ya olan sorumluluklarıyla Batı Asya'ya yönelik kendi İslamcı hırsları arasında sıkışmış durumda. Bu çelişkiden çıkabilecek gibi de görünmüyor. Türkiye, bu tıkanmanın acısını çekmeye devam edecektir. Şimdiye kadar hiçbir alternatif güç AKP'yi yenmeyi başaramadı. Sadece HDP, AKP'nin mutlak iktidara sahip olmasını engelleyebilir; fakat iktidar olmaya yaklaşabilecek durumda değil.

Sınırlı bir ihtimalse, AKP içindeki bir bölünme. Başbakan Davutoğlu'nun mayıs ayı başında, AKP'nin seçimleri kazanmasının üzerinden daha altı ay bile geçmeden istifa etmesi, Erdoğan'ın iktidar üzerindeki acımasız iddialarının bir sonucuydu. Türk basınının bu olay için "saray darbesi" demesine rağmen, hiçbir etkisi olmayan Davutoğlu, Erdoğan'la ilgili hayal kırıklığını gizlemeye çalışıyordu. Erdoğan için "Ailesinin onuru benim onurumdur," diyen Davutoğlu, başbakanlık makamına lideri sayesinde gelmiş, görevi sırasında Erdoğan'ın istediklerini yapmış ve hükümete onun adına başkanlık etmişti. Kovulması için hiçbir neden yoktu. 1 Mayıs'ta internette anonim bir belge –Pelikan Dosyası– yayımlandı. Belge Davutoğlu'nun gazetecilere yönelik saldırısında Erdoğan'la hemfikir olmadığını belirtiyor ve Davutoğlu'nu saraydan ayıran küçük ancak mantıklı bazı noktaları ele alıyordu. Dosya "canını REİS için feda edecek" birisi tarafından yazılmıştı. Davutoğlu direnmeye çalıştı ancak faydası yoktu. Gitmek zorundaydı. AKP içindeki bazı gruplar bu durumla ilgili hayal kırıklıklarını ifade ediyorlar. AKP içindeki huzursuz grupların Erdoğan'a karşı hareket edip etmeyeceğini tahmin etmek zor.

Erdoğan gücünü pekiştirdi ve belki de anayasayı değiştirebilecek. Ancak miras olarak ne bırakacak? Demokratik hakların çok daha gerilediği, muhalefeti öfkeyle geriletilmiş, kırk bin cana mal

olmuş ve kim bilir daha kaç bin cana mal olabilecek bir isyanın yaşandığı bir ülke. Bunun, Erdoğan'ın kahramanı Fatih Sultan Mehmed'in imparatorluğuyla uzaktan yakından ilgisi yok.

KÜRTLERE KARŞI SAVAŞ

Türk devleti güneydoğudaki Kürt bölgesine karşı korkunç bir şiddet dalgası başlattı. Suriye sınırına yakın Cizre şehri tanklar tarafından topa tutuldu, Diyarbakır ve Silopi'deki askerî operasyonlar gün geçtikçe şiddetini artırdı. Bölge –yerel gazetecilerin belirttiği üzere– bir savaş alanını andırıyor. Bu gazeteciler –*Azadiya Welat*'tan Deniz Babir, *Nusaybin Haber*'den Zeki Karakuş ve JİNHA'dan Beritan Canözer vd.– yaptıkları haberler nedeniyle alelacele gözaltına alınarak tutuklandı. Erdoğan, bu şiddeti "ayrılıkçı terör örgütlerine karşı mücadele" olarak adlandırarak kendi savaşını Terörle Küresel Savaş'ın bir parçası olarak yansıtacaktı. Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Gültan Kışanak, "Sadece konvansiyonel savaşta kullanılan tanklar ve ağır silahlar, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından, yüzbinlerce sivilin yaşadığı alanlarda kullanıldı," diyordu. Eski bir siyasi mahkûm ve oldukça popüler bir politikacı olan Kışanak, 2011 Roboski Katliamı'nda otuz dört Kürt sivilin Türk hava kuvvetlerince öldürülmesine –milletvekili olarak– cesurca karşı çıkmıştı. Ne sözünü sakınıyordu ne de gerçekleri abartıyordu.

Sakin ve dikkatli bir siyasi tavra sahip olan Demirtaş da öyle. Demirtaş, büyük bir çaresizlik nedeniyle, Demokratik Toplum Kongresi'nin (DTK) 3 Haziran 2016 tarihinde kabul ettiği ve Kürt özerk bölgelerinin ve özyönetim kurumlarının yaratılmasını içeren eski talebi yineleyen kararını destekledi. Erdoğan, HDP'yi PKK'ye bağlayarak Demirtaş'ın bu hareketini ihanet olarak niteledi. HDP, PKK'yle "hiçbir organik bağının" bulunmadığı karşılığını verdiğindeyse, Erdoğan İstanbul'un banliyö semti Ataşehir'de bir camide yaptığı Ramazan konuşmasında

alay ederek HDP ve PKK arasında "inorganik bir bağ" olduğunu söylemişti. Erdoğan yalnızca (silahlı bir güç olan) PKK'ye karşı değil, (mecliste temsil edilen saygın bir parti olan) HDP'ye karşı da savaş istiyordu. Her ikisi de çökertilmeliydi. Türk Hükümeti PKK'ye karşı askerî bir zafer kazanabileceğine inanıyor, bu nedenle de Irak, Suriye ve Türkiye içindeki PKK kamplarını vuruyor. PKK'nin yok edilebilmesi için, önce Türkiye'nin güneydoğusundaki kent ve kasabaların Türk kuvvetleri tarafından haritadan silinmesi gerekiyor. Bu yolda da ilerliyorlar ve yaptıklarına karşı çok az uluslararası kınama geldi.

4 Ocak 2016'da Şırnak'ta üç HDP üyesi öldürüldü. Kimdi bu insanlar? Seve Demir, meclisteki HDP'yle bağlantılı Demokratik Bölgeler Partisi'nin (DBP) Parti Meclisi üyesiydi. Fatma Uyar, Özgür Kadın Kongresi'nin bir üyesiydi. Pakize Nayır, Silopi Halk Meclisi'nin eşbaşkanıydı. İkinci kez üç Kürt feminist sosyalisti birlikte öldürülmüştü. Diğer üç kadın –Sakine Cansız, Leyla Söylemez ve Fidan Doğan– Ocak 2013'te Paris'te cinayete kurban gittiler. Öldürüldüler diyorum çünkü failleri belli değil. Bu cinayetler nedeniyle kimseye dava açılmayacak. Kimse sorumlu tutulmayacak. Sıradaki katiller kahramanlıkları için teşvik edilecek. Bu cezasızlığın teşvik edilmesi demektir. Kürt halkının kaderi bu. Ama giderek daha çok Türklerin de kaderi hâline geliyor.

Epilog

Filistin ve Yemen

"Barbarlar geldi mi?"

Mahmut Derviş, *el-Karmel*, 1987.

Dikkatler Suriye ve Irak üzerine odaklanmış olsa ve arada bir Libya'ya da göz atılsa bile, Yemen'in bombalanmasının ve Filistin üzerindeki ağır baskının bölgedeki genel kargaşa içinde daha özel bir rol oynadığı su götürmez.

2015 yılının sonunda IŞİD lideri Ebu Bekir El Bağdadi, Ramadi'nin kaybedilmesini ve Rakka'ya yapılan hava saldırılarını, konuyu Filistin'e getirerek geçiştirmeye çalışıyordu. "Yahudiler, Filistin'i unuttuğumuzu ve dikkatimizi başka yöne yönelttiklerini düşündüler. Hiç de öyle değil Yahudiler! Filistin'i bir an bile unutmadık. Allah'ın izniyle unutmayacağız," diyordu. Arap liderlerin kendi ihtiraslarına destek sağlamak için konuyu Filistin kurtuluş davasına getirmesi alışıldık bir durumdur. IŞİD'in İsrail'e karşı eylemde bulunduğuna dair çok az kanıt vardır. Hamas'ın siyasi lideri Halit Meşal, İsrail işgalinin devam etmesi durumunda, Gazze'nin ara sokaklarında hayal edilebileceğinden çok daha kötü güçlerin ortaya çıkabileceği uyarısında bulunmuştu. IŞİD'le ittifak kurması muhtemel olan bu güçler, siyasi sürece dair hayal kırıklığının bir ürünüdür. IŞİD'in "kuzeni" El Nusra Cephesi, İsrail sınırının hemen yakınındaki işgal edilmiş

Golan Tepeleri'nde bulunuyor. İsrail jetleri, El Nusra Cephesi'ni tehdit eden Suriye'deki Hizbullah güçlerini bombalarken, yaralanan Nusra cihatçıları tedavi için İsrail'e geçiyor. Şüpheci bir akıl, El Kaide'nin İsrail'e karşı bir düşmanlık göstermekten çok onunla bir mutabakat içinde olduğunu söyleyecektir. El Nusra Cephesi'nin eylemlerine dair bu belirsizlik ve IŞİD'in savurduğu tehditler, Batı Asya'daki mevcut durumun karmaşıklığını yansıtmaktadır. Hiçbir şey basit değil.

İsrail'in Filistinlilere yönelik bitmek bilmeyen işgal politikası hiçbir çıkış yolu sunmuyor. Çaresizlik Batı Şeridi'nden Gazze'ye kadar Filistin'in her yerine yayılıyor. Filistinli gençlerin düzenlediği bıçaklı saldırılar, İsrail güçleri tarafından sert bir şekilde cezalandırılıyor. BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, işgalin kafesi içinde geçirilen yaşamların "korkuya, aşağılanmaya, çaresizliğe ve güvensizliğe" neden olduğunu belirtiyordu. "Bu durum, on yıllardır süren kanlı bir savaşın iyileşmesi çok uzun zaman alacak yaralarından besleniyor. Bilhassa Filistinli gençler, tutulmayan sözlerden bıkmış durumdalar ve tünelin sonunda bir ışık görmüyorlar." Genel Sekreter Ban Ki-moon, bölgedeki gerilimin nedeni olarak "yerleşim girişimlerini" görüyor. Hâkim duygu hayal kırıklığı. Ramallah yakınlarındaki bir kampta kalan birkaç genç adamla buluşuyorum. Öfkelerini ifade edebilecekleri bir mecra göremiyorlar. Her gün ailelerinin ve arkadaşlarının işgal güçleri tarafından aşağılandığına tanıklık ediyorlar. Bu durum onları çaresizliğe sürüklüyor; "bir şeyler yapmalıyız," diyor bir tanesi. Gözleri yorgun bakıyor. Daha yirmisine gelmemiş bu genç, çok daha yaşlı görünüyor. Arkadaşlarını İsrail şiddeti nedeniyle kaybetmiş. "Geçtiğimiz yıl, barışçı bir şekilde *Qalandiya*'ya [kontrol noktası] yürüdük. Üzerimize ateş açtılar. Arkadaşım öldü." diyor.[1] Sömürgeci şiddetin ağırlığı ruhunu eziyor. Çevresinde genç çocuklar İsrail ordusu tarafından öldürülmeye devam ediyor. Genç adamın bedeni endişe ve korkuyla seğiriyor.

Ateşli söylemler tehlikeli sonuçlar doğuruyor. İsrail işgalinden bir çıkış olmaması, çok daha kötü zamanların habercisi. İki-devletli çözüm, İsrail'in yerleşim politikası yüzünden büyük ölçüde geçersizleşti. İsrailli yerleşimciler –Oslo Anlaşması'yla Filistin'e verilmiş olan– Ürdün Vadisi'ndeki en iyi toprakların çoğunu ele geçirmiş durumda. ABD'den bağış olarak gelen (yani vergiden muaf olan) paralarla, bu yasadışı yerleşimler finanse ediliyor. Tek-devletli çözüm, ülkenin açıkça bir Yahudi devleti olduğunun ilan edilmesini isteyen İsrail'deki siyasi mutabakatın kesinlikle reddettiği bir şey. Çünkü bu etno-milliyetçi iddianın gücünü zayıflatacak oldukça büyük bir Filistinli nüfus mevcut. 2014 yılında İsrail Adalet Bakanı Ayelet Shakes "Tüm Filistin halkı düşmandır," diye ilan etmiş, Filistinli çocuklara "küçük yılanlar" demişti. Bu tarz bir söylemi Haham Ovadia Yosef de tekrar edecekti: "Onlara füzeler göndermeli ve onları yok etmelisiniz. Onlar kötü ve lanetlidir." Geriye kalan, sonu gelmeyen bir işgal ve hayal kırıklığı. Filistinli çocukların sessizce katledilmesinin nedeni de bu. Sağ kalanlar arasında nelerin ortaya çıkacağını tahmin etmek kolay değil. Halit Meşal işte bundan korkuyor.

Mücadelelerinde kendi ulusal amaçlarına odaklanmak, Filistinliler için bir amentüdür. Hamas bile daha geniş planda cereyan eden çatışmanın içine girmemiştir. İsyan sırasında Hamas sahip olduğu Müslüman Kardeşler çizgisine büyük ölçüde uyumlu bir biçimde Suriye'den çıktı; Hamas'ın Suriye'deki ortağı isyana liderlik ediyor, isyanın Körfez'deki finansörleri de Hamas'tan yürüttükleri Esad karşıtı politikalara yönelik bir tür sadakat gösterisinde bulunmasını istiyorlardı. Ancak Hamas İsrail işgaline odaklanarak Suriye hakkında esasen sessiz kaldı. FKÖ lideri Yaser Arafat 1990 yılında, Suudilere ve Batı'ya karşı Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgalini destekleyerek bir hata yapmıştı. Bu durum, Filistinlilerin konumunu zayıflatmış ve onları –Edward Said'in "Filistinlilerin Versay'ı" olarak nitelediği–

1994'te Oslo Anlaşması'nı imzalamak durumunda bırakmıştı.[2] Halit Meşal böyle bir hataya düşmedi.

Arap Baharı'nın başlamasının ardından, İsrail Gazze'yi 2012 ve 2014 yıllarında iki kez bombaladı. Bunlar, Filistin nüfusunun geçim kaynaklarını hedef alan vahşi saldırılardı. Henüz 2009 bombardımanının yaralarını saramamış olan Gazze, büyük ihtimalle bu bombardımanların açtığı yaraları da saramayacak. Oxfam, 2014 yılındaki bombardımanın etkilerinin en az yüz yıl süreceğini belirtiyor. Filistinli mültecilere yardım sağlamakla görevli BM Yardım ve Bayındırlık Ajansı (UNRWA), "insanların düpedüz enkazların arasında uyuduğunu, çocukların hipotermiden öldüğünü" belirtiyordu. 2014 saldırısında hayatını kaybeden iki bin beş yüz Filistinlinin beş yüzünden fazlası çocuktu.

Suudi Arabistan'ın güneyindeyse Suudiler ve Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen'i Mart 2015'ten bu yana bombalıyorlar.[3] Hastaneler, okullar, yerleşim birimleri, hiçbir yer bombardımandan muaf değil. Bu saldırı her yönüyle İsrail'in Gazze'ye yönelik bombardımanlarına benziyor. İnsan yaşamına hiçbir dikkat gösterilmiyor, uluslararası hukuka hiçbir şekilde riayet edilmiyor. Mühimmat azaldığında, Batı bu güçleri ikmal etmeye geliyor.[4] Ne İsrail ne de Suudi Arabistan, kınama veya müeyyidelerden endişe etmek zorunda değil. Sürdürdükleri çeşitli savaşlarda rahatlarını bozan bir şey yok.

Yemen'deki savaşın en tehlikeli sonuçlarından biri, gittikçe artan mezhepsel gerilim olmuştur. Mart 2015'te Uluslararası Kriz Grubu, "Daha önce var olmayan Şii-Sünni anlatısı, Yemenlilerin mücadelelerini tanımlayış biçimlerine sızıyor," diyerek durumu ortaya koyuyordu.[5] Yemen'de 2004 ve 2010 yılları arasında Husiler ve hükümet arasında yaşanan önceki savaş, Husileri –Husiler gibi bir Zeydi (Şii) olan– devlet başkanıyla karşı karşıya getirmişti. Mezhepçilik o zaman bu savaşı tanımlayan bir şey değildi. Yeni savaş alanıysa kısa bir süre içinde, hızla mezhepçi bir hâl aldı. Suudiler, Husilerin İran'ın vekil güçleri ol-

duğunu ve bu çatışmayı daha geniş ölçekteki jeopolitik kavganın bir parçası hâline getirmeye çalıştıklarını iddia ediyor. Yemen'in 1990 yılındaki birleşmeden bu yana ülkeyi saran siyasi problemleri, göz açıp kapayana kadar mezhepçiliğin anlaşılmaz diline indirgendi. Daha pek çok sorun var, ancak henüz çok küçük bir kısmı gündeme getirilip tartışılıyor.

Bunlar olurken mahşerin iki atlısı Yemen'i tehdit ediyor.

Bir tarafta kıtlık var: BM örgütleri halkın yaşam standartlarındaki bozulmayla ilgili olarak sürekli endişelerini dile getiriyorlar. Dünya Gıda Programı 2016 Ocak'ının başlarında, Yemen nüfusunun yarısının kıtlığın eşiğinde olduğunu belirtiyordu. Yirmi üç milyon Yemenlinin on dört milyonundan fazlası "gıda güvenliğinden yoksundu." UNICEF'in Yemen'deki temsilcisi Julien Harneis, örgütün topladığı bazı verileri açıkladı. Bir milyondan fazla çocuk evlerinden uzaklaştırılmıştı. Beş yaşın altındaki bir milyondan fazla çocuk akut kötü beslenme ve akut solunum yolları hastalıkları riski altındaydı. İki milyon çocuk okula gidemiyordu. Harneis, "Bütün bunların –çatışmadan önce de Ortadoğu'nun en yoksul ülkesi olan– Yemen için uzun vadedeki sonuçları ancak tahmin edilebilir," diyordu.[6]

Mahşerin diğer atlısıysa, aşırılıkçılık. Uluslararası Kriz Grubu, Arap Yarımadası El Kaidesi (AYEK) ve IŞİD'in "savaştan asıl yararlananlar olmasının muhtemel olduğunu" söylüyor.[7] AYEK sadece Hadramut bölgesindeki Mukalla gibi bazı kasabaları elinde tutmakla kalmıyor, aynı zamanda Taiz ve başka yerlerde Güney Direnişi'nin yanında aktif bir biçimde savaşın içinde de yer alıyor. Suudi hava koruması işine yaradı ve bunun sonucunda önemli kazanımlar elde etti. 2015 Ağustos'unda Ensar El Şeria'dan Jalal Baleidi, Yemenli tüm Sünnileri Husilere karşı mücadeleye çağıracak ve jeopolitik mezhepçiliği Yemen'deki siyasi mücadelenin tam ortasına sokacaktı. Baleidi IŞİD'in potansiyel lideri olarak öne çıkarılıyordu, ancak bu artık geçerli değil. AYEK de, Ensar El Şeria da bütün taraflar için yıkıcı olacak

savaşlarla ilgileniyormuş gibi gözükmüyorlar; daha çok –Suudi hava koruması altında– kendi mezhepçi gündemlerini dayatmaya ve halktan yandaş kazanmaya ağırlık veriyorlar. Gidişatın göstergelerinden biri, normal zamanlarda neredeyse Husiler kadar AYEK'e uzak olan Dammajlı Selefilerin şimdi AYEK'le ortak bir davada birleşmesidir. Öte yandan AYEK'ten ayrılan bir grup, kendini IŞİD'in yeni kolu olarak ilan etti. Örgüt 20 Mart 2015'te, Sanaa'daki Zeydi camilerinin içinde ve yakınında bulunan 140 kişiyi öldüren büyük bir saldırıyla varlığını duyurdu.

"Ortadoğu'nun sarsıntıları içinde," diyordu Uluslararası Kriz Grubu, "Yemen savaşı çok az dikkat çekti, oysa çoğunluğu hava saldırılarında olmak üzere 2.800'ün üzerinde sivil öldürüldü. Ülke, felaket boyutlarında bir kıtlığa ve bölgeyi daha istikrarsızlaştıracak bir mülteci akınına neden olacak çok ciddi bir insani kriz içinde bulunuyor."[8] Dünya Sağlık Örgütü, ölü sayısının altı bin beş yüzün üzerinde olduğunu belirtiyor. Yemen, Suudi Arabistan'ın Gazze'si.

Barış konusunda hiçbir ciddiyet yok. Öyle ki, 2016'nın Mart ayında Yemen delegasyonu düşmanlıkların sona erdirilmesi için anlaşma sağlamak üzere Suudi Arabistan'da masada otururken, Suudi jetleri Haja vilayetindeki bir pazar yerini vurdu. 15 Mart 2016'da yaşanan bu bombalamada kırkın üzerinde sivil öldü. Kuveyt'teki barış görüşmeleri Suudi bombardımanın gürültüsü altında gerçekleşti. Sanaa'da yaşayan dostum Haykal Bafana, 10 Mayıs günü gece üçte "Suudi jetleri el ele tutuşan evli olmayan bir çift görmüş kudurgan Vahabi din adamları gibi şehrin üstünde çığlık atıyorlar, " diye yazmıştı bana. Mizah delirmekten kurtulmanın bir yolu. Bu koşullar altında barışı hayal etmek zor. Ufukta ateşkes ihtimalleri gözüküyor. Enkaz hâline gelmiş Yemen'in silahların susmasına ve daha sonra kendi tarihinin yeniden başlamasına ihtiyacı var.

Yıllar önce sıradan Afganların, 1990'lardaki savaş ağalarının kanlı savaş döneminden sonra bir soluklanma getirdiği için

Taliban'ın gelişini nasıl memnuniyetle karşıladıklarını hatırlıyorum. Savaş ağaları döneminin başıbozuk şiddetiyle kıyaslandığında Taliban'ın kaba adaleti sükûnet sağlamıştı. 2015 yılı sonunda ORB International tarafından Suriyelilerle yapılan bir anket, nüfusun beşte birinin IŞİD'in ülke üzerinde "pozitif etkisi" olduğunu belirttiğini ortaya koyuyor. Muhtemel ki, Suriyeliler IŞİD'i Afganların 1994 ve 2001 yılları arasında Taliban'ı değerlendikleri şekilde değerlendiriyor: Savaş ve kaostan çok daha iyi. Bu çok düşük bir standart. Muhtemelen görünür hiçbir sonucu olmayan Yemen'deki çatışma, sıradan Yemenli Sünnilerin AYEK'i ülke içerisinde pozitif bir güç olarak değerlendirmesine neden olacak. Hiçbir sonu olmayan mezhep savaşlarının yol açtığı bir tehlike bu. Bu savaşlar, ütopik bir şekilde sona ermeyecek. Ancak yaşamın kendisi bir dert hâline geldiğinde son bulabilirler.

Filistin Çalışmaları Enstitüsü, Beyrut'un Verdun mahallesinin uzak bir köşesinde yer alıyor. Enstitü'nün Arapça dergisi *Majallat-al-Dirasat-al-Filastiniyah*'nın editörlüğünü Lübnanlı bir yazar olan Elias Khoury yapıyor. 2013 yılının sonlarında bir gün, Khoury bana neşeyle Doğu Kudüs'te yapılan bir protestoyu anlattı. İsrail, son birkaç yıldır Kudüs'ün hemen doğusundaki E1 adı verilen parselde yer alan arazi üzerine hak iddia ediyor. Hatta İsrail'in yılmaz avukatı ABD, çoğu sözleşmeye göre gelecekte kurulacak Filistin devletinin parçası olacak bu topraklarda yerleşim inşa etmemesi konusunda İsrail'i uyardı. 2013 Ocak'ında üç yüz Filistinli bu arazi üzerinde Bab Al Shams, Güneşin Kapısı adlı bir köy inşa etmek için çadırlar kurdular. Köyün adı Elias Khoury'nin, Filistinli bir çiftin, biri Lübnan'da savaşan, diğeri Celile'deki evlerini savunan Younis ve Nahila'nın hikâyesini anlatan en ünlü romanına (1998 yılında yayımlanan *Bab el Şems*) atıfta bulunuyordu. Romandaki çift gizlice sığınakları olan Bab-Al Shams mağarasında buluşurlar. Köyü kuran eylemciler, Bab-Al Shams'ın "özgürlüğümüze ve mücadele azmimize açılan kapı" olduğunu söylüyordu.

Eylemciler İsrail yasalarını çiğnemediği hâlde (çadır kurmuşlardı ve bunun için izin almak gerekmiyordu), İsrailli yetkililer kampı üç kere yıktı. İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu, bölgenin kapalı bir askerî bölge olarak tayin edilmesini emredene dek eylemciler kamplarını yıkıldıkça inşa etmeye devam etti. Bu genç eylemciler, halk direniş komitelerinden geliyorlardı. Yürüttükleri politikalar, müzakere ve uzlaşı yollarına dair hayal kırıklıklarını yansıtıyordu. "Uluslararası toplum bu ihlallere sessiz kaldıkça, İsrail onlarca yıldır fiilî durumlar yaratıyor. Oyunun kurallarını değiştirmenin, bizim için –kendi toprağımızda– fiilî durum yaratmanın zamanı gelmiştir." Köylerinde geçirdikleri akşamlardan birinde, Beyrut'tan arayan Khoury eylemcilerle iletişime geçti. "Bu tecrübe beni çok duygulandırdı," diye anlatıyor Khoury. Bu, Filistin davası için açılmasını umduğu "farklı bir yola" dair küçük bir işaretti.

İlk kez çadırlarını kurdukları günün ertesinde, Khoury Bab el Şems'in yurttaşlarına bir mektup göndermişti. "Köyünüzde, vaat ettiğimiz Filistin ülkesi yolunda aramızdan ayrılan tüm sevdiklerimizin yüzlerini görüyorum," diye yazıyordu. "Filistin, topraklarından sürülen ve hâlâ her gün evlerinden sürülmeye devam eden meçhul kişilerin vaadidir. Sizin gözlerinizde, altmış dört yıldır süregiden *nakba*'nın enkazından doğan bir ulus görüyorum. Sizi görüyorum ve kalbimde sözcükler büyüyor. Sözcükleri görüyorum ve kalbimde sizler büyüyorsunuz, yükseliyor ve gökyüzüne karışıyorsunuz."

Bu mektubun aynısı Arap ulusuna da yazılabilir. Bu bir vaattir. Bedelinin mücadele ve kararlılıkla ödenmesi gerekecektir.

Teşekkür

Kuzey Afrika veya Batı Asya konusunda uzman değilim. Ancak bu bölgede uzun yıllar yaşadım ve seyahat ettim, ayrıca alanı benden çok daha iyi bilen arkadaşlarımdan ve meslektaşlarımdan olayları ve dinamikleri elimden geldiğince öğrenmeye çalıştım. Uzmanlığım –eğer varsa– Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın 20. yüzyıl başından bugüne kadarki tarihlerinin bir panoramasını sunduğum iki ciltlik çalışmama –*The Darker Nations*, 2007 ve *The Poorer Nations*, 2013– bakılarak ölçülebilir. Bu kitapta, o çalışmalarımda ortaya çıkan geniş kapsamlı anlatıdan büyük ölçüde yararlandım.

Her ne kadar tarih eğitimi görmüş olmam bu tür içinde sayılmamı kaçınılmaz kılsa da, elinizde tuttuğunuz bir tarihçi tarafından yazılmış bir kitap değildir. Bu kitap esasen bir gazeteciye aittir, öyle ki neredeyse otuz yıldır bu işi yapıyorum. Bölgeye dair ilk haberim, Türk hükümetinin 1996 yılında sınır bölgesindeki dağlarda yer alan PKK üslerine saldırmak için Kuzey Irak'a düzenlediği kara harekâtıyla ilgiliydi.[1] O günden bu yana bölgeyi yakından veya uzaktan, ama daha çok uzaktan takip ettim; dikkatim büyük ölçüde Kuzey ve Güney Amerika ülkelerine kaydı (birkaç yıl boyunca özellikle Latin Amerika üzerine çalıştım). 2000'lerin ortasında İran'dan Lübnan'a kadar bölgedeki gelişmeler üzerine yazmaya başladım. Beni buna sevk eden, esas olarak Irak Savaşı'nın bölgede neden olduğu hızlı değişimlere duyduğum büyük meraktı. Beni bölgeye çeken ve

Irak, Suriye, İran ve Körfez ülkeleri hakkında bilgi edinmeme sebep olan bu savaştı. Arap Baharı başladığında, bölgedeki gelişmeler üzerine belirli aralıklarla yazma şansına sahiptim. 2013 yılında Beyrut'a taşınmam, bölgeyi kavrayışımı derinleştirmemi ve bölge hakkında *Frontline* (uzun yıllardır editörlüğümü yapan R. Vijayashankar'a teşekkürler) ve *The Hindu* (önce Siddharth Varadarajan'la, sonra Malini Parthasharti'yle ve şimdi Suresh Nambath, Srinivas Ramani ve Mini Kapoor'la beraber çalıştım) için daha sık yazmaya başlamamı sağladı. *Al-Araby al-Jadeed* (Lamis Andoni ve Ibrahim Halawi'ye teşekkür ederim) ve *BirGün*'deki (Ömür Keyif ve Can Uğur'a teşekkürler) haftalık yazılarım, sadece Hindistan'daki okurlar için değil, başka yerlerdeki okurlar için de yazmam sayesinde ufkumu genişletti. ABD'de yayımlanan *Counterpunch*'e (Jeffrey St. Clair ile vefat eden sevgili dostum Alexander Cockburn'un keskin gözleri altında) ve *Alternet*'e (editörüm Jan Frel'e teşekkürler) yazdığım için çok şanslıyım. Televizyon programlarında fikirlerimi ifade etmeme izin verdikleri için, *Democracy Now*'dan Amy Goodman'a, *The Real News Network*'ten Paul Jay'a, Sharmini Peres'e ve Jessica Devereaux'ya, *TeleSur*'dan Chris Hedges ve Abby Martin'e minnettarım. Bu makalelerin pek çoğu –daha kısa bir biçimde– Prakash Karat sayesinde *The Marxist*'te yayımlanmıştı.

Son derece bilgili ve bilge insanlar elimden tutmasaydı bu ince kitabı yazabilir miydim? Sanmıyorum. Altı kişi kitabın müsveddesini baştan sona okuyarak, isabetli ve keskin eleştirilerini ve önerilerini sundular: Aijaz Ahmad, Kifah Hanna, Mark LeVine, Mayssoun Sukarieh, Omar Dahi ve Richard Falk. Onlar olmadan bu işi yapamazdım. Radwan Mortada, Salwa Bugaighis ve şimdilik adları saklı kalacak iki kişi gibi muhabir dostlarım, hikâyeye yolculuğu mümkün kıldılar.

Başkaları da var, işte onlar (ilk isimlere göre alfabetik sırayla): Ahmad Dallal, Ahmet Tonak, Akram Mohammed Is-

mail, Alex Lubin, Ali Issa, Ali Wick, Ali Osserian, Ambassador Anita Nair, Anne Barnard, Antoun Issa, Arianne Shahvisi, Ambassador Asoke Kumar Mukerji, Basileus Zeno, Bassam Haddad, Bilal-El Amin, Brinda Karat, Brooke El-Amin, Can Ertuna, Can Semercioglu, Coralie Hindawi, Dahlia Gubara, Dina Hussein, Elias Khoury, Fatima Hamroush, Fawwaz Trabulsi, High Commissioner Filippo Grandi, Githa Hariharan, Ghiwa Sayegh, Haifa Zangana, Hala Dimechkie, Haneen Zoabi, Hans von Sponeck, Ambassador Hardeep Singh Puri, Hassan Awad, Horace Campbell, Ibrahim Fraihat, Ira Dworkin, Jana Nakhal, Jean Said Makdisi, Jeff Bachman, Jodie Evans, Juan Cole, Karim Makdisi, Karine Walther, Katty Alhayek, Kevork Almassian, Khair el-din Haseeb, K. P. Fabian, Lina Atallah, Linda Tabar, Magdulien Abaida, Maha el-Said, Mahmood Mamdani, Mansour A, Mariam Said, Marwan Osman, Masha Refka, Mather Mather, Medea Benjamin, Mounira Soliman, Muna Khalidi, Munira Khayyat, Mustafa Said, Nabil Abdo, Nader el-Bizri, Neil Singh, Nour Samaha, Noura Erakat, Nouri Gana, Omar Nashabe, Omar Robert Hamilton, Patrick Cockburn, Paul Amar, Pernille Ironside, Phyllis Bennis, Prabir Purkayastha, Philip Khoury, Rabi Bashour, Rabia Nasser, Rafia Zakaria, Raja Khalidi, Rami Khouri, Rania Masri, Rashid Khalidi, Rayan El-Amin, Raymond Baker, Rida Hamdan, Rima Khalaf, Rima Rassi Harfouche, Rosemary Sayegh, Roy Singham, Rumla Khalidi, Sabine Hamdan, Safia Antoun Saadeh, Sahar Mandour, Samar Ghanem, Samer Abboud, Samir Makdisi, Sari Kassis, Sasha Ammar, Shaden Khalaf, Shadi Rachid, Sharmine Narwani, Sherene Seikaly, Stanly Johny, Tania El K, Tania Saleh, Tariq Ali, Tariq Tell, Thanassis Cambanis, Wael Eskander, Wael Gamal, Walid Hamdan, Yüksek Komiser Y. K. Sinha, Yasmine Moataz, Yazan al-Saadi, Zayde Antrim, Ziad Abu Rish. Ayrıca, beni oraya buraya götüren taksi şoförlerine

ve ulaşımda yardım eden ve dünyayı anlamama yardım eden dostlara teşekkür ederim.

LeftWord Books'taki yoldaşım Sudhanva Deshpande ve UC Press'ten Niels Hooper, yazmamı sağlayacak kadar bu kitaba inandılar.

Aileme –özellikle Lisa Armstrong, Zalia Maya ve Rosa Maya'ya– sevgi ve neşeleri için teşekkür ederim. Bu kitap –olağanüstü annem– Soni Prashad içindir.

Mayıs 2016

NOTLAR

GİRİŞ

1. Mahmoud Darwish, *Journal of an Ordinary Grief* (Brooklyn, NY: Archipelago, 2010), 172.

1. BÖLÜM

1. Vijay Prashad, *Arab Spring, Libyan Winter* (Yeni Delhi: LeftWord; Oakland: AK Press, 2012); Türkçesi: *Arap Baharı Libya Kışı*, çev. Şükrü Alpagut (İstanbul: Yordam Kitap, 2012).
2. Sinan Antoon, "Arab Spring and Adunis' Autumn," *Jadaliyya*, 11 Temmuz 2011, http://www.jadaliyya.com/pages/index/2047/the-arab-spring-and-aduniss-autumn. 2011 yılının Eylül ayında Suriyeli muhalif entelektüel Michel Kilo Beyrut'ta bir seminer vermişti; seminerde Kilo –Adonis gibi– silahlı mücadelenin "isyanın liderliğini aşırılıkçı İslamcı güç merkezlerinin eline bırakmış olmasından" duyduğu kaygıyı dile getirdi. Suriye'nin mezhepçiliğe yuvarlanacağını öngörmüştü "Suriye, böyle bir ihtimalin sonrasında," diyordu, "eskisi gibi olmayacaktır." Michel Kilo, "Syria ... the road to where?", *The Arab Spring. Critical Analyses* içinde, Khair El-Din Haseeb (ed.), (New York: Routledge, 2013), 169.
3. Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution* (Londra: Sphere, 1967) 322-23; Türkçesi: Lev Troçki, Rus Devriminin Tarihi, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999.
4. Karen Pfeifer, "Rebels, Reformers and Empire: Alternative Economic Programs for Egypt and Tunisia", *Middle East Report*, s. 274 (İlkbahar 2015).
5. Bu konudaki en önemli kitap, Philip S. Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism. The Politics of Damascus, 1860-1920* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983). Ayrıca bakınız, Ralph Coury, *The Making of an Egyptian Arab Nationalist: The Early Years of Azzam Pasha, 1893-1936* (Ithaca: Cornell University Press, 1998).
6. Douglas Boyd, *Broadcasting in the Arab World* (Philadelphia: Temple University Press, 1982).

7. Salah Badreddin, *The Kurdish National Movement in Syria: A Critical Approach from Inside* (Berlin: Kurdish Kawa Cultural Center, 2003).
8. Douglas Little, *American Orientalism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004), 79.
9. James Risen, "Secrets of History: The CIA in Iran–A Special Report", *New York Times*, 16 Nisan 2000 ve Ervand Abrahamian, *The Coup: 1953, the CIA and the Roots of Modern US-Iranian Relations* (New York: The New Press, 2013).
10. Irene Gendzier, *Notes from the Minefield. United States Intervention in Lebanon, 1945-1958* (New York: Columbia University Press, 2006), 34.
11. Robert Vitalis, *America's Kingdom. Mythmaking on the Saudi Oil Frontier* (Londra: Verso Books, 2009), 164.
12. Tahia Gamal Abdel Nasser, *Nasser: My Husband* (Kahire: AUC Press, 2013), 96 ve sonraki sayfalar.
13. Mohamed Heikal, *The Sphinx and the Commissar* (New York: Harper & Row, 1978), s. 261-62.
14. Vijay Prashad, *The Poorer Nations: A Possible History of the Global South* (Londra: Verso ve Yeni Delhi: LeftWord, 2013), 1. Bölüm.
15. Vijay Prashad, "India's Iran Policy: Between US Primacy and Regionalism", Issam Fares Institute for Public Policy and International Affairs Working Paper Series s. 19 (Beyrut: American University of Beirut, 2013).
16. Büyükelçi Richard Olson, "Abu Dabi Prensi Enerji Bakanı Yardımcısı Poneman'ı İran Hakkında Uyarıyor", ABD Dışişleri Bakanlığı Telgrafı, no. 09ABUDHABI1151_a, 17 Aralık 2009, Wikileaks arşivi.
17. Hillary Clinton, "Dışişleri Bakanı Clinton'ın BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah Bin Zayed'le 7 Nisan 2009 Tarihli Toplantısı", ABD Dışişleri Bakanlığı Telgrafı, no. 09STATE34688_a, 9 Nisan 2009, Wikileaks arşivi.
18. Bu konuda daha çok bilgi için, bakınız Sami Hermez, "'The War is Going to Ignite': On the Anticipation of Violence in Lebanon", *Political and Legal Anthropology Review*, 35, s. 2, 2012.
19. Sahar Mandour, *32*, Syracuse: Syracuse University Press, 2016.
20. Sahar Mandour, "Yesterday's Story", çev. Maia Tabet, *Orient-Institut Studies*, 2, 2013.

2. BÖLÜM

1. "Arab Spring is 'strongest answer' to 9/11", *al-Ahram*, 9 Eylül 2011.
2. Konuya giriş niteliğindeki iki mükemmel kitap için bkz. Alison Pargeter, *Muslim Brotherhood: From Opposition to Power* (Londra: Saqi Books, 2013); Türkçesi: *Müslüman Kardeşler: Muhalefetten İktidara*, çev. Semih Çelik (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016) ve Raymond Baker, *Islam Without Fear: Egypt and the New Islamists* (Cambridge: Harvard University Press, 2006).
3. Bu döneme dair fikir edinmek için bkz. Beth Baron, *The Orphan Scandal: Christian Missionaries and the Rise of the Muslim Brotherhood* (Palo Alto: Stanford University Press, 2014).
4. Mark Curtis, *Secret Affairs. Britain's Collusion with Radical Islam* (Londra: Serpent's Tail, 2010), 109.
5. Hanna Batatu, "Syria's Muslim Brothers", *MERIP Reports* (Kasım-Aralık 1992). İhvan'ın Suriye kolu hakkında yazılmış en iyi makaledir.
6. Mayssoun Sukarieh ve Stuart Tannock, *Youth Rising? The Politics of Youth in the Global Economy*, Londra: Routledge, 2015, 4. Bölüm.
7. "Gençliğin" sınıf olarak işlevine dair mükemmel bir analiz için bkz. Mayssoun Sukarieh, "From terrorists to revolutionaries: the emergence of 'youth' in the Arab world and the discourse of globalization", *Interface*, 4, s. 2, Kasım 2012.
8. Samia Mehrez (ed.) *Translating Egypt's Revolution. The Language of Tahrir* (Kahire: American University of Cairo Press), 2012.
9. Örneğin, Hossam El Hamalawy, "Comrades and Brothers", *MERIP Reports*, s. 242, İlkbahar 2007 ve Tarek Osman, *Egypt on the Brink* (New Haven: Yale University Press, 2013).
10. Thanassis Cambanis, *Once Upon A Revolution. An Egyptian Story* (New York: Simon and Schuster, 2015), 70.
11. Olivier Lavinal, "Upheaval in the Middle East and Syria's Refugee Crisis", Seminer Sunumu, Hampshire College, Amherst, MA, 3 Mart 2016.
12. Youth Unemployment, Existing Politics and Way Forward: Evidence from Egypt and Tunisia", (Washington, DC: World Bank, 2008), 2.
13. "Maya Jribi: I nostril giovani, senza speranza né future", *Il Manifesto*, 29 Ocak 2009.
14. 2011 devriminde işçilerin rolüyle ilgili bkz. Joel Beinin, "Workers and Egypt's January 25 Revolution", *International Labour and Working-Class History*, 80, Sonbahar 2011; güncellenmiş bir analiz için bkz. Heba F. El-Shazli, "Where Were the Egyptian Workers in the June 2013 People's Coup Revolution?"

Jadaliyya, 23 Temmuz 2013, http://www.jadaliyya.com/pages/index/13125/where-were-the-egyptian-workers-in-the-june-2013-p.

15. Samer Soliman, *The Autumn of Dictatorship. Fiscal Crisis and Social Change in Egypt Under Mubarak* (Palo Alto: Stanford University Press, 2011), 150.
16. Osman el-Sharnoubi, "Revolutionary history relived", *al-Ahram*, 6 Nisan 2013.
17. Laryssa Chomiak, "The Making of a Revolution in Tunisia", Middle East Law&Governance, cilt 3, 2011 ve Amin Allal, "L'autoritarisme participative. Politiques de développement et protestations dans la région minière de Gafsa en Tunisie 2006-2010", *Les Cahiers d'EMAM. Études sur le Monde Arabe et la Méditerranée*, 22, 2013.
18. Walid Hamdan, "The ILO and Worker's Rights in the Arab Region: The Need to Return to the Basics", *The Land of Blue Helmets: the UN in the Arab World* içinde, ed. Karim Makdisi ve Vijay Prashad (Berkeley: University of California, 2016).
19. *The Poorer Nations: A Possible History of the Global South* (Londra: Verso; Yeni Delhi: LeftWord, 2013) kitabımın 4. bölümünde bu tezi savunuyorum.
20. Benzer bir analiz için bkz. Sami Zemni, Brecht De Smet and Koenraad Bogaert, "Luxemburg on Tahrir Square: Reading the Arab Revolutions with Rosa Luxemburg's *The Mass Strike*", *Antipode*, 45, s. 4, 2013.
20. *Dispatches from the Arab Spring*, ed. Paul Amar&Vijay Prashad (Yeni Delhi: LeftWord, 2013); Türkçesi: *Arap Baharından Kesitler*, çev. Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu, Yankı Deniz Tan (İstanbul: İntifada Yayınları, 2014) künyeli kitapta ülkelere dair daha detaylı incelemeler bulunmaktadır.
22. *Derin devlet* [orijinal metinde "*deep state*"] Türkçe kökenli bir kavramdır. Kavram bugün başka bağlamlarda da kullanılmaktadır, örneğin bkz. Eckart Woertz, "Egypt: Return of the Deep State", *Open Democracy*, 20 Ocak 2014, https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/eckart-woertz/egypt-return-of-deep-state.
23. *Arab Spring, Libyan Winter* (Yeni Delhi: LeftWord; Oakland: AK Press, 2012); Türkçesi: *Arap Baharı Libya Kışı*, çev. Şükrü Alpagut (İstanbul: Yordam Kitap, 2012) kitabımın temel tezlerinden biri buydu.
24. Detaylı bilgi için bkz. *The Land of Blue Helmets: the United Nations in the Arab World*, ed. Karim Makdisi ve Vijay Prashad (Berkeley: University of California Press, 2016).
25. United Nations Economic and Social Commission for West Asia, *Institutional Development and Transition: Decentralization in the Course of Political Transformation* (Beyrut: ESCAW, 2013).

26. Padamja Khandelwal ve Agustin Roitman, "The Economics of Political Transitions: Implications for the Arab Spring", *IMF Working Paper* 13, s. 69, Mart 2013, s. 10, http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1369.pdf.

27. *Economic and Social Inclusion for Peace and Stability in the Middle East and North Africa: A New Strategy for the World Bank Group* (Washington, DC: World Bank, 2015).

28. Katerina Dalacoura, "Islamism and Neoliberalism in the Aftermath of the 2011 Arab Uprisings: The Freedom and Justice Party in Egypt and Nahda in Tunisia", *Neoliberal Governmentality and the Future of the State in the Middle East and North Africa* içinde, Emel Akçali (ed.), (Londra: Palgrave MacMillan, 2016).

29. Anne Brockmeyer, Maha Khatrouch ve Gaël Raballand, *Public Sector Size and Performance Management. A Case Study of Post-Revolution Tunisia*, Policy Research Working Paper, s. 7159, Governance Global Practice Group (Washington, DC: World Bank, January 2015).

30. Karen Pfeifer, yazarla görüşme, 19 Mart 2016, Smith College, Northampton, MA.

30. Mayssoun Sukarieh, "Egyptian Revolts", *Counterpunch*, 26 Kasım 2012, http://www.counterpunch.org/2012/11/26/egyptian-revolts/.

32. *All According to Plan: The Rab'a Massacre and Mass Killings of Protestors in Egypt*, New York: Human Rights Watch, 12 Ağustos 2014, https://www.hrw.org/report/2014/08/12/all-according-plan/raba-massacre-and-mass-killings-protesters-egypt.

33. Abdullah al-Arian, "From the Ashes of Rabaa: History and the Future of Egypt's Muslim Brotherhood", University of Denver's Center for Middle East Studies Occasional Paper Series, Paper no. 4, Kasım 2015, http://www.du.edu/korbel/middleeast/media/documents/occasionalpaper4.pdf.

34. Passant Rabie, "He Who Has Lost Something, Does Not Give It", *Mada Masr*, 7 Mart 2014, http://www.madamasr.com/sections/politics/he-who-has-lost-something-does-not-give-it.

35. Vijay Prashad, "Cairo's Quest", *Frontline*, 4 Nisan 2014.

36. Nadine Abdalla, "Neoliberal Policies and the Egyptian Trade Union Movement: Politics of Containment and the Limits of Resistance", *Neoliberal Governmentality and the Future of the State in the Middle East and North Africa* içinde, Emel Akçali (ed.), (Londra: Palgrave MacMillan, 2016).

37. Salah al-Din al-Jorashi, "Arab World is Marching to the Abyss", *al-Araby al-Jadeed*, 21 Şubat 2016, https://www.alaraby.co.uk/english/indepth/2016/2/22/tunisian-president-arab-world-is-marching-to-the-abyss.

3. BÖLÜM

1. Darryl Li, "A Jihadism Anti-Primer", *MERIP*, no. 276, Sonbahar 2015.
2. Eksiksiz bir değerlendirme için bkz. Samer Abboud, *Syria* (Londra: Polity, 2015), 3. bölüm.
3. Charles Lister, *The Syrian Jihad. Al-Qaeda, the Islamic State and the Evolution of the Insurgency* (New York: Oxford University Press, 2015), 187.
4. Çatışmanın kronolojisini gösteren çok önemli bir çalışma için bkz. Omar Dahi, "Some Days Before the Day After", *MERIP*, s. 274, İlkbahar 2015.
5. Syrian Centre for Policy Research, *Syria. Confronting Fragmentation. Impact of Syrian Crisis Report* (Şam: SCPR, 2016), 64.
6. United Nations Assistance Mission for Iraq – Human Rights Office, *Report on the Protection of Civilians in the Armed Conflict in Iraq: 1 May-31 October 2015*, 1, http://www.ohchr.org/Documents/Countries/IQ/UNAMIReport1May31October2015.pdf.
7. Amy Hagopian, Abraham D. Flaxman, Tim K. Takaro, Sahar A. Esa Al Shatari, Julie Rajaratnam, Stan Becker, Alison Levin-Rector, Lindsay Galway, Berq J. Hadi Al-Yasseri, William M. Weiss, Christopher J. Murray & Gilbert Burnham, "Mortality in Iraq Associated with the 2003-2011 War and Occupation: Findings from a National Cluster Sample Survey by the University Collaborative Iraq Mortality Study", *PLOS Medicine*, 10, s. 10, Ekim 2013.
8. Gilbert Burnham, Shannon Doocy, Riyadh Lafta ve Les Roberts, "Mortality after the 2003 Invasion of Iraq: A Cross-Sectional Cluster Sample Survey", *Lancet*, 13 Ekim 2006.
9. Physicians for Social Responsibility, *Body Count* (Washington, DC: PSR, 2015), 15.
10. Ebu Garib'de yapılan zulümlerle ilgili olan sızdırılmış "Taguba Raporu"nu okumak gereklidir: *Article 15–6 Investigation of the 800th Military Police Brigade*, Mayıs 2004, http://www.npr.org/iraq/2004/prison_abuse_report.pdf.
11. Michael S. Schmidt, "Junkyard Gives Up Secret Accounts of Massacre in Iraq", *New York Times*, 14 Aralık 2011.
12. Blackwater ile ilgili olarak bkz. Jeremy Scahill, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army* (New York: Nation Books, 2007).
13. Büyükelçi Joe Wilson'ın Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'a gönderdiği şahsi mektup, 13 Eylül 2010. Sınıflandırılmamış. ABD Dışişleri Bakanlığı dosya no. F-2014-20439, belge no. C05772428, yayım tarihi 29 Şubat 2016.
14. Amnesty International, *Escape from Hell: Torture and Sexual Slavery in Islamic State Captivity in Iraq* (Londra: Amnesty International, 2014), https://

www.amnesty.org.uk/sites/default/files/escape_from_hell_-_torture_and_sexual_slavery_in_islamic_state_captivity_in_iraq_-_english_2.pdf, Ezidilere karşı işlenen suçlar hakkında Donatella Rovera tarafından yapılmış kapsamlı bir araştırmayı içermektedir.

15. Alıntı için bkz. Daniel Williams, *Forsaken: The Persecution of Christians in Today's Middle East* (New York: OR Books, 2016), 49.
16. Vijay Prashad, "Sadrist Strategems", *New Left Review*, no. 53 (Eylül-Ekim 2008).
17. Vijay Prashad, "The Arab Gramsci", *Frontline*, 21 Mart 2014 ve Rula Jurdi Abisaab ve Malek Abisaab, *The Shi'ites of Lebanon. Modernism, Communism and Hizbullah's Islamists* (Syracuse: Syracuse University Press, 2014).
18. Arap milliyetçileri ve komünistler arasındaki gerilimi anlamaya yardım eden en önemli kitap, Hanna Batatu'nın *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq* (Princeton: Princeton University Press, 1978) adlı kitabıdır.
19. Tareq Y. Ismael, *The Communist Movement in the Arab World* (New York: Routledge, 2005), 17-20.
20. Vitalis, *America's Kingdom*, 152.
21. Vijay Prashad, *The Darker Nations* (New York: New Press; Yeni Delhi: LeftWord, 2007), s. 270-285.
22. Vitalis, *America's Kingdom* 237.
23. Madawi al-Rasheed'in iki kitabı Suudi Arabistan toplumunu ve siyasetini anlamam için vazgeçilmez olmuştur: *A History of Saudi Arabia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010) ve *Muted Modernists. The Struggle Over Divine Politics in Saudi Arabia* (Londra: Hurst, 2015).
24. Timothy Mitchell, *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil* (Londra: Verso, 2011).
25. Fred Halliday, *Arabia Without Sultans* (Londra: Penguin, 1974).
26. Patty Paine, Jeff Lodge and Samia Touti, *Gathering the Tide. An Anthology of Contemporary Arabic Gulf Poetry* (Reading: Ithaca Press, 2011), 172.
27. Vijay Prashad, "Contract Slavery", *Frontline*, 10 Ocak 2014 ve "Work Woes", *Frontline*, 28 Haziran 2013.
28. Fouad Ajami, *The Dream Palace of the Arabs* (New York: Vintage, 1999), 126.
29. Lutz Kleveman, *The New Great Game. Blood and Oil in Central Asia* (New York: Grove Press, 2004), s. 239-240 ve Robert G. Wirsing, *Pakistan's Security Under Zia, 1977-1998* (New York: MacMillan, 1992), 75. Wirsing CIA'in bu adamları 1973 yılından –Sovyet müdahalesinden altı yıl öncesinden– beri fonladığını belirtmektedir.

30. Patrick Seale, *Asad: the Struggle for the Middle East* (Berkeley: University of California Press, 1990).
31. Jubin Goodarzi, "Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment", *Ortadoğu Etütleri* 4, s. 2 (Ocak 2013), 39.
32. Pierre Razoux'nun bu savaşı anlatan oldukça uzun kitabı bu görüşmeyi görmezden gelir ve savaşın yalnızca –Irak'ın Falcon savaş uçakları İran'ın hava kuvvetlerini bombaladığı zaman Suudilerden destek alacağı umudunu taşımasıyla nedeniyle– Saddam Hüseyin'in fikri olduğunu ileri süren bir anlatı kurar. *The Iran-Iraq War* (Cambridge: Harvard University Press, 2015), 70. 1991 yılında, Irak Hindistan Büyükelçisi –Dr. Abdul Wadood el Shekhly– bana, Irak'ın Kuveyt'i işgal etme nedeninin, Irak'ın Körfez Araplarının talebi üzerine girdiğini iddia ettiği savaş yüzünden kendisine olan borçlarının karşılığını almak olduğunu söylemişti.
33. Dilip Hero, *The Longest War: the Iran-Iraq Military Conflict* (Londra: Grafton Books, 1989), 78.
34. Mezhep temelli gerginliklerle ilgili daha fazla bilgi için bkz., Paulo Pinto, "Syria", *Dispatches from the Arab Revolt* içinde, Paul Amar ve Vijay Prashad (ed.) (Yeni Delhi: LeftWord, 2013).
35. William Roebuck, "Influencing the SARG in the end of 2006", ABD Dışişleri Bakanlığı telgraf no. 06DAMASCUS5399_a, 13 Aralık 2006, Wikileaks Arşivi.
36. Büyükelçi Talcott Seelye, "Prospects for Assad's Survival", ABD Dışişleri Bakanlığı telgraf no.1979DAMASC06042, 16 Eylül 1979.
37. Patrick Cockburn, *The Rise of Islamic State* (Yeni Delhi: LeftWord Books, 2015); Patrick Cockburn, *Chaos & Caliphate: Jihadis and the West in the Struggle for the Middle East* (New York: OR Books, 2016), 5 ve 6. bölümler.
38. Haifa Zangana, *Dreaming of Baghdad* (New York: The Feminist Press, 2009), 15.
39. Vijay Prashad, "Polling in the Time of Bombs", *Frontline*, 16 Mayıs 2014.
40. Thomas Ricks, *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq* (New York: Penguin, 2006), 96-100.
41. Nesir Khadim, "Militants Taking Control of Baquba", *ICR*, s. 207 (Haziran 2007).
42. Patrick Cockburn, *Muqtada. Muqtada al-Sadr, the Shia Revival and the Struggle for Iraq* (New York: Scribner, 2008), 149.
43. Tony Karon, "Learning from Fallujah", *Time*, 12 Nisan 2004.
44. Zaki Çhehab, *Inside the Resistance. The Iraqi Insurgency and the Future of the Middle East* (New York: Nation Books, 2005), 180.

45. Usama Bin Laden'den Abu al-Abbas'a, Nisan 2007, Ulusal İstihbarat Direktörlüğü Ofisi.

46. Agresto'dan yapılan alıntı için bkz. Zaid al-Ali, *The Struggle for Iraq's Future* (New Haven: Yale University Press, 2014), s. 64-65. Agresto hakkında daha fazla bilgi için bkz. Rajiv Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City: Inside Iraq's Green Zone* (New York: Knopf, 2006), 16. Bölüm; Irak'ın genel anlamda nasıl yağmalandığıyla ilgili bkz. Pratap Chatterjee, *Iraq, Inc. A Profitable Occupation* (New York: Seven Stories Press, 2004).

47. Bu mücadeleleri anlamak için iyi bir başlangıç kitabı: Ali Issa, *Against All Odds: Voices of Popular Struggle in Iraq* (Washington: Tadween, 2015).

48. Vijay Prashad, "Polling in the Time of Bombs", *Frontline*, 16 Mayıs 2014.

49. Azınlıklara yönelik saldırılar için bkz. Williams, *Forsaken* ve evanjelik bir bakış açısına sahip olan Mindy Belz, *They Say We are Infidels. On the run from ISIS with persecuted Christians in the Middle East* (Carol Stream: Tyndale, 2016).

50. Örnek olarak bkz. Human Rights Watch, "Iraqi Kurdistan: Arabs Displaced, Cordoned Off, Detained", 25 Şubat 2015, https://www.hrw.org/news/2015/02/25/iraqi-kurdistan-arabs-displaced-cordoned-detained ve Amnesty International, "A Deadly Spiral of Sectarian Violence–A Year On from IS Onslaught on Iraq", 10 Haziran 2015, https://www.amnesty.org/en/latest/news/2015/06/a-deadly-spiral-of-sectarian-violence-a-year-on-from-is-onslaught-on-iraq/.

51. Bu durumdaki iki istisna, Kürdistan İşçi Partisi'yle (PKK) olan anlaşmazlığı nedeniyle Türk silahlı kuvvetlerinin Irak'a girmesini isteyen Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani ve Ninova vilayetinin eski valisi olan Atheel al-Nujaifi'ydi. Ataları Osmanlı zamanında Musul'un ileri gelenlerden olan Nujaifi bölgede azalan gücünü yeniden canlandıracak bir silahlı güce muhtaçtı.

52. *Asharq al-Awsat*, 7 Eylül 2015.

53. Irak Dışişleri Bakanlığı'ndan bir diplamat bunu bana özel bir sohbet sırasında anlatmıştı.

54. Robert Spencer, "Scores Die as Baghdad Hit by Three Bombings in One Day", *Telegraph*, 11 Mayıs 2016.

55. *Rethinking Economic Growth: Towards Productive and Inclusive Arab Societies* (Cenevre: Uluslararası Çalışma Örgütü, 2013), 52.

56. Syrian Centre for Policy Research, *Syria. Confronting Fragmentation*, 52, http://scpr-syria.org/publications/policy-reports/confronting-fragmentation/.

57. Charles Glass, *Syria Burning. ISIS and the Death of the Arab Spring* (New York: OR Books, 2015), 48.
58. Basileus Zeno, yazarla görüşme, 15 Mart 2016.
59. Pinto, "Syria", 235-238.
60. Google'dan Jared Cohen bu konuyla ilgili olarak Clinton'ın ekibine 25 Temmuz 2012 tarihinde şöyle yazmıştı:

    "Lütfen gizli tutunuz, ekibim pazar günü Suriye'de taraf değiştirmeleri kamuya açık bir biçimde haritalanadıracak, takip edecek ve bu taraf değiştirme vakalarının hükümetin hangi bölümlerinden olduğunu gösterecek bir programı kullanıma sunacak. Bunu yapmaktaki amacımız, pek çok kişinin yapılan zulümleri takip etmesi ancak kimsenin taraf değiştirmeleri görsel olarak temsil etmemesi ve haritalandırmaması. Biz bunu yapmanın daha çok insanın taraf değiştirmesi için teşvik edici olacağına ve muhalefete güven aşılayacağına inanıyoruz, Şu anda Suriye'den bilgi toplamanın çok zor olması nedeniyle, yapılandırdığımız aracın birincil sahibi olacak, verileri izleyecek, doğrulayacak ve Suriye'ye geri yayımlayacak olan *El-Cezire* ile ortaklık yapıyoruz. Programın neye benzeyeceğini gösteren birkaç görseli ekledim. Lütfen bunu çok gizli tutun ve programı faaliyete geçirmeden önce hakkında düşünmemiz veya hesaba katmamızı gerektiğini düşündüğünüz başka bir şey varsa bana bildirin. Bunun önemli bir etkisi olabileceğine inanıyoruz. Hillary Clinton'ın sızdırılan e-postalarından, sınıflandırılmamış, ABD Dışişleri Bakanlığı dosya no. F-2014-20439, Belge no. C05795577, 7 Ocak 2016, bölüm B6.
61. Glass, *Syria Burning*, 123. Bu sınıfın ortaya çıkışı hakkındaki çok önemli bir kitap: Bassam Haddad, *Business Networks in Syria. The Political Economy of Authoritarian Resilience*, (Palo Alto: Stanford University Press, 2011).
62. Alıntı için bkz. Reese Erlich, *Inside Syria* (Amherst: Prometheus Books, 2015), 129.
63. Kuraklığa dair bulgular için bkz. Benjamin I. Cook, Kevin Anchukaitis, Ramzi Touchan, David Meko, ve Edward Cook, "Spatiotemporal drought variability in the Mediterranean over the last 900 years", *Journal of Geophysical Research: Atmospheres* 121, s. 5 (16 Mart 2016), http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/2015JD023929/full.
64. Alıntı için bkz. Erlich, *Inside Syria*, 130.
65. *Al-Araby TV*, 28 Eylül 2015.
66. Glass, *Syria Burning*, 17.
67. Patrick Seale, *The Struggle for Syria. A Study of Post-War Arab Politics, 1945-1958* (Oxford: Oxford University Press, 1965).

68. Vijay Prashad, "Syria, Libya and the Security Council", *Frontline*, 10-23 Mart 2012.
69. Mark Mazzetti ve Matt Apuzzo, "Saudis, the CIA and the Arming of Syrian Rebels", *New York Times*, 24 Ocak 2016, 6.
70. Vijay Prashad, "A Nation of Pain and Suffering (Part 3)", *Jadaliyya*, 13 December 2012, http://www.jadaliyya.com/pages/index/8994/a-nation-of-pain-and-suffering_syria-(part-3).
71. Dahi, "Some Days Before the Day After", 20-21.
72. Raphaël Lefèvre, *Ashes of Hama: the Perilous History of Syria's Muslim Brotherhood* (New York: Oxford University Press, 2013), (Tayfour'un oynağı rol hakkında) 164.
73. International Crisis Group, *Tentative Jihad: Syria's Fundamentalist Opposition*, s. 131 (12 Ekim 2012), crisisgroup.org, i, http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Syria/131-tentative-jihad-syrias-fundamentalist-opposition.pdf. Aralık ayında *New York Times* "radikal İslamcıların artan bir rol oynadığını", kabul ediyordu, bkz. Mark Landler, Michael R. Gordon ve Anne Barnard, "US Will Grant Recognition to Syrian Rebels, Obama Says", *New York Times*, 11 Aralık 2012. Artık bu açıkça görülüyordu.
74. International Crisis Group, *Tentative Jihad*, ii.
75. Charles Glass, *Syria Burning*, 49.
76. Vijay Prashad, "Khoury's talismans", *Frontline*, 11 Kasım 2013.
77. "Please Take Care of Syria", *Religion & Ethics*, PBS, 31 Temmuz 2012.
78. Roy Gutman ve Mousab Alhamadee, "Tense Relations Between the U. S. and Anti-Assad Syrian Rebels", McClatchy, 1 Eylül 2014. http://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24772522.html.
79. Hillary Clinton, "Terrorist Finance: Action Request for Senior Level Engagement on Terrorism Finance", ABD Dışişleri Bakanlığı Telgrafı no. 09STATE131801_a, 30 Aralık 2009, Wikileaks Arşivi.
80. Asli Bali ve Aziz Rana, "The Wrong Kind of Intervention in Syria", *The Land of Blue Helmets: the UN in the Arab World* içinde, Karim Makdisi ve Vijay Prashad (ed.) (Berkeley: University of California Press, 2016).
81. Vijay Prashad, "The Mystery of the Syria Contact Group", *Asia Times*, 22 Eylül 2012 ve "Barbarians arrive as UN judges Syria", *Asia Times*, 26 Eylül 2012.
82. Vijay Prashad, "Obama's Syria Dilemma", *Hindu*, 17 Eylül 2014.
83. Ben Hubbard ve Mayy el-Sheikh, "Wikileaks Shows a Saudi Obsession with Iran", *New York Times*, 16 Temmu 2015.

84. Seymour Hersh, "The Red Line and the Rat Line", *Londra Review of Books* 36, s. 8 (17 Nisan 2014). Hersh'ün makalesi, anonim kaynaklara dayanması ve kimyasal silahları Esad güçlerinin atmamış olabileceğine dair iddiaları nedeniyle çok sayıda mecrada saldırıya uğradı. Hersh zaten, "Whose Sarin?" (*Londra Review of Books* 35, s. 24, [19 December 2013]) makalesiyle Sarin gazı hikâyesiyle ilgili olarak suları bulandırmaya çalışmıştı. İnsan Hakları İzleme Örgütü raporunda Hersh'ünkünden tam tersi bir sonuca ulaşmıştı: *Attacks on Ghouta. Analysis of Alleged Use of Chemical Weapons in Syria*, 10 Eylül 2013, https://www.hrw.org/report/2013/09/10/attacks-ghouta/analysis-alleged-use-chemical-weapons-syria. Meselenin karmaşıklığını gösteren ve Şam'da ve BM'de yapılan görüşmelere dayanan bir çalışma için bkz. Karim Makdisi, "Chemical Weapons and Ceasefires: Reflections on a Trip to Damascus, Syria", *Counterpunch*, 18 Eylül 2015, http://www.counterpunch.org/2015/09/18/chemical-weapons-and-ceasefires-reflections-on-a-trip-to-damascus-syria/.

85. Karim Makdisi, Coralie Hindawi, Samar Ghanem ve Majd Nassan, *Creative Diplomacy Amidst a Brutal Conflict: Analyzing the OPCW-UN Joint Mission for the Elimination of the Syrian Chemical Weapons Program, 2016* (Beyrut: Issam Fares Institute for Public Policy and International Affairs, AUB, 2016).

86. Gül Tüysüz, Raja Razek ve Nick Paton Walsh, "Al Qaeda-linked group strengthens hold in northern Syria", *CNN*, 6 Kasım 2013.

87. Isabel Coles, "In remote corner of Iraq, an unlikely alliance forms against Islamic State", *Reuters*, 11 Mayıs 2016.

88. El Zerkavi'nin grubu 2004 yılında en az iki ABD vatandaşının –Nicholas Berg, Owen Armstrong– ve bazı diğer ülkelerin vatandaşlarının (Bulgaristan, Japonya, Nepal, Güney Kore, Türkiye ve İngiltere) başını kesmişti.

89. Vijay Prashad, "Siege of Kobane", *Frontline*, 17 Ekim 2014.

90. Vijay Prashad, "ISIS Oil", *Counterpunch*, 2 Aralık 2015 ve "Raqqa's Rockefellers: How Islamic State Oil Flows to Israel", *al-Araby al-Jadeed*, 26 Kasım 2015. Ayrıca bkz, Erika Solomon, Robin Kwong ve Steven Bernard, "Inside ISIS, Inc: The Journey of a Barrel of Oil", *Financial Times*, 11 Aralık 2015. İsrail Savunma Bakanı Moshe Ya'alon Ocak ayında bu koroya katılacaktı, bkz. Herb Keinon, "Ya'alon: ISIS has 'enjoyed Turkish money for oil' for a long time", *Jerusalem Post*, 26 Ocak 2016. Petrol sevkiyatıyla ilgili bir haber de Rakka'nın içinden gelmişti: Abu Mohammed, "ISIS, financing and development", *Raqqa is being Slaughtered Silently*, 15 Kasım 2015.

91. Tolga Tanış, *Potus ve Beyefendi* (İstanbul: Doğan Kitap, 2015).

92. "Bilal Erdoğan's firm purchases two new tankers at cost of $36 million", *Daily Zaman*, 15 Eylül 2015.

93. George Kiourktsoglou ve Alec Coutroubis, "ISIS Export Gateway to Global Crude Oil Markets", *Marine Security Review*, Mart 2015.
95. "Kurdish oil 'being sold off the coast of Malta,'" *Times of Malta*, 17 Kasım 2015.
95. Rukmini Callimachi, "In Timbuktu, al-Qaida left behind a manifesto", *Associated Press*, 14 Şubat 2013.
96. Hamood Almossa, "Two years on the control of ISIS over Raqqa province", *Syria is Being Slaughtered Silently*, 13 Ocak 2016.
97. Vijay Prashad, "Manoeuvres on the Syrian chessboard", *Hindu*, 15 Mayıs 2015.
98. Dania Akkad, "Kerry 'blames opposition' for continued Syria bombing", *Middle East Eye*, 7 Şubat 2016.
99. Robert Fisk, "Syria Civil War: On the frontline with the Iranian Revolutionary Guards battling outside Aleppo", *Independent*, 23 Şubat 2016.
100. Vijay Prashad, "How the Kurds Will Save Syria", *Alternet*, 24 Mart 2016, http://www.alternet.org/world/how-kurds-will-save-syria.
101. Glass, *Syria Burning*, 22.
102. Eva Bartlett, "As Foreign Insurgents Continue to Terrorize Syria, the Reconciliation Trend Grows", *Dissident Voice*, 22 Ağustos 2014, http://dissidentvoice.org/2014/08/as-foreign-insurgents-continue-to-terrorize-syria-the-reconciliation-trend-grows/.

4. BÖLÜM

1. Amnesty International, *Routinely Targeted: Attacks on civilians in Somalia* (Londra: Amnesty International, 2008), 8.
2. International Crisis Group, *Somalia's Divided Islamists*, Africa Briefing no. 74, (Nairobi/Brussels, 18 Mayıs 2010), 7-8, http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/africa/horn-of africa/somalia/B74%20Somalias%20Divided%20Islamists.pdf.
3. Debora Valentina Malito, "Building terror while fighting enemies: How the Global War on Terror Deepened the Crisis in Somalia", *Third World Quarterly* 36, no. 10 (2015).
4. Paul Masson ve Catherine Pattillo, *Monetary Union in West Africa (ECOWAS): Is it Desirable and How Could It Be Achieved?* (Washington, DC: IMF, 2001).
5. Alliot-Marie'nin Bin Ali'yle arkadaşlığı için bkz. Prashad, *Arab Spring, Libyan Winter*, 161.

6. Farbrice Arte ve Karl Laske, "Sarkozy-Kadhafi: la preuve du financement", *Mediapart*, 28 Nisan 2012, https://www.mediapart.fr/journal/international/280412/sarkozy-kadhafi-la-preuve-du-financement; https://histoireetsociete.wordpress.com/2012/04/28/sarkozy-kadhafi-la-preuve-du-financement-par-fabrice-arfi-et-karl-laske/.
7. Gary J. Bass, "Why Humanitarian Wars Can Go So Wrong", *Washington Post*, 8 Nisan 2011.
8. Barack Obama, David Cameron, ve Nicolas Sarkozy, "Libya's Pathway to Peace", *New York Times*, 14 Nisan 2011.
9. Alexander Cockburn, *A Colossal Wreck* (Londra: Verso, 2013), 494.
10. David Kirkpatrick, "Hopes for a Qaddafi Exit, and Worries of What Comes Next", *New York Times*, 21 Mart 2011.
11. Alıntı için bkz. Jo Becker ve Scott Shane, "Clinton, 'Smart Power' and a Dictator's Fall", *New York Times*, 28 Şubat 2016.
12. Joe Quartararo, Michael Rovenolt ve Randy White, "Libya's Operation Odyssey Dawn: Command and Control", *Prism* 3, no. 2 (Mart 2012): 150.
13. UN Human Rights Council, *Report of the International Commission of Inquiry on Libya*, no. A/HRC/19/68 (Cenevre: Human Rights Council, 2012).
14. Peter Olson'dan Hâkim Philippe Kirsch'e, 15 Şubat 2012; UN Human Rights Council, *Report of the International Commission of Inquiry on Libya*, 39.
15. C. J. Chivers ve Eric Schmitt, "In Strikes on Libya by NATO, an Unspoken Civilian Toll", *New York Times*, 17 Aralık 2011.
16. C. J. Chivers, "NATO's Secrecy Stance", *New York Times*, 25 Mart 2012, Editorial Board, "NATO's Duty", *New York Times*, 29 Mart 2012; Oana Lungescu, "NATO and Libya Deaths", *New York Times*, 30 Mart 2012.
17. HRW, *Unacknowledged Deaths. Civilian Casualties in NATO's Air Campaign in Libya*, (New York: Human Rights Watch, 2012).
18. Megan Bradley, Ibrahim Fraihat ve Houda Mzioudet, *Libya's Displacement Crisis. Uprooted by Revolution and Civil War* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2016).
19. Amnesty International, *Militias Threaten Hopes for a New Libya*, 15 Şubat 2012, http://www.amnestyusa.org/research/reports/militias-threaten-hope-for-new-libya.
20. Mahmood Mamdani, "Libya: behind the politics of humanitarian intervention", *Africa Awakening. The Emerging Revolutions* içinde Firoze Manji & Sokari Ekine (ed.) (Nairobi: Fahamu, 2012).
20. Scott Shane ve Jo Becker, "After Revolt, a New Libya 'With Very Little Time Left,'" *New York Times*, 29 Şubat 2016.

22. Libyan İhvanı'na ışık tutan mükemmel bir makale için, bkz. Mary Fitzgerald, "Finding Their Place: Libya's Islamists During and After the Revolution", *The Libyan Revolution and Its Aftermath*, ed. Peter Cole & Brian McQuinn, Londra: Hurst, 2015.
23. Andrew Gilligan, "Gaddafi's ghost town after the loyalists retreat", *Telegraph*, 11 Eylül 2011.
24. James Risen, Mark Mazzetti ve Michael Schmidt, "US Approved Arms for Libya Rebels Fell into Jihadis' Hands", *New York Times*, 5 Aralık 2012.
25. Shane and Becker, "After Revolt, a New Libya."
26. IMF, *Libya Beyond the Revolution: Challenges and Opportunities* (Washington, DC: IMF, 2012).
27. Ajay Makan, "Libya and international oil groups pay the price for unrest", *Financial Times*, 16 Eylül 2013.
28. Christ Stephen, "Libyan rebels storm Prime Minister's office", *Guardian*, 8 Mayıs 2012.
29. Dionne Searcey, Eric Schmitt ve Rukmini Callimachi, "Qaeda Branch Extends Reach in West Africa", *New York Times*, 16 Mart 2016.
30. Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990* (Oxford: Basil Blackwell, 1990).
31. Birliğin sürecin dışında bırakılması, Horace Campbell'ın *Global NATO and the Catastrophic Failure in Libya* (New York: Monthly Review Press, 2013) kitabında ortaya koyduğu tezin en önemli kısmını oluşturmaktadır..
32. Human Rights Watch, *Genocide in Iraq. The Anfal Campaign Against the Kurds* (New York: Human Rights Watch, 1993). ABD'nin rolü için, bkz. Shane Harris and Matthew Aid, "CIA Files Prove America Helped Saddam as He Gassed Iran", *Foreign Policy*, 26 Ağustos 2013.
33. Becker ve Shane, "Clinton, 'Smart Power' and a Dictator's Fall."
34. Charles Abugre, "Libya: the True Costs of War", *Africa Awakening* içinde, Firoze Manji ve Sokari Ekine (ed.), (Nairobi: Fahamu, 2012), 301.

5. BÖLÜM

1. Ahmet Ertuğrul ve Faruk Selçuk, "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", *Russian & East European Finance and Trade* 37, no. 6, Kasım-Aralık 2001.
2. Çağlar Keyder, "The Turkish Bell Jar", *New Left Review*, s. 28 (Temmuz-Ağustos 2004); Ziya Öniş ve Umut Türem, "Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations", *Turkish Studies* 2, no. 2 (2001).

3. Zafer Yılmaz, "'Strengthening the Family' Policies in Turkey: Managing the Social Question and Armoring Conservative-Neoliberal Populism", *Turkish Studies* 16, no. 3 (2015) ve Berna Yazici, "A Return to Family: Welfare, State and the Politics of the Family in Turkey", *Anthropological Quarterly* 85, no. 1 (2012).
4. Reşat Kasaba ve Sibel Bozdoğan, "Turkey at a Crossroad", *Journal of International Affairs* 54, no. 1 (2000).
5. Cihan Tuğal, "NATO's Islamists", *New Left Review*, no. 44 (Mart-Nisan 2007).
6. Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Zero-Problems Foreign Policy", *Foreign Policy*, 20 Mayıs 2010.
7. Raymond Hinnebusch ve Özlem Tür (ed.) *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity*, (Farnham: Ashgate, 2013) içindeki makaleler bkz.; ayrıca bkz. Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy", *Turkish Studies* 9, no. 1 (2008).
8. Cihan Tuğal, *The Fall of the Turkish Model: How the Arab Uprisings Brought Down Islamic Liberalism* (Londra: Verso, 2016), 182.
9. Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan, *New Capitalism in Turkey: the Relationship between Politics, Religion and Business* (Cheltenham: Edward Elgar, 2014); *Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony*, İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden (ed.) (Londra: Pluto, 2014).
10. Fréderike Geerdink, *The Boys are Dead. The Roboski Massacre and the Kurdish Question in Turkey* (Londra: Gomidas, 2015), 134-141.
11. Cihan Tuğal, "Democratic Janissaries? Turkey's Role in the Arab Spring", *New Left Review*, no. 76 (Temmuz-Ağustos 2012), 19; Tuğal, *Fall of the Turkish Model*, 184.
12. Vijay Prashad, "Turkey's War on the Kurds", *Hindu*, 5 Ocak 2016.
13. Vijay Prashad, "From Roboski to Sultanahmet: Turkey Dry as Tinder", *al-Araby al-Jadeed*, 13 Ocak 2016, http://www.alaraby.co.uk/english/Comment/2016/1/13/From-Roboski-to-Sultanahmet-Turkey-as-dry-as-tinder.

EPİLOG

1. Vijay Prashad, "Palestinian Lives Matter", *al-Araby al-Jadeed*, 27 Aralık 2015, https://www.alaraby.co.uk/english/comment/2015/12/28/palestinian-lives-matter; Nadera Shalhoub-Kevorkian, "Clowns in Palestine Cry: The Occupied Bodies and Lives of Jerusalem's Children", *Journal of Palestine Studies* 45 (Kış 2016): 13–22.
2. Edward Said, "The Morning After", *Londra Review of Books*, 20-21 Ekim 1993.
3. Genel bir tarihsel bakış için *Arabia Incognita: Dispatches from Yemen and the Gulf*, Sheila Carapi (ed.) (Charlottesville, VA: Just World Books, 2016) içindeki makalelere bakınız.

4. Human Rights Watch, *Yemen: Cluster Munitions Wounding Civilians; US Supplied Weapon Banned by 2008 Treaty*, hrw.org, 14 Şubat 2016, https://www.hrw.org/news/2016/02/14/yemen-cluster-munitions-wounding-civilians.
5. International Crisis Group, *Yemen at War*, Crisis Group Middle East Briefing no. 45 (Sanaa/Brussels, 27 March 2015), http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Yemen/b045-yemen-at-war.pdf.
6. Vijay Prashad, "The Tragedy of Yemen Is Not a Marginal One", *New Arab*, 10 Şubat 2016, https://www.alaraby.co.uk/english/Comment/2016/2/10/The-tragedy-of-Yemen-is-not-a-marginal-one.
7. International Crisis Group, *Yemen: Is Peace Possible?* Middle East Report no. 167 (9 Şubat 2016), 17, http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Yemen/167-yemen-is-peace-possible.pdf.
8. International Crisis Group, *Yemen: Is Peace Possible?* s.31.

TEŞEKKÜR

1. Vijay Prashad, "Hot Turkey: US Authorised Kurdish Massacre", *Economic and Political Weekly*, 12 Ekim 1996.

Dizin

1. Körfez Savaşı 87
2. Körfez Savaşı 87

Abaida, Haydar El 166, 167, 213
Abboud, Hasan 119,
Abboud, Samer 213, 220
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 39, 45, 181
Adonis 27, 215
Adra (Suriye) 123
Afganistan 16, 20-22, 38, 82, 83, 87, 88, 92, 124, 134, 140, 151, 167, 168, 193
Afrika Birliği 153, 178, 179
Afrin (Suriye) 130, 131
Agoco (petrol şirketi) 171, 172
Ahrar el Şam 20, 21, 72, 117, 119, 120, 122, 142, 177
Ajdabiya (Libya) 173
Akçakale (Türkiye) 193
Akdeniz 38, 91, 110, 138, 163, 169, 170, 171, 173, 189
AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) 39, 45, 181-190, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200
al-Ahly Spor Kulübü 51
Aleviler 85, 120, 188
Ali Haidar 149
Ali Issa 213, 223
Ali Osserian 213
Ali Sistani 104, 106
Ali Şeriati 77
Ali Wick 213
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 11, 13, 14, 17, 32, 34-38, 40, 42, 43, 47, 53, 55, 56, 70, 71, 74, 75, 79, 80, 81, 83, 86-98, 100, 102, 103, 105, 111-119, 125, 127-131, 133-135, 137, 139, 143, 144, 146, 151-153, 155-157, 161, 164, 168, 169, 173, 178, 179, 186, 187, 189, 194, 205, 209, 212, 216, 220, 222, 224, 225, 226, 229
Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü) 220, 223, 227, 228
Ankara 13, 21, 41, 120, 181, 194, 198
Annan, Kofi 121, 127
Antonov, Anaatoly 138
Arafat, Yaser 205
ARAMCO 35
Arap Birliği 85, 92, 97, 121, 179
Araud, Gérard 155, 161
Asaluyeh (İran) 102
Aşdod (İsrail) 138
Atatürk, Kemal 19
Austin, Lloyd 111
Avrupa 11, 17, 43, 59, 117, 132, 156, 170, 171, 174, 177, 178, 180, 183, 184, 186, 187, 193
Azzam, Abdullah 87, 88, 215

Baalbek (Lübnan) 108
Baasçılar 94, 103, 104, 130, 175
Baas Partisi 38, 93, 160
Bab el Şems 209, 210
Babir, Deniz 201
Bağdat 19, 47, 74, 75, 78, 92-95, 98, 99, 101-103, 105, 106, 107, 125, 132, 133, 137, 148
Bağdat Üniversitesi 107

Bahreyn 26, 32, 40, 55, 86, 190
Bakuba (Irak) 92, 95
Bandar bin Sultan 85, 117
Bangladeş 81, 136
Bani Walid (Libya) 162, 163, 164, 167
Ban Ki-moon 204
Barqa (Libya) 173
Bayık, Cemil 194
Bazyan (Irak) 198
Beka Vadisi 107, 108
Belçika 136
Ben Guerdane (Tunus) 31
Berlin 74, 216
Beyrut 19, 38, 41, 70, 90, 92, 97, 108, 120, 121, 126, 209, 210, 212, 215, 216, 218, 226
Bin Ali, Zeynelabidin 25, 26, 29, 30, 44, 46, 49, 56, 155, 227
Bingazi (Libya) 14, 153, 155, 156, 163, 165-169, 171, 172, 175
Bin Jawad (Libya) 175
Bin Ladin, Usame 21, 87, 88, 89, 96, 97, 134
Birleşik Arap Emirlikleri 39, 40, 177, 206
Birleşmiş Milletler (BM) 17, 56, 57, 73, 76, 97, 109, 110, 111, 114, 117, 121, 127, 129, 132, 154-157, 159, 160, 169, 177, 178, 191, 204, 206, 207, 226
Blackwater 75, 220
Blumenthal, Sydney 153, 154
BMZ Group Denizcilik 138
Boko Haram 137
Bolşevizm 77
Burgiba, Habib 29, 30
Bozkurtlar 188, 192
Brezilya 157, 179
Brezilya ve Güney Afrika (BRICS devletleri) 157
Bush, George W. 38, 42, 93
Brüksel 136
Cameron, David 156, 228
Canözer, Beritan 201
Cansız, Sakine 202
Carter Doktrini 32, 86, 87
Celile (İsrail) 209
Cenevre 111, 150, 223, 228
Cerablus 193
Ceyhan (Türkiye) 138, 139
Ceyş el Fetih 141, 144, 181
Ceyş el İslam 40, 72, 73, 111, 121, 123, 124, 142, 192
CIA (Merkezi Haberalma Teşkilatı) 35, 117, 146, 216, 221, 225, 229
Cidde (Suudi Arabistan) 26
cihat 83, 86, 91, 97, 108, 122, 129
Cisr El Şuğur (Suriye) 112, 141
Cizre (Türkiye) 180, 201
Clinton, Hillary 74, 113, 125, 153, 155, 216, 220, 224, 225, 228, 229
Cockburn, Alexander 156, 212, 213, 222, 228
Cund El İslam 96
Çad Cumhuriyeti 113, 153
Çeçenistan 20, 21, 132
Çiller, Tansu 184
Çin 17, 36, 38, 117, 157

Dabık 132, 137, 174
Dağlıca (Türkiye) 198
Dava Partisi 38, 102, 105, 106
Davutoğlu, Ahmet 21, 187, 189, 191, 200, 230
Demirel, Süleyman 184
Demirtaş, Selahattin 196, 198, 199, 201
Demokratik Toplum Kongresi (DTK) 201
Dera (Suriye) 11, 111, 145, 187
Derne (Libya) 165, 167, 168, 172, 174
Deyrizor (Suriye) 20
Dicle Nehri 92, 94, 95, 103, 105

Diyala (Irak) 94, 95, 103
Diyarbakır180, 201
Doğan, Fidan 202, 226
Doha (Katar) 41, 120, 122
Dörtyol (Türkiye) 138
Duri, İzzet İbrahim El 94, 103, 104
Dündar, Can 181, 193, 194
Dünya Bankası 12, 23, 31, 49, 57
Dürziler 123

Ebu Garib (Irak) 125, 220
Ecevit, Bülent 184
Eflak, Mişel 78
Eisenhower Doktrini 35, 80
Ekmek ve Özgürlük Partisi 52
el-Abadi 105
el-Abbas 96
el-Ali 98
el-Arabiya 122
El Bağdadi, Ebu Bekir 19, 20, 23, 71, 73, 103, 104, 115, 125, 129, 130, 133, 203
Elçi, Tahir 180, 181, 199
El Kaide 13, 14, 17, 18, 20, 22, 45, 72, 88, 89, 92, 95, 96, 97, 102, 108, 111, 116, 118, 120, 123-125, 127, 130, 133, 134, 139, 140-142, 147, 151, 152, 165, 168, 176, 181, 192, 204
El Nusra 20, 71, 72, 107-109, 111, 115, 116, 119, 125, 142, 144, 147, 177, 181, 203, 204
El Nusra Cephesi 20, 71, 107-109, 115, 125, 142, 144, 147, 177, 181, 203, 204
El Şebab 137, 152
Emeviler 23
emperyalizm 43
Endonezya 81, 136
Ennahda Partisi 29, 30, 31, 58, 189
Enver Sedat 36
Erbakan, Necmettin 184, 186
Erbil (Irak Kürdistanı Başkenti) 105, 132, 133, 134
Erdoğan, Bilal 138, 226
Erdoğan, Recep Tayyip 3, 4, 39, 41, 181-195, 197, 198-202, 226
Esad, Beşar 19, 20, 21, 22, 55, 71, 84, 85, 90, 91, 111-115, 118, 119, 124, 125-131, 136, 142, 143, 145-149, 181, 187, 189, 190-193, 205, 226
Esad, Hafız 84, 90, 91, 119
Essebsi, Bacı Kaid 29, 30, 31, 69
Es-Sider (Libya) 175
Etiyopya 152
Ezidi 76, 133
Ezilenlerin Sosyalist Partisi (ESP) 196

Fas 16, 32, 48, 49, 81
Fazilet Partisi 183
Fedayeen Saddam 94, 178
Felluce 20, 70, 74, 92, 95, 102, 174
Feylak El Rahman 147
Fırat Nehri 114, 135
Fildişi Sahili 154, 176
Filistin 24, 34, 37, 38, 41, 45, 47, 56, 81, 115, 142, 143, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 210
Filistin Komünist Partisi 115
Ford, Robert 112, 116, 117
Fransa 56, 114, 116, 117, 154, 155, 157, 159, 161

Gannuşi, Raşid 29, 30, 58
Gaziantep 126
Gazze 40, 187, 203, 204, 206, 208
Glass, Charles 111, 114, 116, 120, 148, 224, 225, 227
Golan Tepeleri 204
Gök, Levent 192
Guta (Suriye) 128, 147
Gül, Erdem 87, 181, 183, 226
Gülen, Fethullah 188

Güney Afrika 157
Güney Asya 81, 94

Haja (Yemen) 208
Haklar ve Özgürlükler Partisi (HAKPAR) 199
Halep 71, 72, 113, 119, 126, 131, 145, 146, 147, 148, 150
Halepçe (Irak Kürdistanı) 178
Halkın Emek Partisi (HEP) 196
Halkın Kurtuluş Partisi (HKP) 199
Halkların Demokratik Partisi (HDP) 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202
Halk Savunma Birlikleri (YPG) 91, 130, 131, 133, 135, 144, 146, 191, 193, 194
Hama (Suriye) 45, 84, 112, 113, 116, 119, 142, 187, 225
Hamaney, Ayetllah Ali 106
Hamas 38, 203, 205
Harakat al-Hazzm 122
Hariri, Saad 124
Haseke (Suriye) 126
Haşdi Şabi 105
Hatay 21, 126, 190
Hatemi, Muhammed 88
Hawija (Irak) 100
Heysam Menna 118
Hindistan 36, 38, 76, 81, 117, 157, 212, 222
Hindukuş 38
Hizbullah 12, 38, 77, 84, 89, 96, 105, 107, 108, 126, 127, 130, 142, 177, 204, 221
Hollande, François 117
Horasan 132
Hristiyanlar 120
Humeyni, Ayetullah 58, 88
Humus (Suriye) 149, 187
Hüseyin, Saddam 23, 37, 38, 76, 78, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 93, 94, 99, 131, 132, 133, 153, 163, 178, 192, 205, 222, 229

Ilımlı İslamcılık 182
Irak 11, 17, 19-24, 32-34, 37, 38, 40, 42, 43, 45, 47, 56, 70, 71, 73-77, 79, 83, 86, 87, 91-107, 114, 124, 125, 128-135, 137-139, 143, 147-149, 151-154, 160, 174, 175, 178, 179, 186, 191, 194, 195, 197, 198, 202, 203, 211, 212, 222, 223
Irak İslam Devleti 96, 97
Irak Komünist Partisi 100
Irak ordusu 92, 93
IŞİD 11, 13-15, 17-22, 31, 59, 68, 70-76, 91, 92, 99, 100, 102-105, 107, 108, 111, 115, 120, 121, 124-126, 129-141, 143, 144, 146, 147, 152, 174, 175, 177, 178, 180, 191, 193, 194, 195, 197, 203, 204, 207, 208, 209
İdlib (Suriye) 122, 141, 187
İdris, Salim 33, 122, 165
İmralı Cezaevi 191
İmralı Süreci 191
İncirlik Hava Üssü 139
İnsan Hakları Gözlemevi 130
İran 11, 12, 13, 16, 17, 23, 33, 35, 37-40, 45, 56, 71, 76, 81, 83-91, 93, 102, 103, 105, 106, 117, 124, 126-128, 142-147, 182, 206, 211, 212, 216, 222
İskenderiye 47, 50, 67
İslami Hareket Cephesi 45
İslami İran Katılım Cephesi 88
İso, Öcalan 135
İso, Barzan 193
İsrail 11, 12, 14, 15, 17, 34, 36, 37, 38, 41, 47, 55, 56, 78, 89, 96, 114, 126-128, 130, 138, 139, 176, 187, 188, 203-206, 209, 210, 226

İstanbul 4, 118, 127, 183-185, 188, 190, 194, 196, 197, 201, 215, 217, 218, 226
işsizlik 48, 50, 57, 66, 68, 109, 170

Jadhran, İbrahim 173, 175, 177
Jandarma Özel Harekât (JÖH) 193

Kaddafi, Muammer 14, 15, 33, 46, 153-157, 159, 160, 162-166, 168, 169, 171-174, 176, 179, 190
Kafr el-Şeyh (Mısır) 67
Kahire 26, 36, 39, 42, 47, 49, 54, 61, 63, 64, 67, 68, 82, 147, 163, 189, 216, 217
Kalamun Dağları 108
Kandil (Irak) 198
Katar 20, 39, 40, 56, 82, 86, 109, 117, 120, 124, 127, 142, 143, 144, 161, 164, 189
Kefaya (Yeter) 47
Kemalizm 196
Kerbela (Irak) 23
Kerry, John 129, 143, 144, 227
Khoury, Elias 43, 120, 209, 210, 213, 215, 225
Kışanak, Gülten 201
Kızıl Deniz 26
Kobler, Martin 169, 170, 178
komünistler 32, 34, 77, 78, 80, 221
Komünist Parti (KP) 199
Körfez 12, 13, 14, 20, 22, 37-40, 43, 45, 55, 57, 72, 74, 82, 83, 86, 87, 90, 103, 109, 111, 117, 121, 123, 124, 127, 128, 135, 144, 147, 176, 205, 212, 222
Körfez Arapları 12, 13, 14, 22, 103, 127
Körfez Savaşı 74, 87
Kral Faysal 79, 82
Kral II. Abdullah (Ürdün) 55
Kudüs 47, 106, 142, 143, 209
Kutub, Seyyid 44, 82, 83
Kuveyt 19, 40, 86, 87, 169, 171, 205, 208, 222
Kürdistan 34, 130, 180, 191, 195, 223
Kürdistan İşçi Partisi (PKK) 13, 130, 131, 133-135, 144, 180, 191, 192, 194-198, 201, 202, 211, 223
Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK) 195
Küresel Güney 38, 48, 51, 53, 57, 58, 152, 184
Kürkçü, Ertuğrul 192
Kürt Bölgesel Yönetimi 138, 223
Kürt kaçakçılar 192
Kürtler 130, 131, 145, 146, 188, 191, 197, 199
Kürt milliyetçiliği 198, 199, 200

Lavrov, Sergei 129
Lekesiz, Celalettin 21
Levant 42, 45
Libi, Abu Yahya El 168, 176
Libya 11, 12, 14-17, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 31-33, 37, 39, 40, 43, 53, 55, 56, 59, 67, 68, 83, 93, 110, 113, 116, 117, 125, 126, 132, 151-160, 162-179, 190, 193, 203, 215, 218, 225, 228, 229
Lübnan 11, 12, 19, 36, 38, 40-42, 45, 77, 79, 84, 89, 96, 99, 104, 107, 108, 109, 124, 126, 136, 187, 209, 211

Maan (Ürdün) 19
Maharda (Suriye) 76
Mali 16, 58, 139, 140, 152, 154, 177
Maliki, Nuri El 40, 97, 101-105, 124, 147, 148
Malta 138, 139, 227
Malula 76
Mardin 126, 193
Marksizm 77, 78

Marx, Karl 77, 180
Medine (Suudi Arabistan) 132
Mehdi Ordusu 95, 97, 104
Menna, Heysam 118
Mersin 138
Meşal, Halit 203, 205, 206
Mısır 11, 12, 15, 22-24, 26-28, 30-34, 36, 37, 39, 41-48, 50, 52, 53, 56, 58, 59, 61-67, 69, 78, 81, 82, 90, 93, 113, 114, 127, 136, 162, 163, 174, 177, 178, 179, 189, 190
Mısır Komünist Partisi 78
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 197, 199
Misrata (Libya) 14, 156
Moskova 13, 14, 41, 143, 146, 182
Mukalla (Yemen) 207
Mursi, Muhammed 28, 31, 39, 53, 58, 59, 60, 63, 64, 66, 127
Musaddık, Muhammed 35
Musul 20, 21, 70, 76, 92, 94, 102-105, 124, 131, 132, 134, 137, 174, 223
Mübarek, Hüsnü 26, 28, 39, 43-50, 55, 56, 62, 63, 189
Müslim, Salih 182
Müslüman Kardeşler 11, 28-30, 39, 44, 45, 53, 58, 62, 63, 64, 65, 81, 82, 84, 117, 118, 119, 148, 161, 165, 169, 189, 190, 205, 217
Müslüman Kardeşleri 12, 64, 128, 189

Nabk (Suriye) 121
Nahda 33, 151, 219
Nakşibendi ordusu 94, 103
Nasır, Abdülcemal 28, 33-36, 78-81, 96
Nasırcılık 37
Nasrallah, Seyid Hasan 96, 142
NATO 16, 26, 55, 56, 116, 125, 144, 152, 155, 157-161, 163, 165, 167, 169, 171, 179, 182, 186, 187, 190, 191, 200, 228, 229, 230
Netanyahu, Benyamin 210
New York 156, 158, 170, 194, 215, 216, 217, 219, 220-225, 228, 229
New York Times 156, 158, 194, 216, 220, 225, 228, 229
Nijerya 137, 151
Nil Nehri 61
Ninova Vilayeti (Irak) 75, 76, 92, 103, 223
Nobel Barış Ödülü 29
Nurettin Zengi Tugayı 72
Nusaybin (Türkiye) 180, 201

Obama, Barrack 117, 122, 128, 129, 133, 155, 156, 225, 228
Oslo Anlaşması 205, 206
Öcalan, Abdullah 135, 191, 195
Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) 21, 71, 92, 111, 113, 116, 120, 122, 130, 146, 177, 190, 191

Pakistan 40, 81-83, 87, 88, 125, 126, 193, 221
Palmira (Suriye) 20, 136, 145
Paris 41, 127, 136, 137, 202
Pelikan Dosyası 200
Peşaver (Pakistan) 126
Polis Özel Harekât (PÖH) 193

Rabıta (WLM) 32, 79, 80, 81, 128
Rafsancani, Ekber Haşemi 88
Rakka (Suriye) 20, 70, 91, 120, 121, 126, 129, 135, 141, 174, 203, 226
Ramadi (Irak) 20, 70, 91, 92, 95, 102, 105, 126, 174, 203
Ramallah (Filistin) 204
Ras Lanuf (Libya) 173
Reagan, Ronald 83
Refah Partisi 45, 186
rejim değişikliği 12, 23, 24, 90, 143, 152, 157, 159, 178, 179

Reuters 107, 134, 226
Reyhanlı (Türkiye) 126
Riyad (Suudi Arabistan) 16, 41, 86, 142
Roboski Katliamı 192, 201
Rojava 130, 131, 135, 145, 191, 197
Ross, Dennis 155, 156
Rusya 11-14, 16, 17, 117, 127, 129, 138, 139, 143, 144, 146, 157, 178

Sabratha (Libya) 172
Sadr hareketi 77
Sadr, Mukteda El 95, 105
Sadr, Musa El 84
Sahra 14, 16, 146, 152, 176
Samarra (Irak) 103
Sanaa (Yemen) 208, 231
Sarkozy, Nicolas 154, 155, 156, 228
Sedat, Enver 36
seküler milliyetçilik 32, 81
Selefi 64, 72, 85, 119, 174
Seyid Hasan Nasrallah 96
Silopi (Türkiye) 138, 201, 202
Silva, Lula de 179
Sina 28, 68
Sincar Dağı (Irak) 133
Sisi, Abdül Fettah El 28, 39, 63-67
Sistani, Ayetullah Ali 104, 105, 106
siyasal İslam 44-46, 51, 52, 58, 55, 77
Soğuk Savaş 18, 20, 70, 81, 89, 91, 186
Somali 137, 151, 152, 169
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 196
sosyalizm 32, 77, 198
Sovyetler Birliği 78, 87, 88, 186
Sudan 76, 77, 79, 168
Sultan Abdülhamit Tugayı 144, 181, 192
Sur (Türkiye) 180
Suriye 11-15, 17, 19-24, 26, 27, 33, 34, 37, 38, 40, 41, 43, 45, 46, 55, 56, 64, 70-73, 76, 78, 83-85, 89-94, 102-104, 107-131, 133, 135-137, 139, 141-151, 153, 157, 168, 177, 179, 181, 182, 187, 189-195, 197, 200-205, 212, 215, 217, 224
Suriye Komünist Partisi 115
Suruç (Türkiye) 194
Suudi Arabistan 11, 12, 13, 16, 17, 19, 21, 22, 26, 32, 33, 35, 37, 39, 40, 56, 67, 69, 71, 72, 79-87, 89-91, 117, 120, 122-125, 127, 128, 132, 136, 142, 143, 144, 145, 147, 189, 190, 192, 206, 208, 221
Sünni 12, 89, 90, 95, 97, 98, 99, 102, 103, 105, 106, 113, 148, 206
Süveyş Kanalı 34, 39
Şam 12, 13, 19, 20, 21, 38, 41, 71-73, 78, 84, 85, 89, 93, 103, 104, 109, 112, 113, 115, 117-123, 126-128, 130, 142, 146, 147, 149, 157, 177, 190, 191, 220, 226
Şarm el Şeyh 26
Şengal Dağı 75, 133
Şengal Direniş Birimleri (YBS) 134
Şırnak (Türkiye) 202
Şii 12, 20, 40, 64, 77, 84, 89, 90, 95, 96, 98, 99, 102, 104, 108, 206
Şili 53

Tabka (Suriye) 135
Tagammu Partisi 67
Tahran 23, 39, 41, 85, 103, 142, 143
Tahrir 13, 22, 26, 28, 29, 36, 41, 42, 46, 47, 48, 50, 54, 61-63, 65, 67, 69, 99, 100, 112, 217, 218
Celal Talabani 34
Taiz (Yemen) 207
Tamarod (İsyan) hareketi) 64
Tanış, Tolga 138, 226
Tarhuna (Libya) 162, 163
Tel Afer (Irak) 92, 96
Teröre Karşı Savaş 108, 115, 152, 162
terörizm 18, 45, 67, 133, 152

Tikrit (Irak) 92, 94, 103, 178
Tilly, Charles 177, 229
Timbuktu (Mali) 139, 227
Tobruk (Libya) 167, 173
Trablus 93, 153, 158, 161-169, 171, 172, 173, 190
Tunus 21, 26-31, 41, 43, 46, 48-50, 52, 54, 56, 59, 60, 67-69, 93, 113, 132, 136, 155, 162, 163, 174, 176, 177, 178, 179, 189
Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT) 29, 30
Türkiye 11, 12, 13, 19-21, 27, 39, 40, 45, 53, 56, 72, 79, 82, 111, 112, 117, 118, 120, 121, 124, 126, 127, 129-131, 135-138, 142-145, 147, 161, 180-202, 226
Türkler 187, 190

Uluslararası Ceza Mahkemesi 157, 160
Uluslararası Emek Örgütü (ILO) 218
Uluslararası Para Fonu (IMF) 12, 16, 23, 29, 31, 53, 55-58, 60, 83, 154, 170, 171, 184, 185, 219, 227, 229
Umman 80, 86
UNICEF 207
Urfa (Türkiye) 193
Uyar, Fatma 202
Üçüncü Dünya 34, 35, 36
Ürdün 19, 36, 45, 55, 81, 145, 187, 205
Ürdün Vadisi (Filistin) 205

Vahabilik 33, 96
Vatan Partisi (VP) 199

Washington 12, 16, 35, 41, 113, 156, 162, 178, 217, 219, 220, 223, 227, 228, 229
Wikileaks 128, 155, 216, 222, 225

Yasin El Hac Salih 118, 120
Yeğinsu, Ceylan 194
Yemen 11, 12, 24, 34, 40, 43, 69, 80, 81, 203, 205-209, 230, 231
Yeşil Bölge (Irak) 99, 106, 107
Yeşil Hat (Beyrut) 121
Yüksekdağ, Figen 196

Zamalek Spor Kulübü 65
Zap (Irak) 198
Zarka 19
Zawa Dağı 75
Zawiya (Libya) 174
Zehran 79, 120, 123, 142
Zerkavi, Abu Musab El 20, 96, 124, 174, 226
Zintan (Libya) 162

Vijay Prashad, daha önce yine Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Arap Baharı, Libya Kışı*'nın ardından yeni bir kitapla Arap devrimine ve Ortadoğu'nun geleceğine bakıyor. Bir gazetecinin keskin gözleriyle, bir akademisyenin bilimsel titizliğini ustaca kaynaştıran Prashad, bizi 2010'dan bu yana Ortadoğu'da yaşanan baş döndürücü değişimlerin izinde bir yolculuğa çıkarıyor.

Lübnan'ın El Kaide kontrolündeki bölgelerinden Mısır'ın varoşlarına, Rojava Devrimi'nden AKP'nin başını çektiği karşı-devrim kampına, Prashad'ın peşinde olduğu soru hep şu: Nasıl oldu da Arap devrimi emekçilerin ellerinden çalındı ve kanlı bir mezhepsel çatışmaya dönüştürüldü?

Prashad, Arap Baharı'nın ne Tahrir Meydanı'nın ara sokaklarında ne de Şam'ın pazar yerinde yenildiğini düşünüyor. Ona göre, Arap Baharı Washington'da, Paris'te, Tahran ve Moskova'da olduğu kadar Riyad'ın, Doha'nın ve Ankara'nın saraylarında da bozguna uğratıldı.

Bölgesel sorunlara tarihsel bir perspektiften bakan Prashad'ın geliştirdiği yanıtlar, sadece yenilginin nedenlerine dair tespitlerden ibaret değil, aynı zamanda bölge emekçilerini bekleyen tehlike ve olanaklara dair mutlaka kulak verilmesi gereken ipuçları da sunuyor...

16 TL. KDV DAHİL
ISBN 978-605-172-206-1
9 786051 722061

Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap